

Odjeci SCIMETH-a (izazovi lingvističkih istraživanja)

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2021**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:291733>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-07**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Odjeci SCIMETH-a
(izazovi lingvističkih istraživanja)

Urednice
Magdalena Nigoević
Anastazija Vlastelić

ODJECI SCIMETH-a
(izazovi lingvističkih istraživanja)

**IZDANJA FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U SPLITU
EDITIONES FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS SPALATENSIS**

**SVEUČILIŠTE U RIJECI, FILOZOFSKI FAKULTET,
CENTAR ZA JEZIČNA ISTRAŽIVANJA**

Nakladnik

Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Poljička cesta 35, 21000 Split
Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Sveučilišna avenija 4, 51000 Rijeka

Odgovorne urednice

izv. prof. dr. sc. Gloria Vickov, dekanica Filozofskoga fakulteta u Splitu
izv. prof. dr. sc. Ines Srdoč-Konestra, dekanica Filozofskoga fakulteta u Rijeci

Recenzentice knjige

prof. dr. sc. Aneta Stojić, Sveučilište u Rijeci
izv. prof. dr. sc. Maja Bezić, Sveučilište u Splitu

Recenzenti pojedinačnih priloga

Melita Aleksa Varga, Tatjana Balažić Bulc, Gorana Bandalović, Ivana Bašić, Nina Begičević, Redep, Branka Drljača Margić, Darko Hren, Cecilija Jurčić Katunar, Nejlja Kalajdžisalihović, Danijela Marot Kiš, Nives Mikelić Preradović, Kristian Novak, Ivana Petrović, Anita Skelin Horvat, Anđel Starčević

Korektura

Trišnja Pejić (engleski), Anastazija Vlastelić (hrvatski)

Grafičko oblikovanje i tisak

Redak d. o. o., Split

Naklada: 30 primjeraka

ISBN: 978-953-352-071-1 (tisak), 978-953-352-072-8 (online)

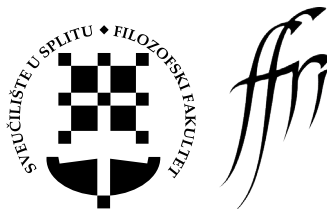
ISBN: 978-953-361-040-5 (tisak), 978-953-361-041-2 (online)

Odobrilo Vijeće Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu odlukom od 15. rujna 2021. (Klasa 003-08/21-06/0014; Ur. broj: 2181-190-00-21-0057).

Odobrilo Vijeće Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci odlukom od 24. rujna 2021. (Klasa 612-10/21-01/19; Ur. broj: 2170-24-01-03-21-2).

Urednice
MAGDALENA NIGOEVIĆ ♦ ANASTAZIJA VLASTELIĆ

ODJECI SCIMETH-a (izazovi lingvističkih istraživanja)

Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet
Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Centar za jezična istraživanja
Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku
Split – Rijeka, 2021.

Sadržaj

Uvodno slovo VII

I. Pisanje i objavljivanje znanstvenih radova

MARIO BRDAR
Through the peer reviewing mill 1

ANITA MEMIŠEVIĆ
Pisanje na hrvatskom, a objavljivanje na engleskom:
nemoguća misija ili ipak ne? 29

II. Etičnost u jezičnim istraživanjima

KRISTINA CERGOL
Etika istraživanja u primijenjenoj lingvistici: rad sa sudionicima..... 53

MARINA OLUJIĆ TOMAZIN
Primjena etike u jezičnim istraživanjima:
etički izazovi u izgradnji jezičnih korpusa 77

III. Metodološka razmatranja

MAŠA PLEŠKOVIĆ
Kvalitativni metodološki pristup u hrvatskim
jezikoslovnim istraživanjima 99

ANDREJA BUBIĆ†
Neiskorišteni potencijal diskurzivnih pristupa u suvremenoj psihologiji 131

ZORANA ŠULJUG VUČICA, MARIJA LONČAR I MAGDALENA NIGOEVIĆ
Primjene konverzacijske analize i analize sadržaja u analizi diskursa .. 143

IV. Primijenjena istraživanja

SLOBODAN BELIGA, ANA MEŠTROVIĆ I MIHAELA MATEŠIĆ NLP based framework for the comparison of the media coverage in Croatia during the first two waves of the COVID-19 pandemic	169
JELENA PARIZOSKA I IVANA FILIPOVIĆ PETROVIĆ Kognitivnolingvistički pristup frazemima i njegova primjena u izradi rječnika	191
BLAŽENKA MARTINOVIĆ I MIHAELA MATEŠIĆ Suvremeni akademski diskurs – odnos prema normama standardnoga jezika na korpusu lingvističkih radova	217
O autorima priloga	249

Uvodno slovo

Simpozij SCIMETH¹ pokrenut je 2016. godine u suradnji Centra za jezična istraživanja Filozofskoga fakulteta u Rijeci i Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku. Sljedeće četiri godine održavao se kao preddogađaj godišnjega međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku, koji se od 2016. do 2019. godine održavao na Filozofskom fakultetu u Rijeci. Godine 2020. međunarodni znanstveni skupa Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku održao se na Filozofskom fakultetu u Splitu. Taj je skup po načinu održavanja bio uvelike drugačiji od svih prijašnjih jer se, zbog pandemije bolesti COVID-19 odvijao u *online* okruženju. Planiran i u potpunosti pripremljen za proljetno održavanje u travnju 2020., okolnosti su odredile novi oblik i novi datum – od 24. do 26. rujna 2020. Iako u *online* obliku, prošlogodišnji je skup i nadalje u svemu ostao najuže povezan s Filozofskim fakultetom u Splitu. Tako je i ova knjiga nastala kao prirodni nastavak suradnje i aktivnosti kolega s obaju institucija aktivnih u Hrvatskom društvu za primijenjenu lingvistiku.

SCIMETH je zamišljen kao simpozij na kojem znanstvenici u području primijenjene lingvistike izlažu o različitim, mahom metodološkim temama. Odjeci već i prvoga, a jednako tako i sljedećih skupova, bili su pozitivni i zapaženi među znanstvenicima. Štoviše, koncept simpozija bio je više puta pohvaljen, stoga smo na tragu tema sa simpozija odlučili u ovoj knjizi okupiti odabrane rasprave o aktualnim izazovima u području lingvističkih istraživanja. Cilj nam je bio širokoj publici učiniti dostupnima priloge koji će biti višestruko korisni znanstvenicima – ponajprije u području lingvistike – pri radu na različitim znanstvenim zadacima koji izranjaju u svakodnevici akademskoga života. O širokom rasponu tih izazova svjedoči i mozaičnost ove knjige. Knjigom su tako obuhvaćeni prilozi o užoj istraživačkoj metodologiji u lingvistici, ali i tekstovi u kojima se analizira cijeli niz raznorodnih postupaka koji čine da istraživanje bude utemeljeno na suvremenim načelima, usklađeno s relevantnim metodološkim zahtjevima i – u današnje doba scijentometrijskih vrednovanja ne manje važno – konkurentnije na planu objavljivanja.

¹ SCIMETH < engl. *scientific method*

Naglasak je pri izboru priloga bio ponajprije na doprinosu njihova sadržaja primjeni u jezikoslovnim istraživanjima. Tako se u poglavljima u kojima se raspravlja o etici u znanstvenim istraživanjima progovara o temi od sržne važnosti u mnogim primijenjenolingvističkim istraživanjima – i više od toga: ona je *conditio sine qua non* u suvremenoj znanosti općenito i presudna je u plasiranju kompetitivnih istraživanja na svjetskoj razini. Nadalje, u knjizi se progovara o primjerima suvremenih istraživanja temeljenih na kognitivnolingvističkom pristupu, koji je izrodio inovacije u leksikografskim (frazelografskim) postupcima temeljenima na primjeni korpusnolingvističkih metoda. Kvalitativne metode istraživanja u lingvistici opisane su u dvama poglavljima, pri čemu su se nastojale prikazati mogućnosti koje takva metodologija nudi lingvistici i dati pogled u konkretne primjere istraživanja. Čak i kad se radi o konkretnom pristupu strukturiranju znanstvenoga teksta (usporedba strukture u hrvatskome i engleskome jeziku) ili o znanstvenom tekstu o tekstu (i „komunikaciji“ između njih – pri čemu se s jedne strane nalazi znanstveni tekst, a s druge njegova recenzija), koji obiluje konkretnim smjernicama, i tada se donose argumentirane lingvističke i lingvističkometodološke analize strukture teksta i/ili njegova jezika, tj. jezičnih sredstava. Kako humanističke znanosti dijele kvalitativne istraživačke metode s društvenim znanostima, namjera nam je bila u jednome prilogu pružiti dodatni uvid u te metode, i to s aspekta jednoga od polja unutar društvenih znanosti. Odlučili smo se da to bude psihologija jer psihološka i primijenjenolingvistička istraživanja nerijetko pronalaze srodna područja istraživanja kad se usmjeravaju na kognitivne funkcije čovjeka, nastojeći ih svaka iz svoje perspektive proučiti i objasniti njihove mehanizme. Vjerujemo da će tekstovi objedinjeni u ovoj knjizi biti korisni čitateljima koji posegnu za njom. Želja nam je da se pritom ostvari dijalog između knjige i čitatelja, na zadovoljstvo potonjih, a imajući u vidu da je lijepo i dobro imati sugovornika čije riječi vrve poticajima za uspješno svladavanje zadataka koji su pred nama. Uvjerene da ova knjiga može učiniti upravo to, uz njezino tiskano izdanje objavljujemo i elektroničko kako bismo ga učinile dostupnim što većem broju zainteresiranih čitatelja.

Urednice

I. Pisanje i objavljivanje znanstvenih radova

MARIO BRDAR

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet
mbrdar@ffos.hr

Through the peer reviewing mill

Peer reviewing is a ubiquitous process in academic publishing functioning as the central pillar of “control mechanism for transforming beliefs into knowledge” (Hyland 2009: 68). The main goal of this article is to make this somewhat opaque process more transparent and accessible to authors, helping them form a realistic view on the process of reviewing in the sense of knowing what to expect, and consequently helping them avoid, overcome, or minimize any frustration the process may generate in its course. In sum, the present article serves the purpose of reframing the process, making it less of a Scylla and Charybdis, but rather a process that normally improves research and has, at least in the long run, a beneficial effect on individual researchers’ scientific standing and careers, as well as on scientific community in general.

Keywords: peer review, internal review, external review, blind review, non-blinded review, open review, cross-reviewing, status bias, gender bias, reviewer report, cascading, reviewer assignment

1. Introduction

Peer reviewing is a ubiquitous process functioning as the central pillar of “control mechanism for transforming beliefs into knowledge” (Hyland 2009: 68). As Hyland (2009: 18) notes, more than a million of peer-reviewed articles were published globally in English in 2005, and the number has been rising by 4% every year. This is a huge number in itself but we should bear in mind a huge number of articles in languages other than English, as well as the fact that not all peer-reviewed articles are published (some journals reject as much as 80% of submissions). All this means that there is a tremendous amount of work done behind the scenes of this vast number of publications, as well as lots of emotions involved in the process.

One of the most stressful stages in the process of publishing an article is certainly the stage between finishing the draft of the manuscript and correcting the proofs – having the manuscript externally evaluated. Part of this stress is due to, or augmented by, the fact that the process is, if not largely, then at least in part, non-transparent in the sense that the author submitting a manuscript, in addition to not knowing the identity of the referees cannot know much/anything about the timing of their reports, their background, intentions, and, surprisingly, their current interests¹. This article addresses the review stage of the article publishing process and the main goal of the article is fairly practical: to help less experienced authors form a realistic view on the process of reviewing of research output, in the sense of knowing what to expect, and consequently in the sense of helping authors avoid, overcome, or minimize any frustration that this process may generate in its course. In sum, the present article serves the purpose of reframing the process, making it less of a Scylla and Charybdis, but rather a process that normally improves research and has, at least in the long run, a beneficial effect on individual researchers' scientific standing and careers.

Section 2 brings an overview of the period between deciding where to submit an article for publication, submitting it and eventually getting feedback in the form of peer reviews. Some key terms and concepts related to this process are introduced. In Section 3 some of the main types of reviews are discussed. Following typical stages in the course of refereeing, I proceed in Section 4 to present the stages in the reviewing process and alternative perspectives on the refereeing process in humanities, specifically in linguistics. I highlight the process from the point of view of the author, from the vantage point of the reviewer, but also considering the peculiarities of the process as seen from the editorial position.

Let me at this point state that what follows applies to manuscripts of research articles, to a degree also to manuscripts of monographs and book reviews in journals, but not to pre-conference or post-conference abstracts (which are usually extended and/or otherwise modified pre-conference abstracts sent in reply to call for papers in view of a publication in an edited volume). There are many points of overlap between these genres, but conference abstracts are a somewhat different genre to which special reviewing rules apply, and these will not be discussed here.

¹ Referees can occasionally become “blinded” by their current research and provide, if not irrelevant, then quite digressive comments and suggestions that are difficult to comply with

2. Submitting the article for publication and waiting for the reviews

Before we start reconstructing the stages of the refereeing process, we should introduce some key concepts and terms. These have to do, first of all, with various types of reviews, as well as some accompanying aspects thereof.

Deciding which journal to submit a manuscript to may be difficult and may depend on a whole series of reasons. Some publishing houses even have online tools that may help in the process. Elsevier's *JournalFinder* uses the Elsevier Fingerprint Engine based on smart search technology and field-of-research-specific vocabularies to match the submission to Elsevier journals. One only has to enter the title and the abstract of the article, and the software lists the most suitable journals. *Think.Check.Submit* (<https://thinkchecksubmit.org/journals/>) is a similar tool. However, instead of suggesting any actual publication venues, it advises authors who have chosen a journal to which they plan to submit their manuscript by guiding them through a series of questions (checklist) towards a conclusion about the appropriateness and reliability of that particular journal. There are related websites for books/book chapters and conferences.

However, some very important moments in the choice of an appropriate publication outlet for the manuscript have to do with some quantitative aspects of the reviewing process that the submission has to go through. First of all, journals appear to vary widely with respect to their response time (referred in the relevant literature as journal response time, or JRT for short, cf. Bilalli et al. 2021 and Huisman and Smits 2017). This is the time between the submission and the first reaction from the journal – not just the confirmation of the receipt, but a substantive reply in the sense of the submission being rejected, accepted, etc. Journal response time for one and the same journal is not uniform across all response types. As might be expected, average response time is fairly short for rejections by the editor due to formal non-compliance, not fitting the journal's profile, or because of inadequate content etc., but also in the case of rejection by referees, while it is somewhat longer for all other types of response.

This stage is followed by a period of time in which the editor or editors select and invite potential reviewers. Potential reviewers have some time (not too long) to accept or decline the invitation, typically based on the keywords and the abstract of the submission. What follows is actual reviewing (also called reporting period). How much time referees are given varies from journal to journal, it is normally between 4 and 8 weeks (and in many cases the time the reviewer takes before accepting to review the submission counts in). When

all the reports are in, the editor or editors reach a decision that is immediately communicated to the author(s).

The time between the article submission and final editorial decision, including the time for revision and new assessment, if necessary, is sometimes called turnaround time (TT), or review time. Journal response time and turnaround time may be co-extensive, but this is an extreme case that applies to desk rejections, and also to very rare situations when the reviewers send in the verdict “publish as is”. Backlog or production time, on the other hand, is the period between the final editorial decision and the actual publication, which may sometimes be not just months but also years.

Journals may publish data on their rejection rate, response time and turnaround time in their editorials from time to time, in their yearly reports; the data may be displayed on the journal’s website, or may simply be inferred in part from the published articles if they carry the information on the date of their submission, revision and acceptance (we do not get to know anything about the JRT, and of course we cannot form any general opinion because the dates on rejected submissions are missing).

On realizing that the turnaround time and the production time may be quite long for the journal of their first choice, some inexperienced authors, desperate to publish as soon as possible, may decide to try to avoid this by adopting one or both of the following two strategies which, metaphorically speaking, in the long run may prove to be Scylla and Charybdis of getting published: multiple submission or turning to predatory journals.

The former is the strategy similar to what a family or a group of friends might do facing long queues in a shop or in front of a ticket box – each member of the family may join one queue and then when it is quite clear which one is the quickest, the rest of the family hop from other queues to join the “winner.” In other words, upon being informed that the manuscript has been definitively accepted by a journal, the author(s) withdraw this same text or slightly modified versions of it from all the other journals it was submitted to (cf. Somit and Peterson 1996). Multiple submissions is very problematic, not only from the ethical point of view. If this practice were to spread, journals would be drowned by many more manuscripts than their reviewers can deal with, which would inevitably lead to ever longer JRT, and also ever longer TT. Ultimately, this selfish and wasteful behaviour proves to be self-defeating. It is precisely because of this danger that many journals require authors to confirm during the process of submission that the text has not been submitted to other venues.

The other danger is the siren call of so-called predatory journals which offer ridiculously short JRT, TT and immediate publication in return for a certain amount of money under the name of processing fees or handling fees (cf. Hebrang Grgić 2015, Hebrang Grgić and Romić 2018). Predatory journals are defined by Beall (2010a and b) as typically open access journals that employ the so-called “author pays” model to support the publication of the journal. The idea is that the author(s) should pay a certain amount of money sometime during the TT or before the publication. There are variations as to what is considered as the basis for calculating the costs. With some journals it is a flat amount regardless of the number of pages or the number of authors, while other journals base their calculations on the number of pages of printed/typeset text. In some cases it counts whether there is a single author or multiple authors, the charge for the second and any other additional author being somewhat smaller. The fees are waived for solicited or commissioned contributions, and may also be waived or greatly reduced in the case of recently launched journals. The fees may also vary according to the country the author(s) live and work in, with authors in developing countries being entitled to apply for a reduction. These fees are in themselves not the main problem, as they may also be required by some widely recognized, non-predatory journals. The real problem is that the declared JRT and TT, (as well as the production time) are not realistic, as these journals advertise that the submission will be reviewed within 7–10 days, the article being published within several weeks following the review. This does not seem to imply any serious reviewing process or revisions conducive to text improvements. In short, there is no guarantee that all published articles will meet the necessary standard of quality.

One of the central concepts in refereeing is the so-called peer review. This is actually an ambiguous term, as it denotes both the process and the end-result. Basically, this is the process or act of evaluation (and the material product of that process) of a given submission by one or more researchers that possess competence in the relevant field of research that is comparable to the competence by the author(s) of the submission, with the ultimate goal of determining whether the submission is suitable for publication. Various types of reviews are discussed in detail in the next Section.

3. Types of reviews

Several types of the reviewing process and resulting reviews can be distinguished depending on several partially related criteria. First of all, according to whether the identity of one or both sides in it is concealed or revealed, we can distinguish

between non-blinded or open review and blind or masked review. Further, reviews can be internal or external. In extreme cases, reviews can be made public, i.e. published along with the reviewed text, or even written after the publication of the article. Normally, reviews are accessible only to the author(s), the editor(s), and sometimes also to other reviewer(s).

Let me first discuss the distinction between internal and external reviewing. The former is a type of informal reviewing that is followed by the latter, which can be seen as reviewing proper. Internal reviewing may be employed by editors of collections of articles (e.g. selection of articles based on presentation at a conference, on a theme session or workshop at a conference, or a collection of solicited articles) or guest editors of special or thematic issues of journals. All the authors read all the other contributions, or a subset, if the volume is thematically divided into thematic parts, identifying strong and weak points in individual texts, pointing out what should be changed, expanded or omitted, and also making suggestions as to these. At the same time they also evaluate the stylistic and formal aspects of the texts, spotting and marking typos, etc. Needless to say, the identity of the author(s) of a text is known to all the other authors. The comments, suggestions and changes are typically entered into the text using the Track Changes option in Word, or by using the Comments option if the text is in the PDF format, although some functions need not be available to all the participants. The article file may, not necessarily always, be accompanied by another file with general comments and recommendations. Reviewing authors send these to the reviewed authors directly, or to the editor(s), or, less frequently, to all the authors (in the group). The authors are then given a certain period of time to implement the changes that were suggested, although they are free to disregard whatever they strongly disagree with.

One of the main advantages of this stage of reviewing is that the participants tend to be “friendly”, civilized and as constructive as possible when in the reviewing role, while they tend to exhibit a high degree of compliance as authors. Another obvious advantage is that when the number of reviews exceeds two or three, the typical number of normal reviews, there are many more useful suggestions and recommendations, and it may also become more easily clear to the author(s) that something is in need of change if it is suggested by a number of reviewers, i.e. when there is a consensus among them. Less experienced authors, but also less experienced reviewers among them, may profit from this immensely, if a high number of reviews of other authors’ texts are shared. This type of reviewing may also result in a higher coherence of the whole volume in question, as authors may cross-reference other people’s contributions, while a

certain amount of unnecessary repetitions may be removed from the manuscript as a whole. Finally, editors are also relieved of the unpleasant duty of rejecting a submission outright. Rejection is not frequent at this stage, though possible. However, should a manuscript fail to come up to the requirements, content-wise and/or formally, it is certainly easier for the editor(s) to bring such a decision when it is based on several opinions.

This round of internal reviewing is then followed by a conventional, external reviewing (external in the sense that reviewers are not recruited among the contributors to the volume, but selected by the series editor(s), journal editor(s) or the publisher). It can be safely assumed that the chances of any of the chapters to be accepted, even if further revisions are required, are much better. Exceptionally, the external reviewing may even be waived, or made symbolic/formal for all or some of the chapters/articles, if it is obvious to the editor(s) and/or publisher that they now meet the standards and contribute to the field of study. This reviewing procedure is by far not a rule or institutionalized, but is only practiced by some publishers, e.g. in some journals and in some book series. It has been adopted, among others, by John Benjamins and Elsevier for at least some parts of their portfolios in linguistics.

The term internal review is, however, used in many academic contexts in another sense. It may be applied to the stage before the actual external reviewing when the submission is assessed by the editor of an academic journal in order to check whether it meets formal and content requirements. The part of the procedure sometimes referred to as internal review before the actual external review is also known under other names, e.g. initial assessment by the editor, or just assessment by the editor, initial screening, pre-screening, etc. In the course of this stage the submission is checked by the editor or (one of) associated editors in order to make sure that it merits external review. One of the most important criteria is whether the submission falls within the scope of the journal, whether its methodology is correct, whether it conforms to the style-sheet of the journal, whether the language of presentation is acceptable. A manuscript may be refused at this point if it does not conform to the format required. For example, a journal may follow a certain style sheet such as the *Manual of the American Psychological Association* (APA), and if the authors are not consistent in adopting this style, if they mix it with some other styles, or adopt it only partially, or if there are too many missing or incorrect references (in the sense that the publication year or the issue, or the page ranges are wrong), the initial screening may also be the last stage for the submission. Another possible reason for refusing the manuscript at this early stage may be an insufficient

number of subjects if the submission is of experimental character, or the corpus being too small, unbalanced, etc. A similarity check, or originality check, as it is also called, may also be performed using adequate software (e.g. *Turnitin*, *iThenticate*, *PlagScan*, or *CrossRef Similarity Check*), this being a sort of euphemism for checking for plagiarism.²

The issue of plagiarism is a complex matter, and the results of such checks should be taken with a grain of salt. A relatively low similarity index (the threshold is for some publishers around 5%) does not automatically guarantee originality, as one can consistently paraphrase other peoples' ideas, thus keeping the similarity low. Needless to say, there is no correlation whatsoever between a low similarity index and the quality of the article inspected, or its scientific contribution. On the other hand, discussing a well-studied topic is likely to result in a higher index, particularly if it follows a particular conventionalized model, e.g. if it is organized into sections such as subjects, methods, data, discussion, etc., as some of the formulaic expressions can be found in most such articles. Last but not least, the concept of auto-plagiarism should also be handled in a sensitive way. To give one example, since this is the very first article I have ever written on the topic of reviews (and most likely the last one), I do not have to worry about plagiarising myself. However, a similarity check based on the bag-of-words model would detect that the word *blind* is used many times in this text; the same applies to words such as *review*, *editor*, etc. A more refined method that relies on n-grams would probably indicate an even higher degree of similarity. Searching for the first sentence in the next paragraph in the Internet, using the exact Google search, by enclosing the queried text by quotation marks, returns no hits. Even the first clause, ending with *reviewing*, has no exact match, although it is not a terribly original sentence. Shortening the n-gram (a contiguous sequence of n words from a given text) to just the first 11 words, results in only one match, while an even shorter sequence of just the first 9 words occurs 7 times. References quoted in the text and listed in the reference section automatically increase the similarity index, particularly if some of these references are often cited. In sum, one should look not just at the numbers, the percentage of the overlap, but rather at what matches with what, how long the overlapping sequence is, how many times there is an overlap, and with how many other texts is such overlap established, before forming a verdict.

² Some journals make the similarity index of their published articles public at the end of the article, e.g. *Lege Artis. Language yesterday, today, tomorrow*, published by the University of SS Cyril and Methodius in Trnava (<https://lartis.sk/>).

In order to draw a distinction between the two types of internal reviewing, I propose that the first subtype described above be referred to as round-robin or mutual internal peer review. The term *round-robin* is used in sports tournaments to denote a schedule by which every player or team plays one match or game against all the other participants. The expression is also used as a modifier in front of nouns like *letter* or *petition*, meaning that the document was signed by many people, sometimes with signatures arranged in a circle so as to conceal the order of signing. The term is also used in collocations such as *round-robin evaluation* or *round-robin brainstorming*. The adjective *mutual* means, among other things, that something is experienced or done by each of two or more parties towards the other or others.

External review can again be of several types. First of all, it can be non-blinded or non-masked, as opposed to blind or masked review. In the former case both the author and the reviewer get to know the identity of each other(s), while in the latter, the identity of at least one participant in the processes is concealed. The former is nowadays probably also the least frequent, while the latter is the default for many journals across a wide number of disciplines.

Non-blinded or non-masked review can be visualized as follows:

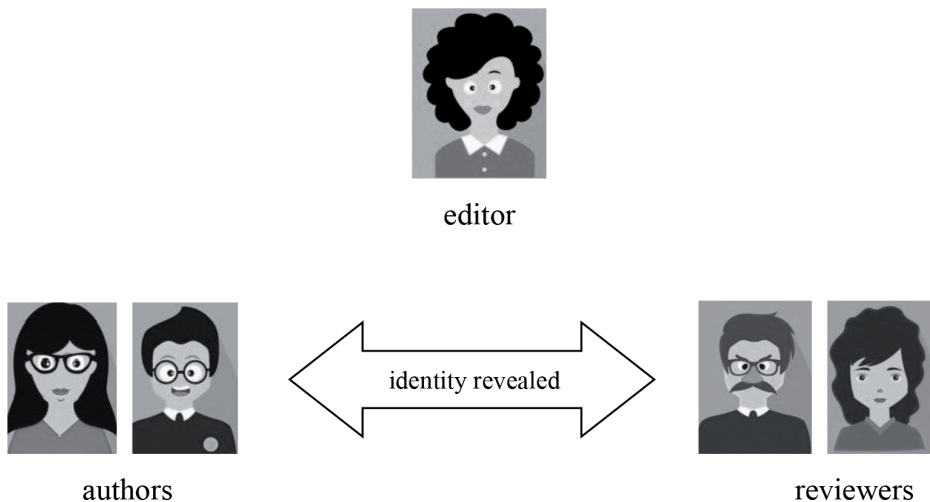

Figure 1. Non-blinded or non-masked review (the graphic design is partly based on the material freely available from all-free-download.com).

This type of review has some obvious disadvantages. One of these is often referred to as the Matthew effect of accumulated advantage, which is a special case of a more general cognitive bias effect known as halo effect. The term Matthew effect, coined by sociologist Robert K. Merton (1968), takes its name

from a biblical parable in the Gospel of Matthew (though variants of this verse can be found in other gospels as well):

For whoever has will be given more, and they will have an abundance. Whoever does not have, even what they have will be taken from them. (Matthew 25: 29)

The effect is of course not restricted to reviewing, or science, but also to education, arts or sports, even to how societies function in general (cf. Pinker 2011: ch. 9). As far as science is concerned, Merton states that

[t]he Matthew effect consists in the accruing of greater increments of recognition for particular scientific contributions to scientists of considerable repute and the withholding of such recognition from scientists who have not yet made their mark. (1968: 58)

Applying this to reviewing, it suggests that we may expect that reviewers are more likely to be positively biased towards, and less critical of, authors of high reputation in the field, and conversely in the case of less well-known authors or novices. Author(s) dissatisfied with a review may afterwards hold grudge against the reviewer, even attempt to take revenge next time when the tables turn, writing a negative review, citing the reviewer in a negative way, or not citing him or her at all even where it would have been expected or necessary.

Another phenomenon to be noted here is the so-called Matilda effect, which can be illustrated on the history of the term Matthew effect. As stated above, Merton is credited with the term, but in his article he makes frequent references to his PhD student, then collaborator and later his second wife, Harriet Zuckerman, i.e. to her 1956 dissertation from which he quoted illustrative material (cf. Rossiter 1993). In other words, the Matthew effect was first discovered by Zuckermann, but Merton's name became "immortalized". In a way, this just goes to prove Stigler's law of eponymy, which states that no scientific discovery is named after its original discoverer. Note that Stigler himself acknowledged that Merton was the true discoverer of this "law". Matilda effect is a cognitive bias leading to diminishing the role of women in science, a lot of their work and results being attributed to male collaborators. This effect is named after American suffragist and abolitionist Matilda Joslyn Gage, who first described it in 1883. Applied to reviewing, it is possible that some reviewers could be more critical and more negatively biased towards submission by female authors.

An extreme subtype of the Matthew effect is the so-called Oppenheim effect, when the editor's positive decision is in advance formed, based solely or primarily on the author's name (although the submission formally goes through the reviewing process) (cf. Gorman 2007). The eponym has to do with Charles Oppenheim, a famous professor of information science at Loughborough University, i.e. with an incident described as follows:

Charles Oppenheim got a humbling insight into the reality of academic publishing recently. The professor of information science at Loughborough University, a dominant figure in his field, had submitted an article to a respected journal. 'Some time later a very good friend of mine got in touch with me. This friend had been sent my article to referee. He thought that, in all honesty, he could not referee it because we were so close and he telephoned the editor to say that he would have to find someone else. The editor responded: 'Don't be silly, this is Charles Oppenheim. We both know we are going to publish it anyway. This is really just a formal exercise, so could you just go through the motions?' Oppenheim chuckles: 'The editor had kind of given the game away. Now I know I can send him any old rubbish and get it in.' (Chris Bunting, *Early Careers Spent Grinding Teeth, Not Cutting Them*, *Times Higher Education Supplement*, 25 February 2005, p. 18)

Non-blinded review need not necessarily be associated with bias, at least in some areas, as shown in Davidoff (1998) and van Rooyen et al. (1998). Alam et al. (2011) thus show that in biomedical sciences there were no significant difference between the scores given to manuscripts regardless of whether the review was blinded or not.

We may as well add that there might be some beneficial effects, too: the compliance of the author(s) of the submitted article may have more incentive to comply with the criticism and suggestions if the reviewer is a highly respected authority in the field, particularly if the review is fair and constructive.

There are several possibilities in case identity is hidden. There is single-blind, double-blind and triple-blind peer review, depending on i. whether only the reviewers' identity is not revealed to the author(s), or ii. whether neither the author(s) nor the reviewers know the identity of the other(s), or, finally, iii. whether, in addition to the conditions in ii., the editor is not familiar with the identity of the author(s) or the reviewers. Let us take a look at these one by one.

The single-blind or single-masked review can be visualized as follows:

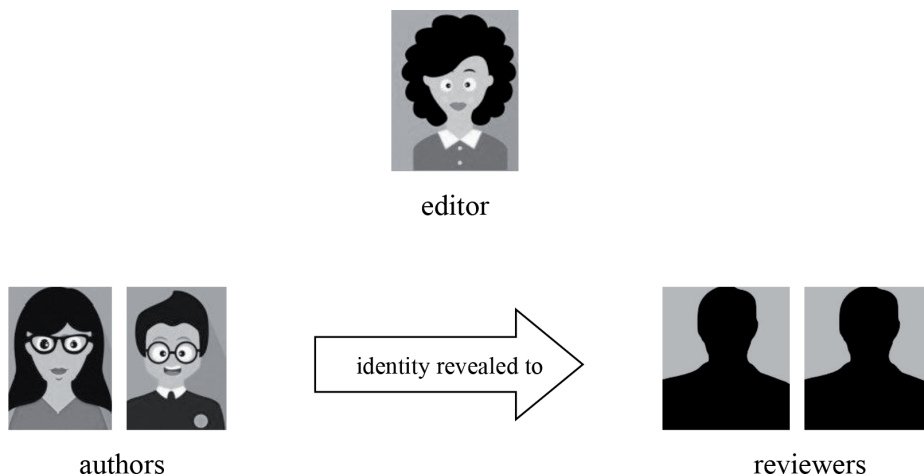

Figure 2. Single-blind or single-masked review (the graphic design is partly based on the material freely available from all-free-download.com).

More or less the same pros and cons can be reiterated here that were mentioned above in the case of non-blinded review, except that the reviewers are under no potential pressure to please the authors in their review or feel obliged to constrain themselves for whatever reason. However, there is nevertheless the danger of novice reviewers (young and/or inexperienced) perhaps being somewhat hypercritical towards authors of the same or lower standing than they themselves enjoy.

It should be mentioned here that, understandably, journals normally do not permit authors to recommend reviewers for their manuscripts or conversely, to suggest reviewers that should be excluded from the reviewing process. However, some publishers and some journals take notice of such suggestions in cover letters, accompanying submissions, but it is of course at the discretion of the editors to consider these suggestions or not. Even if one or perhaps more than one reviewer is eventually selected, editors/journals do not communicate that fact, and it is an ethical requirement that there should be no independent communication between the author(s) and reviewer(s) (so to say behind the back of the editor and the journal) in the course of which they may willingly reveal their role in the process, let alone exchange other pieces of information that are related to the assessment. Exceptionally, an editor may invite the author(s) of commissioned or solicited articles to suggest several potential reviewers, again without any guarantee that any one of them will indeed be selected.

One might intuitively expect that if the proportion of journals exercising non-blinded and blinded review changes, it will change in the direction of the latter

becoming more prevalent, and that specifically non-blinded review will first be replaced by a single-blind review process. However, this is not always necessarily so. The practice may vary across disciplines, so that there are cases of respected biomedical journals recently “regressing” towards non-blinded review, or from double-blinded to single-blinded review. The motivation for this are the specifics of the disciplines, i.e. of specific research areas, where transparency and replicability is at stake (cf. Palermo 2018). As an example of a Croatian linguistics journal that has switched from non-blinded to single-blinded review we can mention *Filologija*. As some examples of internationally recognized linguistics journals, we can mention *Metaphor and Symbol*, (Q2 in the Web of Science), *Brain and Language* or *Acta Linguistica Hafniensia*. Probably the standard review procedure in humanities, and more specifically in linguistics, is double-blind review, which can be visualized as follows:

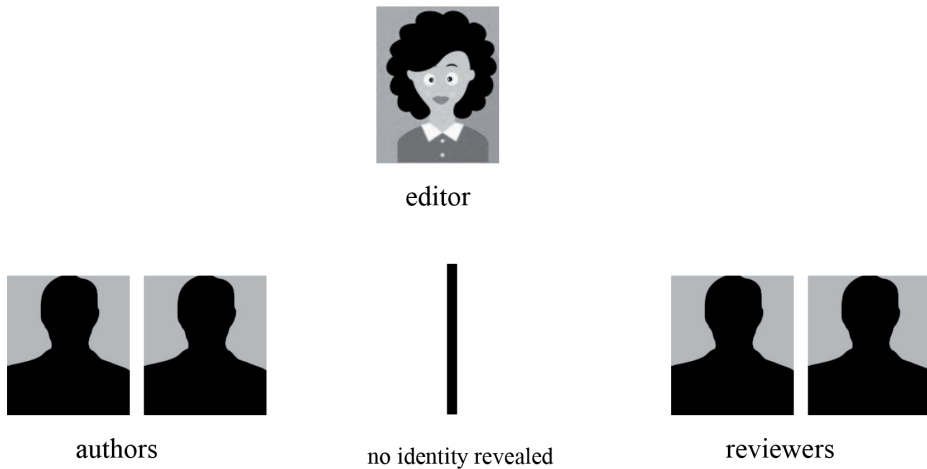

Figure 3. Double-blind or double-masked review (the graphic design is partly based on the material freely available from all-free-download.com).

This is the reviewing model used nowadays by most linguistic journals, and in humanities in general. There are several practical issues concerning this type of review, such as the process of blinding the manuscript, whether authors and reviewers can recognize each other in spite of the blinding, some ethical issue, etc. There is also a more theoretical question of whether this type of review indeed eliminates the dangers of several types of bias by reviewers.

The results of a randomized experiment by Blank (1991) that compared the impact of single-blind and double-blind reviewing in the area of economy show that acceptance rates are lower and referee reports are more critical under a double-blind system. There were also differences concerning the bias. Authors from

medium-ranked institutions, foreign researchers as well as researchers without academic affiliation fared less well under single-blind reviewing. Female authors did only slightly better under double-blind reviewing – the differences were statistically not significant. Female reviewers, on the other hand, are more likely to give low ratings in a single-blind situation than male reviewers, while giving higher ratings to submissions in a double-blind situation, male reviewers exhibiting the opposite pattern. The study by Tomkins, Zhang and Deavlin (2017) confirms that the Matthew and Matilda effects are strongly present under the single-blind condition in reviewing submissions to computer science conference proceedings.

Blinding the manuscript is not just eliminating the name(s) and affiliation(s) of the author(s) from the title page and possibly from running heads. There are a number of pieces of information that can directly or indirectly reveal their identity. First of all, if the manuscript is submitted in Microsoft Word, all personal information should be removed from the properties of the document (it is stored in the Details tab, under Authors). In PDF files, the name of the document author, or some other sensitive information (e.g. one's cell phone number if this was used to login with Microsoft during software installation such as Windows or Office) may be automatically saved by one's computer under Document Properties (Description tab). Further, one's identity may be revealed by acknowledgments, or by references to research locations, etc. Another problem is citing one's own publications. This could be avoided by using the third person (e.g. *Brdar (2017) claims that...* and not *I claim in Brdar (2017) that...*). Authors should refrain from citing their own unpublished material, such as articles in press, or conference presentations, as they could be relatively easily traced back by looking up the list of articles in press on websites of journals, or by perusing the schedules of past conferences that are still online, etc., should the reviewer become interested in finding more about what is claimed in these. Some journals recommend the use of the label *Author*, as in ... *it is claimed in (Author 2017)*. This is not really informative for the reviewer as far as the flow of the text is concerned (in fact it may be frustrating because the contents cannot be checked). These are normally not listed in the reference section, but if they are, then again they may lead to the disclosure of the author's identity. For obvious reasons, citing joint publications is even more problematic using this label. All these redacted pieces of information should, of course, be added once the manuscript is finally accepted for publication.

One might naively think that there is nothing that a reviewer should do in order to keep the process blinded. In other words, one might think that reviews need not be blinded. However, there may be similar problems to those outlined above, if the review is created in Word or PDF by the reviewer and simply

relayed to the author(s) via e-mail, and is not generated automatically by some online portal or redacted by the editorial staff. Reviewers sometimes comment directly in manuscripts, in Word or PDF, and the software used may automatically affix the name, pseudonym, etc. of the person commenting or altering the document (which could be weeded out manually a posteriori, or a priori avoided by choosing appropriate settings). Needless to say, reviewers should also avoid making references to their own work in reviews unless it is absolutely necessary.

A very good guide through the ethical issues concerning the reviewing process can be found in COPE Ethical guidelines for peer reviewers (<https://publicationethics.org/files/Peer%20review%20guidelines.pdf>). Basically, these apply to any type of review, such that the confidentiality of peer review should be respected and that no details about the manuscript and/or its author(s), or the details of the review process should be disclosed to a third party, during or after the review process. Further, this information and/or the contents of the submission cannot be used for their own or any other person's or organization's advantage, or to the disadvantage or discredit of others. COPE³ guidelines also stipulate that the reviewer should not "involve anyone else in the review of a manuscript, including junior researchers they are mentoring, without first obtaining permission from the journal; the names of any individuals who have helped them with the review should be included with the returned review so that they are associated with the manuscript in the journal's records and can also receive due credit for their efforts." The truth is, however, that journals generally do not have a clear policy on co-reviewing, as the practice described above is referred to. According to Klebel et al. (2020), around 10% of journals in Humanities, Literature and Arts accept co-reviewing. This figure may, however, be much higher in reality. Another recent study by McDowell et al. (2019) has shown that roughly 75% of their respondents (early-career researchers) in the survey participated in co-reviewing. Most of them are convinced that co-reviewing is a beneficial (95%) and an ethical (73%) form of training in peer review. However, it has also turned out that about half of the respondents have ghost-written a peer review report, i.e. without their supervisor, despite 81% of them believing that ghost-writing is unethical and 82% agreeing that identifying co-reviewers to the journal is valuable.

What specifically applies to double-blind review is that the reviewer should avoid denigration and false accusations of the author(s) "done in the knowledge that

³ Committee on Publication Ethics is a nonprofit organization established in 1997 to define and promote best practice in the ethics of scholarly publishing and to assist editors, publishers, authors etc. to achieve this.

the authors will not see these comments”. Further, the reviewer should not use the cover provided by this review type to “suggest that authors include citations to the reviewer’s (or their associates’) work merely to increase the reviewer’s (or their associates’) citation count or to enhance the visibility of their or their associates’ work; suggestions must be based on valid academic or technological reasons”. Finally, if the editor, or one of the associate editors, decides to provide the review herself or himself, this should be done “transparently and not under the guise of an anonymous review.”

Some journals that in principle practice double-blind review, e.g. *Glossa*, allow reviewers to disclose their identity to authors if they think that this might be of help in improving the submission due to a more personal discussion that may ensue. The journal, however, asks reviewers to take into account possible consequences of the power differential that may exist between the parties involved.

While the sort of unblinding described above is sometimes allowed, there is another possibility for unblinding that has until recently not been considered seriously. In order to demonstrate what I mean by this, I repeat Figure 3, but modify it slightly, making it clear that reviewers are doubly blinded: they not only do not know the identity of the author(s), but also the identity of the other reviewer(s), let alone the contents of their reviews:

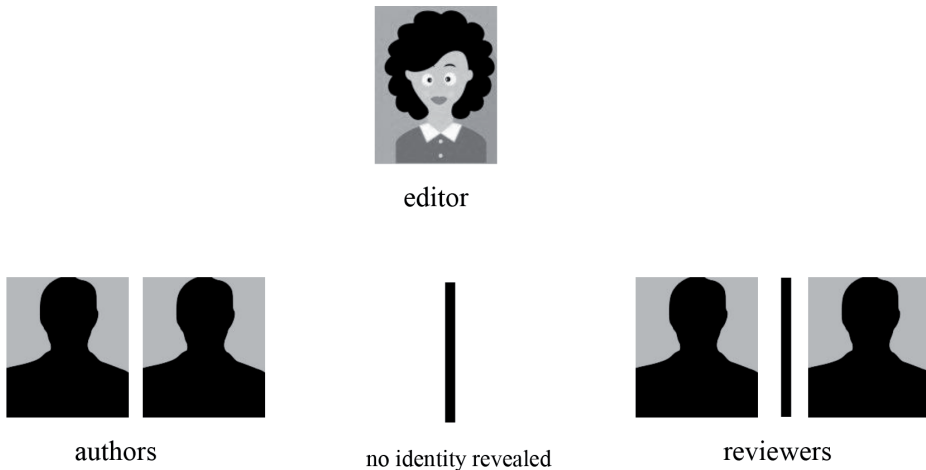

Figure 4. Double-blind or double-masked review, with reviewers being mutually blinded (the graphic design is partly based on the material freely available from all-free-download.com).

To be quite precise, the contents of reviews (but not the identity of reviewers) may be made accessible (but need not be by default) to other reviewers by some

journals once all the reports are returned (e.g. *Lingua*). The final decision by the editor may also be made known to the reviewers in some cases, but is not a default procedure.

Some journals have recently introduced the practice that is called cross-reviewing (cf. Pourquié and Brown 2016). The idea is that when all the reports are in the editor shares them with all the referees, which provides an opportunity for them to clarify their recommendations and discuss points of difference. The beneficial result is that differences may be resolved, unrealistic and unreasonable requests may be removed, while justified concerns may receive confirmation. At the same time, the editor, who is part of the process, may be greatly assisted in reaching the final decision. Another potential valuable feature of this innovation, as I see it, is that it could be used as a point of introduction of novice reviewers. They may be first invited to just observe the process, and later to take an active role in it, learning from more experienced colleagues on the go.

The blinded review can also be triple-blinded in the sense that the editor is also kept in the dark about the identity of the author(s), but also about the identity of reviewers:

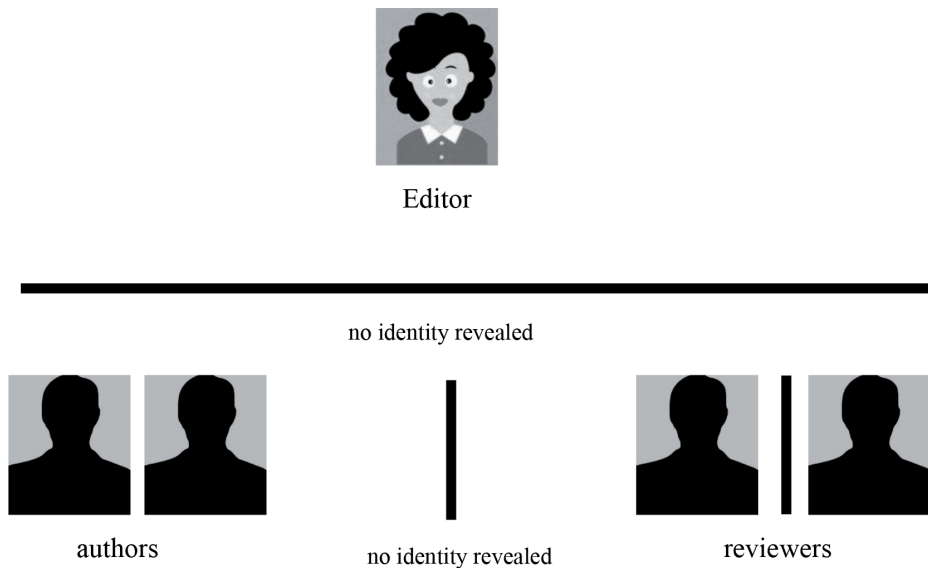

Figure 5. Triple-blind review (the graphic design is partly based on the material freely available from all-free-download.com).

This may appear strange at first, and provoke some questions. The first question is of course about its rationale. It is not immediately obvious what is gained

by using this method. Another question may be about its feasibility. Actually, it can be easily implemented if the journal has a number of associate editors in addition to the editor-in-chief, or even with the editor-in-chief. The basic technical prerequisite is that the identity of the author(s) and the submission be linked at one place or point so that they can be matched later, but otherwise handled separately. One of the associate editors may be in charge of it, and keep the rest blinded until the final decision. This same associate editor, or another, may be in charge of contacting reviewers. Another, more sophisticated possibility is to use an online submission platform that would keep the identity secret until a later stage, and even the assignment of reviewers could be made automatic by implementing a special algorithm, as described in Kalmukov (2006, 2020).

Two other recent novelties are the introduction of open review and post-review, which can also be combined. The concept of open review is ambiguous (Ross-Hellauer 2017 has found 122 definitions, cf. also Stojanovski 2018), but in this chapter I consider it to be a mix of the old and the new. Open review is, as I see it, in terms of identity the same as non-blinded or non-masked review, but the difference lies in the fact that submissions first go through an initial, internal screening and are then published, typically online (in online, hybrid or subsidiary journals). They are then subjected to interactive public discussion for a given period of time. The comments of invited reviewers, along with additional comments by other interested members of the scientific community, as well as the replies by the author(s), are also published alongside the discussion paper. Reviewers can choose between signing their comments and remaining anonymous, while comments by other scientists must be signed. In the next stage, the author(s) revise the manuscript in the usual way, which may be followed by further rounds of reviewing and revising. If eventually accepted, final papers are published in the main journal, together with every discussion paper and interactive comment, or with these separately archived and individually citable, so as to enable a lasting record of review and to secure the authors' publication precedence. This two-stage publication process with reviewing in-between is part of the new movement of open science, along with open access journals or monographs and open datasets and software (cf. Wolfram et al. 2020).

A schematic presentation of how this type of review is applied by F1000Research, an open research publishing platform, is shown in the figure below:

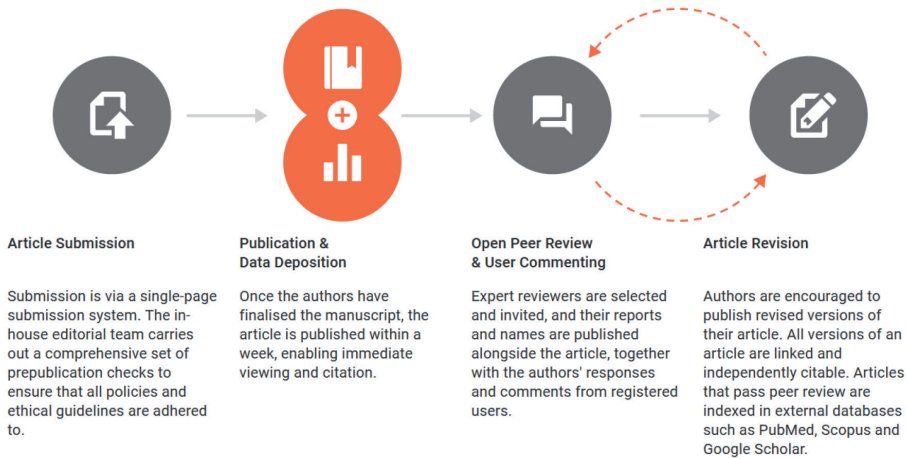

Figure 6. A schematic overview of open peer review, as applied by F1000Research.

4. Stages in the reviewing process

This section reconstructs the reviewing process stage by stage. In fact, we should begin with a step that comes before the actual reviewing. This is a decision process that influences the whole period during which the submission is prepared, which is the choice of the most appropriate journal. This is something that we have already discussed in Section 2 in connection with the dynamics of reviewing as one of the factors that may prompt the author(s) to prefer a particular journal, or a group of journals, over others. There is no denying that humans' behaviour is often motivated by the law of the least effort. Applied to the present context, author(s) may be inclined to prefer the journal or a set of journals whose reviewing process is the quickest, and fraught with least obstacles. Useful information on the speed of processing of submissions across disciplines can be found at *SciRev. Speeding up Scientific Knowledge Production* (<https://scirev.org/>).

The choice is of course also affected by the prestige of the journal, its scope (as compared with the topic of the submission as well as the theoretical framework and the methodology used), etc. The question of deciding on the best outlet is not as simple an issue as it might seem at first, and basing one's choice of the right journal on the dynamics of reviewing need not always lead to optimal results.

First of all, it is well known that journals are ranked in all fields of research in terms of their importance, informally or formally. Formal rankings are based

on parameters that have to do with the influence of published material on the field, usually by measuring the number of citations, the academic standing of the author(s) publishing in a journal, etc. Two best known rankings are Journal Citation Reports (JCR) in the Web of Science (WoS) by Clarivate, and the SCImago Journal and Country Rank (SJR), a publicly available portal based on indicators contained in Elsevier's Scopus data base. In JCR, journals are ranked according to their impact factor (IF), so that the 25% of the journals with the highest IF within a discipline are in the first quartile (Q1), and so on.

While choosing the most appropriate outlet for an article(-to-be), author(s) have to strive for an optimal trade-off between the speed of reviewing, the comprehensiveness of reviewing, on the one hand, and the quality of the journal on the other (sometimes top journals are also very quick as far as their reviewing is concerned). There is no way one can tell what is in store for them during the reviewing process, whether it will be difficult or not, so the only hints we can rely on are the ranking of the journal (assuming that the higher the ranking, the tougher the reviewing because of top reviewers and because of the competition, i.e. because of a large number of submissions to the journal) and the subjective impression of the quality of the published material.

Choosing to remain in the comfort zone, to opt for a journal that will almost certainly accept their submission, with a reviewer not requiring too much, is a short-term solution. However, it may be detrimental in the long-run, particularly if it becomes a habit. There is empirical evidence (Garcia et al. 2020 and 2021) that what is very high in reviewers' agenda is assessing whether a given submission acceptably matches the quality standard of the journal. This may lead to what Garcia et al. call "quality censoring". If the quality of the submission is clearly above the journal's standard, or even matches it, reviewers' motivation to work hard to increase the quality of the submission is greatly reduced, resulting in very short positive reports. The author profits from this in the short run, but in the long run, his or her career may suffer, as he or she does not develop. If this safe strategy of avoiding challenges is chosen very often, or exclusively, the result is stagnation.

As mentioned in Section 3, the whole process begins with an internal review, i.e. a check of the formal aspects of the submission, its originality and its suitability for the journal in question. If the submission is not rejected, the editor or one of the associate editors (helped by the board) has the task of assigning appropriate reviewers to the submission. This is not a simple task because one has to take into account a number of parameters in the selection, with many limiting

factors. It is no wonder that, as mentioned above, some software solutions have also been worked out to make this task easier.

Some of these limitations have to do with the nature of the submissions. Their topics may be exotic or even obscure, the theoretical framework they employ may be unusual, and the language in which the topic is contextualized may also be exotic. The language of the submission itself imposes further limitations. To illustrate this, we can mention an article that discusses the use of classifiers in Basse Mandinka, or an article on the lexical stress pattern in Ilami Kurdish cast in the framework of Optimality Theory.⁴ An editor of a smaller journal in Croatia faces a difficult task in searching for willing reviewers in Croatia or abroad for such submissions (cf. Jokić and Lasić-Lazić 2015: 10). At the same time, we may assume such very specific submission may narrow the choice in such a way that blinding does not appear to make much sense any longer, as the author(s) and the reviewers are bound to know each other and each other's work well. A related issue is that the author(s) are aware of this and that they may attempt to suggest potential reviewers, which may turn out to be their colleague from the same department, or even collaborators. The majority of linguistics journals work with two reviews, but sometimes a third may be required, sometimes a super-review, which understandably complicates the procedure.

Some of the limitations are external, such as that potential reviewers may be too busy with their own work, or reviewing for other journals; they may be on holidays or on sick leave; or simply not respond, or refuse without any explanation. Editors should also take into account the workload of individual reviewers, the same people should not be constantly used in this capacity, while some others are relieved of this duty for longer periods of time.

Once the choice of prospective reviewers is made, they are invited by the editor by e-mail, or through a dedicated submission platform such *ManuscriptCentral*, or *ScholarOne Manuscripts*, etc., which are of course also used for submission and all other stages in the process. The prospective reviewers get to see the title, abstract and keywords of the submission (but not the whole text), and are informed about the time frame for the review. They are asked to consider whether they feel they are competent, whether there might be any potential conflicts of interest, and finally whether they accept or decline to review the manuscript. If they accept, they are given access to the full text (typically in

⁴ Both of these are real examples, i.e. they are submissions to *Jeziikoslovlje*. The former was accepted (Andrason, A., 2013, Semantic network of the Basse Mandinka BANTA form, *Jeziikoslovlje*, 14(1), 1–31), while the latter was rejected.

PDF) and the reviewing interface, and are also instructed about the course of the process and their duties. In addition to assessing the submission in terms of scales, there is space for comments, questions and suggestions, but frequently there is also a special window for confidential notes that are intended for the editor, but not for the author(s). It is also possible to upload the submission document with comments, or some other documents that might help the author(s) in revising the text. The platform keeps reminding reviewers when the deadline is close, as well as confirming completed actions. In case the journal does not use such a platform, the review, typically a structured review form, is submitted via e-mail.

The reviewer's recommendation may be one of options suggested by the reviewing platform or the review form, which typically offer between 3 and 5 points on a scale, ranging from "acceptable" or "acceptable as is/acceptable without revision" to "unacceptable" or "reject (outright)." In-between we find the following: "acceptable pending revision" (which is more or less the same as "acceptable with revision"/accept with minor revisions"), then "acceptable with major revisions" (also as "not acceptable without major revision," and "revise and resubmit." The last of these means that the revised submission will go through the same reviewing process again, with the same or new reviewers. In some cases the recommendation can be "reject but suggest submission to an alternate journal." This procedure is referred to as cascading (aka cascading peer review or waterfall peer review). This is practiced by some publishers that have several related journals, in our case several linguistics journals that differ with respect to their prestige, and a submission is then passed on to a journal of lower prestige (and lower quality standards), along with the reviewer's reports so that there is no need to review it anew, which ultimately means faster publication.

Another part of reviewing, as far as Croatian journals are concerned, is that submissions should be categorized as original scientific article (or paper), as a preliminary communication, as a professional article, or as a review article (not to be confused with a book review). While some journals may draw such distinctions in their table of contents, the above labels do not often appear in articles themselves, but are apparently required (they typically follow or precede the UDC number) in some countries like Croatia, Bosnia and Herzegovina, Slovenia, Serbia, Montenegro, or Macedonia, and also appear in articles published in Indian, Egyptian or Ghanaian journals.

Once the editor has received the reports, he or she reaches a decision concerning the submission. This is not problematic if reviewers agree in their

recommendations: the submission is accepted without revision, rejected (or relegated to another journal), or sent back to the author(s) for revision. The reviewers may disagree, and a third review may be required to resolve the issue prior to revision or following the revision. With some journals one negative review is enough for the submission to be rejected, regardless of what the other review says, while the editor in some other journals may decide at her or his own discretion.

Receiving the notification of the editorial decision is, understandably, an event full of emotions. There is not much the author(s) can do in case of rejection, except perhaps revising the manuscript and then sending it to another journal, or dropping it altogether, depending on the reviewers' comments. They may accept the relegation to another journal, or withdraw the manuscript (without any explanation).

They can also withdraw the manuscript if revision (and resubmission) is required. This is the thought that has crossed the mind of many authors soon after receiving the notification. Clearly, they may be disappointed, feel misunderstood, even angry at what they see as injustice, or inordinate amount of work they face in the course of revision. The best advice in such situations is to sleep on it and cool down. After a day or two, authors usually realize that the reports are not so bad after all and that what is required is actually doable.

It is very important that the author(s) understand all the comments, questions and suggestions, even though the reviews may be in part in conflict. It is always a good thing to merge the reviewers' reports and organize their contents in terms of some categories or with reference to the part of the manuscript that needs to be attended to, or in terms of the specificity vs. generality, or with respect to the magnitude of difficulty. In the next step authors may identify parts of the reports that they strongly disagree with and formulate their arguments, viz. reasons for not doing something the reviewers suggested. These should be listed in the cover letter accompanying the revised (and resubmitted) manuscript, along with explanations of what the author(s) have done in the course of revision (page by page, paragraph by paragraph, if not line by line-note that line numbers can be added in Word,⁵ starting from 1 for each page, or consecutively). This is always of great help to the editor and the reviewers. The same is true of keeping track of changes in the manuscript, e.g. by marking changes or highlighting them by some colour, possibly using the Track Changes in Word.

⁵ Under Page Layout → Line Numbers.

Revision is in some cases a welcome opportunity to circumvent the constraints on the length of the text. Revisions usually result in somewhat longer texts, though shortening may also be required at certain places.

When all revisions have been done, the authors should also prepare a “clean” file, a version of the revised text in which all the changes are accepted so that nothing is crossed out, marked in colour, with no comment bubbles on the margin, etc. If there are some problematic fonts in the text, or some characters which the authors may suspect will not display correctly, it is advisable to prepare a version with embedded TrueType Fonts (TTF). A parallel PDF file, as a control or backdrop may also be prepared, particularly if there are some glosses that should be correctly aligned with the material in the example. In some cases there may be problems with the PDF file because a particular font does not display correctly, or the whole process of converting/printing to PDF may be terminated before it is finished. In such cases the printer properties (Adobe) should be modified so that the box “Rely on system fonts, do not use document fonts” is ticked off. Even if typos or incomplete references are not mentioned in reports, it is advisable to take time to check the text carefully. All of these are small things in themselves, but they show that you care about your submission, and also appreciate the effort and energy invested by the editor and the reviewers, trying to make their task easier, which is sure to be greatly appreciated.

5. Some brief concluding remarks

There is no doubt that peer reviewing plays a central role as a sanctioning mechanism for transforming beliefs into knowledge, and that it is becoming more and more important. The main goal of this article was to bring this somewhat mysterious process closer to authors and make it more transparent and accessible for them.

Section 2 draws attention to some qualitative and quantitative aspects of the publication process that authors need to take into account when selecting the most appropriate venue for their manuscript, such as journal response time, turnaround time, and backlog or production time. These are linked to two negative phenomena in publishing research results – multiple submission and predatory journals.

An overview of some of the main types of reviews, including most recent trends in open referring, is given in Section 3, weighing their advantages and disadvantages. As for the latter, a number of problems are pointed, such as

the phenomena called the Matthew effect, the Matilda effect, the Oppenheim effect, as well as some ethical issues.

By following what happens during typical stages in the course of refereeing, and by changing the vantage point, alternately assuming the role of the author, the editor and the reviewer, alternative perspectives on the refereeing process in humanities, specifically in linguistics were presented. The main focus was on authors in order to help them form a realistic view on the process of reviewing in the sense of knowing what to expect, and therefore also in the sense of helping them avoid, overcome, or minimize any frustration which this process may generate. In sum, the present article serves the purpose of reframing the process, making it look less of a Scylla and Charybdis to authors, but rather as something that normally improves research, and has, at least in the long run, beneficial effect on individual researchers' scientific standing and careers, as well as on scientific community in general.

References

- Alam, Murad; Kim, N. A., Havey, Jillian; Rademaker, Alfred; Ratner, Desiree; Tregre, Barbara; West, Dennis P.; Coleman III, William P. (2011) "Blinded vs. unblinded peer review of manuscripts submitted to a dermatology journal: a randomized multi-rater study." *British Journal of Dermatology* 165 (3): 563–567. [doi:org/10.1111/j.1365-2133.2011.10432.x]
- Beall, Jeffrey (2010a) "Predatory open-access scholarly publishers." *The Charleston Advisor* 11 (4): 10–17.
- Beall, Jeffery (2010b) "Update: Predatory open-access scholarly publishers." *The Charleston Advisor* 12 (1): 50. [doi:org/10.5260/chara.12.1.50]
- Bilalli, Besim; Munir, Rana Faisal; Abelló, Alberto (2021) "A framework for assessing the peer review duration of journals: case study in computer science." *Scientometrics* 126 (1): 545–563. [doi:10.1007/s11192-020-03742-9]
- Blank, Rebecca M. C. (1991) "The effects of double-blind versus single-blind reviewing: Experimental evidence from The American Economic Review." *The American Economic Review* 81 (5): 1041–1067.
- Davidoff, Frank (1998) "Masking, blinding, and peer review: The blind leading the blinded." *Annals of Internal Medicine* 128 (1): 66–68. [doi:https://doi.org/10.7326/0003-4819-128-1-199801010-00011]

- Garcia, Jose A.; Rodriguez-Sánchez, Rosa; Fernandez-Valdivia, Joaquín (2020) "The author–reviewer game." *Scientometrics* 124 (3): 2409–2431. [doi:10.1007/s11192-020-03559-6]
- Garcia, Jose A.; Rodriguez-Sánchez, Rosa; Fernandez-Valdivia, Joaquín (2021) "Quality censoring in peer review." *Scientometrics* 126 (1): 825–830. [doi:10.1007/s11192-020-03693-1]
- Gorman, Gary E. (2007) "The Oppenheim effect in scholarly journal publishing." *Online Information Review* 31 (4): 417–419. [https://doi.org/10.1108/14684520710780386]
- Hebrang Grgić, Ivana (2015) "Open access – deus ex machina for publishing scholarly journals?" *Libellarium: Journal for the research of writing, books, and cultural heritage institutions* 8 (2): 1–11. [doi:10.15291/libellarium.v0i0.228]
- Hebrang Grgić, Ivana; Romić, Kristina (2018) "'Znanstvene" informacije u predatorskim časopisima: prijetnja napretku znanosti." U *Slobodan pristup informacijama: 18. okrugli stol: Knjižnice i alternativna (druga) istina: zbornik radova*, ur. Pšenica Davorka; Štimac, Anemari, 59–72. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- Huisman, Janine; Smits, Jeroen (2017) "Duration and quality of the peer review process: the author's perspective." *Scientometrics* 113 (1): 633–650. [doi:10.1007/s11192-017-2310-5]
- Hyland, Ken (2009) *Academic Discourse: English in a Global Context*. New York: Continuum.
- Jokić, Maja; Lasić-Lazić, Jadranka (2015) "Vrednovanje znanstvenog rada u području društvenih znanosti na temelju časopisa kao medija znanstvenog komuniciranja." U *Hrvatski znanstveni časopisi: Iskustva, gledišta, mogućnosti*, ur. Hebrang Grgić, Ivana, 197–214. Zagreb: Školska knjiga.
- Kalmukov, Yordan (2006) "An algorithm for automatic assignment of reviewers to papers." U *Proceedings of the international conference on computer systems and technologies CompSysTech'06*, Ruse (pp. V.5-1–V.5-7).
- Kalmukov, Yordan (2020) "An algorithm for automatic assignment of reviewers to papers." *Scientometrics* 124 (3): 1811–1850. [doi:https://doi.org/10.1007/s11192-020-03519-0]
- Klebel, Thomas; Reichmann, Stefan; Polka, Jessica; McDowell, Gary S.; Penfold, Naomi; Hindle, Samantha; Ross-Hellauer, Tony (2020) "Peer review and preprint policies are unclear at most major journals." *PLoS ONE* 15 (10): e0239518. [doi:10.1371/journal.pone.0239518]

- McDowell, Gary S.; Knutsen, John D.; Graham, June M.; Oelker, Sarah K.; Lijek, Rebeccah S. (2019) “Co-reviewing and ghostwriting by early-career researchers in the peer review of manuscripts.” *e-Life* 8: 48425. [doi:10.7554/eLife.48425]
- Merton, Robert K. (1968) “The Matthew Effect in science: The reward and communication systems of science are considered.” *Science* 159: 56–63.
- Palermo, Tonya M. (2018) “Editorial: Making the move to single-blinding in the Journal of Pediatric Psychology.” *Journal of Pediatric Psychology* 43 (10): 1069–1071. [doi:10.1093/jpepsy/jsy067]
- Pinker, Steven (2011). *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*. New York: Viking Books.
- Pourquié, Olivier; Brown, Katherine (2016) “Introducing cross-referee commenting in peer review.” *Development* 143 (17): 3035–3036. [doi:10.1242/dev.143198]
- Ross-Hellauer, Tony. (2017) “What is open peer review? A systematic review [version 2; peer review: 4 approved].” *F1000Research* 6: 588. [doi:10.12688/f1000research.11369.2]
- Rossiter, Margaret W. (1993) “The Matthew Matilda Effect in science.” *Social Studies of Science* 23 (2): 325–341. [doi:10.1177/030631293023002004]
- Somit, Albert; Peterson, Steven A. (1996) “Journal response time: A case for multiple submission.” *Behavioral and Brain Sciences* 19 (3): 533–534. [doi:10.1017/s0140525x00082042]
- Stojanovski, Jadranka (2018) “Otvoreni recenzijski postupak.” U *Otvorenost u znanosti i visokom obrazovanju*, ur. Hebrang Grgić, Ivana, 80–92. Zagreb: Školska knjiga.
- Tomkins, Andrew; Zhang, Min; Heavlin, William D. (2017) “Reviewer bias in single- versus double-blind peer review.” *Proceedings of the National Academy of Sciences* 114 (48): 12708–12713. [doi:10.1073/pnas.1707323114]
- van Rooyen, Susan; Godlee, Fiona; Evans, Stephen; Smith, Richard; Black, Nick (1998) “Effect of blinding and unmasking on the quality of peer review: A randomized trial.” *JAMA. Journal of the American Medical Association* 280 (3): 234–237. [doi:10.1001/jama.280.3.234]
- Wolfram, Dietmar; Wang, Peiling; Hembree, Adam; Park, Hyoungjoo (2020) “Open peer review: promoting transparency in open science.” *Scientometrics* 125 (2): 1033–1051. [doi:10.1007/s11192-020-03488-4]

U žrvnju recenzijskog postupka

Istorazinska recenzija (engl. *peer review*) sveprisutan je proces u znanosti koji funkcionira kao potporni stup „kontrolnog mehanizma transformacije uvjerenja u znanje“ (Hyland 2009: 68). Glavni je cilj priloga učiniti ovaj donekle misteriozni proces transparentnijim i razumljivijim autorima te im pomoći u stvaranju realnije predodžbe recenzijskoga postupka u smislu da znaju što mogu očekivati, a onda i kako izbjeći, prevladati ili minimalizirati frustracije do kojih ovakva prosudba može dovesti. Članak nudi alternativnu konceptualizaciju procesa: na njega ne valja gledati kao na prolaz između Scile i Haribde koji je sam sebi svrha, već kao na nešto što može unaprijediti znanstveni rad te, na koncu, imati dobrotvoran učinak na status i znanstveni put istraživača, kao i na cijelu znanstvenu zajednicu uopće.

Ključne riječi: vršnjačka recenzija, interna recenzija, eksterna recenzija, slijepa recenzija, nemaskirana recenzija, otvorena recenzija, unakrsna recenzija, statusna diskriminacija, rodna diskriminacija, recenzija, kaskadna recenzija, izbor recenzenta

ANITA MEMIŠEVIĆ
Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
amemisevic@ffri.uniri.hr

Pisanje na hrvatskom, a objavljivanje na engleskom: nemoguća misija ili ipak ne?

U suvremenome svijetu gotovo je nemoguće biti znanstvenik a ne objavljivati na engleskome jeziku. Većina znanstvenika služi se engleskim jezikom i nema problema pri čitanju literature na engleskom, ali se istodobno velik broj znanstvenika ne osjeća spremnim i pisati na tome jeziku. Takvi znanstvenici obično imaju poprilično mnogo poteškoća pri objavljivanju svojih radova na engleskome jeziku premda možda i surađuju s dobrim prevoditeljima. Cilj je ovoga priloga pomoći im i dati savjete kako napisati znanstveni rad na hrvatskome jeziku tako da nakon prijevoda na engleski ispunjava kriterije za znanstvene radove na engleskome jeziku. U prilogu se bavimo svim najvažnijim elementima pri pisanju takvih radova: važnošću izbora časopisa, autorovim odnosom prema čitatelju, stilom i dijelovima znanstvenoga rada.

Ključne riječi: znanstveni rad na engleskome jeziku, engleski, hrvatski, prevođenje

1. Uvod

Ključan je dio rada znanstvenika, još od začetaka suvremene znanosti, objavljivanje znanstvenih radova. Svatko tko je napisao barem jedan znanstveni rad zna da je to zahtjevan i težak pothvat. Potrebno je uložiti mnogo sati rada u istraživanje i analizu podataka, a potom je sav taj trud i rad potrebno pretočiti u tekst koji bi trebao predstaviti rezultate koje smo dobili u najboljem mogućem svjetlu i to na razumljiv i, po mogućnosti, zanimljiv način¹.

¹ „Zanimljiv“ možda i nije nužan element, ali svakako pomaže ako želimo da rad bude čitan i citiran.

Takav zadatak predstavlja izazov i kada ga pokušavamo izvršiti na materinskome jeziku, a kamoli kada ga treba provesti na strani jezik. Imperativ objave na stranom jeziku poduprt je u Hrvatskoj i dokumentima. Tako u Pravilniku o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja (Narodne novine 28/2017) stoji da svaki znanstvenik mora objaviti određeni postotak radova na stranome jeziku, što u praksi uglavnom znači na engleskome jeziku, ali i da treba prikazati podatke o citiranosti radova. Citiranost je najlakše osigurati upravo tako da objavljujemo na engleskome jeziku jer je on u naše vrijeme *neslužbeni službeni jezik* znanosti. Ammon (2012) ističe da je više od 90% znanstvene literature objavljene od početka ovoga stoljeća objavljeno na engleskome. Ako objavimo rad na engleskome jeziku, naša potencijalna publika raste i time omogućavamo širu diseminaciju svojih rezultata jer časopisi na engleskome jeziku imaju širu distribuciju i više čimbenike odjeka od onih na drugim jezicima (Hanauer i Englander 2013).

Kako dakle prići zadatku objavljivanja znanstvenoga rada na engleskome jeziku? U literaturi o objavljivanju i pisanju znanstvenih radova na engleskome jeziku jedan od temeljnih savjeta glasi: rad treba otpočeti pisati na engleskome, a ne prevoditi ga. Neki autori, poput Schuster, Levkovitz i Oliveira (2014) čak savjetuju da treba izbjegavati pisanje na bilo kojem drugom jeziku osim engleskoga. Takvi autori smatraju da je pisanje znanstvenih radova na drugim jezicima gubitak vremena jer će biti dostupni znatno užoj publici u odnosu na radove objavljene na engleskome jeziku.

Onima koji su po struci anglisti ili izvrsno govore engleski jezik zadatak pisanja znanstvenoga rada na engleskome bit će lagan. Postoji međutim i velik broj znanstvenika čije je znanje engleskoga jezika dobro i koji nemaju problema pri čitanju izvora na engleskome, pa čak ni pri komunikaciji na engleskome sa znanstvenicima iz drugih zemalja, ali koji smatraju da ne znaju engleski jezik dovoljno dobro da bi na njemu mogli napisati znanstveni rad, ili pak osjećaju strah kada su suočeni s takvim zadatkom. Takvi se znanstvenici često odlučuju na pisanje rada na hrvatskome jeziku, a zatim ga daju prevesti na engleski jezik smatrajući da su time riješili problem. Često se međutim događa da časopis odbije takav rad. Prva je reakcija okriviti prevoditelja – nije dovoljno stručan, ne zna kako treba izgledati znanstveni rad, nije dovoljno upoznat s terminologijom i dr. U nekim je slučajevima to i točno,² no većinom je problem u izvornome tekstu. Pri tome ne želim reći da autor teksta ne zna kako napisati znanstveni rad – moguće je da je napisan u skladu sa svim konvencijama pisanja

² Flowerdew (1999) navodi da oni koji svoj rad daju na prijevod često otkriju da je prevoditeljevo nepoznavanje pravila znanstvenoga pisanja velika prepreka.

znanstvenoga rada na hrvatskome jeziku. I upravo je u tome problem – napisan je u skladu s konvencijama pisanja znanstvenoga rada na hrvatskome jeziku, a ne u skladu s konvencijama pisanja znanstvenoga rada na engleskome jeziku. Posao je prevoditelja prevesti tekst na ciljni jezik, a ne iznova ga napisati na ciljnome jeziku. Dobar će prevoditelj napraviti određene prilagodbe kako bi tekst bio više u skladu s očekivanjima ciljnoga jezika, ali ne može mijenjati cijele odlomke ili dijelove znanstvenoga rada.

Cilj je ovoga priloga pomoći upravo toj skupini znanstvenika, tj. dati savjete onim znanstvenicima čiji će se radovi prevoditi na engleski kako napisati rad koji će nakon prevođenja biti prihvaćen i objavljen, i to, po mogućnosti, u nekom dobrom i citiranom međunarodnom časopisu.

2. Izbor časopisa – ključan element za kvalitetan prijevod

Kada pišemo znanstveni rad, obično već imamo predodžbu o tome u koji ga časopis želimo poslati, a to se savjetuje i pri pisanju rada koji će se prevoditi na engleski.

Prvi je razlog tome to što svaki časopis ima pravila o najvećem dopuštenom broju riječi u radu, pa ako časopis u kojemu autor želi objaviti rad ima naprimjer ograničenje od petnaest tisuća riječi u radu, a konačna inačica rada ima dvadeset tisuća riječi, to znači da će autor imati mnogo dodatnog posla kako bi rad postao prihvatljiv. Podatak o najvećem dopuštenom broju riječi još je važniji ako se rad planira prevoditi na engleski – u našem primjeru autor bi trebao voditi računa o tome da opseg njegova rada bude najmanje tisuću riječi manji od dopuštenoga broja riječi (naravno, s povećanjem dopuštenoga broja riječi potrebno je predvidjeti i veću razliku). Razlog je za to jezičnostrukturne naravi. Hrvatski je fleksijski jezik, tj. u njemu su npr. padež, rod i broj uvijek eksplicitno izraženi gramatemom. Zbog toga će se na hrvatskome jeziku moći izostaviti određen broj rečeničnih elemenata (npr. subjekt). S druge strane, engleski je „leksički“ jezik – primjerice odnos koji se u fleksijskome jeziku izražava nastavkom u engleskome se izražava dodatnom riječi – prijedlogom itd. K tome rečenična struktura u engleskome jeziku čvrsto je propisana – svaka rečenica mora imati subjekt, poredak je rečeničnih dijelova uvijek subjekt-predikat-objekt itd. Nije zanemariva ni činjenica da engleski, za razliku od hrvatskoga, ima članove, što znatno utječe na broj riječi upotrijebljenih u tekstu. Dakle, ako smo izabrali časopis u kojemu je ograničenje 15 000 riječi po radu, a naš rad na hrvatskome ima 14 900 riječi, ne možemo očekivati da će prevoditelj

uspjeti proizvesti tekst koji će se uklopiti u dano ograničenje, a da se pritom zadrže svi dijelovi teksta.

Drugi razlog zbog kojega treba znati u koji se časopis šalje rad vezan je uz inačicu engleskoga jezika na kojoj rad treba biti napisan. Urednička politika varira u tome pogledu – neki časopisi traže samo da rad bude dosljedno napisan na britanskom ili američkom engleskom jeziku, dok drugi prihvaćaju radove isključivo na britanskom, američkom ili čak kanadskom ili australskom engleskom. Vjerojatnost da će rad biti odbijen samo zato što nije napisan na odgovarajućoj inačici engleskog jezika nije velika,³ ali sigurno je da će se u tome slučaju proces objavljivanja odužiti jer će tekst trebati prilagoditi, a i konačan trošak za autora bit će veći zbog ponovna slanja rada prevoditelju ili lektoru.

Treći je razlog važan ponajprije autoru, ali može biti važan i prevoditelju, a tiče se propisane strukture rada. Časopisi obično propisuju kako rad treba biti strukturiran, koji su obvezni dijelovi, kako ih treba nasloviti i kojim ih redoslijedom iznijeti, o čemu će više riječi biti u 5. potpoglavlju.

3. Autorov odnos prema čitatelju

Odnos autora i čitatelja u znanstvenome tekstu iznimno je važan. Englander (2014) ističe da se od autora očekuje da predvidi i eliminira bilo kakve poteškoće s kojima bi se čitatelj mogao suočiti pri razumijevanju znanstvenoga teksta, o čemu i Hinds (1987) govori na način da ističe kako je engleski takav jezik u kojemu je *autor odgovoran za razumijevanje teksta* (engl. *writer-responsible*). S druge strane, prema Hindsovoj klasifikaciji, hrvatski bi spadao u jezike u kojima je *odgovornost za razumijevanje teksta stavljena na čitatelja* (engl. *reader-responsible*). Iz ovoga proizlazi da znanstveni rad pisan na hrvatskome jeziku u skladu s konvencijama pisanja takvih tekstova na hrvatskome jeziku neće biti pogodan za prijevod. Odnosno, ako pišemo rad koji će se prevoditi na engleski, moramo uzeti u obzir tu razliku i prilagoditi svoj tekst i stil pisanja kako bi konačni prijevod zadovoljio potrebe i očekivanja čitatelja koji govore engleski jezik.

Postoji čitav niz znanstvenih radova koji se bave kulturnim razlikama u pisanju znanstvenih radova na različitim jezicima i time kako to utječe na objavljivanje radova na engleskome jeziku. Primjerice, u preglednome radu iz 2008. Hyland i Salagar-Meyer navode da se radovi koji se pišu na slavenskim jezicima više

³ Premda neki časopisi u uputama za autore navode da prihvaćaju isključivo radove pisane na britanskom, američkom, kanadskom ili australskom engleskom.

fokusiraju na prezentiranje znanja negoli na obraćanje čitatelju, odnosno da autori takvih radova očekuju od čitatelja da ulože više truda kako bi pratili autorovo izlaganje. Neke su od značajki tekstova pisanih tako da je odgovornost za razumijevanje teksta na čitatelju odgođena tema koja se javlja kasnije u rečenici ili odlomku, složena sintaksa, obezglagoljene rečenice, rečenične strukture s višestrukim negacijama, poetičan stil (Englander 2014).

Također, Hyland i Salagar-Meyer (2008) upozoravaju da se autori koji su izvorni govornici engleskoga jezika u svome pisanju znatno češće koriste ogradaivanjem (engl. *hedging*) pri iznošenju tvrdnji nego što to čine autori koji su izvorni govornici slavenskih jezika. Dobar prevoditelj vjerojatno će moći donekle ublažiti jake tvrdnje ili jake pridjeve, ali ne može uvijek procijeniti koliko daleko treba ići u tome procesu, pogotovo ako nije stručnjak u području rada.

Englander (2014) uz već navedene probleme ističe i taj da su autori koji pišu na jezicima u kojima odgovornost za razumijevanje ne počiva na autoru nego na čitatelju neskloni kritičkom pristupu prema drugim autorima (što je važan pristup u znanstvenome procesu i, očekivano, u radovima na engleskome jeziku) te da često ne govore o važnosti svojih rezultata i(li) nalaza. Posljedica je toga da čitatelj ne uviđa ulogu iznesenoga istraživanja u području kojim se autor bavi (El Malik i Nesi 2000).

Ovdje treba istaknuti i boljeticu koja je svakoga znanstvenika, neovisno o njegovu jeziku, pogodila barem jednom u karijeri – sklonost uporabi kompliciranih riječi i dugih, složenih rečenica. Želja je svakoga autora znanstvenoga rada da njegov tekst bude doživljen kao velik doprinos znanosti te da čitatelji autora dožive kao autoritet u području kojim se bavi. Kompliciran govor, koji je teško razumjeti bez pomoći niza rječnika i priručnika, može još jedino fascinirati laika, ali neće pridobiti pozornost stručnjaka – čitatelj koji bi inače zbog teme trebao biti zainteresiran za čitanje rada vjerojatno će zaključiti da autor ne zna prenijeti znanje na odgovarajući način i odustat će od čitanja. Dobro napisan znanstveni tekst trebao bi se čitati s lakoćom, bez gubljenja vremena na analiziranje kriptičnih autorovih poruka.

Što dakle čitatelji očekuju od rada na engleskome jeziku? Bennett (2009) kaže da znanstveni tekstovi na engleskome trebaju biti jasni u smislu rečenične i organizacijske strukture, ekonomični (tj. ne koristiti nepotrebne riječi), precizno rabiti terminologiju te primijeniti induktivni pristup u iznošenju istraživanja (tj. opće treba prethoditi specifičnome). Slični se savjeti mogu naći u nizu knjiga u kojim se iznose istraživanja o pisanju znanstvenih tekstova. Tako Lindsay (2011) kaže da su značajke dobrih znanstvenih tekstova preciznost, jasnoća

i kratkoća, a Heard (2016) smatra jasnoću primarnim ciljem znanstvenoga pisanja.

Pri pisanju znanstvenoga rada potrebno je voditi računa i o publici kojoj ga namjenjujemo. Stoga je jedan od prvih koraka pri pisanju bilo koje vrste znanstvenoga rada zapitati se kome je on namijenjen. Primjerice, kada sam pisala ovaj prilog, moja je temeljna pretpostavka bila da će većinu čitateljstva činiti jezikoslovci zato što knjiga okuplja tekstove povezane s lingvističkim simpozijem. No kako tema o kojoj pišem može biti zanimljiva i drugim znanstvenicima, odlučila sam da ću pisati na način da tekst razumije i publika koja nije upoznata s jezikoslovnom terminologijom, tj. tekst sam namijenila svim znanstvenicima bez obzira na područje kojim se bave. Također, željela sam se posebno obratiti mladim znanstvenicima, koji su na početku karijere i još nemaju puno iskustva u pisanju i objavljivanju znanstvenih radova. Jedan od najboljih savjeta u tome smislu daje Greene (2013: 6): pišite za čitatelja koji je najmanje informiran. Zapravo, u zemljama engleskoga govornog područja uobičajena je praksa da znanstvenici svoj rad prije nego što ga pošalju u časopis daju na čitanje kolegama i prijateljima koji se bave drugim znanstvenim područjima ili se čak uopće ne bave znanošću. Na taj način dobivaju vrlo korisne povratne informacije o tome koliko je njihov rad jasan i razumljiv te što bi u njemu trebalo popraviti. To je ujedno dobar savjet i onima koji planiraju objaviti rad na engleskome jeziku.

Nakon što ste odabrali časopis u kojemu želite objaviti rad i promislili o publici, slijedi pisanje rada. U sljedećim potpoglavljima govorit ćemo zato o stilu pisanja i pojedinim dijelovima znanstvenih radova.

4. Stil

Greene (2013) ističe da što je stil pisanja formalniji, to je teže razumjeti tekst, osobito onim čitateljima koji nisu detaljno upoznati s temom. To ne znači da svoj znanstveni rad trebamo pisati stilom koji nalikuje popularno-znanstvenome, nego da trebamo provesti neke prilagodbe. Tekst ne bi trebao zvučati ni pompozno ni dosadno jer treba voditi računa da nije dovoljno samo napisati razumljiv tekst, nego da taj tekst treba i „prodati“ – uvijek treba imati na umu da se naš tekst natječe s tisućama drugih kako bi privukao pozornost čitatelja (Heard 2016: 71).

Da bismo postigli stil koji će privući čitatelje, dobro je pri čitanju znanstvenih radova drugih autora razmišljati i o stilu kojim oni pišu. Svi smo zasigurno naišli na znanstvene radove koji ne samo da su nam dali korisne informacije

nego ih je bio i užitak čitati. Isto tako, svi smo u rukama imali znanstvene radove u čije smo čitanje morali uložiti puno truda kako bismo razumjeli što je autor poručio. Dok čitamo dobro napisan rad, trebamo svratiti pozornost na tehnike kojima se autor koristio kako bi uspio postići da uživamo u čitanju, koje je riječi upotrijebio, koje rečenične konstrukcije, kako je organizirao rad, kako je iznosio podatke itd., i potom trebamo takav način pisanja pokušati oponašati u svojem radu. Jednako tako, ako u rukama imamo rad iz druge spomenute skupine, trebamo pokušati ustanoviti zbog čega je teško razumjeti autorovu poruku odnosno kakve bi se izmjene mogle unijeti u tekst da bi on bio razumljiviji i prohodniji.

4.1. Razina riječi

Kada govorimo o izboru riječi (i to ne samo u radu koji će biti objavljen na engleskome jeziku), važno je upotrijebiti kraće i manje komplicirane riječi. Ako je tekst pun riječi za čije značenje čitatelj treba konzultirati rječnik kako bi ih razumio, neće biti motiviran za čitanje. Zatim, provjerit ćemo možemo li višerječnu konstrukciju zamijeniti jednom riječju: možda će se nekome učiniti da „provesti istraživanje“ zvuči uzvišenije nego „istražiti“, ali ako su takve konstrukcije prečeste, tekst poprima pompoznost u izražavanju, koja umara čitatelja. Valja naglasiti da se ne bismo smjeli oslanjati na prevoditeljeve intervencije u cilju pojednostavnjivanja takvih konstrukcija jer prevoditeljev zadatak nije mijenjati naš stil pisanja, količinu ovih ili onih konstrukcija u tekstu, nego samo prenijeti naš tekst u drugi jezik.

Dosljednost u uporabi termina važna je značajka dobrog znanstvenog teksta. Ako postoji više termina koji se rabe za isti koncept, trebamo odabrati jedan i dosljedno ga rabiti u cijelome radu. Ponekad neki autori variraju termine kako bi izbjegli prečesto ponavljanje, ali to samo zbunjuje čitatelja, a pogotovo prevoditelja, koji može pretpostaviti da je autorov razlog za uporabu drugog termina dublji od izbjegavanja ponavljanja, što može imati loše posljedice za prijevod. Ako pišemo rad koji će se prevoditi, bolje je rabiti ustaljene termine, po mogućnosti internacionalizme ili čak termine na engleskome. Ponekad za jedan hrvatski termin postoji u engleskome jeziku nekoliko ekvivalenata i prevoditelju može biti teško zaključiti koji je najbolji ako nije detaljno upoznat s područjem kojim se bavimo. Neki autori prevoditeljima dodatno olakšavaju proces prevođenja tako što im stručne termine unaprijed dostave u obliku popisa ili u samome tekstu rada što je vrlo dobra praksa osobito ako se radi o novijim terminima.

Autori ponekad upotrebljavaju termine koji su sami skovali, premda za te koncepte postoje ustaljeni termini. To je prihvatljivo ako tekst objavljujemo

na hrvatskome i ako nam je jedan od ciljeva ponuditi npr. hrvatsku inačicu internacionalizma. Ako pak pišemo tekst koji će se prevoditi na engleski, takav će postupak prevoditelju otežati i usporiti posao.

Uz dosljednost pri uporabi termina, prema Williamsu (1990: 75), iznimno je bitno kada uvodimo termin prvi put, ili ako uvodimo poznat, ali za naš rad ključan termin, rečenicu sročiti tako da se termin nađe na njezinu kraju (to je naime „najnaglašenije“ mjesto u rečenici). To će pomoći čitatelju da razumije kako je riječ o nečemu što je bitno za naš rad te mu olakšati razumijevanje.

4.2. Razina rečenice

U većini izvora o pisanju znanstvenih radova na engleskome jeziku navodi se preporuka da rečenice trebaju biti kratke (npr. Peat i dr. (2002) navode da bi trebale biti kraće od 30 riječi). No još je važnije varirati dužinu rečenica, jer ako su sve rečenice podjednako duge, tekst postaje hipnotičan i dosadan (Greene 2013). Izmjena dužine rečenica omogućit će nam da upotrijebimo i neke vrlo duge i složene rečenice kada je to zaista potrebno – kada su okružene kraćim rečenicama, čitatelji ih neće doživjeti kao pretjerano zahtjevne za razumijevanje.

Kad je riječ o strukturi rečenica, prednost treba dati jednostavnijim rečenicama. Jedan od načina na koje možemo pojednostavniti rečenice jest izbjegavanje niječnih i uporaba potvrdnih rečenica. Drugi, i važniji način odnosi se na organizaciju informacija u rečenici, odnosno na raspodjelu teme i reme. Kao što smo već napomenuli, struktura rečenica u engleskome jeziku vrlo je kruta – red riječi gotovo je uvijek subjekt-predikat-objekt. Posljedica je toga da čitatelji tekstova na engleskome jeziku imaju određena očekivanja gdje će pronaći određeni tip informacija u rečenici, odnosno, očekuju da će na početku rečenice pronaći ono što je poznato (tema), a na kraju rečenice ono što je novo (rema). Takva distribucija informacija ima i kognitivne prednosti: ako smo dobili uvod/kontekst, lakše je shvatiti važnost nove informacije. Dakle, pisanju svake rečenice treba pristupiti kao što bismo pristupili pisanju eseja ili priče – najprije dajemo uvod, a potom dolazimo do poante. Ako se pridržavamo toga pravila, čitatelji će lako moći prepoznati što je najvažniji dio naše poruke.

4.3. Odlomci

Odlomci u tekstovima na engleskome jeziku također imaju poprilično fiksiranu strukturu. Valja napomenuti da se odlomak treba baviti isključivo jednom idejom – ako primijetimo da nam se u odlomak počela uvlačiti nova ideja, to je znak da trebamo započeti novi odlomak.

Odlomak uvijek počinje tematskom rečenicom (ili tematskim rečenicama). Svrha je tematske rečenice navijestiti čitatelju temu odlomka. Nakon nje/njih slijede rečenice u kojima se tema razlaže (npr. različiti stavovi u literaturi ili različiti aspekti s kojih se tema može promatrati, primjeri koji podržavaju središnju ideju odlomka itd.), a na kraju odlomka daje se svojevrsni zaključak, pri čemu treba voditi računa da odlomak treba zaključiti tako da se sljedeći odlomak može logično nadovezati na njega. Dakle, pisanju odlomka treba pristupiti kao pisanju minieseja.

Odlomci ne bi trebali biti predugački. Neki autori izvora o pisanju znanstvenih radova idu čak tako daleko da savjetuju broj riječi koje bi odlomak trebao sadržavati – npr. prema Green (2013) to bi bilo oko 150 riječi. Ipak, pisanje znanstvenoga rada nije mehanički proces koji se može podvrgnuti diktatu broja riječi u rečenici ili odlomku. Odlomak će se ponekad sastojati od svega dvije-tri rečenice, a ponekad i od desetak, petnaest rečenica, što je potpuno u redu sve dok poštujemo pravilo o jednoj ideji u odlomku. Usto variranje dužine odlomaka činit će rad manje monotonim i hipnotičnim.

4.4. Ograđivanje (*engl. hedging*)

U radovima na hrvatskome jeziku, za razliku od onih na engleskome, posve je prihvatljivo iznositi čvrste tvrdnje, rabiti „jake“ glagole, pridjeve i priloge. U radu na hrvatskome jeziku potpuno prihvatljive bile bi rečenice poput ovih: *Ovo je važan nalaz.* ili *Rezultati pokazuju da je X ključan za Y.* Ako bismo ih doslovno preveli na engleski jezik, u prvoj bismo rečenici upotrijebili glagol *be*, a u drugoj *demonstrate* ili *show*. Riječ je o „jakim“ glagolima, koji ne ostavljaju nimalo prostora za sumnju. Doslovan engleski prijevod tih rečenica bio bi prihvatljiv u znanstvenome radu jedino ako je autor ispitao sve moguće situacije i slučajeve, uzeo pri ispitivanju u obzir sve moguće varijable i proveo ispitivanje u svim mogućim okolnostima koje bi mogle utjecati na njegovu tvrdnju. Kako su istraživanja najčešće segmentna, tj. u radovima se izvješćuje o pojedinim dijelovima istraživanja, u tekstu na engleskome jeziku treba izbjeći čvrste ili sveobuhvatne tvrdnje i uz pomoć ograđivanja pokazati da autor priznaje da se istraživanje moglo provesti i u drugačijim uvjetima, na drugačijem uzorku i sl. te ostavlja prostora i za to da dodatna, druga i šira istraživanja mogu možda dati i (ponešto) drugačije rezultate. Iskusan prevoditelj koji je dobro upoznat s našim područjem istraživanja možda će se i usuditi procijeniti kada je potrebno ublažiti tvrdnje koje iznosimo, ali treba imati na umu da čak ni takav prevoditelj ne može preuzeti odgovornost za veće izmjene.

Ipak, kao što ističe Wallwork (2011), ograđivanje od jakih tvrdnji ne znači da trebamo biti neodređeni. Upravo suprotno, trebamo biti jasni, a ograditi se tek kada iznosimo tvrdnju koja je otvorena interpretaciji ili kritici. Da bismo se ogradili, obično je potrebno dodati samo nekoliko riječi koje će ublažiti tvrdnju koju iznosimo. U tome cilju u prethodno navedenim primjerima možemo provesti ove promjene: *Čini se da je ovo važan nalaz. / Vjerujemo da je ovo važan nalaz.* ili *Rezultati upućuju na to da je X ključan za Y. / Rezultati upućuju na to da bi X mogao biti ključan za Y.*

Uporaba jakih evaluativnih pridjeva ipak nije rasprostranjen problem; istraživanje Matešić i Memišević (2016) pokazuje da autori znanstvenih radova na hrvatskome jeziku (osobito onih iz područja jezikoslovlja) koriste manji broj evaluativnih pridjeva od autora koji pišu na engleskome jeziku. Ipak, kad pišemo, uputno je za svaki jaki pridjev ili prilog, kojim smo izrazili svoj stav u tekstu, promisliti je li on nužan.

Prije slanja rada na prijevod potrebno je dakle svratiti pozornost na čvrstoću tvrdnji koje smo iznijeli te na upotrijebljene pridjeve i priloge. Gdje utvrdimo da su tvrdnje, pridjevi ili prilozni prejak, treba ih ublažiti.

4.5. Naglašavanje

Usto što primjena ograđivanja štiti autora od moguće kritike, ona autoru olakšava naglašavanje, odnosno isticanje važnih nalaza ili drugih aspekata rada koji su bitni. Drugim riječima, ako se u tekstu ogradimo gdje je to primjereno, tada ćemo za naglašavanje rezultata i drugih bitnih aspekata rada imati na raspolaganju mnogobrojne mogućnosti: možemo jednostavno upotrijebiti jak glagol poput „biti“, „pokazati“ i sl.; možemo upotrijebiti jak pridjev ili jak prilog; možemo intervenirati u rečeničnu strukturu, odnosno raspored teme i reme (inverzija) itd. Pri tome, naravno, treba naglasiti samo one elemente koji su doista važni. U literaturi se mogu naći i preporuke da u znanstvenome radu ne bi trebalo upotrijebiti više od dva ili tri jaka pridjeva (npr. Wallwork 2011). Prednost takva pristupa uporabi jakih pridjeva u tome je što će se, ako su u radu upotrijebljena svega dva-tri jaka pridjeva, rečenice u kojima se oni nalaze doista isticati.

Naravno, u većini znanstvenih radova potrebno je istaknuti više od dvije-tri misli, zaključka ili nalaza. Stoga jake pridjeve valja „čuvati“ za poglavlje *Rasprava* i upotrijebiti ih kad govorimo o rezultatima koje stvarno želimo istaknuti. Za isticanje drugih elemenata možemo upotrijebiti jake glagole ili pak inverziju. Ipak, inverziju treba primjenjivati s mjerom jer se takve rečenice u tekstu doista snažno ističu. Ako su inverzije prečeste, rad ne samo da postaje

težak za čitanje (odnosno, pretvara se u ono što volim nazvati *Yoda-speak*) nego se gubi i isticajna svrha takvih rečenica.

4.6. Kritički pristup prema tuđem i vlastitom radu

Pod pojmom „kritičkoga“ ovdje se ne podrazumijeva napad na druge autore, nego upozoravanje na moguće nedostatke ili ograničenja u njihovim radovima – npr. činjenica da je uzorak na kojemu su proveli istraživanje relativno malen, da možda nisu uzeli u obzir sva gledišta s kojih bi se određeni problem mogao promatrati i sl.

Kao što smo već ranije spomenuli, Englander (2014) je u tekstovima na slavenskim jezicima zamijetio nesklonost autora kritičkome pristupu prema istraživanjima drugih autora, osobito u uvodnome poglavlju. Kada se radi i o zemlji s malom znanstvenom zajednicom, u kojoj se gotovo svi međusobno poznaju (barem kada govorimo o užim područjima istraživanja), znanstvenici, osobito oni mlađi, nastoje izbjeći kritičko izjašnjavanje i zato što se boje da će se zamjeriti kolegama, osobito onima koji slove za vodeće autoritete u području.

Međutim kritički pristup prema ranije objavljenim istraživanjima nužan je dio procesa pisanja znanstvenoga rada. Da prethodni radovi nisu ostavili prostora za poboljšanje ili nisu izostavili određene aspekte nekoga problema, potreba za pisanjem novih znanstvenih radova ne bi ni postojala. Savršen znanstveni rad ne postoji – uvijek je moguće poboljšati prethodna istraživanja i graditi na njima.

U znanstvenim radovima na engleskom jeziku ne samo da se očekuje od autora da zauzme kritički stav prema ranijim istraživanjima nego je to upravo ključan dio *Uvoda*: očekuje se identificiranje neke niše u području istraživanja kojim se autor bavi, a koja u dotadašnjim radovima nije (dovoljno) istražena ili promotrena sa svih mogućih aspekata. Dakle, kada se daje pregled postojeće literature, treba zauzeti kritički stav i upozoriti na moguće nedostatke, ali to treba učiniti na takav način da pri tome ne zvučimo napadački. Postoji nekoliko načina da se to postigne. Primjerice, uz nedostatke možemo istaknuti i sve prednosti prijašnjih istraživanja ili pak ponuditi alternativnu interpretaciju njihovih zaključaka. Ako to dobro izvedemo, ne samo da se autor rada kojem kritički pristupamo neće uvrijediti nego će ga to možda potaknuti da se i sam vrati temi i sagleda je s druge točke gledišta ili pak provede novo istraživanje koje će možda dati pouzdanije rezultate jer će uzeti u obzir ono što smo mi uočili i istaknuli.

Jednako je važno biti kritičan i prema svojem radu i istraživanju. Od autora radova objavljenih na engleskome jeziku očekuje se da istaknu moguće nedostatke svojega istraživanja/rada. Primjerice, ako je uzorak na kojemu smo

proveli istraživanje relativno malen ili ako neki problem nismo promotрили sa svih mogućih gledišta, to treba otvoreno priznati. Ako priznamo nedostatke ili ograničenja, to ne znači da rad neće biti objavljen – savršen znanstveni rad naime, kao što smo već rekli, ne postoji. Nedostatka će uvijek biti, ali ako objasnimo razloge za nedostatke na zadovoljavajući način, povećat ćemo vjerojatnost da će rad biti objavljen, a i prevenirati buduće kritike u radovima drugih autora. Primjerice, ako smo svoje istraživanje proveli na malome uzorku ispitanika, a razlog za to bio je da su ispitanici trebali ispunjavati vrlo stroge kriterije kako bismo mogli proučiti pojavu koja je predmet našega istraživanja, tada će autori koji se budu pozivali u budućnosti na naš rad navesti objašnjenje koje smo dali i neće biti potrebna kritika našega rada.

5. Dijelovi znanstvenoga rada

Struktura znanstvenoga rada na engleskome jeziku obično slijedi tzv. shemu *IMRaD* (*Introduction* (uvod), *Methods* (metode), *Results* (rezultati), *Discussion* (rasprava)), no u nekim časopisima redoslijed može biti drugačiji. Naprimjer u časopisima iz područja medicine i neuroznanosti nije neuobičajeno da metode dolaze na kraju rada, kao svojevrsni dodatak radu. U nekim časopisima uobičajeno je da rezultati i rasprava čine jedinstven dio rada, dok se u drugima traži da rad nakon rasprave ima i poglavlje *Zaključak* (a postoje i oni koji smatraju da se onim što se iznosi u *Zaključku* autor treba pozabaviti u *Raspravi*). Kao što je već rečeno, važno je otpočetka imati na umu gdje želimo objaviti rad jer će nas to osloboditi potrebe za većim prilagodbama teksta zahtjevima u ovom ili onom časopisu.

U brojnim se izvorima nailazi na savjete od kojega dijela treba započeti pisanje – jedni savjetuju da najprije treba napisati *Metodologiju*, drugi da treba početi od *Rezultata*, a treći od *Uvoda*. U praksi najbolje je početi od onoga dijela koji je autoru najlakše napisati. No svi se autori slažu u jednome: sažetak treba napisati na kraju jer se on odnosi na rad u cjelini.

5.1. Naslov

Naslov je iznimno važan dio rada jer je njegova primarna uloga „reklama“ (Heard 2016: 79). Blackwell i Martin (2011) ističu da su naslov i sažetak najvažniji jer su često jedini dijelovi rada koje će pročitati veći broj znanstvenika s obzirom na to da se većina radova ne može naći u slobodnome pristupu, a Soler (2007) ističe da znanstvenici redovito pregledavaju naslove te da često na temelju naslova odlučuju hoće li uopće pročitati rad.

Haggan (2004) naslove naziva tekstovima u malom, a Cargill i O'Connor (2013) kažu da dobar naslov jasno identificira područje istraživanja, naznačuje priču koju rezultati pričaju i navodi čitatelja da se zapita o temi istraživanja. Day (1994) pak naslov opisuje kao najmanji mogući broj riječi koji primjereno opisuje sadržaj rada, a Peat i dr. (2002) ističu da učinkoviti naslovi identificiraju problem kojim se rad bavi, počinju temom rada, ne sadrže kratice i privlače čitatelje.

Sva su opažanja iz prethodnoga odlomka točna, ali kako postići da naslov privuče čitatelje? Malmfors i dr. (2004: 10) daju vrlo dobar savjet – prije svega, treba eliminirati nepotrebne riječi iz naslova. Nepotrebni pritom smatraju riječi „analiza“, „istraživanje“, „propitivanje“ i sl. jer smatraju da se – s obzirom na to da se radi o znanstvenome radu – ti postupci i pristupi ionako podrazumijevaju.

Danas se objavljuje golem broj znanstvenih radova iz svakoga znanstvenoga područja. Naslov našega rada natječe se s tisućama drugih radova koji se bave sličnom temom. Ako to časopis dopušta,⁴ možemo se poigrati naslovom. Dobri su načini za privlačenje pozornosti naslovi u obliku pitanja, dvodijelni naslovi ili pak naslovi koji sadrže metafore ili igre riječima. Naslovi u obliku pitanja vrlo su učinkoviti jer su ljudi po prirodi znatiželjni i žele doznati odgovor na postavljeno pitanje. Prednost dvodijelnih naslova u tome je što nam u prvome dijelu omogućuju uporabu izraza i struktura čiji je cilj upravo privlačenje pozornosti, a u drugome dijelu naslova možemo objasniti čime se rad bavi. Ako se pak odlučimo na igru riječima ili metaforu u naslovu rada koji će biti preveden na engleski, ne bismo trebali upotrebljavati igre riječima i metafore koje su specifične za hrvatski jezik i kulturu.

5.2. Sažetak

Uz naslov ključan dio rada koji pomaže njegovoj promociji je sažetak. Cargill i O'Connor (2013) ističu da je njegov primarni cilj uvjeriti čitatelje da vrijedi pročitati cijeli rad. Prvi korak u sastavljanju sažetka odnosi se na provjeru uredničkih uputa u odabranom časopisu: u njima nerijetko stoji kakav se sažetak očekuje i kolikoga opsega (predviđeni opseg sažetka u časopisima obično varira od 150 do 500 riječi). U humanističkim znanostima od autora se obično očekuje da ponude sažetak u obliku kratkoga „nestrukturiranog“ teksta (bez podnaslova), no u medicinskim i nekim drugim znanostima uobičajeni su

⁴ Neki časopisi imaju propise o tome kako trebaju biti sročeni naslovi radova koje objavljuju, stoga treba i to uzeti su obzir.

„strukturirani“ sažeci s podnaslovima i odjeljcima u kojima se ukratko iznosi sadržaj pojedinih dijelova rada.

Naziv „nestructurirani“ sažetak ne znači da on nema vrlo čvrsto propisanu strukturu. Naprotiv, i u njemu se na logičan način (koji zapravo slijedi strukturu rada) iznose podaci koje sadrži i „strukturirani“ sažetak. Razlika je samo u tome što „nestructurirani“ sažetak nema podnaslove. Naravno, propisani opseg sažetka uvelike utječe na to koliko će se podataka njime moći obuhvatiti. Heard (2016: 82–83) ističe da u sažetku uvijek moraju biti navedeni: jasno naznačeno istraživačko pitanje, (opći) pristup koji je primijenjen u pokušaju da se odgovori na istraživačko pitanje te odgovor na istraživačko pitanje (glavni rezultat). Za iznošenje tih podataka dovoljno je i 150 riječi. Naravno, ako odabrani časopis dopušta duže sažetke, možemo uključiti i nešto pozadinskih informacija (svojevrsni uvod), više informacija o metodologiji te neke sekundarne rezultate koji su osobito zanimljivi. Važno je upotrijebiti kratke i jasne rečenice, koje će čitatelju dati jasnu ideju o našem radu, a svakako treba izbjeći prestručne termine kako ne bismo odbili one čitatelje koji nisu stručnjaci u našem uskom području istraživanja.

5.3. *Uvod*

Prema Heardu (2016: 84) funkcije *Uvoda* su reklama, sažimanje i smještanje u kontekst. Kada govorimo o reklamama, pod time se razumijeva da uvod treba biti zanimljiv. Drugim riječima, ne treba dosađivati čitatelju općepoznatim informacijama, nego se treba usmjeriti na one koje su važne za naše istraživanje. Zapravo, čitatelja trebamo upoznati s najnovijim postignućima (engl. *state of the art*⁵) u području kojim se bavimo te dovesti svoje istraživanje u vezu s njima.

Uvod treba strukturirati tako da se: a) istraživanje smjesti u područje kojemu pripada, b) ponudi pregled literature koja opravdava istraživanje i na temelju koje smo uočili nišu za svoje istraživanje te c) na kraju iznese svrha istraživanja.

Sve tvrdnje koje iznosimo u *Uvodu* moraju biti potkrijepljene referencijama. Ako pišemo rad iz područja koje je već podosta istraživano i postoji mnogo relevantne literature na koju se trebamo referirati, sažet ćemo nalaze prethodnih istraživanja što je više moguće. Ako utvrdimo da je nekoliko autora došlo do istoga zaključka, jednostavno ćemo navesti zaključak i potom u zagradi

⁵ Neki časopisi više i ne sadrže poglavlje *Uvod*, nego ga nazivaju *State of the art* ili pak od autora očekuju da u sklopu *Uvoda* nakon kratkoga smještanja istraživanja u kontekst ponude i odlomak nazvan *State of the art*.

nabrojiti sve one autore koji su također došli do takva zaključka (i, dakako, navesti pripadajuće bibliografske bilješke).⁶

U ovome dijelu rada potrebno je kritički se osvrnuti na prethodna istraživanja te uz njihove prednosti iznijeti i eventualne nedostatke jer su oni otvorili prostor za naše istraživanje.

Uvod je usto dio znanstvenoga rada u kojemu se najviše navode drugi radovi. Pri navođenju izvora valja slijediti pravila odabranoga časopisa. Praktično je pojedini izvor čim ga spomenemo u radu dodati odmah i na popis literature kako bi popis bio točan i potpun.

S izravnim citatima ne treba pretjerivati – oni se navode samo kada imaju svrhu i kada pružaju podlogu za naše tvrdnje.⁷ Ako smo u radu koji želimo dati na prijevod upotrijebili citat iz izvora na engleskome jeziku, u tekst ga treba uključiti u izvorniku (autori ponekad zaborave na to i na prijevod pošalju radove u kojima su citati prevedeni s engleskoga na hrvatski, što samo nepotrebno produžava proces prevođenja jer prevoditelj najčešće mora kontaktirati autora i tražiti ga da pošalje izvorni citat).

5.4. Metodologija

Za poglavlje u kojem se opisuje metodologija primijenjena u istraživanju različiti časopisi upotrebljavaju različite nazive. Neki od najčešćih su: *Methods*, *Materials and Methods*, *Experimental*, *Present Study*. Također, kao što je već spomenuto, mjesto toga poglavlja u radu ovisi o praksi časopisa – u većini časopisa *Metodologija* dolazi nakon uvoda, no u nekima se nalazi na kraju rada.

Funkcija je poglavlja *Metodologija* pružiti kredibilitet radu, odnosno, autor u tome dijelu rada mora objasniti zašto je pristup koji je odabrao dobar (Heard 2016; Cargill i O'Connor 2013). Cilj je reći čitateljima ono što trebaju znati o postupcima koje je autor primijenio kako bi mogli razumjeti dobivene rezultate. To uključuje opis postupka istraživanja. Detaljan opis treba dati samo ako je autor osmislio novi eksperimentalni postupak. Ako je u istraživanju primijenjen ustaljeni eksperimentalni postupak, dovoljno je navesti njegov naziv i opisati eventualne modifikacije. Potom, potrebno je jasno opisati uzorak na kojemu je istraživanje provedeno – ako smo primjerice provodili istraživanje na odabranim tekstovima, treba objasniti kriterije za njihov odabir; ako je riječ o

⁶ Za ekstremno primjer sažimanja pogledati primjerice Brala-Vukanović i Memišević (2014). U tom je radu (koji inače obseže 25 stranica) pregled rezultata prethodnih istraživanja u vrlo istraživanome području uključen u *Uvod* od samo tri stranice u kojemu su 26 znanstvenih radova sažeti na otprilike pola stranice u obliku točaka.

⁷ Neki časopisi u uputama za autore izrijekom navode da se autori trebaju suzdržati od izravno-ga citiranja ili pak propisuju najveći dopušteni broj izravnih citata po radu.

uzorku ispitanika, treba objasniti koji su kriteriji primijenjeni za uključivanje, odnosno isključivanje iz uzorka te jasno navesti broj ispitanika po spolu, dobi i drugim čimbenicima relevantnim za studiju; ako je primijenjen upitnik, treba objasniti kako je konstruiran itd. Ako je u istraživanju korištena oprema, treba jasno navesti sve podatke o njoj, a isto vrijedi i za softversku podršku koja je upotrijebljena pri statističkoj analizi.

Osim ako rad nije posve teorijski, svaki znanstveni rad, bez obzira na to kojem znanstvenom području pripada, ima metodologiju koju treba opisati. Naprimjer, ako lingvist proučava određenu skupinu glagola, pod *Metodologijom* treba objasniti zašto proučava upravo odabranu skupinu glagola, kako je utvrdio koji glagoli pripadaju toj skupini, koji je pristup njihovu proučavanju primijenio (je li kao izvore upotrijebio rječnike, korpuse i sl.). Drugim riječima, metodologija je ono što naš znanstveni rad čini znanstvenim. Umjesto da se služimo kompliciranim riječima kako bismo ostavili dojam „znanstvenosti“, bolje je posvetiti više pozornosti opisu i razradi metodologije, pa neće ni biti potrebe za kompliciranim riječima.

5.5. Rezultati

U nekim se časopisima očekuje da znanstveni rad ima zasebno poglavlje pod nazivom *Rezultati*, dok se u drugima očekuje da autor iznese rezultate zajedno s raspravom. U potonjem slučaju nakon što smo iznijeli pojedinu skupinu rezultata odmah ćemo o njoj i raspravljati. No ako odabrani časopis traži da rad ima zasebna poglavlja naslovljena *Rezultati* i *Rasprava*, tada u poglavlju *Rezultati* iznosimo samo njih, bez interpretacije. To što interpretaciju ostavljamo za *Raspravu* ne znači da ne trebamo istaknuti bitne rezultate – upravo suprotno. Svrha je *Rezultata* istaknuti sve ono što je identificirano kao bitan rezultat.

U *Rezultatima* često donosimo velik broj tablica i grafikona te iznosimo statističke podatke. Ovdje valja preporučiti dva korisna naslova. Katzova (2009) knjiga jedan je od izvora u kojem je moguće pronaći pregled osnovnih statističkih metoda te može poslužiti kao polazište za daljnje upuštanje u primjenu statistike. U Malmfors i dr. (2004) objašnjava se podrobnije koje su vrste grafikona najpogodnije za prikaz kojega tipa podataka. Prednost tablica i grafikona u tome je što omogućuju sažimanje velike količine podataka na malom prostoru. No treba paziti da ne pretjeramo s njihovim brojem. Primjerice, ako navodimo udio ispitanika po spolu, nema smisla koristiti „pitu“ (engl. *pie chart*), već je dovoljno navesti npr.: „180 ispitanika ($\bar{Z}=100$, $M=80$)“ ili čak „180 ispitanika ($\bar{Z}=100$)“. Dakle, tablice i grafikone koristimo kada su stvarno potrebni. Sve tablice i grafikoni moraju imati svoje opisne nazive iz kojih je

jasno što je na njima prikazano. Također, treba provjeriti propise odabranoga časopisa koji se tiču načina zapisivanja brojeva – npr. pojedini časopisi traže da se zapisuje 0.25, dok drugi traže da se zapisuje .25 i sl., a neki časopisi imaju vrlo stroge propise o tome do koje se decimale trebaju navoditi rezultati statističke analize.

Konačno, postavlja se pitanje što u *Rezultatima* treba zapisati kao tekst. U tekstualnome dijelu ne treba opisivati ono što je vidljivo iz tablica i grafikona, nego treba naglasiti glavne rezultate s referencijom na grafikon ili tablicu, npr. „Glagoli tipa X češći su u kontekstu Y (Tablica 2)“. Osobito je važno u tekstu istaknuti one rezultate na koje ćemo se fokusirati u *Raspravi*.

5.6. Rasprava

Ovaj dio rada pruža autoru najviše slobode pri pisanju. Njegov je cilj smjestiti rezultate istraživanja u kontekst područja kojemu ono pripada, a naglasak treba biti na isticanju onoga što je novo i važno uz napominjanje mogućih ograničenja i predviđanje o širim implikacijama novih spoznaja. Naravno, svako predviđanje koje iznosimo mora biti utemeljeno na dobivenim rezultatima.

Što se tiče strukture ovoga dijela rada, najbolje je u prvome odlomku iznijeti odgovor na istraživačko pitanje postavljeno na početku rada (odnosno izjasniti se o točnosti hipoteze). Svaki sljedeći odlomak trebao bi se baviti jednom skupinom značajnih rezultata ili jednim značajnim rezultatom, uz jasno objašnjenje kako ti rezultati pridonose odgovoru na istraživačko pitanje, odnosno podržavaju li hipotezu. Pritom treba slijediti ovu strukturu: iznijeti rezultat(e) uz objašnjenje podržavaju li hipotezu te jesu li u skladu s nalazima drugih istraživanja; objasniti nalaze uz odgovarajuće referencije na relevantna istraživanja i/ili ponuditi predviđanja vezana uz nalaze (uz potporu prethodnih istraživanja); iznijeti ograničenja koja utječu na generalizaciju dobivenih rezultata; objasniti implikacije dobivenih rezultata/nalaza. Na svako pitanje koje se javlja u *Uvodu* mora biti odgovoreno u *Raspravi*.

Pri pisanju ovoga dijela rada više je izazova. Prvi se odnosi na pitanje kako istaknuti rezultate istraživanja. Kad smo govorili o stilu, spomenuli smo da treba ograničiti uporabu jakih pridjeva, a ako ih ipak upotrebljavamo, *Rasprava* je pravo mjesto za to. Ako u dijelovima u kojima raspravljamo o najvažnijim rezultatima upotrijebimo nekoliko jakih pridjeva (ne više od dva ili tri po radu), to će svakako pomoći da ih istaknemo. Također, ovo je pravo mjesto za uporabu rečenica u inverziji i drugih jezičnih sredstava koja privlače pozornost. Naravno, pritom ne valja pretjerivati: ako svaka druga rečenica u *Raspravi* sadrži neko sredstvo za isticanje, tada se više ništa ne ističe. Sredstva za

isticanje treba upotrijebiti samo na onim mjestima za koja želimo da se čitatelj na njih usredotoči.

Drugi je izazov to što i u ovome dijelu često ponovo moramo kritički pristupiti prethodnim istraživanjima. Kritički pristup ne smije sličiti napadu, nego mora ostaviti dojam da se prethodna istraživanja žele dopuniti.

Treći je izazov da o svojim rezultatima moramo i špekulirati, odnosno da trebamo govoriti o njihovim mogućim implikacijama za šire područje. Ograde su pri tome ključne – svaki put kada iznosimo špekulaciju ili govorimo o mogućim implikacijama, bitno je da to učinimo na takav način da je jasno da zaključke donosimo na temelju svojega istraživanja i da postoji mogućnost da ti zaključci ne bi vrijedili u situaciji koja nije identična onoj koju smo izučavali. Podsjećam da to ne zahtijeva nikakve jezične eskapade, već je dovoljno umjesto glagola koji označava apsolutnu sigurnost (npr. glagol *biti*) upotrijebiti glagol koji izražava manji stupanj sigurnosti (npr. *činiti se*).

Četvrti je velik izazov generalizacija. Česta je boljka pritom preširoka generalizacija. Kada provedemo istraživanje i dobijemo rezultate, teško je oteći se sirenskom zovu koji nam govori „ako je tako na ovome uzorku, mora da je tako uvijek“. No tome se zovu moramo oduprijeti. To ne znači da ne možemo generalizirati, nego samo trebamo to činiti oprezno. Primjerice, kada su u pitanju istraživanja s ispitanicima, najčešće ih provodimo na svojim studentima jer su nam oni najdostupniji. Kada dobijemo rezultate, možemo s apsolutnom sigurnošću reći da oni vrijede za naše ispitanike, odnosno za skupinu studenata koji su sudjelovali u istraživanju. S relativno visokim stupnjem sigurnosti možemo reći da vrijede i za druge skupine koje su im slične po relevantnim obilježjima – npr. u određenim okolnostima to mogu biti i svi drugi studenti na našem fakultetu. Stupanj sigurnosti može opasti ako tu generalizaciju proširimo na studente drugih fakulteta – naravno, ako je istraživanje uključivalo studente s različitih fakulteta, tada je i stupanj sigurnosti pri takvoj generalizaciji veći. Obično se u tome trenutku javi sirenski zov koji kaže „ako vrijedi za studente, onda mora vrijediti i za širu populaciju“ ili pak „ako vrijedi za studentsku populaciju u Hrvatskoj, mora vrijediti i za studentske populacije u drugim zemljama“. Ako mu podlegnemo, naš će rad biti odbijen jer studentska je populacija (kao, uostalom, i druge populacije) specifična – razlikuje se od zemlje do zemlje te se uvelike razlikuje od mlađih i starijih segmenata populacije. Dakle, pri iznošenju generalizacija treba se zaustaviti na onome uzorku (ili populaciji) za koji/koju možemo s visokom dozom sigurnosti tvrditi da za njega vrijede naši rezultati.

Peti je izazov otvoreno priznati ograničenja našega istraživanja. Međutim uz ograničenja i nedostatke istodobno valja ponuditi i logična i jasna objašnjenja za njih. Time zapravo ostavljamo bolji dojam i kod recenzenata, koji će zasigurno primijetiti sve potencijalne nedostatke, a povećavamo i mogućnost da naš rad bude prihvaćen. Ako rad ima kakva veća ograničenja, uputno je o njima progovoriti već u *Uvodu* i objasniti zašto ih nije bilo moguće izbjeći.

5.7. Zaključak

Neki časopisi traže da rad ima zaseban dio naslovljen *Zaključak*, dok drugi očekuju da se zaključak zapravo iznese u zadnjem odlomku poglavlja *Rasprava*. Ako trebamo napisati zasebno poglavlje *Zaključak*, treba pripaziti da se on ne svede na kratak sažetak rada (rad uostalom već ima *Sažetak*, pa nije potreban još jedan). Takvo poglavlje mora biti vrlo jasno i mora ostaviti dobar dojam o istraživanju. U pravilu *Zaključak* ne bi trebao biti duži od jednoga odlomka i u njemu bi trebali biti ponovljeni najvažniji rezultati uz konačan sud o njihovoj važnosti u smislu njihovih implikacija. Trebalo bi se osvrnuti i na moguću primjenu rezultata/nalaza, iznijeti prijedloge za poboljšanje i preporuke za buduća istraživanja. Pritom nema potrebe za (ponovnim) iznošenjem teorijske pozadine ni daljnjih objašnjenja.

6. Za kraj

Tema kojom se bavi ovaj prilog vrlo je široka – zbog prostornih ograničenja ovdje su obuhvaćeni samo najvažniji elementi pisanja znanstvenoga rada na engleskome jeziku koji bi trebali pomoći hrvatskim autorima kada svoje znanstvene radove pripremaju za prijevod na engleski jezik i – u konačnici – olakšati put ka objavljivanju. Čitateljima koji su zainteresirani za detaljnije upute o pisanju znanstvenih radova na engleskom preporučujem kao polazište knjigu Stephena Hearda (2016) *The Scientist's Guide to Writing. How to write more easily and effectively throughout your scientific career*, koja se na razumljiv i pristupačan način bavi tom temom.

Literatura

- Ammon, Ulrich (2012) „Linguistic Inequality and its effects on participation in scientific discourse and on global knowledge accumulation: With a closer look at problems of the second-rank language communities.“ *Applied Linguistics Review* 3: 333–355.
- Bennett, Karen (2009) „English academic style manuals: A survey.“ *Journal of English for Academic Purposes* 8 (1): 43–54.
- Blackwell, John; Marin, Jan (2011) *A Scientific Approach to Scientific Writing*. New York, Dordrecht, Heidelberg, London: Springer.
- Brala-Vukanović, Marija; Memišević, Anita (2014) „English path verbs: A comparative-contrastive Croatian-English analysis.“ *Jezikoslovlje* 15 (2–3): 173–197.
- Cargill, Margaret; O’Connor, Patrick (2013) *Writing Scientific Research Articles. Strategy and Steps. Second Edition*. Wiley-Blackwell.
- Day, Robert A. (1994) *How to write and publish a scientific paper*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- El Malik, Abdullahi Tambul; Nesi, Hilary (2000) „Publishing research in second language: The case of Sudanese contributions to international medical journals.“ *English for Academic Purposes* 7 (2): 87–96.
- Englander, Karen (2014) *Writing and Publishing Research Papers in English: A Global Perspective*. New York: Springer.
- Flowerdew, John (1999) „Writing for scholarly publication in English: The case of Hong Kong.“ *Journal of Second Language Writing* 8: 123–145.
- Greene, Anne (2013) *Writing Science in Plain English*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Haggan, Madeline (2004) „Research paper titles in literature. Linguistics and science: dimensions of attractions.“ *Journal of Pragmatics* 36 (2): 293–317.
- Hanauer, David Ian; Englander, Karen (2013) *Scientific writing in a second language*. Anderson, SC: Parlor Press.
- Heard, Stephen B. (2016) *The Scientist’s Guide to Writing. How to write more easily and effectively throughout your scientific career*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Hinds, John (1987) „Reader versus writer responsibility: A new typology.“ U *Writing across languages*, ur. Connor, Ulla; Kaplan, Robert B., 141–152. Reading MA: Addison Wesley.

- Hyland, Ken; Salager-Meyer, Françoise (2008) „Science Writing.“ *Annual Review of Information Science and Technology* 42: 297–338.
- Katz, Michael J. (2009) *From Research to Manuscript. A Guide to Scientific Writing. Second Edition.* Springer.
- Lindsay, David (2011) *Scientific Writing = Thinking in Words.* Collingwood, Australia: CSIRO Publishing.
- Malmfors, Brigitta; Garnsworthy, Phil; Grossman, Michael (2004) *Writing and Presenting Scientific Papers. 2nd Edition.* Nottingham: Nottingham University Press.
- Matešić, Mihaela; Memišević, Anita (2016) „Pragmatics of adjectives in academic discourse: from qualification to intensification.“ *Jezikoslovlje* 17 (1–2): 179–206.
- Peat, Jennifer; Elliott, Elizabeth; Baur, Louise; Keena, Victoria (2002) *Scientific Writing: Easy when you know how.* London: BMJ Books.
- Schuster, Ethel; Levkovitz, Haim; Oliveira, Osvaldo N. Jr., ur. (2014) *Writing Scientific Papers in English Successfully. Your Complete Roadmap.* Andover, M.A. & Sao Carlos, Brazil.
- Soler, Viviana (2007) „Writing titles in science: An exploratory study.“ *English for Specific Purposes* 26: 90–102.
- Wallwork, Adrian (2011) *English for Writing Research Papers.* New York, Dordrecht, Heidelberg, London: Springer.
- Williams, Joseph M. (1990) *Style: Toward Clarity and Grace.* Chicago, London: The University of Chicago Press.

Writing in Croatian and publishing in English: Mission impossible or not?

It is almost impossible to be a scientist in the modern world and not publish in English. Most of us know English and have no problems reading literature published in it, but a large number of scientists feels uncomfortable writing in English. Such scientists usually have significant problems when it comes to publishing their work in English even though they might be working with good translators. The aim of this chapter is to help such scientists and give them advice on how to write a scientific paper in Croatian so that once it is translated into English it meets all the criteria of scientific papers written in English. We cover the most important elements of writing such papers: the importance of choosing a journal, authors' attitude towards the readers, style, and parts of a scientific paper.

Keywords: scientific paper in English, English, Croatian, translation

II. Etičnost u jezičnim istraživanjima

KRISTINA CERGOL
Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet
kristina.cergol@ufzg.unizg.hr

Etika istraživanja u primijenjenoj lingvistici: rad sa sudionicima¹

U radu se razmatraju ključne postavke istraživačkoga rada sa sudionicima. One se temelje na makroetičkim načelima zapisanim u etičkim kodeksima te na zdravorazumskom pristupu istraživanju koji istraživaču pomaže riješiti mikroetičke situacije „na terenu“. Za ovaj potonji, situacijski pristup nemoguće je dati kontrolni popis prema kojemu se istraživači trebaju voditi kako bi bili sigurni da postupaju etički. Međutim, moguće je ove istraživačke kompetencije razviti sustavnom edukacijom lingvista u kojoj će naglasak biti na samorefleksiji istraživača na metodološke postavke njihove istraživačke prakse, što nezaobilazno uključuje razmatranja etičkih postavki istraživanja. Takva edukacija istaknut će brigu o čestitosti znanstvenoistraživačkoga rada, svijest i brigu o tome da se sudioniku ne načini kakva šteta tijekom provođenja istraživanja, da ga se uvažava kao sukreatora istraživanja te da je nužno etički primjereno postupati u svim fazama znanstvenoistraživačkoga rada. Detaljnije, u radu se opisuju uloga nadležne legislative u znanstvenoistraživačkom radu, priprema obaviještenog pristanka sudionika i odnosi moći između istraživača i sudionika te koncepti obmane i nagrađivanja sudionika. Konačno, razmatra se postupanje u radu s ranjivim skupinama sudionika te uloga nadležne osobe institucije u kojoj se provodi istraživanje u tom procesu.

Nastojanje je ovoga teksta razmotriti primjeren teorijski okvir promišljanja o čestitosti postupanja u znanstvenoistraživačkom radu u primijenjenoj lingvistici te pružiti istraživaču sažet podsjetnik na nužne elemente etičnog provođenja istraživanja.

Ključne riječi: mikroetika, makroetika, čestitost u znanstveno-istraživačkom radu, Opća uredba o zaštiti podataka (GDPR), obaviješteni pristanak, ranjive skupine sudionika, obmana, nagrada

¹ Ovaj se rad temelji na monografiji autorice naslovljenoj *Etika istraživanja u primijenjenoj lingvistici* (Cergol 2021), ponajprije na dijelu knjige koji se bavi zaštitom sudionika istraživanja. Za opširniju razradu pojmova prikazanih u ovome radu čitatelj se upućuje na spomenutu publikaciju.
Zahvaljujem prof. dr. sc. Marijanu Palmoviću na pomoći pri oblikovanju završne inačice ovoga rada.

1. Etički zaokret u primijenjenoj lingvistici u Hrvatskoj

U posljednje je vrijeme u tijeku svojevrstan etički zaokret u primijenjenoj lingvistici u Hrvatskoj. Navedena je orijentacija proizišla iz sve izraženije samorefleksije modernog lingvisti koji promišlja o metodološkim postavkama svojega istraživanja pri čemu u obzir uzima etičke elemente pripreme i provođenja istraživanja. Ova je tendencija dodatno potencirana stupanjem na snagu Opće uredbe o zaštiti podataka (OUZP 2016). Naime, u istraživačkome radu sa sudionicima često se prikupljaju i njihovi osobni podatci. Osim toga, jezik je ljudski proizvod te je nerijetko teško razdijeliti jezični proizvod od njegova izvora, kojeg se u istraživačkom radu s ljudima naziva sudionikom. Oliver (2010) preferira uporabu termina sudionik nad terminima ispitanik ili subjekt jer smatra da se na taj način osnažuje svijest istraživača o tome da su sudionici osobe koje svojim djelovanjem uistinu pomažu u formiranju istraživanja te ih se uvažava kao aktivne sukreatore u ovome procesu. Odnosno, ne tretira ih se kao puki pasivan izvor informacija koji se od njih prikuplja. Iz navedenog će se razloga u ovome radu također sustavno koristiti termin sudionik kako bi označio onog dionika istraživačkoga procesa koji istraživaču stavlja na raspolaganje svoje podatke, no također ima i glas u istraživačkome procesu.

Katalizatori su etičkog zaokreta u lingvistici i podizanja svijesti u akademskoj zajednici o relevantnosti etički usklađenog postavljanja istraživanja pojedinci koji prepoznaju relevantnost osposobljavanja akademskog podmlatka. Tako su doktorske konferencije i slični akademski događaji te uključenost etike istraživanja u edukaciju doktoranada, ali i studenata diplomskih studija nužan kotač u podizanju razine istraživačkog integriteta u akademskoj zajednici. Cilj je ovoga rada pridonijeti razvoju svijesti mladih znanstvenika o relevantnosti promišljanja o etički ispravnim postupcima u istraživačkome procesu. U tom će se smislu predložiti teorijski okvir primjeren primijenjenolingvističkom djelovanju, razrada temeljnih pojmova, osvrt na relevantne dokumente te će se zaključiti nizom praktičnih savjeta u vjeri da će ova promišljanja mladim lingvistima poslužiti kao korisno, dovoljno iscrpno, a opet sažeto štivo u trenucima pripreme njihova istraživačkoga nacrt, provođenja istraživanja te obradi i diseminaciji rezultata. Neka se cijenjeni čitatelj ne iznenadi uočivši da su u prethodnoj rečenici popisani svi stadiji provođenja istraživanja te pripreme za diseminaciju spoznaja. Naime, o etici je uistinu potrebno promišljati u svim etapama znanstvenoistraživačkoga procesa. Jednom kad istraživač internalizira nužne etičke postavke, ovo će postati prirodan i automatiziran proces u

njegovu znanstvenom djelovanju. Internalizacija se, jasno, postiže edukacijom i uvježbavanjem.

2. Mikroetički i makroetički pristup

Kao teorijski okvir razmatranja o etici istraživanja nameću se dva naizgled oprečna pristupa ovome pitanju, *makroetika* i *mikroetika*. Makroetički je pristup moguće opisati kao pristup „odozgo-prema-dolje“. On je definiran etičkim kodeksima nadležnih institucija u kojima su utemeljena etička načela i standardi kojima se istraživač treba voditi pri pripremi i provođenju istraživanja. Većina institucijskih etičkih povjerenstava vodit će se ovim pristupom pri odlučivanju o predloženim nacrtima istraživanja. Mikroetički pristup je pristup „odozdo-prema-gore“ (Truog i dr. 2015: 2). To je pristup u kojemu istraživač prepoznaje da puko ispunjavanje makroetičkih uvjeta i obrazaca koje je potrebno predati etičkom povjerenstvu nadležne institucije nije dovoljno, iako je nužno. Pri provođenju istraživanja „na terenu“ dogodit će se brojne neočekivane situacije za koje makroetičke smjernice ne mogu pripremiti istraživača. Primjerice, istraživač će za potrebe intervjua s odraslim sudionicima prikupiti sva potrebna dopuštenja te pisani pristanak sudionika, čime će ispuniti sve makroetičke predispozicije za etičke postavke istraživanja. U pisanom će pristanku sudionika biti jasno navedeno da on može odustati u bilo kojem trenutku istraživanja. Postavlja se pitanje što je potrebno učiniti ako tijekom intervjua, sudionik počne pokazivati izrazite znakove nelagodnosti, no ne izjašnjava se da želi odustati od sudjelovanja u istraživanju. Ovdje se radi o mikroetičkom trenutku, ili *etički važnom trenutku* (Guillemain i Gillam 2004) u kojemu istraživač, na temelju zdravorazumskog rasuđivanja, zaključuje da se sudionik više ne osjeća ugodno, pa odlučuje prekinuti razgovor u kojem se sudionik očito ne osjeća dobro. Osim toga, istraživač će znati prekid istraživanja iznijeti na suptilan način, kako sudionik ne bi pomislio da je podbacio u svojem sudjelovanju u istraživanju te da bi se zadržala pozitivna atmosfera. Edukacija mladih istraživača treba počivati na hibridnom pristupu između makroetike i mikroetike (Kubanyiova 2008), utemeljenom na razumijevanju da su sveobuhvatne makroetičke smjernice nužne kako bi dale okvir etičkom djelovanju u znanosti. Međutim, jednako je tako važno prepoznati da one nisu dovoljne te da je neophodno primijeniti zdravorazumski stav koji će biti prisutan tijekom cijelog procesa istraživanja, a u kojemu prevladava briga za dobrobit sudionika i integritet vjerodostojnog istraživanja. Takvu je svijest moguće razviti edukacijom lingvista koja se temelji na simulacijama situacija u kojima se istraživač može naći kako bi se

izvještio u reagiranju na najprimjereniji način, a u skladu s načelima brige o sudioniku koja uključuje izbjegavanje nanošenja bilo kakve štete.

Pojam štete izravan je i lako dokučiv, primjerice, u biomedicini, gdje se sudionicima može uistinu nanijeti fizička šteta. Pitanje koje bi lingvisti mogli postaviti jest kakva je to šteta koju oni sudionicima mogu nanijeti svojim istraživanjem. Odgovor je da je ta šteta najčešće psihološke naravi. U europskoj tradiciji promišljanja brige o čovjeku Europljani se vode deontološkim postavkama. Za razliku od utilitarizma, koji je češći u američkom pristupu, a prema kojemu je opravdano nanijeti štetu manjem broju osoba da bi se postigao boljitak većine, deontologija nalaže izbjegavanje nanošenja štete, bez obzira na razlog ili kakav eventualni „viši“ cilj. S obzirom na to da je u lingvistici teško zastupati mišljenje da će rezultati istraživanja donijeti takvu korist većini da bi se opravdala šteta koju se nanosi određenoj manjini, u razmatranjima etike istraživanja za potrebe primijenjene lingvistike u Europi čini se preporučljivim zauzeti deontološki stav te voditi brigu da se sudionicima tijekom provođenja istraživanja ne nanese nikakva šteta.

Pritom treba još jednom naglasiti da o etici treba promišljati u svakoj fazi istraživačkoga procesa. Pogrešno je misliti da je istraživanje etično ako je prijedlog istraživanja potvrdilo etičko povjerenstvo nadležne institucije jer to najčešće samo znači da su sve makroetičke postavke osigurane. Ipak, te su postavke nužan element pripreme istraživanja te je ključno dokumentaciju koja se predaje etičkom povjerenstvu institucije pripremiti u skladu s makroetičkim kodeksima na kojima se temelji njihovo djelovanje. Svako od dvanaest sveučilišta koja trenutno djeluju u Republici Hrvatskoj vodi se svojim etičkim kodeksom te ima etičko povjerenstvo, etički savjet ili vijeće časti. Sveučilišta u Osijeku, Rijeci, Splitu i Zagrebu imaju i etička povjerenstva pojedinih svojih sastavnica. Istraživačima će kao dobra vodilja poslužiti i *Etički kodeks Hrvatske zaklade za znanost*, donesen 2014., a izmijenjen 2018. godine (HRZZ 2018). Istraživači koji provode istraživanja s djecom kao ranjivom skupinom upućuju se na Ured pravobranitelja za djecu Republike Hrvatske te na *Etički kodeks istraživanja s djecom* iz 2003. (Vijeće za djecu Republike Hrvatske 2003), a trenutačno je u pripremi i nova inačica ovoga kodeksa. Od međunarodnih dokumenata vezanih uz etično djelovanje lingvista istraživači se upućuju na dokument naslovljen *Preporuke o dobroj praksi u primijenjenoj lingvistici* Britanskoga društva za primijenjenu lingvistiku (BAAL 2016) te etičke smjernice Američkog udruženja za primijenjenu lingvistiku, koje su namijenjene upravo doktorskim studentima (AAAL 2020).

3. Čestitost u znanstvenoistraživačkom radu

Uz etiku istraživanja veže se pojam čestitosti u znanstvenoistraživačkom radu. Pritom je, u navedenom kontekstu, čestitost sinonim za iskrenost, kojom istraživač pristupa svakom koraku u istraživačkome procesu (Hudson 2008: 131). Suprotan istraživačkoj čestitosti jest pojam znanstvenog nepoštenja. Dvije su razine znanstvenog nepoštenja, znanstvena prijevara i upitni postupci u znanosti (Steneck 2006). Oblici su znanstvene prijevare izmišljanje podataka ili rezultata (engl. *fabrication*), krivotvorenje rezultata (engl. *falsification*) i plagijat (engl. *plagiarism*) (Steneck 2006; ORI²).

Upitne postupke u znanosti može se definirati kao „blaže oblike odstupanja od etičke akademske prakse i rada u skladu s integritetom rada u znanstvenoj zajednici“ (Cergol 2021). To su lažno predstavljanje, netočnost i pristranost (Steneck 2006: 63). Lažno predstavljanje obuhvaća bilježenje radova koji nisu prošli postupak recenzije kao da su u tisku, uključivanje u autorstvo osoba koje nisu pridonijele radu, a isključivanje osoba koje su uložile svoje sate u rad, recikliranje već objavljenog teksta bez pozivanja na svoj raniji, već objavljeni rad i cjepkanje jednoga većeg istraživanja na više malih gdje to nije primjereno, koji se onda objavljuju kao zasebni radovi te se tako ne pruža kompletan uvid u rezultate i doprinos istraživanja. Netočnost obuhvaća greške u pozivanju na originalni rad te greške u sažimanju i prenošenju ideje originalnog rada, nedovoljno jasno prikazanu metodologiju rada čime se onemogućuje ponavljanje i provjera istraživanja i sl. Konačno, pristranost se odnosi na pristranost u obradi rezultata i izvještavanje o rezultatima koji se smatraju povoljnima, a odnosi se i na pristranost u izdavačkom procesu, kada se neki autori preferiraju s obzirom na instituciju na kojoj djeluju, zemlju iz koje dolaze i sl. Upitni postupci u znanosti mogu se smatrati i štetnijima od znanstvene prijevare jer su češći, a mogu uzrokovati nepovjerenje javnosti u znanost i akademsku zajednicu. Jednom kad je ovo povjerenje narušeno, nije ga lako obnoviti. Radi se o rubnim postupcima koji ipak nisu u skladu s načelima akademskog integriteta.

Pritom je ključno postojanje namjere da se počini čin znanstvenog nepoštenja. Ako namjera postoji, što je nerijetko teško dokazivo, radi se o znanstvenom nepoštenju. Ako namjera ne postoji, radi se o lošoj znanstvenoj praksi. Možda se čini da je ovo potonje prihvatljiv izlaz iz neugodne situacije koju karakterizira sumnja u znanstveno nepoštenje, no vezivanje loše znanstvene prakse uz ime

² ORI – *The Office of Research Integrity*: <https://ori.hhs.gov/definition-misconduct> (pristup 15. 6. 2021.).

člana akademske zajednice gotovo je jednako neugodno kao i vezivanje pojma znanstvenog nepoštenja. Naime, znanstveni se ugled stvara dugim, sustavnim i temeljitim radom. Primjereno je ovdje pozvati se na mišljenje profesora emerita Milana Matijevića³ prema kojemu su potrebne godine i desetljeća da se izgradi reputacija u akademskoj zajednici, a samo jedan moment da je se sruši (Milan Matijević, osobna komunikacija).

4. Istraživački rad i Opća uredba o zaštiti podataka

Briga o sudionicima nalaže oprez u postupanju s njihovim osobnim podacima. Kao građani jedne od zemalja Europske Unije hrvatski se istraživači u svojem radu trebaju voditi Općom uredbom o zaštiti podataka. Punim imenom *Uredba (EU) 2016/679 Europskog parlamenta i Vijeća od 27. travnja 2016. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te o stavljanju izvan snage Direktive 95/46/EZ* (Opća uredba o zaštiti podataka, OUZP 2016) donesena je dakle 27. travnja 2016., a zemljama Europske Unije odobrene su dvije godine za pripremu provođenja zaštite osobnih podataka te se Uredba primjenjuje od 25. svibnja 2018. godine. Opća uredba o zaštiti podataka definira osobne podatke kao sve podatke „koji se odnose na pojedinca čiji je identitet utvrđen ili se može utvrditi“ (OUZP 2016, čl. 4. st. 1.). Pritom osobni identifikator može biti ime ili osobni identifikacijski broj, no treba imati na umu da se osobu nerijetko može jedinstveno identificirati i pomoću skupa manje izravnih identifikatora, kao što su kombinacija lokacije, pripadnosti manjinskoj skupini i spol. Ako se prikupljaju podatci pomoću kojih se može identificirati osoba, bilo pomoću jednog identifikatora, bilo pomoću kombinacije identifikatora, govori se o obradi osobnih podataka te se nalaže zaštita istih. Općom uredbom o zaštiti podataka obrada je definirana kao „svaki postupak ili skup postupaka koji se obavljaju na osobnim podacima (...) bilo automatiziranim, bilo neautomatiziranim sredstvima“. Termin obrada podataka, između ostalog, odnosi se na prikupljanje, bilježenje, pohranu te brisanje i uništavanje (osobnih) podataka (OUZP 2016 čl. 4. st. 2.). Opća se uredba *ne* primjenjuje ako se tijekom istraživanja *ne* prikupljaju osobni podatci (CESSDA 2017-2019: 115). No, obaviješteni pristanak sudionika nužno je ishoditi ako se od njih prikupljaju podatci, čak i ako se ne radi o osobnim podacima. Anonimiziraju li se podatci na način da se identitet sudionika ne

³ Milan Matijević (1950. – 2020.) bio je profesor emeritus Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Njegovi mladi suradnici pamte ga kao mentora, osobu kojoj su se obraćali s molbom za savjet te osobu koja bi ih tješila i vodila mudrom riječju u trenucima kad su se nosili s izazovima akademskog života, ali i života općenito.

može utvrditi, Opća uredba o zaštiti podataka se ne primjenjuje (OUZP 2016, preambula točka 26). Također, Opća uredba o zaštiti podataka primjenjuje se samo ako se obrađuju osobni podatci živih osoba (OUZP 2016). Anonimizacija podataka postiže se primjenom „metoda kojima se onemogućuje identifikacija individualnih sudionika na temelju njihovih podataka“, primjerice na način da se originalni osobni podatak zamijeni nekom vrijednošću koju ni istraživač više ne može upariti s identitetom sudionika (Cergol 2021). Za razliku od anonimizacije pseudonimizacija označava „čuvanje osobnih podataka odvojeno od rezultata istraživanja kako se ta dva skupa ne bi mogla povezati“. Pritom ključ za povezivanje čuva istraživač te je obrnutim postupkom moguće ponovno povezati podatke s identitetom sudionika od kojih su potekli (Cergol 2021). Dakle, kad su podatci pseudonimizirani, moguće je ponovno ih povezati s identitetom sudionika. Kad su anonimizirani, to više nije moguće, pa se u tom slučaju Opća uredba o zaštiti podataka ne primjenjuje.

Opća uredba o zaštiti podataka određuje nužnost utvrđivanja pravnog temelja obrade podataka. Pravni je temelj pretpostavka obrade osobnih podataka, treba ga utvrditi i dokumentirati prije početka prikupljanja podataka te ga se potom ne bi trebalo mijenjati (CESSDA 2017–2019: 114). Prema Općoj uredbi šest je opravdanih pravnih temelja obrade podataka, a onaj koji se najčešće koristi za potrebe znanstvenih istraživanja jest obaviješteni pristanak sudionika, o čemu će biti više riječi u nastavku rada.

Opća uredba o zaštiti podataka utvrđuje šest temeljnih načela obrade podataka. Prvo je načelo zakonitosti i transparentnosti, prema kojemu sudionik treba biti transparentno obaviješten o tome što će se s njegovim podacima činiti te se oni ne smiju koristiti u druge svrhe, a obradu treba provesti u skladu sa zakonom. Načelo ograničavanja svrhe drugo je načelo obrade osobnih podataka, prema kojemu se podatci prikupljaju u određene svrhe, koje sudionicima treba transparentno izložiti i ne smiju se prikupljati u druge svrhe. Trećim se načelom inzistira na minimizaciji podataka koji se prikupljaju. Potrebno je odrediti koje je podatke potrebno prikupiti za postizanje određenog cilja i ne prikupljati suvišne podatke. Četvrto načelo nalaže brigu o točnosti i ažurnosti podataka. Načelo ograničenja pohrane podataka odnosi se na vrijeme tijekom kojeg je dopušteno čuvati osobne podatke. Ne donose se preporuke o duljini trajanja toga vremena, samo o tome da podatke treba čuvati onoliko dugo koliko su potrebni za postizanje svrhe u koju su prikupljeni. Potom ih je potrebno uništiti. Ako je rok definiran propozicijama financijske strukture u okviru koje se istraživanje provodi (npr. projekt), preporuka je slijediti tu smjernicu. Konačno, šesto načelo nalaže čuvanje i zaštitu podataka tijekom obrade, što se postiže utvrđivanjem

primjerenih tehničkih i organizacijskih mjera. Pri prijavi projekata nerijetko se od istraživača traži da podatke čuva u lozinkom zaštićenom računalu koje nije povezano na internet, a kojemu mogu pristupiti samo članovi istraživačkoga tima. To računalo treba stajati u zaključanoj prostoriji, kojoj također mogu pristupiti samo istraživači iz tima. Ako se podatci dijele sa suradnicima zemlje koja nije članica Europske Unije, a ima manje stroge mjere zaštite podataka, potrebno je posebnim ugovorom osigurati standarde obrade podataka kakvi su zadani u Europskoj Uniji. Standardi obrade osobnih podataka Europske Unije među najvišim su standardima u svijetu te je stoga potrebno temeljito proučiti legislative zemalja s kojima se surađuje ako se s njima planiraju dijeliti osobni podatci sudionika. Ako se podatci dijele između nekoliko zemalja, pravilo je da se prate standardi obrade podataka one zemlje koja ima najstrožu legislativu (CESSDA 2017–2019: 108). Provedbu odrednica Opće uredbe o zaštiti osobnih podataka u Republici Hrvatskoj obavlja Agencija za zaštitu osobnih podataka (AZOP). Agencija djeluje i kao savjetodavno tijelo te je moguće obratiti joj se za dodatne informacije.

Potrebno je istaknuti da Uredba dopušta odstupanja od navedenih načela u slučaju kad se osobni podatci obrađuju za potrebe znanstvenih istraživanja, povijesnih istraživanja te u statističke svrhe. No, u tom slučaju Uredba izrijekom navodi da je iste osobne podatke potrebno procesirati u skladu s uzusima struke i da je nužno osigurati tehničke i organizacijske mjere zaštite podataka, kao i da je ključno prikupiti samo nužne podatke. Prouče li se te mjere detaljnije, ne izostaje zaključak da su one u skladu s mjerama propisanim Općom uredbom o zaštiti podataka. Takvim se mjerama vode temeljni projekti financiranja znanosti (npr. program Obzor), a temelj obrade podataka u radu sa sudionicima u slučaju kad se prikupljaju osobni podatci jest upravo obaviješteni pristanak. Osim toga, jedno od temeljnih načela čestitosti u znanstvenoistraživačkom procesu briga je za sudionika istraživačkoga procesa, odnosno za osobu koja svoje podatke stavlja na raspolaganje istraživaču pod pretpostavkom da će on s njima postupati časno i odgovorno. Temeljni je dokument kojim se štiti sudionika istraživačkog procesa njegov slobodni obaviješteni pristanak na sudjelovanje u istraživanju. On svoju voljnost potvrđuje pristankom koji može biti aktivan ili pasivan, pisani ili usmeni. Autonomija potencijalnog sudionika da odluči o tome želi li sudjelovati u istraživanju njegovo je temeljno pravo koje počiva na načelu slobodne volje i koje je potrebno štiti. Osim što je ovo jedini moralno ispravan postupak, radi se o načinu osiguravanja integriteta istraživanja, istraživačkoga procesa i valjanosti rezultata koje će ono polučiti, odnosno zaključaka koji će se donijeti na temelju tih rezultata. Propusti li se osigurati ove elemente, nanijet

će se šteta akademskoj zajednici jer će se podijeliti znanje koje nije utemeljeno, a koje, ovisno o temi istraživanja, može imati reperkusije po društvo. Radi se o tome da nevoljni sudionik može dati netočne, nepotpune ili nevaljane podatke, čime se narušava unutarnja valjanost istraživanja. Drugim riječima, osim što je jedino moralno ispravno štititi slobodnu volju potencijalnog sudionika u njegovoj odluci da sudjeluje u istraživanju, to je jedini način da se osigura valjanost podataka, a time i relevantnost istraživanja.

Poštovanje prema sudionicima istraživanja izražava se davanjem povratne informacije o rezultatima istraživanja u kojemu su sudjelovali. Davanje povratne informacije o rezultatima istraživanja profesionalna je i etička obveza istraživača te ju je dobro unijeti u istraživački plan, koji se nužno izrađuje prije početka istraživanja. Postavlja se pitanje rezultata u koje sudionici mogu imati uvid. Oni smiju dobiti uvid u „sirove“ podatke koji su od njih prikupljeni. Čak se preporuča, primjerice u slučaju provođenja intervjua, da se transkript intervjua pokaže sudionicima kako bi mogli reagirati ako su nešto željeli drugačije izraziti ili smatraju da nisu dobro prenijeli poruku kakvu su željeli dati. U trenutku kad su podaci analizirani, oni postaju „vlasništvo“ istraživača i sudionici ih više ne mogu mijenjati. I tad smiju imati uvid u svoje (primjerice uprosječne) rezultate, ili rezultate nekoga jezičnog testa koji se koristi u istraživanju, no u ovoj fazi više ne mogu unositi „ispravke“ u podatke. Konačno, pristojno je sudionicima poslati konačnu inačicu rada ili prezentirati konačne rezultate u obliku u kojem su diseminirani (prosječne vrijednosti, interpretacija i sl.). U tom se trenutku zaključuje istraživački proces u pogledu komunikacije sa sudionicima. Osim što se radi o etički ispravnim postupcima, ovo je dobar mehanizam kojim će istraživač zainteresirati sudionike za cijeli proces istraživanja. Tako uključeni sudionici najčešće će biti voljni sudjelovati i u narednim istraživanjima te pokazivati entuzijazam za takve aktivnosti.

5. Obaviješteni pristanak sudionika

Aktivan obaviješteni (pisani) pristanak⁴ odnosi se na potpisivanje dokumenta u kojemu su iznesene informacije o istraživanju, a potencijalni ga sudionik potpisuje kao potvrdu da je upoznat s informacijama o istraživanju i da je u njemu voljan sudjelovati. Aktivan je pristanak moguće prikupiti i usmeno, primjerice prilikom provođenja intervjua, pri čemu se (usmeni) pristanak sudionika snima

⁴ U Uredbi o zaštiti osobnih podataka koristi se termin *privola*, dok se u literaturi susreće još i termin *suglasnost upućene osobe*. U ovome se radu opredjeljujemo za termin *obaviješteni pristanak*. Sve upute vezane uz pripremu i prikupljanje obaviještenog pristanka sudionika iznesene u ovome radu usklađene su s Općom uredbom o zaštiti podataka (OUZP 2016).

u obliku audiozapisa. Pasivan se pristanak često rabi pri provođenju internetskih istraživanja, ali i upitnika. U tom se slučaju prije početka upitnika iznose detalji o istraživanju te se sudionicima daje do znanja da će, ako budu sudjelovali, njihovi odgovori biti upotrijebljeni na određen način (objava rada, prezentacija na konferenciji i sl.). U tom slučaju sudionici, samim ispunjavanjem upitnika ili kakvim drugim oblikom sudjelovanja u istraživanju, dobrovoljno daju svoje podatke i pristaju na to da se oni koriste na način opisan u tekstu pasivnog pristanka. Pasivan se pristanak u internetskim istraživanjima može učiniti aktivnim tako što će se potencijalne sudionike zamoliti da označe ponuđenu kućicu čime će potvrditi da su voljni sudjelovati u istraživanju. Ovo je osobito praktična mogućnost u slučaju anonimnog upitnika pri čemu bi potpisivanjem obaviještenog pristanka instrument izgubio na anonimnosti. U slučaju rada s ranjivim skupinama sudionika potrebno je prikupiti pristanak skrbnika. Ako istraživač svoje istraživanje provodi u nekoj instituciji, primjerice školi, potrebno je prikupiti i dopuštenje nadležne osobe (engl. *gatekeeper*), što bi, primjerice, bio ravnatelj škole. U slučaju kad je prikupljen pristanak skrbnika (i nadležne osobe, gdje je to potrebno), ranjive je sudionike potrebno zatražiti da potvrde svoj (usmeni) pristanak da žele sudjelovati u istraživanju (engl. *assent*). Ako oni ne žele sudjelovati, istraživač ovu informaciju ne smije prenijeti skrbniku ni nadležnoj osobi kako ranjivog sudionika ne bi stavio u neugodnu situaciju.

Od stupanja na snagu Opće uredbe o zaštiti podataka nije više moguće koristiti opciju izuzimanja. To se u ranijoj istraživačkoj praksi odnosilo na uvjet u kojemu su potencijalni sudionici, ili njihovi skrbnici (primjerice, roditelji učenika za potrebe istraživanja u školi) obaviješteni o tome da će se u školi provoditi istraživanje te da se trebaju izjasniti ako ne žele da njihovo dijete u njemu sudjeluje. Ovu opciju više nije moguće koristiti jer Opća uredba o zaštiti podataka nalaže da sudionik treba obaviješteno i dobrovoljno iskazati svoju spremnost da sudjeluje u aktivnosti u kojoj će se o njemu prikupljati podatci (OUZP 2016, čl. 4. st. 11.).

Pri pripremi aktivnog pisanog pristanka potrebno je voditi brigu o dva aspekta ovoga dokumenta. Prvo, potrebno je promisliti o tome koje se informacije trebaju prezentirati sudioniku da bi njegova informiranost bila potpuna. Drugo, potrebno je promisliti o tome na koji način predstaviti te informacije kako bi ih on u potpunosti razumio, a u skladu sa svojom dobi, stupnjem obrazovanja i sl. Pri tome se nikoga ne smatra manje ili više sposobnim u poimanju procesa i implikacija istraživanja, već se prepoznaju i uvažavaju različitosti u navedenom smislu kod potencijalnih sudionika.

Tako je potrebno navesti ime i afilijaciju istraživača, prikaz kompetencije istraživača da provodi navedeno istraživanje, izvor financiranja istraživanja, cilj i svrhu istraživanja, odnosno dobrobit za akademsku zajednicu i društvo, ali i sudionike, koju će donijeti rezultati istraživanja. Potrebno je dati detaljan opis etapa istraživanja, odnosno očekivanih aktivnosti sudionika kako bi potencijalni sudionici znali što se od njih točno očekuje. U slučaju provođenja kompleksnih ili longitudinalnih istraživanja moguće je popisati sve istraživačke aktivnosti te uputiti potencijalne sudionike da označe u kojim aktivnostima su spremni sudjelovati. Neki istraživači preporučuju opetovano traženje pristanka sudionika za sve etape longitudinalnih istraživanja. Odluči li se istraživač za tu mogućnost, ipak bi trebao u prvom traženju pristanka navesti sve etape istraživanja kako bi potencijalni sudionik dobio pregled cijelog procesa. Ako se očekuje kakva neugoda ili kakva potencijalna šteta koju istraživanje može izazvati, to se treba jasno navesti te popratiti predviđenim rješenjem potencijalnog problema. Štetu je potrebno izbjeći, odnosno sudionike se ne smije izložiti većem riziku od minimalnog. Minimalni rizik termin je koji se odnosi na to da „vjerojatnost predviđene neugode nije veća od one koja se uobičajeno doživljava u svakodnevnom životu“ (Vijeće za djecu Republike Hrvatske 2003, dodatak B: obrazloženje pojmova). Osim toga, potrebno je navesti hoće li se i kako anonimizirati ili pseudonimizirati rezultati tijekom procesa obrade te kako će ih se čuvati i diseminirati. To se odnosi na sve oblike diseminacije (objava rada, konferencijsko izlaganje, disertacija i sl.). Ako će se podaci dijeliti s trećom stranom, to je potrebno navesti (OUZP 2016, čl. 13. st. 1. točka f). Treba reći kako će se podaci čuvati (npr. na lozinkom zaštićenom računalu) i koliko dugo te kako će se uništiti. Nužno je istaknuti da sudionik u bilo kojem trenutku može odustati od sudjelovanja u istraživanju, čak i ako je dao svoj obaviješteni pristanak. Za takav svoj postupak nije dužan dati razlog. Na kraju se navodi kontakt istraživača.⁵ Pristanak sudionika treba tretirati kao kontinuirani proces (Wiles 2013), a dobrobit sudionika odgovornost je istraživača. Radi se o jednom od temeljnih etičkih načela iznesenih još u izvješću Belmont (Department of Health, Education and Welfare 1979), koje predstavlja jedan od ključnih dokumenata na temelju kojih se gradila svijest o etičkom postupanju u istraživanju sa sudionicima.

Informacije o istraživanju dio su dokumenta pasivnog pristanka, aktivnog (pisanog) pristanka, a mogu se iznijeti i na posebnom listu, tzv. informacijskom listiću, koji se prilaže uz dokument pisanog pristanka koji sudionici potpisuju.

⁵ Za primjer obaviještenoga pisanog pristanka i kontrolne popise elemenata koje ovaj dokument (ili informacijski listić) treba sadržavati čitatelj se upućuje na Cergol (2021: dodatci).

To se najčešće čini u slučaju kompleksnog istraživanja za čiji je opis potrebno nešto više prostora. Pritom treba voditi brigu o tome da opis ne bude preopširan jer bi se na taj način potencijalne sudionike moglo obeshrabriti da ga prouče te zbog toga mogu odustati od sudjelovanja u istraživanju. Alternativno, oni mogu ne proučiti upute, a potpisati pristanak te se tijekom provođenja istraživanja zateći u situaciji u kojoj im je neugodno, što će uzrokovati njihovo odustajanje od sudjelovanja u istraživanju. Time se stvara potencijalna neugoda te se troši vrijeme svih dionika istraživačkoga procesa, što se moglo izbjeći prethodnim sažetim i jasnim prikazom informacija o istraživanju. Također, istraživač se treba staviti na raspolaganje potencijalnom sudioniku te biti spreman pojasniti sve detalje istraživanja.

Planira li se prikupiti vizualne i auditivne materijale (fotografije, videosnimke i zvučne zapise) te ih koristiti u izvještaju o istraživanju, za to je potrebno zatražiti posebno dopuštenje sudionika. Radi se, naravno, o sredstvima izravne identifikacije sudionika. Planira li se objaviti ovakve materijale istraživanja s djecom, uistinu je potreban dodatan oprez, čak i kad postoji pisano dopuštenje roditelja. Neke škole od roditelja prikupljaju dopuštenja za snimanje aktivnosti u školi, na razini školske godine ili kakvoga duljega vremenskog perioda. Postojanje ovakvih dokumenata istraživaču može uvelike olakšati rad te je dobro provjeriti postoji li takva praksa u školi u kojoj se planira provesti istraživanje.

Pojam obaviještenoga usmenog pristanka zahtijeva dodatnu razradu jer može biti od koristi upravo u lingvističkim istraživanjima. Radi se o informiranoj odluci o sudjelovanju u istraživanju koja se potvrđuje usmenim putem te se mora zabilježiti audiozapisom. Pritom treba naglasiti da će je biti teže predočiti časopisima ili projektnim odborima koji mogu zatražiti dokaz o obaviještenom pristanku sudionika u trenutku procesiranja rada. Naravno, u tom se slučaju mogu poslati dokumenti s audiozapisom. Koncept usmenog pristanka osobito je koristan, primjerice, u intervjuima, lingvističkim dijalektološkim istraživanjima, radu s nepismenim sudionicima i sl., odnosno u slučajevima kad se rezultati bilježe u audiozapisu. I u tom se slučaju može, pa je i preporučljivo, zatražiti pisani pristanak sudionika. No, ovisno o situaciji, obaviješteni je usmeni pristanak također ispravan postupak. Nužno je naglasiti da nikakvo snimanje ne smije početi prije no što je sudionik o njemu prethodno obaviješten i da je na njega pristao. To može značiti da će istraživač, prije nego uključi snimač, potencijalnom sudioniku predstaviti informacije o istraživanju pri čemu će obavijestiti potencijalnog sudionika o namjeri snimanja. Nakon što sudionik daje svoj pristanak, istraživač će uključiti snimač, ponoviti informacije o

istraživanju i zamoliti sudionika da potvrdi svoj pristanak. Važno je da sve bude zabilježeno, pristanak sudionika te informacije o istraživanju na koje je pristao. Prednost je ovog pristupa u tome što omogućuje anonimizaciju sudionika, jasno, ako se uporabom tehnologije promijeni njegov glas, jer samo osoba koja je provodila intervju zna identitet sudionika, ali nema o tome pisanoga traga. Glas je, naravno, izravni identifikator sudionika. Moguće je zamisliti kulturu i osobe kojima neće biti ugodno potpisati dokument pristanka, jer ga mogu doživjeti kao vrlo obvezujući, te bi to mogao biti razlog zbog kojeg neće htjeti sudjelovati u istraživanju. U tom je slučaju obaviješteni usmeni pristanak dobro rješenje jer će sudionicima pružiti sigurniji osjećaj anonimizacije. Pritom je, uz inzistiranje na kontinuiranoj edukaciji znanstvenika, potrebno istaknuti i relevantnost edukacije sudionika kako bi znali da je obaviješteni pristanak dokument kojim se štiti njih i njihove (osobne) podatke.

U osvrtu na snimanje audiozapisa u lingvistici nemoguće je ne osvrnuti se na problem paradoksa promatrača (Labov 1972), odnosno na pojavu samokorekcije govornog ponašanja sudionika zbog spoznaje da ga se snima. Moguće je pribjeći obmani i ne izvijestiti sudionika o tome da će ga se snimati, no to nije preporučljivo. Metodološki i etički ispravnije je potencijalnog sudionika obavijestiti o tome da će ga se snimati i s kojom svrhom, pa ne analizirati prvi dio intervju (najčešće prvih petnaest minuta). Bolje je rješenje, osobito kad se snima jezično ponašanje sudionika (i njegove okoline) tijekom duljega vremenskog perioda, sudionicima reći da će ih se snimati i dogovoriti u kojem vremenskom periodu (npr. mjesec dana) će se snimač nalaziti u prostoru u kojem borave te da će ga se povremeno uključiti. Sudionik i njegova okolina nakon izvjesnog će vremena zaboraviti da se snimač nalazi u njihovu prostoru i da ih se možda u određenom trenutku snima te će se moći prikupiti izvoran materijal. Pritom je potrebno prikupiti pristanke svih osoba čiji će se glasovi snimiti, ako ih se želi analizirati. Također, moguće je sa sudionicima dogovoriti snimanje tijekom cijelih nekoliko dana (v. npr. Popović i Cergol Kovačević 2017), pri čemu se također brzo zaboravlja na postojanje snimača, a prikuplja se autentična jezična građa.

Postoje istraživanja u kojima sudionici žele da se njihovo ime i doprinos istaknu, a i istraživači osjećaju da ne žele te osobe držati anonimnima, već žele istaknuti njihov doprinos i primjereno im zahvaliti. Ako sudionik želi da se njegovo ime istakne u izvještaju, to bi bilo dobro navesti u dokumentu obaviještenog pristanka koji će sudionik potpisati. No, pritom treba razmotriti mogućnost da će rezultati biti neugodni po sudionika. U pravilu, ono što istraživaču ne bi bilo ugodno sudioniku izgovoriti u osobnoj komunikaciji ne bi trebalo

stajati ni u izvještaju u kojemu se otvoreno navodi sudionikovo ime jer će u tom slučaju neugoda biti još veća (više će osoba vidjeti rezultate). Primjerice, ravnatelj škole u kojoj se provodi istraživanje može željeti da se ime škole navede u izvještaju. Međutim, što ako rezultati ne budu povoljni? Ponekad je mudrije identitet institucije i sudionika držati anonimnim, a institucije, žele li to, mogu samostalno na svojim internetskim stranicama objaviti da sudjeluju u istraživanju, može im se za to uručiti zahvalnica i sl.

Posebno je pitanje načina na koji se u obaviještenom pristanku prikazuju podaci o istraživanju. Kao što je već spomenuto, informacije trebaju biti dovoljno informativne da potencijalnom sudioniku pruže jasan i temeljit uvid u istraživanje, a opet dovoljno spretno sažete da ga se ne optereti predugačkim tekstom koji on, upravo zbog opširnost, možda neće željeti proučiti. Što se stručne terminologije tiče, treba je koristiti u onoj mjeri koju zahtijeva jasnoća prikaza, a da sudionici koji se ne bave lingvistikom mogu razumjeti tekst. Treba promisliti o razini formalnosti jezika koji će se koristiti, tipu i veličini fonta te eventualnim vizualnim prikazima kojima se sudioniku može objasniti zadatak. Primjerice, u afaziološkim se istraživanjima može upotrebljavati strip kako bi se olakšalo razumijevanje osobi koja ima eventualne poteškoće s razumijevanjem verbalnih uputa. U radu s djecom upute je potrebno prilagoditi njihovoj dobi i razini kognitivnog razvoja te se također mogu koristiti vizualni prikazi. Podsjetimo, skrbnici će potpisati pristanak za sudjelovanje djece u istraživanju, no i djeci je potrebno objasniti detalje istraživanja te od njih zatražiti dodatan usmeni pristanak. Jezik pristanka treba biti materinski jezik sudionika. U studijama dvojezičnosti ili istraživanjima stranoga jezika to će dakle biti materinski ili dominantan jezik sudionika. Ako sâm istraživač ne govori taj jezik, bilo bi dobro da u svojem istraživačkom timu ima nekoga tko govori jezik sudionika i dobro poznaje njegovu kulturu. Dolaze li sudionici iz kulture različite onoj kojoj pripadaju članovi istraživačkoga tima, svi se istraživači prije početka istraživanja trebaju temeljito upoznati s kulturom sudionika jer moraju imati nužnu kompetenciju za provođenje istraživanja, no iznimno je preporučljivo u timu imati člana ciljne kulture koji će djelovati kao poveznica između kulturâ i jezika istraživača i sudionika. Primjer su za navedenu praksu, primjerice, istraživanja migranata u Europi. Član ciljne kulture može biti pozvan u istraživački tim i treniran u metodologiji istraživanja kako bi poslužio kao spona između istraživača i sudionika. Mackey i Gass (2005: 32) nude dvije mogućnosti rada sa sudionicima čiji jezik nije jezik glavnog istraživača ni službeni jezik zemlje iz koje dolazi istraživački tim. Jedna je mogućnost tekst pisanog pristanka pripremiti i na službenom jeziku zemlje i

na materinskom jeziku sudionika. Oba teksta treba priložiti dokumentaciji istraživačkog prijedloga koja se predaje na razmatranje etičkom povjerenstvu institucije u kojoj djeluje istraživač. Druga je mogućnost angažirati tumača koji će tekst obaviještenog pristanka prevesti sudioniku. To ne mora biti sudski tumač za dani jezik, ali mora biti netko tko njime dobro vlada. U tom slučaju tumač i sudionik potpisuju dokument pisanog pristanka pri čemu tumač ima ulogu svjedoka. Ova se mogućnost koristi kad nije moguće izraditi prijevod dokumenta pristanka na materinski jezik sudionika, njihov jezik nema pisani oblik ili sudionici nisu pismeni u svojem materinskom jeziku.

6. Odnosi moći između istraživača i sudionika

Kako bi se osigurala autonomija kojom sudionik odlučuje pristati sudjelovati u istraživanju, potrebno je ublažiti odnose moći koji nužno postoje između istraživača, kao osobe koja ima moć, i sudionika, koji nemaju jednaku moć. Nejednaki se odnosi moći još više potenciraju u istraživanjima na prigodnom uzorku, što je najčešće istraživanje s vlastitim studentima ili istraživanja u razredu kad učitelj provodi istraživanje u vlastitoj nastavnoj praksi. Postoje mišljenja prema kojima istraživač ne bi trebao raditi istraživanje s vlastitim učenicima/studentima. No, to bi bila velika šteta jer bi se time onemogućio čitav niz istraživanja koja se provode radi unaprjeđenja vlastite istraživačke prakse, kao što je to akcijsko istraživanje (McNiff i Whitehead 2002). Razvoj svijesti istraživača o nejednakosti odnosa moći i njegovu nepovoljnom djelovanju na odnose u istraživanju te na rezultate istraživanja dobar je temelj promišljanja o potencijalnim rješenjima kojima bi se ova nejednakost ublažila. Tako je moguće kolegi dati upitnike s molbom da ih podijeli skupini studenata s kojom se želi provesti istraživanje. Ili istraživač istoj skupini svojih studenata može dati sve informacije o istraživanju te ih zamoliti da ispune upitnik i uvjeriti ih u anonimnost postupka. Potom može napustiti učionicu da se studenti ne bi osjećali obvezanima ispuniti upitnik. Može se dogovoriti vrijeme nakon kojeg će se istraživač vratiti po anonimne upitnike i mjesto u razredu na kojem će ih studenti sudionici ostaviti. Moguće je da neki studenti neće ispuniti upitnik. To je stvar njihove slobodne volje, a dobro je i po istraživanje da nevoljni sudionici ne budu u njega uključeni jer njihovi podatci možda neće biti vjerodostojni, što bi, u konačnici, moglo narušiti legitimitet zaključaka istraživanja.

Planirajući pristup sudionicima, može se razmotriti mogućnost nagrađivanja kako bi im se zahvalilo na njihovu sudjelovanju u istraživanju. Sudionici svakako trebaju imati koristi od sudjelovanja u istraživanju. Moguću se korist može kategorizirati kao intrinzičnu i ekstrinzičnu (Cergol 2021). Intrinzična

korist označava zadovoljstvo koje osoba osjeća jer sudjeluje u istraživanju. To zadovoljstvo može proizići iz razumijevanja da istraživanje pridonosi zajednici. Neki sudionici sudjelovanje u istraživanju mogu doživjeti terapijskim, primjerice u slučaju intervjua. No, intrinzični motivirani sudionici posjeduju određen tip osobnosti te, iako se čine savršenim sudionicima, mogu predstavljati nereprezentativan uzorak.

Ekstrinzična se korist ostvaruje tako što se sudionicima može ponuditi neka vrsta nagrade. Takva korist može biti intelektualnog ili materijalnog tipa (Cergol 2021). Intelektualna ekstrinzična korist označava korist kao što je davanje sudionicima na znanje informaciju o tome koje su rezultate postigli na jezičnom testu koji je predstavljao dio istraživanja kako bi unaprijedili svoje znanje, ili kako bi te podatke mogli upotrijebiti, primjerice, pri prijavi za posao (npr. razina znanja stranoga jezika prema Zajedničkom europskom referentnom okviru za jezike). Ekstrinzična korist materijalnog tipa odnosi se na materijalnu nagradu, kao što je novčana. Ovakva se praksa zna planirati i pri planiranju financijskoga plana projekta koji se prijavljuje i ne predstavlja neobičan postupak u istraživačkoj praksi. Jasno, postavlja se pitanje radi li se o „pogrešnoj“ motivaciji za sudjelovanjem u istraživanju. Ako ne postoji bojazan da sudionik neće posvetiti potrebnu pozornost istraživanju, ne bi trebalo biti razloga da mu se kao kompenzacija za njegovo vrijeme koje je uložio sudjelujući u istraživanju ne ponudi nagrada. Djeci se, primjerice, može ponuditi slatkiše (pri čemu dakako treba voditi brigu o tome da nitko od djece nije alergičan na vrstu slatkiša koju će istraživač donijeti kako to dijete ne bi ostalo bez nagrade). Djecu raduju i nagrade poput naljepnica, malih darova i sl. Nije etički ispravno studente nagraditi bodovima koje stječu kao uvjet za ispunjavanje zahtjeva kolegija ako taj kolegij nema veze s istraživanjem, odnosno ne pomaže im ostvariti ciljeve kolegija i izlazne kompetencije te sudjelovanje u istraživanju nije predviđeno silabom kolegija. Dakako nije ispravno opravdati izostanke s nastave kao nagradu onim studentima koji sudjeluju u istraživanju. Može ih se samo zamoliti da slobodno i samostalno odluče žele li sudjelovati u istraživanju. Dodajmo još da se koncept nagrade ne odnosi na pokrivanje troškova puta i eventualnih dnevnica sudionicima. To spada u obveze istraživača (Wiles 2013: 33).

7. Obmana

Nakon što je i u ovome radu nekoliko puta istaknuto da je sudionicima potrebno iznijeti cilj i sve detalje istraživanja, postavlja se pitanje što činiti u slučaju kad to nije moguće. Naime, lako je zamisliti istraživanje u kojemu sudionik ne smije znati što je točan cilj istraživanja ako istraživač želi dobiti pouzdane podatke. U tom slučaju istraživač može odlučiti pribjeći obmani sudionika. Moguće je razlikovati tri stupnja obmane: 1) obmanu iznošenjem nepotpunih informacija o istraživanju pri čemu je sudioniku poznat identitet istraživača, 2) obmanu iznošenjem netočnih informacija o istraživanju pri čemu je sudioniku poznat identitet istraživača i 3) obmanu skrivanjem identiteta istraživača pri čemu sudionik ne zna da se istraživanje provodi. U primijenjenolingvističkim istraživanjima teško je opravdati treći stupanj obmane te je preporučljivo identitet istraživača uvijek obznaniti sudioniku, odnosno reći mu da se provodi istraživanje. Prema Mackey i Gass (2005: 30–31) tri su ključna momenta koje istraživač mora realizirati odluči li se obmanuti sudionike:⁶ 1) istraživač mora ispitati druge moguće opcije provođenja istraživanja i biti siguran u to da je obmana apsolutno nužna za postizanje cilja istraživanja, 2) istraživač i u slučaju obmane sudionike mora upozoriti na moguće štetne posljedice njihova sudjelovanja u istraživanju i 3) nakon što je provedeno istraživanje u kojemu je primijenjena obmana sudionika, mora ih se informirati o svim detaljima istraživanja i zamoliti ih da daju svoj, sad obaviješten, pristanak na to da se njihovi podatci koriste u izvještaju o istraživanju odnosno diseminaciji. Autorice također daju izvrstan prijedlog koji može riješiti probleme s kojima se susreće većina istraživača koji moraju posegnuti za nekom vrstom obmane. Kažu da je najbolje prije početka istraživanja potencijalnim sudionicima iskreno reći da im se ne mogu dati svi detalji istraživanja te da će im sve biti pojašnjeno nakon što ispune zadatke istraživanja. Također mora ih se informirati o aktivnostima koje će ih se tražiti da naprave.

Primjer prvog stupnja obmane u lingvističkim istraživanjima bilo bi istraživanje kojemu je cilj istražiti usvojenost odabranog elementa gramatike jezika koji se uči. Kaže li se sudionicima koji se element gramatike ispituje, obratit će na njega osobitu pozornost, pa rezultati neće biti vjerodostojni, odnosno neće odgovarati načinu na koji se oni uobičajeno koriste svojim stranim jezikom. Kaže li se sudionicima da se ispituje njihovo znanje jezika, nije im se rekla neistina, a rezultati će biti vjerodostojni jer sudionici neće obratiti osobitu

⁶ Autorice razmatraju obmanu sudionika u kontekstu istraživanja usvajanja stranoga jezika, no njihove je zaključke moguće poopćiti na većinu, ako ne i na sva primijenjenolingvistička istraživanja.

pozornost na elemente jezika koji se istražuju. Primjer drugog stupnja obmane bilo bi dijalektološko istraživanje u kojem se sudionike mora obavijestiti da se njihov govor snima, no pritom im se ne kaže da je cilj istraživanja opis njihova govora, već, primjerice, ispitivanje njihova mišljenja o kakvoj aktualnoj situaciji u njihovoj okolini. Nakon što je istraživanje provedeno, sudionike se mora izvijestiti o pravom cilju istraživanja, objasniti zašto im nije ranije iznesen i zamoliti ih da daju svoj pristanak da se rezultati upotrijebe na planiran način. Pritom treba imati na umu da sudionicima ovakav postupak vjerojatno neće biti ugodan ni prihvatljiv, pa nije ni preporučljiv. Stoga je uvijek mudrije pribjeći rješenju Mackey i Gass (2005). Nužno je očuvati povjerenje između sudionika i istraživača jer sudjelovanje u istraživanju ne smije biti neugodno iskustvo (u suprotnom se sudionicima nanosi šteta). Osim toga, važno je imati na umu da će istraživač koji iznevjeri svoje sudionike u njima izgraditi nepovjerenje prema sljedećem istraživaču koji će ih zamoliti da sudjeluju u njegovu istraživanju te će se tako nanijeti šteta znanosti i društvu.

8. Ranjive skupine sudionika

Sudionici mogu biti ranjivi iz dva razloga. Ranjivi su sudionici one osobe koje nisu u stanju razumjeti istraživanje, ono što će se od njih tražiti da čine ako sudjeluju, niti mogu pojmiti implikacije istraživanja (Oliver 2010). To su djeca, stariji i bolesni, osobe s mentalnim poteškoćama, osobe s nedovoljnim stupnjem obrazovanja, osobe koje teško razumiju jezik kojim se istraživač koristi za komunikaciju s njima. Ranjivi su i oni sudionici koji zbog nesrazmjera u odnosima moći između istraživača i sudionika ne mogu odbiti sudjelovati u istraživanju. Tad se govori o situacijski ranjivim sudionicima. Radi se o društveno i ekonomski ranjivim osobama kao što su to beskućnici, zatvorenici, manjine, religiozne i političke skupine i sl. (Mrdjenovich 2016). Ovakav je odnos nužno izbjeći.

Odgovornost je istraživača zaštititi ranjive skupine sudionika. To se čini na tri načina. Kao prvo, potrebno je nacrt istraživanja predočiti etičkom povjerenstvu institucije u okviru koje istraživač djeluje te zatražiti dopuštenje za njegovo provođenje. Etičko tijelo čine stručnjaci koji mogu predvidjeti negativan utjecaj istraživanja po ranjive sudionike te istraživača savjetovati o tome kako izbjeći potencijalnu štetu. Drugo, potrebno je zatražiti skrbnike potencijalnih ranjivih sudionika, koji mogu razumjeti cilj i implikacije istraživanja, da za svoje štićenike daju obaviješteni (najčešće pisani) pristanak. Konačno, ali nikako manje važno, ranjive je sudionike potrebno zamoliti da samostalno iskažu voljnost za sudjelovanjem u istraživanju. Ne žele li sudjelovati, na to ih

se ne smije prisiljavati. Ako neko dijete nema pristanak roditelja, ono ne smije svojim sudjelovanjem pridonijeti istraživanju. Postavlja se pitanje što činiti s tim djetetom jer iskustvo istraživanja, osobito istraživanja u razredu, često je djeci zanimljivo, pa nije dobro da se jedno dijete osjeća zapostavljano i isključeno. U tom se slučaju dijete može uključiti u istraživanje, no njegove rezultate uništiti pred svjedokom (npr. učiteljem). Alternativno, tome se djetetu može dati da radi neki drugi, jednako zanimljiv zadatak dok druga djeca rade zadatak predviđen istraživanjem. Tijekom istraživanja moguće je naići na slučajne nalaze, kao što je to npr. spoznaja da je ranjivi sudionik zlostavljan u svojoj obitelji. Za takve je slučajeve pri planiranju istraživanja potrebno pripremiti protokol postupanja, odnosno imati spremne kontakte stručnjaka koji su obučeni pomoći u takvim situacijama. Istraživač koji nije obučen postupati u takvim situacijama treba se suzdržati od davanja kakvoga drugog tipa pomoći (savjet i sl.).

Prilikom pripreme provođenja istraživanja u nekoj instituciji potrebno je zatražiti pristanak nadležne osobe. Nadležna osoba predstavlja upravljačko i administrativno tijelo institucije,⁷ a njezina je uloga briga o osobama koje u okviru institucije obavljaju svoje svakodnevne zadatke. Stoga će se nadležna osoba željeti uvjeriti da istraživanje neće značajno poremetiti svakodnevni život i rad institucije i njezinih članova. Istraživač se nadležnoj osobi treba obratiti pismom u kojem je moli da mu dopusti provesti istraživanje. U tome pismu treba iznijeti sve detalje koji se iznose i u dokumentu obaviještenog pristanka, odnosno, ime i prezime, afilijaciju i kompetencije istraživača, izvor financiranja istraživanja, cilj i svrhu istraživanja te korist za znanost, društvo i instituciju u kojoj se provodi istraživanje. Korist za instituciju može biti tehnička oprema koja će, nakon što je istraživanje provedeno, ostati na raspolaganju školi. Treba reći što će se od potencijalnih sudionika zatražiti da učine i objasniti da oni neće iskusiti nikakvu štetu. Ako se sumnja na potencijalnu štetu, potrebno je reći kako će je se izbjeći. Nadležnu se osobu treba uvjeriti u to da će identitet institucije biti zaštićen u svim izvještajima. Nadležna osoba, skrbnici i ranjivi sudionici mogu povući svoj pristanak u bilo kojem trenutku te im istraživač to treba jasno dati do znanja.

9. Za kraj

O etičnosti postupanja potrebno je voditi brigu u svim etapama provođenja istraživanja, od izrade nacrtu istraživanja do diseminacije rezultata. Pritom treba pratiti smjernice određene etičkim kodeksima nadležnih institucija.

⁷ Primjerice, nadležna osoba u školi jest ravnatelj.

Međutim, ključno je razviti svijest istraživača o tome da takav makroetički pristup nije dovoljan te ih trenirati u prepoznavanju često nepredvidivih etički važnih trenutaka simulacijom mogućih situacija u kojima se mogu naći tijekom istraživačkog procesa. Potonji je pristup mikroetičke prirode i nužno ga je primijeniti da bi se osiguralo etičko djelovanje za vrijeme istraživanja. Kombinacija makro- i mikroetičkog pristupa može se shvatiti kao zadovoljavanje nužnih i dovoljnih uvjeta za etičnost istraživanja. Makroetičke postavke poštivanja nadležnih etičkih kodeksa i čestitosti u općem djelovanju znanstvenika apsolutno su nužni uvjeti etičnosti istraživačkog procesa. Međutim, tek razvoj svijesti o mikroetičkim trenutcima osigurava zdravorazumski pristup rješavanju etičkih problema i nedoumica. Istraživanje se može smatrati u potpunosti etičnim u trenutku kad se postigne sinergija ovih dvaju pristupa u nastojanju da se istraživanje provede u skladu s postavkama čestitosti u znanstvenoistraživačkom radu te da se neprestano vodi briga o tome da se sudioniku ne nanese nikakva šteta tijekom provođenja istraživanja. U lingvistici pojam štete koju je moguće nanijeti sudioniku nije ekvivalentan pojmu fizičke štete kakvu je moguće nanijeti subjektu istraživanja u znanosti kakva je medicina. Ipak, psihološka šteta vrlo je realna mogućnost, osobito stoga što lingvist nerijetko radi s ranjivim skupinama. Upravo je tu svijest potrebno razviti u mladih istraživača. Edukacija mladih znanstvenika, uključivanje elemenata istraživačke etike u programe doktorskih studija, doktorske konferencije i publikacije koje su im namijenjene osigurat će održavanje istraživačke čestitosti u znanstvenog podmlatka.

Literatura

- AAAL American Association for Applied Linguistics (2020) AAAL Ethics Guidelines. https://assets.noviams.com/novi-file-uploads/aaal/PDFs/AAAL_Ethics_Guidelines_-_App.pdf, pristup 16. 6. 2021.
- BAAL The British Association of Applied Linguistics (2016) *Recommendations on Good Practice in Applied Linguistics*. https://www.baal.org.uk/wp-content/uploads/2016/10/goodpractice_full_2016.pdf, pristup 16. 6. 2021.
- Cergol, Kristina (2021) *Etika istraživanja u primijenjenoj lingvistici*. Zagreb: Srednja Europa.
- CESSDA (2019) *Adapt your Data Management Plan: A list of Data Management Questions based on the Expert Tour Guide on Data Management*. https://www.cessda.eu/content/download/4302/48656/file/TTT_DO_DMPExpertGuide_v1.3.pdf pristup 16. 6. 2021.

- Guillemin, Marilyns; Gillam, Lynn (2004) „Ethics, Reflexivity, and “Ethically Important Moments” in Research.“ *Qualitative Inquiry* 10 (2): 261–280.
- Department of Health, Education and Welfare (1979, 18. travnja) *The Belmont Report: Ethical Principles and Guidelines for the Protection of Human Subjects of Research*. <https://www.hhs.gov/ohrp/regulations-and-policy/belmont-report/read-the-belmont-report/index.html>, pristup 16. 6. 2021.
- HRZZ Upravni odbor Hrvatske zaklade za znanost (2018) *Etički kodeks Hrvatske zaklade za znanost*. <https://hrzz.hr/wp-content/uploads/2019/11/ETI%C4%8CKI-KODEKS-HRZZ-travanj-2018.pdf>, pristup 16. 6. 2021.
- Hudson, Richard (2008) „Research ethics and integrity – the case of a holistic approach.“ *Research Ethics Review* 4 (4): 131–140.
- Kubanyiova, Magdalena (2008) „Rethinking Research Ethics in Contemporary Applied Linguistics: The Tension Between Macroethical and Microethical Perspectives in Situated Research.“ *The Modern Language Journal* 92 (4): 503–518.
- Mackey, Alison; Gass, Susan M. (2005) *Second Language Research: Methodology and Design*. Mahwah. N. J., London: Lawrence Erlbaum Publishers.
- McNiff, Jean; Whitehead, Jack (2002) *Action Research: Principles and Practice*. 2. izdanje. London, New York: Routledge.
- Labov, William (1972) *Sociolinguistic Patterns*. Oxford: Blackwell.
- Mrdjenovich, Adam (2016, 21. ožujka) *Protection of Vulnerable Participants in Research*. University of Michigan Research. https://research-compliance.umich.edu/sites/default/files/resource-download/protection_of_vulnerable_populations_in_research.pdf, pristup 16. 6. 2021.
- Oliver, Paul (2010) *The student's guide to research ethics*. 2. izdanje. Maidenhead, New York: Open University Press.
- OUZP (2016) *Uredba (EU) 2016/679 Europskog parlamenta i Vijeća od 27. travnja 2016. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te o stavljanju izvan snage Direktive 95/46/EZ*. <https://www.zakon.hr/z/1021/Op%C4%87a-uredba-o-za%C5%A1titi-podataka---Uredba-%28EU%29-2016-679> (*Opća uredba o zaštiti podataka*), pristup 16. 6. 2021.
- Popović, Marija; Cergol Kovačević, Kristina (2017) „Komunikacijske strategije u trojezične djevojčice: prebacivanje kodova.“ *Strani jezici* 46 (3): 5–23.

- Steneck, Nicholas H. (2006) „Fostering Integrity in Research: Definitions, Current Knowledge, and Future Directions.“ *Science and Engineering Ethics* 12 (1): 53–74.
- Truog, Robert D.; Brown, Stephen D.; Browning, David; Hundert, Edward M.; Rider, Elizabeth A.; Bell, Sigall K.; Meyer, Elaine C. (2015) *Microethics: The Ethics of Everyday Clinical Practice*. Hastings Center Report 45 (1): 1–7.
- Vijeće za djecu Republike Hrvatske, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži (2003) *Etički kodeks istraživanja s djecom*. <https://www.ufzg.unizg.hr/wp-content/uploads/2020/02/Eticki-kodeks-istrazivanja-s-djecom.pdf>, pristup 16. 6. 2021.
- Wiles, Rose (2013) *What are Qualitative Research Ethics?* Research Methods Series. London, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury.

Applied Linguistics Research Ethics: Working with Participants

The paper outlines the basic foundations of research with human participants. The discussion of a symbiosis of the macroethical and microethical approaches to research ethics is brought forward to set the theoretical framework believed to be most appropriate for applied linguistics. The macroethical approach involves obeying the ethical principles set by the overarching codes of ethics, while microethics denotes a situational approach the scholar utilizes to deal with the issues encountered while conducting research “in the field”. One will find it impossible to provide a check list of the guidelines a researcher needs to follow to ensure ethical behaviour in the field. However, researcher competences in the field can be developed through a systematic education of applied linguists. Such education will focus on research integrity and contemplations of their research practice, with a necessary focus on the ethics of doing research. Such education will also foster the understanding that no harm may be inflicted upon the participant as well as the view of the participant as the co-creator of research and the necessity of making ethically appropriate choices in all stages of the research process. Moreover, the paper discusses the role of the legislative framework disciplining this scheme, the preparation of informed consent, it examines the relationship of power between the researcher and the participant as well as the concepts of deceiving and rewarding research participants. Finally, research with vulnerable participants is looked into as well as the role of the gatekeeper of an institution in which the researcher wishes to undertake their research study.

In short, this paper strives to discuss a potential appropriate theoretical framework to the considerations of integrity in research as well as to provide a concise reminder of the necessary elements an ethically aligned applied linguistics research study should comprise.

Keywords: macroethics, microethics, research integrity, General Data Protection Regulation (GDPR), informed consent, vulnerable participants, deception, reward

MARINA OLUJIĆ TOMAZIN
Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet
marina.olujic@erf.unizg.hr

Primjena etike u jezičnim istraživanjima: etički izazovi u izgradnji jezičnih korpusa

Poštivanje se visokih etičkih standarda u izgradnji jezičnih korpusa načelno podrazumijeva. Ipak, o etičkim pitanjima i problemima na koje se nailazi pri izgradnji etičkih korpusa vrlo se rijetko i malo piše, što može dovesti i do zaključka da su etički problemi pri izgradnji jezičnih korpusa rijetki ili neznatni. No to je svakako daleko od istine. Ovim se radom nastoji pridonijeti pomalo zanemarenoj temi etike u izgradnji jezičnih korpusa. Tekst daje informativan pregled postojećih i važećih etičkih dokumenata koji su primjenjivi kako na jezična istraživanja, tako i na projekt izgradnje jezičnog korpusa. Također, opisani su neki od izazova s kojima se istraživač može susresti tijekom izgradnje jezičnog korpusa te su ponuđena neka etički prihvatljiva rješenja uz navedene važnije preporuke iz etičkih dokumenata.

Ključne riječi: etički problemi, etički kodeks, jezični korpusi, istraživanja s ljudima

1. Uvodno o etici u jezičnim istraživanjima

Temeljna je uloga etike evaluacija ispravnog i pogrešnog ponašanja prema unaprijed zadanim odredbama i smjernicama (Koocher i Keith-Spiegel 2008: 4). U skladu je s tim etika u znanstvenim istraživanjima usmjerena na donošenje odredbi o prihvatljivom ponašanju istraživača, o postupku recenzije i ocjene istraživanja, a dodatno i na uspostavljanje mehanizama kako bi se osigurala primjena etičkih odredbi u istraživanjima (Aguinis i Henle 2002: 35). Etički problemi u znanstvenim istraživanjima općenito nastaju kada su istraživanja usmjerena na ljude, pri čemu njihova prava ni u kojem aspektu ne smiju biti ugrožena ili povrijeđena. Upravo i istraživanja o jezičnim djelatnostima (slušanje, govorenje, čitanje ili pisanje) kao i druge metode prikupljanja jezičnih uzoraka vrlo često uključuju *sudionike*.

Prema uredbama američkog HHS-a (*United States Department of Health & Human Services – HHS*) sudionici u istraživanju definiraju se kao „živiće osobe o kojima istraživač (bilo profesionalac bilo student) provodi istraživanje i pri tome prikuplja (1) podatke putem intervencije ili interakcije s pojedincem, ili (2) osobne podatke koji identificiraju pojedinca, a koje potom upotrebljava, proučava ili analizira“ (članak: 45, odjeljak: 46.102(e)(1)). Prema preporukama Britanskog udruženja za primijenjenu lingvistiku (*British Association for Applied linguistics – BAAL*, 2016) sudionici u istraživanju su ljudi od kojih se elicitiraju (podražuju i izazivaju) ili na drugi način prikupljaju informacije i podatci u svrhu istraživanja. Dakle, osobe „od kojih“ se neposredno i/ili „o kojima“ se posredno prikupljaju podatci u svrhu znanstvenog istraživanja. Naime, sudionici u istraživanjima mogu sudjelovati kroz neposrednu interakciju s istraživačem ili pak posredno, kada se podatke o sudionicima prikuplja, primjerice, dostupnim medijima (npr. internetom, vizualnim medijima, pisanim medijima i sl.).

Potreba za istraživačkom etikom u povijesti, nažalost, proizašla je iz krajnje neljudskih i zastrašujuće grubih povreda temeljnih ljudskih vrijednosti sudionika istraživanja. Srećom, danas su etički kriteriji i propisi ireverzibilni te kudikamo stroži i detaljniji no ikada prije, a u tom se smjeru i dalje razvijaju. Stoga, prilikom planiranja provedbe svakog istraživanja s ljudima, pa tako i pri planiranju jezičnog istraživanja, nužno je konzultirati i slijediti postojeće i važeće dokumente koji propisuju etičnu i dobru praksu u znanstvenim istraživanjima.

U nastavku će prvo biti informativno opisani etički dokumenti koji su relevantni za jezična istraživanja, potom se daje kratak uvod u postojeće jezične korpuse, a zatim slijedi pregled najčešćih etičkih problema koji se javljaju pri prikupljanju jezičnih uzoraka u svrhu izgradnje jezičnog korpusa. Uz opise se etičkih problema navode i preporuke iz važećih etičkih dokumenata te daju prijedlozi ili iznose primjeri prihvatljivih rješenja koja su odabrali domaći i/ili strani autori kako bi minimizirali ili potpuno uklonili etičke probleme s kojima su se susreli tijekom izgradnje jezičnog korpusa.

2. Etički dokumenti u Hrvatskoj, Europi i svijetu relevantni za jezična istraživanja

Pitanje o tome na koje se to etičke dokumente autori jezičnih istraživanja mogu i trebaju referirati kada promišljaju o etičnosti postupaka u konstrukciji jezičnog korpusa i koje procedure trebaju slijediti nije u potpunosti razjašnjeno,

a procedure nisu standardizirane. Naime, u Hrvatskoj, Europi i svijetu postoje brojni etički dokumenti (uredbe, akti, kodeksi, preporuke i sl.) koji se primjenjuju na znanstvena istraživanja, pa tako i na ona jezična.

Prije navođenja recentnih etičkih dokumenata važno je spomenuti temeljne *etičke kodekse* i akte kojima se štite čovjekova prava, a od kojih polaze svi suvremeni etički kodeksi primjenjivi na znanstvena istraživanja na ljudima. Etički kodeks predstavlja pravilnik, tj. skup načela kojim se određuje profesionalno ponašanje u nekom području društvenih odnosa. Primjerice, Nürnberški kodeks donesen je 1948. godine, a njime se postavlja temeljno pravilo o dobrovoljnosti sudjelovanja u istraživanju (prema kojem svaka osoba dobrovoljno pristaje na sudjelovanje u istraživanju) te prema kojem doprinosi istraživanja trebaju nadilaziti rizike. U Helsinškoj deklaraciji, koja je prvi put iznesena 1964., naglašava se važnost nezavisne recenzije istraživačkih protokola prije početka istraživanja te važnost kvalificiranosti stručnjaka ili znanstvenika za provedbu istraživanja. Belmontskim se izvještajem iz 1979. utvrđuju tri temeljna etička načela: (1) poštovanje osobe – koje navodi da se prema pojedincima treba odnositi kao prema autonomnim subjektima, a osobama smanjene autonomije treba osigurati zaštitu; (2) dobrobit – koja podrazumijeva nenanošenje štete sudionicima te maksimiziranje koristi uz minimiziranje moguće štete, i (3) pravednost – koja u istraživanjima implicira poštenje pri odabiru sudionika, tj. odabir na temelju kriterija važnosti za istraživanje, a ne dostupnosti, kako bi se izbjegla manipulacija studijom. Autonomija pojedinca osigurava se postupkom *informiranog pristanka*, koji podrazumijeva razmjenu informacija između istraživača i potencijalnog sudionika o samom istraživanju i postupku, razumijevanje istoga te dobrovoljnost sudjelovanja (Dunn i Chadwick 2001). Informirani pristanak ili privola sudionicima osigurava da budu potpuno svjesni sudjelovanja u istraživanju te da svjesno donesu odluku o sudjelovanju u istraživanju ili ga odbiju. U temeljne etičke dokumente primjenjive na znanstvena istraživanja s ljudima ubrajaju se još i Povelja Europske unije o temeljnim pravima, Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine i Uredba Europskog parlamenta i vijeća o kliničkim ispitivanjima lijekova za primjenu kod ljudi.

U nastavku će biti navedeni još i recentni etički kodeksi te drugi važeći etički dokumenti koji su pak uže primjenjivi na jezična istraživanja.

U Hrvatskoj je najviši dokument koji propisuje etiku u znanstvenim istraživanjima Etički kodeks Odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju, koji sadrži skup načela, prava i obveza kojima „se uređuju ljudski i profesionalni odnosi

među nastavnim, znanstvenim, studentskim i administrativnim članovima znanstvenoobrazovne zajednice.“ Nadalje, Britansko udruženje za primijenjenu lingvistiku (*BAAL*, 2006) daje vrlo detaljne etičke upute i procedure relevantne i za autore jezičnih korpusa. Američko udruženje za primijenjenu lingvistiku (*American Association for Applied Linguistics – AAAL*, 2016) također daje detaljne preporuke za provođenje dobre prakse u jezičnim istraživanjima. *AAAL* istraživače dodatno upućuje i na etički kodeks psihologa, koji je Američko psihološko udruženje (*American Psychological Association – APA*) prvi put usvojilo 2002., zatim na časopise koji imaju vrlo detaljne etičke upute (kao što je *TESOL Quarterly* (Mahboob i dr. 2016)) te na protokole matičnih institucija. Naime, mnoge znanstvene organizacije imaju vlastite etičke upute i procedure, a znanstvenici trebaju slijediti upravo propise matičnih institucija. No etički kodeksi hrvatskih institucija vrlo nespecifično i široko opisuju pravila za provedbu znanstvenih istraživanja, kao što je to slučaj s etičkim kodeksima, primjerice, Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilišta u Rijeci, Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje ili Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Na poticaj Vijeća za djecu, koje promiče i štiti prava djeteta u skladu s Konvencijom o pravima djeteta, a koje je savjetodavno tijelo Vlade Republike Hrvatske, iznesen je i Etički kodeks istraživanja s djecom, kojemu je cilj poticanje na promišljanje o etici u istraživanjima gdje su sudionici djeca, kao i osiguravanje zaštite prava, interesa i dobrobiti djeteta (Ajduković i dr. 2003).

Vrlo je važno posebno istaknuti i Opću uredbu o zaštiti podataka (*General Data Protection Regulation – GDPR*, 2016), najnoviju obvezujuću uredbu o zaštiti privatnosti i osobnih podataka, koja se primjenjuje u svim članicama Europske unije, a od 25. svibnja 2018. i u Hrvatskoj. Primjena *GDPR*-a odnosi se na sve organizacije koje prikupljaju podatke građana Europske unije, a omogućuje veći nadzor korisnika nad korištenjem njihovih podataka. Prema Uredbi „osobni su podaci svi podaci koji se odnose na pojedinca čiji je identitet utvrđen ili se može utvrditi („ispitanik”); pojedinac čiji se identitet može utvrditi jest osoba koja se može identificirati izravno ili neizravno (...)” (članak 4, stavak 1). Samim time i prikupljanje jezičnih podataka u svrhu izgradnje jezičnih korpusa podliježe ovoj Uredbi.

Brojnost dokumenata kojima se propisuje etičnost u znanstvenim istraživanjima kao i njihov status često su vrlo zbunjujući za istraživače. Naime, u Hrvatskoj u pravilu svaka znanstvena institucija ima svoj etički kodeks. Također, neki su od etičkih kodeksa legislativni i stoga zakonski obvezujući, a drugi u formi preporuka. Etički su kodeksi različiti i s obzirom na znanstvena područja te različito obvezujući u različitim područjima, što je otegotna okolnost, posebice

u interdisciplinarnom području. Uz to, često su različito obvezujući i na međudržavnoj razini što, primjerice, uvelike otežava već ionako kompleksna međukulturna i međujezična istraživanja te međunarodnu znanstvenu suradnju. Razumijevanje etičkih pravila dodatno je otežano i time što su etički kodeksi pisani vrlo nespecifično i općenito u namjeri da budu što šire primjenjivi, pa u njima većinu metodoloških postupaka nije moguće pronaći. Zbog svega navedenog konačna se odluka o etičnosti istraživanja daje na odgovornost različitim etičkim povjerenstvima. Prema Zakonu o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju znanstvene organizacije mogu, ali i ne moraju, osnovati svoja etička povjerenstva i donijeti svoje etičke kodekse koji tada moraju biti usklađeni s etičkim kodeksom, po hijerarhiji najvišeg, Odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju (NN 94/13, članak 112, stavak 13). Trenutno ne postoji obvezujuća odredba na razini Hrvatske ili Europe kojom bi svako znanstveno istraživanje prije provedbe moralo odobriti pripadajuće etičko povjerenstvo, osim ako to sama znanstvena organizacija nije drugačije propisala. Najčešće se propisuje obveza traženja mišljenja od nadležnoga etičkog povjerenstva samo u postupcima prijave znanstvenih projekata te doktorskih, specijalističkih, diplomskih i seminarskih radova. Ipak, prema etičkom kodeksu Odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju (članak 7) sve znanstvene ustanove imaju odgovornost dosljedno provjeravati pridržavaju li se svi uključeni propisanih etičkih pravila.

Nepostojanje jedinstvenih standardiziranih i obvezujućih procedura u provjeri etičnosti znanstvenih istraživanja često zamagljuje ozbiljnost i nužnost evaluacije etičnosti znanstvenog istraživanja te dovode do toga da se pri planiranju i provedbi jezičnih istraživanja, ili znanstvenog projekta uopće, pomno i strukturirano promišljanje o etici još uvijek često marginalizira. To potvrđuje i činjenica da se u izvještajima i radovima objavljenim u svrhu predstavljanja nekoga jezičnog korpusa uglavnom ne spominje etika. Čini se kako se etičnost jednostavno podrazumijeva. A kako se ono što se podrazumijeva uglavnom „ne razumijeva“, tako se u naoko benignim metodama koje se primjenjuju u jezičnim istraživanjima, kao što je prikupljanje jezičnih uzoraka u svrhu izgradnje jezičnog korpusa, još uvijek vrlo često mogu pronaći etičke omaške koje narušavaju temeljna prava sudionika u istraživanju.

3. Etički izazovi pri izgradnji jezičnih korpusa

Korpusna lingvistika odnosi se više na istraživačku metodu u suvremenoj lingvistici nego li na zasebnu tradicionalnu granu lingvistike. Kao metoda korpusna lingvistika podrazumijeva analizu najčešće vrlo velikih zbirki

elektronički pohranjenih tekstova. Te je elektroničke zbirke moguće pretraživati i analizirati pomoću za to predviđenih računalnih programa. Premda je kroz povijest često kritizirana, korpusna je lingvistika danas brzorastuća i sve popularnija istraživačka metoda. Svoju popularnost može zahvaliti vrlo širokoj primjenjivosti zbog čega se često može pronaći kao dio multidisciplinarnih i interdisciplinarnih istraživačkih projekata.

Više je podvrsta jezičnog korpusa, no temeljna je podjela na *opće* i *specijalizirane*. Opći se korpusi primarno pretražuju i analiziraju da bi se, najšire rečeno, doznalo kako ljudi doista upotrebljavaju jezik. Kako bi bili reprezentativni za neki jezik u cjelini, opći jezični korpusi obično sadrže više stotina milijuna ili čak milijardi pojavnica (primjerice, Hrvatski nacionalni korpus – 216,8 milijuna pojavnica (Tadić 2009), Hrvatski internetski korpus – 1,9 milijardi pojavnica (Ljubešić i Erjavec 2011) ili Britanski nacionalni korpus – 100 milijuna pojavnica (*University of Oxford* 2007)). Specijalizirani su korpusi obično mnogo manji jer su usmjereni samo na određeni jezični aspekt, kao što su žanr, vrijeme i/ili mjesto (jezični varijetet) (Baker 2010) (npr. Hrvatski diskursni korpus govornika s afazijom (Kuvač Kraljević i dr. 2017) ili Hrvatski korpus dječjeg jezika (Kovačević 2002)). Specijalizirani su korpusi vrlo važni lingvistički srodnim područjima kao što su psiholingvistika i leksikologija, ali i drugim područjima kojima je jezik jedno od temeljnih polazišta, kao što je to, primjerice, u logopediji. Druga se podjela jezičnih korpusa odnosi na modalitet jezične proizvodnje koji je korišten pri prikupljanju jezičnih uzoraka – govorni ili pisani. Govorni su korpusi najčešće manji od pisanih ili internetskih korpusa (npr. Hrvatski korpus govornog jezika odraslih – HrAL, Kuvač Kraljević i Hržica 2016), a nerijetko su sastavni dio pisanog korpusa (kao u Britanskom nacionalnom korpusu koji, uz korpus pisanog jezika, broji i oko 10 milijuna pojavnica govornog jezika). Treća se podjela odnosi na sam jezik koji je prikupljen korpusom, a višejezični korpusi obično sadrže podjednak broj jezičnih uzoraka što omogućuje usporedbu dvaju ili više različitih jezika (Baker 2010).

Izgradnja jezičnog korpusa i prikupljanje jezičnih uzoraka vrlo je zahtjevan i složen posao koji zahtijeva iskusnu i vještu istraživačku skupinu. Planirajući izgradnju korpusa, osim svih ostalih metodoloških zamki koje stoje na putu (vidi više u Kuvač Kraljević i dr. 2016), istraživač bi trebao pomno promišljati i o etičkim izazovima koji se mogu pojaviti: (1) prije početka provedbe metode, (2) za vrijeme prikupljanja podataka i analize podataka te (3) za vrijeme izvještavanja o rezultatima i objave istraživanja (Creswell 2013). O etičkim pitanjima u izgradnji korpusa hrvatski autori rijetko pišu, a ni u stranim se

znanstvenim izvorima ovu temu ne pronalazi lako. I premda su etički problemi koji se javljaju tijekom izgradnje nekoga jezičnog korpusa znatno blaže naravi od, primjerice, onih koji se javljaju uz medicinska istraživanja, oni su prilično česti i obično vrlo specifično vezani uz pojedini korpus. U nastavku će biti opisani neki od njih.

3.1. Osiguravanje spontanosti govora

Govorni je korpus vrsta baze podataka koja se sastoji od audio- i/ili videodatoteka i transkripcija teksta. Dvije su podvrste govornih korpusa podijeljene s obzirom na razinu spontanosti govora u prikupljenim uzorcima: (1) čitani govor – može sadržavati čitani govor odlomaka knjiga, emitiranih vijesti, popisa riječi i nizova brojeva; i (2) *spontani govor* – može sadržavati govorne uzorke elicirane dijalogom (dviju ili više osoba), pripovijedanjem neke priče, zadacima dogovaranja (npr. dvoje ljudi pokušava pronaći zajedničko vrijeme sastanka na temelju pojedinačnih rasporeda) i sl. (Edwards i Lampert 1993). Primjerice, HrAL (Kuvač Kraljević i Hržica 2016) se sastoji od spontanog govora prikupljenog iz dijaloga između dvoje ili više neprofesionalnih govornika hrvatskog, a Korpus hrvatskog govora (Martinčić i dr. 2004) sadrži govorne uzorke iz vremenskih prognoza i izvješća o stanju na moru koje čitaju i izgovaraju profesionalni govornici u radijskim vijestima, vremenskih izvješća koje telefonski iznose profesionalni meteorolozi na radiju te televizijskih dnevnika. Maekawa ističe kako se „lingvisti i znanstvenici srodnih jezičnih disciplina slažu da bi spontani govor trebao postati jedan od prioriteta u budućim istraživanjima, a ista bi se trebala barem djelomice temeljiti na analizi pouzdanog korpusa spontanog govora koji je znatno drugačiji od čitanog govora“ (Maekawa 2003: 1).

Postojeći govorni korpusi variraju s obzirom na razinu spontanosti govora (Oppermann i Burger 1999). Naime, spontanost je govora posebno osjetljiva varijabla na koju mogu utjecati različiti vanjski čimbenici. Primjerice, vrlo je osjetljiva na svijest sudionika o diktafonu ili videokameri koji se koriste za prikupljanje govornih uzoraka (Kuvač i Palmović 2007). Osim toga, spontanost govora može se znatno narušiti već i ako se od sudionika zatraži informirani pristanak za sudjelovanje u istraživanju. Stoga, kao što i neki autori napominju, najbolji je pristup prikupljanju uzoraka spontanog govora onaj u kojem nitko od sudionika nije svjestan da se njihov govor snima i pohranjuje (Kuvač i Palmović 2007, Wolfson i Manes 1980). Ipak, ovaj pristup predstavlja značajan etički problem jer se njime krši jedno od temeljnih pravila svih spomenutih etičkih

kodeksa koje se odnosi na informirani i dobrovoljni pristanak na sudjelovanje u istraživanju.

Neki se autori jezičnih korpusa izbjegavaju nositi s problemom spontanosti te radije odabiru neki drugi pristup i činjenicu da će prikupljeni govorni uzorci sadržavati nižu razinu spontanosti. Primjerice, Freitas i Santos (2008) predstavljaju korpus spontanog govora za europski portugalski jezik gdje objašnjavaju kako spomenuti korpus nije u potpunosti spontan jer su sudionici bili upoznati s postupkom snimanja te su morali pročitati i potpisati informirani pristanak kako bi i službeno pristali na prikupljanje i objavljivanje podataka. No, primjerice, korpus govornog jezika švedskog obuhvaća govorne uzorke prikupljene iz različitih društvenih aktivnosti poput aukcija, razgovor vozača i putnika autobusa, večere, rasprave, intervjua, predavanja, tržnice itd. Ove su jezične uzorke prikupili studenti kroz različite projekte u koje su bili uključeni (Allwood i dr. 2000). I premda je izvjesno da se pokušala dostići visoka razina spontanosti u govoru, nema podataka o etičkim procedurama za ovaj korpus.

Ipak, postoji nekoliko mogućnosti koje istovremeno poštuju visoke etičke norme i osiguravaju visoku spontanost govora u jezičnim uzorcima. Jedna je od etički prihvatljivih mogućnosti, kako neki autori sugeriraju, izrezivanje prve 2 – 3 minute snimljenog govora (npr. Hržica 2011). Navodi se kako je sudionicima toliko vremena potrebno kako bi se adaptirali na diktafon ili videokameru nakon čega se opuste i postanu spontani. Ta mogućnost, naravno, omogućuje davanje informiranog pristanka i objašnjavanje postupka sudionicima prije samog snimanja. Ipak, postoje dokazi da količina spontanosti u tom slučaju zapravo varira od slabije do jače tijekom postupka snimanja, tj. prikupljanja govornog uzorka (Maekawa i dr. 2000). Druga je mogućnost ponuđena u dijelu Britanskog nacionalnog korpusa gdje su prikupljeni govorni uzorci iz spontanih i neformalnih razgovora kao i u HrAL-u (Kuvač Kraljević i Hržica 2016). Konkretno, u HrAL-u su studenti sudjelovali kao sakupljači uzoraka spontanog govora kroz različite nastavne aktivnosti. Svaki je student trebao prikupiti uzorak govornog dijaloga u trajanju od 15 do 20 minuta u jednoj spontanoj situaciji (npr. kava s prijateljima, obiteljska večera, druženje s prijateljima itd.). Također, svi su sudionici morali potpisati informirani pristanak. No, da bi se očuvala visoka razina spontanosti govora u govornim uzorcima, student je imao dvije vremenske točke u kojima je sudionicima mogao ponuditi informirani pristanak te je među njima trebao odabrati prikladniju. U slučaju snimanja razgovora s osobama s kojima student svakodnevno provodi vrijeme, student je trebao unaprijed najaviti sudionicima da će u narednih nekoliko dana prikupljati podatke za HrAL snimajući njihov spontani govor u trajanju od 15 do 20 minuta.

U istom je trenutku ponudio potencijalnim sudionicima i informirani pristanak koji su trebali potpisati ako pristaju na sudjelovanje. Druga mogućnost koju je student mogao odabrati bila je prikladnija za prikupljanje uzorka govora u spontanoj interakciji s poznanicima ili prijateljima koji sa studentom vrijeme provode povremeno. U ovom slučaju student bi dao objašnjenje o postupku istraživanja te ponudio informirani pristanak neposredno nakon samog snimanja spontanog govora. U pristanku se nalazilo objašnjenje postupka, nužnosti *obmane* kao i objašnjenje da sudionik može, bez ikakvih posljedica, odbiti sudjelovanje u istraživanju te odbiti dati suglasnost da se prikupljene podatke koristi u svrhe izgradnje HrAL-a. Ako bi sudionik odbio sudjelovanje, student je trebao odmah, u prisutnosti sudionika, ukloniti sve netom prikupljene podatke.

Prema etičkom kodeksu *APA-e*, u poglavlju 8.07, objašnjava se kada je ovakva obmana u istraživanju donekle prihvatljiva: (a) kada je opravdana značajnom budućom znanstvenom, obrazovnom ili primijenjenom vrijednošću studije i kada alternativni postupci nisu izvedivi; (b) kada ne uzrokuje tjelesnu bol ili značajno emocionalno uznemiravanje i (c) ako se priroda obmane kao sastavnog dijela istraživanja objasni sudionicima što je prije moguće, po mogućnosti odmah nakon sudjelovanja, a najkasnije do zaključenja prikupljanja podataka, te im se dopusti da povuku svoje podatke ako to žele. Također, prema *GDPR-u* (članak 7, stavak 3) sudionik ima pravo u svakom trenutku povući svoju privolu o čemu je sudionik prethodno obaviješten, a povlačenje privole mora biti jednostavno kao i njezino davanje.

3.2. Neizravno prikupljanje jezičnih uzoraka

Jezične uzorke u svrhu izgradnje jezičnog korpusa moguće je, osim izravno od sudionika, prikupljati i neposredno, iz postojećih i dostupnih jezičnih izvora. Naime, prema *GDPR-u* (2016, uredba 26) „načela zaštite podataka bi se trebala primjenjivati na sve informacije koje se odnose na pojedinca čiji je identitet utvrđen ili se može utvrditi“ pri čemu se načela *GDPR-a* (2016, uredba 27) „ne primjenjuje na osobne podatke preminulih osoba.“

Primjerice, uzorci za govorne korpuse koji sadrže čitani govor često se prikupljaju iz automatskih televizijskih i radijskih emisija i drugih oblika javnog izvještavanja informacija, kao što je to slučaj u, primjerice, Korpusu hrvatskog govora (Martinčić i dr. 2004). Slično, govorni dio Britanskog nacionalnog korpusa, koji je prikupljan 80-ih i 90-ih godina 20. stoljeća, sastoji se od transkripata govornog jezika prikupljenog u različitim formalnim kontekstima, obrazovanje i informiranje, posao i javnost. No ima li autor korpusa legalno

pravo da prikupi, objedini i distribuira kroz jezični korpus ovako prikupljene podatke i, ako ima, kako to pravo ostvaruje? Ovo se pitanje posebno tiče govornih korpusa koji sadrže govorne uzorke preuzete iz javnih medija, pisanih korpusa koji sadrže autorska djela te internetskih korpusa koji prikupljaju uzorke pisanog jezika s različitih internetskih resursa (forum, blogova i sl.).

Globalnim se širenjem svjetske internetske mreže (*World Wide Web*) od 90-ih otvaraju brojne mogućnosti, ali i izazovi za autore jezičnih korpusa. Postalo je iznimno jednostavno preuzeti i pohraniti velike količine teksta s internetske mreže i kreirati jezični korpus što omogućuju posebni kompjutorski programi koji automatiziraju cijeli ovaj proces (McEnery i Hardie 2012). I dok internet pruža brojne mogućnosti autorima jezičnih korpusa, isto tako pruža i brojne etičke zamke. Vjerojatno je jedna od najvećih činjenica da se Zakon o autorskom pravu primjenjuje jednako na dokumente zastupljene na internetskim stranicama kao i na tiskane dokumente. Dakle, nedopustivo je da se neki tekst preuzme s internetske stranice i potom redistribuira u vidu uvrštavanja u korpus bez prethodnog pristanka samog autora. Ovo se može činiti neopravdanim jer je većina internetskih stranica javno dostupna, no ipak se neke internetske stranice financiraju prema broju posjetitelja određenoj stranici ili tekstu. Stoga, čak i dijelovi tekstova koji se nalaze u javno dostupnom jezičnom korpusu, bilo za širu bilo samo za znanstvenu javnost, mogu uzrokovati financijski gubitak za autora teksta ili oglašivača (McEnery i Hardie 2012: 58). Dakle, osnovni etički problem leži u redistribuciji autorskog teksta, dok se isti problem ne odnosi na preuzimanje tekstova s internetskih stranica u svrhe osobnog korištenja, pa čak ni u svrhu provedbe pojedinačnih istraživanja ako se pri tome ne objavljuju dijelovi originalnog teksta u pisanom izvještaju namijenjenom za objavu.

Nekoliko je mogućih rješenja vezanih uz kršenje autorskih prava koja se mogu dogoditi pri izradi jezičnog korpusa primjenjujući metodu preuzimanja tekstova s internetskih stranica. Najočitiije rješenje leži u traženju informiranog pristanka u kojem se nudi privola za redistribuciju teksta u vidu uvrštavanja u jezični korpus od samog nositelja autorskog prava za svaki tekst. Ovom su rješenju pribjegli autori internetskog korpusa *BNC*, *LOB* i *EMILLE* (vidi više u Baker i dr. 2004). Međutim, rješenje je prihvatljivo u slučaju manjih, specijaliziranih korpusa, koji sadrže manji broj tekstova. Takvi su korpusi u pravilu i manje posjećeni jer su zanimljivi manjem broju lingvista i drugih korisnika nego oni veći korpusi, koji zahvaćaju jezik znatno šire te pružaju informacije o jeziku koji su u području interesa većoj populaciji korisnika. Druga mogućnost za izbjegavanje navedenog etičkog problema jest da se u korpus uvrste samo tekstovi s internetskih stranica na kojima je jasno naznačeno da je njihov

sadržaj unutar javne domene ili da se dopušta umnožavanje ili redistribucija sadržaja. Premda takvih stranica doista ima, primjerice Wikipedija, ovakvo ograničavanje korpusa zaista ugrožava njegovu reprezentativnost. Treća je mogućnost prikupljanje podataka bez traženja privole od samog nositelja autorskog prava, no tada korpus nije dopušteno distribuirati drugim znanstvenicima ili stručnjacima ili ga pak učiniti javno dostupnim na internetu. Možda najprihvatljivije rješenje leži u redistribuciji liste internetskih adresa na kojima se nalaze tekstualni sadržaji koji čine korpus, umjesto izravne distribucije samih tekstualnih datoteka. Ovakav pristup ne narušava autorska prava, a ipak svaki korisnik korpusa može posjetiti internetske stranice s popisa i preuzeti sadržaje na osobno računalo (McEnery i Hardie 2012: 60).

3.3. Prikupljanje jezičnih uzoraka kliničkih skupina sudionika

Šarić i Lice (2018) objašnjavaju etičke probleme koji se javljaju pri izgradnji specijaliziranog korpusa u kojem sudionike čine osobe s narušenim sposobnostima jezičnog razumijevanja i proizvodnje uslijed dijagnoze afazije. Navode da su kod osoba s afazijom kognitivne sposobnosti u pravilu netaknute što ih čini podobnim za samostalno donošenje odluke o sudjelovanju u istraživanju, ipak informirani je pristanak pisani dokument koji zahtijeva i urednu jezičnu obradu informacija, pa se često pribjegava rješenju u kojem skrbnik ili druga odgovorna osoba odlučuje o sudjelovanju u istraživanju, što narušava temeljno etičko pravo, autonomiju samog sudionika. Autorice pronalaze i predlažu prilagodbe procesa informiranog pristanka koje se mogu i trebaju primijeniti i na druge kliničke populacije kako bi se osiguralo razumijevanje istog i poštovala sposobnost osobe da sama donese odluku. Potrebno je pojednostaviti pisani dokument, proceduralne korake te komunikaciju s ispitanikom. Pisani dokument moguće je pojednostaviti na način da se ključni dijelovi prikažu piktogramima i simbolima, a tekst je potrebno grafički prilagoditi (veći font i prored, masno otisnuta slova i sl.) te pojednostaviti rječnik i rečeničnu strukturu. Tijekom postupka informiranja sudionika potrebno je različitim modalitetima učestalo provjeravati razumije li sudionik sve informacije. Kada je u pitanju jezični poremećaj poput afazije preporuka je da se u postupak prilagodbe i dobivanja informiranog pristanka uključi i stručnjaka za ovo kliničko područje, tj. logopeda, koji će dodatno poučiti istraživača kako pristupiti osobi s afazijom i kako s njom komunicirati. Ipak, autorice naglašavaju kako je populacija osoba s afazijom vrlo heterogena, pa neće svima odgovarati jednake prilagodbe, a neke osobe i uz prilagodbu ipak neće moći same donijeti odluku o sudjelovanju u istraživanju.

Etičke kodekse kao i slične prilagodbe etičkih procedura nužno je razmotriti i kod prikupljanja jezičnih uzoraka za potrebe specijaliziranog korpusa kod drugih kliničkih skupina, primjerice, osoba s oštećenjem sluha ili gluhoćom, osoba s neurodegenerativnim oboljenjima, osoba s intelektualnim teškoćama i sl. Prema etičkom kodeksu *APA*-e (članak 3.10) za osobe koje nisu u mogućnosti same dati informirani pristanak za sudjelovanje u istraživanju istraživač je svejedno dužan ponuditi sudioniku prilagođeno objašnjenje, zatražiti pristanak, razmotriti preferencije te djelovati u skladu s onim što je najbolje za tu osobu, a kada je to nužno, zatražiti dopuštenje od odgovorne osobe koja skrbi za sudionika.

3.4. *Studenti kao prikupljači*

Danas se na brojnim sveučilišnim studijima proučava jezik, pa tako i, užim ili širim opsegom, korpusna lingvistika. Stoga se često u prikupljanje jezičnih uzoraka u svrhu izgradnje jezičnog korpusa uključuju studenti. Mogućnost da uz teorijska znanja steknu i praktična iskustva studenti obično rado prihvaćaju. U prikupljanju Britanskog nacionalnog korpusa studenti su sudjelovali u sklopu aktivnosti izvan kolegija, a za angažman su bili dodatno plaćeni (Love 2020). U prikupljanju korpusa govornog jezika švedskog (Allwood i dr. 2000), kao i u prikupljanju Hrvatskog korpusa govornog jezika odraslih (Kuvač Kraljević i Hržica 2016) studenti su sudjelovali u sklopu kolegija koji obrađuju teme iz korpusne lingvistike. U slučaju izgradnje korpusa nastavnik (istraživač) će znatno lakše prikupiti jezične uzorke ako mu studenti u tome pomognu. No tu izranja još jedan potencijalni etički problem. Naime, nastavnici su u nadređenom položaju u odnosu na studente prvenstveno jer evaluiraju uspješnost studenta na kolegiju. Pri tome student treba udovoljiti zahtjevima koje postavlja nastavnik kako bi uspješno završio kolegij. Ako je dio kolegija, aktivnost prikupljanja jezičnih uzoraka studentova je obaveza koju mora izvršiti želi li uspješno završiti kolegij. Stoga, nastavnici trebaju biti vrlo oprezni kada angažiraju studente u aktivnostima koje, osim studentima, donose izravnu korist samom nastavniku. Etički problem nastaje u trenutku kada nastavnik treba od studenata preuzeti prikupljene jezične uzorke i uvrstiti ih u korpus u kojem je autor ili suradnik. Naime, nastavnici to nikako ne bi smjeli učiniti bez dopuštenja studenata.

I ovdje postoji nekoliko etički prihvatljivih rješenja. Jedna je mogućnost da se studenti angažiraju izvan nastavnih aktivnosti te se uključe u projekt prikupljanja jezičnih uzoraka za izgradnju korpusa kao volonteri ili, pak, kao plaćeni suradnici. Ovime se zaobilazi spomenuti etički problem jer je odluka studenta o sudjelovanju u prikupljanju potpuno dobrovoljna te nema izravnog

utjecaja na ishod u nekom kolegiju. Druga je mogućnost ona upotrijebljena u izgradnji HrAL-a (Kuvač Kraljević i Hržica 2016), a to je da, osim sudionicima u korpusu, i studentima bude ponuđen informirani pristanak u kojem daju suglasnost da se uzorci prikupljenih govora uvrste u jezični korpus, a u kojem se izričito naglašava kako svaki student bez ikakvog dodatnog objašnjenja kao i bez ikakvih posljedica može odbiti ovu vrstu sudjelovanja te izuzeti jezični uzorak koji je on prikupio. Autori korpusa govornog jezika švedskog objašnjavaju kako se studenti i sami uvelike koriste ovim korpusom pri izradi svojih diplomskih ili doktorskih završnih radova (Allwood i dr. 2000) što može biti svojevrsna izravna korist koju studenti ostvaruju, no ipak bi to mogao biti nedovoljan argument za neovlašteno preuzimanje i objavljivanja podataka koje su prikupljali studenti. Osim toga, nije nužno da će navedenu korist ostvariti svi studenti.

U preporukama *BAAL*-a (2016) ističe se kako je studentima nužno pravovremeno objasniti svako uključivanje u istraživanje. U etičkom kodeksu *APA*-e (članak 8.04) objašnjava se da u slučaju kada je sudjelovanje u istraživanju na neki način obveza tijekom kolegija ili prilika za dodatne bodove, tada treba postojati i alternativna aktivnost u kojoj studenti mogu sudjelovati ako ne žele sudjelovati u istraživanju.

3.5. Objavljivanje jezičnih uzoraka na internetu – pseudonimizacija podataka

Do sada opisani etički problemi mogu se smjestiti u prvu etapu (prije početka provedbe) ili drugu etapu (za vrijeme prikupljanja podataka i analize podataka) izgradnje korpusa, no etičke je probleme moguće pronaći i u posljednjoj etapi izrade korpusa koja je namijenjena izvještavanju o rezultatima i objavi istraživanja te objavi korpusa na internetu. Naime, etički problem nastaje kada se na internet postave sadržaji, primjerice, jezični transkripti, audio-ili videozapisi koji otkrivaju informacije o sudionicima, a često je pomoću transkripata moguće otkriti i identitet samih sudionika. Problemi proizlaze iz prirode interneta koja omogućuje da se internetski sadržaj automatski snima i arhivira, moguće ga je umnožavati i dijeliti te ga može vidjeti i pretraživati poznata i nepoznata publika (Marwick i Boyd 2011) čime se gubi kontrola sadržaja i kontrola nad sadržajem. Stoga je prije objave podataka na internetu važno osigurati anonimnost podataka koja se mora obećati sudionicima i u samom informiranom pristanku, tj. provesti postupak *pseudonimizacije*. Prema *GDPR*-u (2016, članak 4, stavak 5) „pseudonimizacija označava (...) obradu osobnih podataka na način da se osobni podaci više ne mogu pripisati određenom ispitaniku“.

Potreba za pseudonimizacijom podataka već je dobro poznata tvorcima jezičnih korpusa, a njome se osigurava zaštita identiteta sudionika. Ne postoji standardna procedura pseudonimizacije podataka, no načelno, tijekom postupka se u transkriptima mijenjaju imena samih sudionika ili drugih spomenutih osoba ili se ona potpuno izostavljaju baš kao i drugi detalji koji omogućuju otkrivanje identiteta sudionika (vidi Du Bois i dr. 1993). Postupak pseudonimizacije može se primijeniti i na druge sadržaje koji mogu kompromitirati identitet sudionika, primjerice, na uporabu specifičnih riječi ili fraza koje sudionik rabi, ili, pak, na teme razgovora i određena iznesena mišljenja koja se smatraju osjetljivima (Wray i dr. 1998). Ipak, ovaj postupak ugrožava valjanost i objektivnost jezičnih podataka jer se mijenja sami sadržaj transkripata, pa je nužno odabrati najbolji postupak koji dobro balansira između kompromitacije identiteta sudionika i ugroze samih podataka (vidi više u Hasund 1998).

Problem postaje još složeniji kada se objavljuju audio- i videozapisi koji, u odnosu na transkript, sadrže mnogo više informacija kojima je moguće razotkrivati identitet sudionika. Kao što je već spomenuto, u korpusima je govornog jezika uz transkript govornog uzorka obično priložen i slušni zapis, pa je i kada se uklone svi identifikacijski znakovi (npr. imena, adrese, funkcija i sl.), idalje moguće prepoznati glas govornika, koji je jedinstven, poput zvučnog otiska prsta. Premda postoji mogućnost promjene glasovnog izlaza audiozapisa, on onemogućava kasniju fonetsku ili prozodijsku analizu jezičnog uzorka, pa stoga nije preporučljiva. Također, i videozapise moguće je urediti (zatamniti, zamagliti ili pikselizirati), no ovi postupci narušavaju prepoznatljivost ekspresije lica te zamagljuju razlike između gesti i jezičnih oblika (Adolphs i Knight 2010: 43).

S obzirom na poteškoće u pseudonimizaciji transkripata te audio- i videozapisa vrlo je važno prije samog snimanja sa sudionicima otvoreno razgovarati o tim pitanjima te osigurati da sudionici dobro razumiju prirodu ovakvih vrsta zapisa jezika kao i njihovu distribuciju (Adolphs i Knight 2010) te da nakon toga odluče pristaju li na sudjelovanje. To je, uz određenu razinu pseudonimizacije, etički prihvatljivo rješenje.

4. Zaključno

Iz ovog priloga proizlaze tri zaključka i nekoliko savjeta za osiguravanje etičnosti u daljnjim jezičnim istraživanjima te pri izradi jezičnog korpusa.

(1) Prije provođenja istraživanja u koje su uključeni ljudi kao ispitanici nužno je prvo dobro proučiti važeće etičke zakone, kodekse, i pravilnike institucije

te slijediti preporuke znanosti i struke. Pri tome, vrlo su korisni i detaljni dokumenti koji propisuju i etiku u jezičnim istraživanjima preporuke *BAAL*-a (2016), *APA*-in etički kodeks (2016) i *GDPR* (2018).

(2) Ponekad se može činiti kao da u istraživanju ili pri izradi nekog jezičnog korpusa nema etičkih problema, no ako su istraživači dovoljno upoznati s etičkim kodeksima, vjerojatno će ih pronaći. Ono što u provjeri etičnosti vlastitih istraživačkih projekata istraživačima može pomoći jesu pitanja na koja istraživač treba sam sebi odgovoriti prije provedbe istraživačkog projekta ili izrade korpusa, a često su formulirana u sklopu etičkih dokumenata (npr. u preporukama *BAAL*-a iz 2016; u Etičkom kodeksu istraživanja s djecom, Ajduković i dr. 2003).

(3) Dokumenti koji propisuju etično ponašanje u jezičnim istraživanjima najčešće su vrlo općenito napisani jer je naprosto nemoguće predvidjeti sve etičke probleme koji bi se mogli pojaviti u različitim jezičnim istraživanjima. Stoga je nužno da svaki istraživač prije provedbe vlastitog istraživanja zadovolji sve tehničko-administrativne zahtjeve, ali i da se odmakne od službenih propisa te etičnost istraživanja sagleda izvan zadanog okvira. Kako nisu sve situacije predviđene etičkim kodeksima i drugim etičkim dokumentima, istraživač se često mora osloniti na razum i temeljnu ljudsku etiku te na pošten način vršiti svaku obradu osobnih podataka (*GDPR* 2016, uredba 39).

Literatura

- Adolphs, Svenja; Knight, Dawn (2010) „Building a spoken corpus: what are the basics?“ U *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*, ur. O’Keeffe, Anne; McCarthy, Michael, 38–52. London i New York: Routledge.
- Aguinis, Herman; Henle, Christine A. (2002) „Ethics in research.“ U *Handbook of research methods in industrial and organizational psychology*, ur. Rogelberg, Steven G., 34–56. New Jersey: Blackwell Publishing Ltd.
- Allwood, Jens; Björnberg, Maria; Grönqvist, Leif; Ahlsen, Elisabeth; Ottesjö, Cajsa (2000) „The Spoken Language Corpus at the Department of Linguistics, Göteborg University.“ *Forum: Qualitative social research* 1 (3). <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1026/2216>; pristup 1. 3. 2021.
- Baker, Paul (2010) „Corpus Methods in Linguistics.“ U *Research Methods in Linguistics*, ur. Litosseliti, Lia, 93–113. London: Bloomsbury Publishing Pic.

- Baker, Paul; Hardie, Andrew; McEnery, Tony; Xiao, Richard; Bontcheva, Kalina; Cunningham, Hamish; Gaizauskas, Robert; Hamza, Oana; Maynard, Diana; Tablan, Valentin; Ursu, Cristian; Jayaram, B. D.; Leisher, Mark (2004) „Corpus linguistics and South Asian languages: corpus creation and tool development.“ *Literary and Linguistic Computing* 19 (4): 509–524
- British National Corpus* (2007) University of Oxford. <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>; pristup 1. 3. 2021.
- Creswell, John W. (2013) *Qualitative inquiry and research design. Choosing Among Five Approaches*. 3rd ed. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Du Bois, John W.; Schuetze-Coburn, Stephan; Cumming, Susanna; Paolino, Danae (1993) „Outline of Discourse Transcription.“ U *Talking data: Transcription and coding in discourse research*, ur. Edwards, Jane. A.; Lampert, Martin D. 45–89. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Dunn, Cynthia McGuire; Chadwick Gary, L. (2001) *Protecting study volunteers in research: A manual for investigative sites*. Boston, MA: CenterWatch.
- Edwards, Jane A; Lampert, Martin D. (1993) *Talking Data – Transcription and Coding in Discourse Research*. Hillsdale: Erlbaum.
- Freitas, Tiago; Santos, Fabíola (2008) „CORP-ORAL: Spontaneous speech corpus for european portuguese.“ U *Proceedings of LREC*, ur. Calzolari, Nicoletta; Choukri, Khalid; Maegaard, Bente; Mariani, Joseph; Odijk, Jan; Piperidis, Stelios; Tapias, Daniel, 1036–1310. Marrakech, Morocco: European Language Resources Association (ELRA).
- Hasund, Kristine (1998) „Protecting the innocent: The issue of informants’ anonymity in the COLT corpus.“ U *Explorations in corpus linguistics*, ur. Renouf, Antoinette, 13–28. Amsterdam: Rodopi.
- Hržica, Gordana (2011) *Glagolske kategorije aspekta, vremena i akcionalnosti u usvajanju hrvatskog jezika*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu: Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Koocher, Gerald P.; Keith-Spiegel, Patricia (2008) *Ethics in psychology and the mental health professions: Standards and Cases*. New York: Oxford University Press.
- Kovačević, Melita (2002) *Hrvatski korpus dječjeg jezika*. <http://childes.psy.cmu.edu/>; pristup 1. 3. 2021.
- Kuvač Kraljević, Jelena; Hržica, Gordana (2016) „Hrvatski korpus govornog jezika (HrAL).“ *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 28 (2): 87–102.

- Kuvač Kraljević, Jelena; Hržica, Gordana; Lice, Karolina (2017) „CroDA: Hrvatski diskursni korpus govornika s afazijom.“ *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* 53 (2): 61–71.
- Kuvač Kraljević, Jelena; Hržica, Gordana; Olujić, Marina; Kologranić Belić, Lana; Palmović, Marijan; Matić, Ana (2016) „Uzorkovanje specijaliziranih govornih i pisanih korpusa jezika odraslih govornika: izazovi i nedoumice.“ U *Metodologija i primjena lingvističkih istraživanja*, ur. Udier, Sanda Lucija; Cergol Kovačević, Kristina, 159–170. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Kuvač, Jelena; Palmović, Marijan (2007) *Metodologija istraživanja dječjega jezika*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Love, Robbie (2020) *Overcoming Challenges in Corpus Construction: The Spoken British National Corpus 2014*. New York i Oxon: Routledge.
- Ljubešić, Nikola; Erjavec, Tomaž (2011) „hrWaC and slWaC: Compiling web corpora for Croatian and Slovene.“ U *International Conference on Text, Speech and Dialogue*, ur. Habernal, Ivan; Matoušek, Václav, 395–402. Berlin, Heidelberg: Springer.
- Maekawa, Kikou; Koiso, Hanae; Furui, Sadaoki; Isahara, Hitoshi (2000) „Spontaneous Speech Corpus of Japanese.“ *LREC* 6: 1–5.
- Maekawa, Kikuo (2003) „Corpus of Spontaneous Japanese: Its design and evaluation.“ *ISCA & IEEE Workshop on Spontaneous Speech Processing and Recognition* MMO2. https://www.isca-speech.org/archive_open/archive_papers/sspr2003/sspr_mmo2.pdf; pristup 1. 3. 2021.
- Martinčić Ipšić, Sanda; Matešić, Mihaela; Ipšić, Ivo (2004) „Korpus hrvatskoga govora.“ *Govor* 21 (2): 135–150.
- Marwick, Alice E.; Boyd, Danah (2011) „I tweet honestly, I tweet passionately: Twitter users, context collapse, and the imagined audience.“ *New media & society* 13 (1): 114–133.
- McEnery, Tony; Hardie, Andrew (2012) *Corpus linguistics: Method, theory and practice*. UK: Cambridge University Press.
- Oppermann, Daniela; Burger, Susanne (1999) „What makes speech data spontaneous?“ <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.33.6665>; pristup 5. 3. 2021.
- Šarić, Lucija; Lice, Karolina (2018) „Informirani pristanak kod osoba s afazijom.“ *Logopedija* 8 (1): 28–34.

- Tadić, Marko (2009) „New version of the Croatian National Corpus.“ U *After Half a Century of Slavonic Natural Language Processing*, ur. Hlaváčková, Dana; Horák, Aleš; Osolsobě, Klara; Rychlý, Pavel, 199–205. Brno: Masaryk University.
- Wolfson, Nessa; Manes, Joan (1980) „The compliment as a social strategy.“ *Papers in Linguistics: International Journal of Human Communication* 13 (3): 410–451.
- Wray, Alison; Trott, Kate; Bloomer, Aileen (1998) *Projects in Linguistics: A Practical Guide to Researching Language*. London: Arnold.

Etički dokumenti

- Ajduković, Marina; Bezinović, Petar; Grgurić, Josip; Hrabar, Dubravka; Kolesarić, Vladimir; Ljubešić, Marta; Maleš, Dubravka; Vizek Vidović, Vlasta; Žižak, Antonija (2003) *Etički kodeks istraživanja s djecom*. https://www.hrstud.unizg.hr/images/50017826/ETICKI_KODEKS_ISTRAZIVANJA_S_DJECOM.pdf; pristup 1. 3. 2021.
- American Association for Applied Linguistics (AAAL) (2016) *AAAL Ethics Guidelines*. <https://www.aal.org/ethics-guidelines>; pristup 1. 3. 2021.
- American Psychological Association (APA) (2016) *Ethical Principles of Psychologists and Code of Conduct*. <https://www.apa.org/ethics/code>; pristup 1. 3. 2021.
- British Association of Applied Linguistics (2016) *Recommendations on Good Practice in Applied Linguistics*. https://www.baal.org.uk/wp-content/uploads/2016/10/goodpractice_full_2016.pdf; pristup 1. 3. 2021.
- Europski parlament i Vijeće Europske unije (2016) *Opća uredba o zaštiti podataka (GDPR)*. <https://www.zakon.hr/z/1021/Op%C4%87a-uredba-o-za%C5%A1titi-podataka---Uredba-%28EU%29-2016-679>; pristup 1. 3. 2021.
- Mahboob, Ahmar; Paltridge, Brian; Phakiti, Aek; Wagner, Elvis; Starfield, Sue; Burns, Anne; Jones, Rodney H.; De Costa, Peter I. (2016) „TESOL Quarterly research guidelines.“ *TESOL Quarterly* 50 (1): 42–65.
- National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioural Research (1974) *Belmont Report. Ethical Principles and Guidelines for the Protection of Human Subjects of Research*. <https://www.hhs.gov/ohrp/regulations-and-policy/belmont-report/index.html>; pristup 1. 3. 2021.

- Nuernberg Military Tribunals (1948) *The Nuernberg code. Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10.* https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/NT_war-criminals_Vol-X.pdf; pristup 1. 3. 2021.
- Odbor za etiku u znanosti i visokom obrazovanju (2006) *Etički kodeks Odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju.* <https://www.azvo.hr/hr/odbor-za-etiku>; pristup 1. 3. 2021.
- United States Department of Health & Human Services (HHS). *Ethical Codes & Research Standards.* <https://www.hhs.gov/ohrp/international/ethical-codes-and-research-standards/index.html>; pristup 1. 3. 2021.
- World Medical Association General Assembly (1964) *Declaration of Helsinki – ethical principles for medical research involving human subjects.* <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects/>; pristup 1. 3. 2021.

Ethics in applied linguistics research: ethical challenges in building language corpora

Respect for high ethical standards in the construction of language corpora is normally taken for granted. However, ethical challenges and problems in the construction of ethical corpora are rarely described in papers, which may lead to the conclusion that such ethical problems are unusual or insignificant. This, however, is far from the truth. This paper aims to contribute to the somewhat neglected topic of ethics in the construction of language corpora. The contribution also provides an informative overview of currently existing and valid ethical documents which apply to both language research and the language corpus construction project. In addition, some of the challenges that the researcher may encounter during the construction of a language corpus are described, and some ethically acceptable solutions are offered, along with the most important recommendations from the ethical documents.

Keywords: ethical issues, code of ethics, language corpora, human participant research

III. Metodološka razmatranja

MAŠA PLEŠKOVIĆ
Rijeka
masa.pleskovic1@gmail.com

Kvalitativni metodološki pristup u hrvatskim jezikoslovnim istraživanjima

U prilogu se opisuju značajke kvalitativnog metodološkog pristupa u jezikoslovnim istraživanjima, uspoređuju se i dovode u vezu s kvantitativnim i mješovitim metodološkim pristupom. Navode se najčešći oblici ili tipovi kvalitativnih istraživanja te metode, odnosno načini prikupljanja podataka u njima. Svaki je oblik kvalitativnog istraživanja oprmjeren prikazom recentnih istraživanja u hrvatskome jezikoslovlju, a predstavljeni su i primjeri metoda prikupljanja podataka. Prikazom kvalitativnog metodološkog pristupa želi se uputiti na njegove prednosti i širinu spektra primjene u jezikoslovnim istraživanjima.

Ključne riječi: jezikoslovlje, kvalitativni metodološki pristup, oblici kvalitativnih istraživanja, kvalitativne metode prikupljanja podataka

1. Uvod

Kraj dvadesetog i prva desetljeća dvadeset i prvog stoljeća smatraju se „zlatnim dobom“ primijenjenolingvističkih istraživanja: ono istovremeno obuhvaća istraživanja velikih baza podataka (tzv. *big data research*), utemeljenih na istraživanju velikih uzoraka ispitanika ili velikih korpusa, kao i dubinska, detaljna istraživanja konteksta jezične uporabe i ovladavanja jezikom (McKinley 2020). Budući da istraživanja u primijenjenom jezikoslovlju obuhvaćaju široko područje znanstvenog interesa, teme koje istražuju, kao i istraživački pristupi i metode kojima se služe, raznovrsni su i brojni. Ovaj se rad bavi kvalitativnim metodološkim pristupom, tipovima i metodama kvalitativnih istraživanja u primijenjenom jezikoslovlju.

U jezikoslovnim je istraživanjima naime više mogućih metodoloških pristupa. Oni se dijele na kvantitativne, kvalitativne i mješovite. Kvantitativna istraživanja (engl. *quantitative research*) omogućuju kvantificiranje pojava, odnosno

njihovo brojno iskazivanje i lakšu mjerljivost. Primjena statističkih postupaka u njima omogućava generalizaciju zaključaka koji se odnose na zadane varijable na cijelu populaciju. Nasuprot njima, kvalitativna su istraživanja (engl. *qualitative research*) heurističke i holističke prirode te naglašavaju važnost razumijevanja konteksta određenih društvenih i jezičnih ponašanja (Bryman 2004). Društvene pojave promatraju kao procese; postavljanjem općenitijih pitanja nastoje ne ograničiti područje istraživanja i prilagodljivija su od kvantitativnih istraživanja jer omogućuju stjecanje spoznaja i o pojavama koje isprva nisu bile u fokusu istraživača. Rana su istraživanja u području primijenjenog jezikoslovlja bila kvalitativna, utemeljena na promatranju, etnografiji i opisivanju određenog problema, no kasnije su napuštena u korist istraživanja usmjerenih iznalaženju općevažećih zakonitosti kakve mogu proizaći tek iz velikoga ispitivanog uzorka i statističkih mjerenja. Danas se ta dva pristupa najčešće ne promatraju kao suprotstavljena, već se, kako bi istraživanje zadovoljilo postavljene znanstvene standarde, razlike među njima nastoje pomiriti u istodobnoj primjeni jednoga i drugoga.¹ Takav se metodološki pristup naziva mješovitim (engl. *mixed methods research*).

U ovom će radu podrobnije biti opisan kvalitativni metodološki pristup. U njemu će biti istaknute prednosti kvalitativnih u odnosu na kvantitativna istraživanja i njihov doprinos u jezikoslovlju. To se prije svega odnosi na mogućnost istraživanja konteksta određene pojave, njezinih uzroka i utjecaja koji ima na okruženje u kojem se pojavljuje te na zajednicu ili pojedinca na koje se odnosi. Unatoč mogućnosti da se smatraju subjektivnima i deskriptivnima, ova istraživanja daju uvid u svu složenost jezičnih i društvenih pojava i stoga je njihova primjena u jezikoslovlju sve češća. Doprinos kvalitativnih istraživanja i metoda kojima se ona služe bit će u nastavku predstavljeni primjerima ovostoljetne hrvatske jezikoslovne istraživačke prakse.

2. Značajke kvalitativnih istraživanja

Primarna je značajka kvalitativnih istraživanja temeljit i iscrpan opis promatrane pojave (Medved Krajnović 2010). Taj opis istovremeno može biti i metodološki postupak – jer opisivanje neke pojave omogućuje njezino bolje sagledavanje, i cilj istraživanja – jer opisivanjem pojave otkrivamo njezinu prirodu i uočavamo njezine zakonitosti. Iako se zaključci izvedeni iz tako provedenih istraživanja teško mogu generalizirati, opisom učenja i/ili usvajanja nekoga stranog jezika

¹ Prema Brownu (2011), kvantitativna istraživanja moraju biti pouzdana i valjana, mora ih se moći replicirati, a zaključke generalizirati; kvalitativna istraživanja moraju biti dosljedna, vjerodostojna, uz mogućnost potvrđivanja i smislenost rezultata.

(J2) ili određene jezične pojave u nekoj društvenoj skupini ili kod pojedinca možemo opisati posebnosti i dinamiku tog procesa, no istovremeno i uočiti neka općevažeća načela koja vrijede i za druge jezike, osobe i/ili jezične skupine. Istraživanja određene pojave u danim okolnostima odražavaju naime ne samo njezine specifičnosti, jedinstvene s obzirom na okruženje i vrijeme u kojem se ona ispituje, nego istodobno mogu otkriti i neka univerzalna pravila ili značajke. Istraživanje morfosintaktičkoga sustava u ovladavanju hrvatskim kao J2 u jednoj studiji slučaja (Bašić 2015) otkrilo je određene individualne značajke, tj. upozorilo na promjene u pojedinim jezičnim (pod) sustavima dvadesetomogodišnjeg višejezičnog ispitanika. Istovremeno međutim potvrdilo je autoričina očekivanja u vezi sa složenošću, dinamikom i promjenjivošću morfosintaktičkog razvoja u ovladavanju hrvatskim kao J2. Konkretnije, točni padežni oblici triju najzastupljenijih padeža pojavljivali su se češće nego točni oblici ostalih padeža; kose padeže ispitanik je očekivano najčešće zamjenjivao nominativom, a potom genitivom i akuzativom; točnije je proizvodio oblike za jedninu nego za množinu; više je točnih oblika bilo pri uporabi predvidljivih glagolskih vrsta nego pri uporabi manje predvidljivih. Te se značajke, osim individualnima, mogu smatrati i univerzalnim pravilima u ovladavanju hrvatskim kao J2.

Kvalitativna istraživanja najčešće nisu utemeljena na određenoj znanstvenoj teoriji ili su pak utemeljena na više njih, te kreću od najopćenitijeg istraživačkog pitanja. Za razliku od kvantitativnih istraživanja njihovo ishodište, u većini slučajeva, nisu unaprijed postavljene i jasno formilirane hipoteze, već one nastaju naknadno, „u hodu“, tijekom samog procesa istraživanja. Preliminarno istraživanje unutar veće kvalitativne studije ima za svrhu otkriti pojave koje će se promatrati, a sustavnom je istraživanju, koje potom slijedi, cilj prikupljanje spoznaja o njihovim obilježjima i interakciji s drugim pojavama (Bagarić Medve i Pavičić Takač 2014). Prvi uvidi u istraživanu pojavu obično omogućavaju da se definiraju i izdvoje njoj inherentni konkretniji problemi. Daljnjom se pak analizom tih problema mogu formulirati hipoteze koje se tek ponovnim istraživanjem nastoje dokazati. Stoga se može reći kako su kvalitativna istraživanja u svojoj naravi ciklička i da spiralno poniru u dubinu istraživane pojave. Fokus se istraživanja postupno sužava, a ponekad može i preusmjeriti na neku novu, tek uočenu pojavu koja nije bila primarni interes istraživača. Primjerice, istraživanje jezičnoga identiteta inojezičnih govornika hrvatskoga u Republici Hrvatskoj (Grgić 2018) imalo je za cilj pokazati koji jezični i izvanjezični čimbenici djeluju na jezično ponašanje i gradnju jezičnoga identiteta te kako na njih utječu stavovi okoline. Primjena kvalitativnoga

metodološkog pristupa u tom istraživanju, kakav je jezičnobiografska metoda, omogućila je da se istovremeno utvrde i čimbenici koji utječu na (samo) pozicioniranje različitih manjinskih skupina u Republici Hrvatskoj kao i da se otkriju različite jezične i izvanjezične posebnosti koje se odnose na useljavanje stranaca u nju, što nije bilo polazišno istraživačko pitanje. Također, kvalitativni pristup u istraživanju dvojezičnosti u jednoj iseljeničkoj obitelji omogućio je, između ostaloga i mimo predviđenoga, i uvid u proces usvajanja većinskoga jezika u iseljeništvu, različite poglede na odnos etniciteta i jezika kao i razlike u očuvanju, razvoju i nazadovanju u hrvatskome unutar određene generacije, raznovrsne uzroke prebacivanja kodova, nemogućnost zadržavanja jednojezičnosti, konflikte unutar zajednice i s drugim zajednicama, razne oblike međujezičnih utjecaja, inovativne oblike neovisnoga jezičnog razvoja i drugo (Starčević 2014). Postavljanje hipoteza nije nužan preduvjet kvalitativnih istraživanja, nego one tijekom procesa mogu iz njega izrasti i postati zapravo njegovim rezultatom (Brown 2004). Budući da ne nastaju u okviru postojećih teorija, kvalitativna istraživanja mogu poslužiti kao ishodišta razvoju posve novih teorija ili nadopuniti te usuglasiti one postojeće (Medved Krajnović 2010).

Nadalje, kvalitativna istraživanja proizlaze iz indukcije kao znanstvene metode zaključivanja od pojedinačnoga prema općem, pa najčešće uključuju relativno malen broj ispitanika. To može biti proučavanje pojedinačnoga slučaja, istraživanje provedeno među nekoliko ispitanika ili manjom skupinom ispitanika ili pak manjom jezičnom zajednicom, pa su mnoga od njih nerijetko i longitudinalna, što znači da se provode duže razdoblje. U njima se promatra makrokontekst i mikrokontekst istraživane pojave, odnosno uzimaju se u obzir širi društveni, povijesni, politički i kulturni kontekst, kao i uže okruženje, tj. sredina na koju se ta pojava odnosi ili u kojoj se pojavljuje. U potpunosti su uronjena u prirodno okruženje (npr. neku jezičnu zajednicu, obitelj, razredno okruženje i sl.) i, nasuprot kvantitativnim istraživanjima koja se provode u kontroliranim uvjetima, nastoje pružiti cjelovitu sliku odabranoga fenomena. Perspektiva je istraživača u kvalitativnim istraživanjima emska²: nastoji se „poistovjetiti“ s ispitanicima te interpretirati podatke s gledišta ispitanikā.

Ukratko, kvalitativna su istraživanja deskriptivna, induktivna, lokalno situirana u prirodna okruženja, orijentirana prema (malobrojnim) ispitanicima i njihovoj interpretaciji istraživanoga problema te holistička jer promatraju cjelokupan

² Emski pristup je „pristup istraživanju neke zajednice koji se oslanja na specifične pojmove i kategorije stvarnosti samih pripadnika te zajednice“. Izvor: <http://struna.ihj.hr/naziv/ems-ki-pristup/21075/>, preuzeto 15. 7. 2021.

kontekst u kojem se određeni fenomen pojavljuje (Richards 2009). Nedostaci toga metodološkog pristupa i zamjerke koje mu se upućuju proizlaze upravo iz ovakve njegove prirode: smatra se da je suviše impresionistički i subjektivan, istraživanje je teško ponoviti, a zaključci su ograničeni, osobito kad je riječ o manjim skupinama ispitanika ili uskom području istraživanja.

Iako suvremena istraživanja nastoje pomiriti kvalitativni i kvantitativni pristup, značajke se prvih, i pozitivne i negativne, najbolje mogu sažeti usporedbom sa značajkama onih drugih. Takvih je tabličnih prikaza u literaturi o metodološkim pristupima mnogo, ovdje je preuzet Brymanov (2004: 408).

Tablica 1. Razlike između kvantitativnih i kvalitativnih istraživanja (Bryman 2004)

KVANTITATIVNA ISTRAŽIVANJA	KVALITATIVNA ISTRAŽIVANJA
brojevi	riječi
perspektiva istraživača	perspektiva ispitanika
udaljenost istraživača	blizina istraživača
provjerava teoriju	postavlja teoriju
statična	proces
strukturirana	nestrukturirana
generalizacija	razumijevanje konteksta
konkretnost i pouzdanost podataka	bogatstvo i dubina podataka
makro društvena razina	mikro društvena razina
ponašanje	smisao
umjetno okruženje	prirodno okruženje

Kvalitativna istraživanja mogu svoju primjenu naći u glotodidaktici (npr. istraživanja razrednoga govora ili istraživanja međujezika), sociolingvistici (npr. istraživanja manjinskih jezika ili jezika određenih društvenih skupina), pragmalingvistici (npr. istraživanje odbijanja u J2 ili istraživanje odnosa moći među sugovornicima), dijalektologiji (promjene u pojedinim jezičnim sustavima), standardologiji (npr. istraživanja stavova prema standardu i njegovim varijetetima), psiholingvistici (npr. istraživanja dječjega jezika, istraživanja jezičnih poremećaja) i drugdje.

3. Tipovi kvalitativnih istraživanja

U literaturi ne postoje jednoznačno definirani tipovi ili vrste kvalitativnih istraživanja i različiti ih autori različito klasificiraju (v. Brown 2004; Bryman 2004; Richards 2009; Creswell 2009). U hrvatskoj se znanstvenoj literaturi kao tipovi ili oblici kvalitativnih istraživanja u jezikoslovlju navode etnografske

studije i studije slučaja (Medved Krajnović 2010). Oba se oblika istraživanja služe različitim načinima prikupljanja podataka. Kao načini prikupljanja podataka, tj. metode kvalitativnih istraživanja, navode se najčešće intervjui, dnevnici, opažanje, verbalni protokoli ili usmena izvješća, analiza jezičnobiografskih narativa, analiza arhivske građe, analiza videozapisa i audiozapisa te druge.

S obzirom na mnoštvo različitih oblika istraživanja i kriterija njihove podjele te metoda na kojima se ona temelje, ovdje će biti prikazani samo neki od primjera kvalitativnih istraživanja u hrvatskome jezikoslovlju. Najprije će se opisati etnografske studije i proučavanja slučaja, a potom će se navesti neke od metoda, tj. načina prikupljanja podataka u tim dvama tipovima istraživanja.

3.1. Etnografska istraživanja

Etnografska istraživanja (engl. *ethnographic research*) u jezikoslovlju istražuju jezična ponašanja (veće) skupine ispitanika, i to promatranjem i izravnim sudjelovanjem istraživača u životu zajednice, odnosno uključivanjem u nj. Ona se sastoje od: 1) otvorenog zanimanja za određeni kulturni fenomen ili jezičnu pojavu u nekoj društvenoj skupini; 2) svakodnevnih društvenih interakcija s tom društvenom skupinom s ciljem promatranja odabranog fenomena u prirodnom okruženju i tijekom dužega razdoblja te nastojanja da se uoče svi njegovi pojavni oblici; 3) prikupljanja podataka o tome kako pripadnici zajednice doživljavaju vlastitu kulturnu ili jezičnu praksu ili odabranu pojavu i 4) opisa promatrane pojave (Wei 2020: 156).

Cilj je takvih istraživanja dakle dati detaljan, cjelovit i kontekstualiziran prikaz nekog problema s gledišta ispitanikā koji u tom istraživanju sudjeluju. Pozornost je istraživača usmjerena na grupu, a ne na pojedinca, te na širi društveno-kulturni kontekst u kojem se određena (jezična) pojava promatra. Istraživači se pritom radi prikupljanja podataka mogu služiti različitim načinima, što omogućuje njihovu triangulaciju i osigurava valjanost istraživanja. Etnografska istraživanja mogu uključivati istraživanje putem opažanja, terenska istraživanja, bilježenje, audiosnimke i videosnimke, intervjue, rad s arhivskom građom, umjetničkim ostvarenjima, znakovima, simbolima i dr. (Wei 2020).

Hipoteze i teorije izvode se na temelju dobivenih podataka, a ne prethodno. Prednost je etnografskih istraživanja upravo utemeljenost na otvorenim istraživačkim pitanjima koja se tijekom rada, na temelju dobivenih podataka, mogu preoblikovati ili precizirati. S druge strane, ta je specifičnost etnografskih istraživanja ujedno i njihova manjkavost: rezultati se uglavnom ne mogu generalizirati, a i samo je istraživanje gotovo nemoguće ponoviti. Osobito to vrijedi za istraživanje usađenosti određenih koncepata u konkretni društveni i

vremenski kontekst. Istraživanja stavova o jeziku, primjerice, mogu se značajno razlikovati u svojim rezultatima s obzirom na varijable poput dobi, spola ili pripadnosti određenoj društvenoj skupini kao što su manjinske zajednice, pa ih je vrlo teško smatrati općevažecima.

Osim toga, etnografska su istraživanja obično dugotrajna i zahtijevaju uključivanje istraživača u život zajednice, zbog čega mu se onda zamjera neobjektivnost i pristranost. Ona su uvijek subjektivna interpretacija onoga što je istraživač uočio: on daje riječ ispitanicima, ali neosporna je činjenica da je on istodobno posrednik koji prenosi njihove riječi. Taj se nedostatak objektivnosti može prevladati uključivanjem većeg broja istraživača (različitih po spolu, dobi, iskustvu) koji će – svatko iz svoje perspektive – promatrati, opisati i analizirati istu pojavu te usporediti svoje opise i interpretacije (Wei 2020).

3.1.1. *Primjer istraživačke prakse*

Primjer je etnografske studije opsežno sociolingvističko istraživanje ortodoksne hasidske židovske zajednice u SAD-u (Abramac 2016). Pripadnici hasidskih zajednica žive u strogo izoliranim četvrtima New Yorka i engleski jezik uče samo kako bi, prema potrebi, ostvarili kontakt s vanjskim svijetom. Za potrebe istraživanja autorica je provela u hasidskoj zajednici, u koju pripadnici vanjskog svijeta nemaju pristup, više od dvije godine. Morala je naučiti jidiš, prilagoditi se pravilima hasidskog društva i u potpunosti zadobiti njihovo povjerenje. Podatke je prikupila provedši trideset intervjua s pripadnicima židovske zajednice, analizom dobivenih podataka te jezičnom analizom tiskovina zajednice. Osim toga podatke je prikupljala i neformalnom interakcijom s članovima zajednice – životom u hasidskoj kući, sudjelovanjem u kabalističkim predavanjima, šabatnim običajima, prisustvovanjem zarukama, vjenčanjima i proslavama, odlaskom u trgovine i ljetni kamp te interakcijom putem interneta. Na temelju jezičnobiografskih narativnih intervjua koje je tijekom boravka ondje prikupila autorica je sastavila i analizirala jezične biografije ispitanika te rekonstruirala njihov narativni identitet, odnosno pokazala njihov odnos prema porijeklu, jezicima, pobožnosti i društveno-političkom svjetonazoru.

Šimičić i Bilić Meštrić (2018) provele su intenzivno etnografsko istraživanje sociolingvističke situacije u Hrvatskoj. Riječ je o terenskom istraživanju među pripadnicima manjinske arbanaške zajednice, koja se tijekom 18. stoljeća s područja Albanije doselila u Zadar. Da bi ispitale čimbenike koji utječu na percepciju identiteta, jezika i jezičnih praksi zadarskih Arbanasa, kao i čimbenike relevantne za opstanak arbanaškoga u budućnosti, autorice su se, kao i u prethodnom primjeru, morale uključiti u život zajednice. Prema

njihovim riječima, tek je na taj način, uz opažanje sa sudjelovanjem, bilo moguće sagledati svu slojevitost problema i dublje ispitati vitalnost i održivost te manjinske zajednice. Pohađale su nastavu arbanaškog, prisustvovala obredima i druženjima te bile česte gošće pojedinih arbanaških obitelji koje su im pomogle upoznati zajednicu iznutra (Šimičić i Bilić Meštrić 2018: 13). Provele su osamnaest individualnih dubinskih intervjua i grupne intervjue u dvjema fokusnim grupama, a prikupljene su podatke nadopunile spoznajama iz sekundarnih izvora.

Etnografskim se oblikom kvalitativnoga istraživanja može smatrati i istraživanje položaja i statusa čakavskih varijeteta stare (autohtone) hrvatske dijaspore u Slovačkoj. Na temelju rezultata dobivenih uz pomoć anketa i dubinskih polustrukturiranih intervjua prikupljenih na terenu ono ilustrira aktualno stanje i perspektivu hrvatskoga jezika u istraživanoj zajednici. Prikazuje različite aspekte složene problematike koji se odnose na položaj hrvatskoga kao manjinskoga jezika „odozdo“ i „odozgo“ u Slovačkoj (Skelin Horvat i dr. 2017), odnos prema materinskome jeziku gradišćanskih Hrvata u Slovačkoj i Austriji (Ščukanec i dr. 2018, 2019), stavove pripadnika hrvatske manjine u Slovačkoj o budućnosti lokalnih čakavskih varijeteta (Čagalj i dr. 2018) te uporabu jezika u domenama poput škole, crkve, kulturnih udruženja i medija, kao i važnost jezika u emocionalnome smislu (Čagalj i dr. 2019). Uz već spomenuto, primjer je etnografskog istraživanja i ono o identitetu i jeziku gradišćanskih Hrvata u Austriji (Ščukanec 2011, 2012, 2014, 2015).

3.2. Proučavanje slučaja

Proučavanja, prikazi ili studije slučaja (engl. *case study*) razlikuju se od etnografskih istraživanja jer je u njihovu fokusu pojedinac ili manja skupina ispitanika, odnosno više pojedinačnih slučajeva. Duff (2020: 145) navodi da je bit proučavanja slučaja dubinsko istraživanje malog broja povezanih pojedinačnih primjera *in situ*. Istraživača može, primjerice, zanimati dvojezični razvoj djeteta ili djece unutar iste obitelji ili pak među djecom iz nekoliko različitih obitelji unutar iste zajednice. Doduše, i etnografska se istraživanja mogu smatrati proučavanjem slučaja neke zajednice ili kulture, no glavna je razlika među njima upravo usmjerenost studije slučaja na individualnu, a etnografskih istraživanja na kolektivnu (jezičnu) praksu.

Proučavanja slučaja kreću se u rasponu od istraživanja konkretnih jezičnih značajki u procesu ovladavanja nekim J2 (npr. ovladavanje negacijom, upitnim rečenicama, padežnim sustavom, glagolskim vidom i sl.) ili u procesu učenja J2 na studijskim programima (npr. razvoj jezičnih vještina čitanja, pisanja,

razumijevanja slušanoga ili pročitano g teksta) do istraživanja npr. usvojenosti jezika struke, ovladavanja neeuropskim jezicima, očuvanja manjinskih jezika i revitalizacije jezika, istraživanja identiteta i tehnologijom potpomognutog učenja J2 (za iscrpan pregled v. Duff 2020). I ovdje je riječ o dubinskom, holističkom pristupu specifičnomu i ograničenom društvenom ili jezičnom fenomenu. I ovaj se oblik istraživanja, poput etnografskih, provodi u prirodnom okruženju i može trajati nekoliko dana, mjeseci ili nekoliko godina, ovisno o složenosti istraživačkog problema. Jednostavnije rečeno, „to je empirijsko istraživanje nekoga suvremenog fenomena (‘slučaja’) u dubinu i unutar stvarnih granica njegova svijeta“ (Yin 2014: 16).

Kao i kod etnografskih istraživanja istraživači se služe raznovrsnim načinima prikupljanja podataka iz različitih izvora. S obzirom na vrste izvora podataka mogu se prikupljati i analizirati dokumentacijski izvori (tekstovi u najširem smislu, pisma, dnevnici) i arhivski zapisi (službene evidencije, popisi imena), mogu se provoditi intervjui, opažanja, analizirati audiozapisi ili videozapisi. Zbog njegove usmjerenosti na ograničene pojave i pojedinačne primjere proučavanje slučaja smatra se fleksibilnom strategijom čije je elemente moguće okvirno, ali ne i jednoznačno definirati (Miočić 2018). Upravo je zbog toga glavni nedostatak ovog tipa istraživanja također nemogućnost uopćavanja zaključaka, no s tim ih je ciljem moguće kombinirati s podacima iz drugih sličnih istraživanja.

3.2.1. *Primjer istraživačke prakse*

Već ranije spomenuto tromjesečno istraživanje usvajanja morfosintaktičkog sustava hrvatskoga kao J2 kod jednog odraslog ispitanika (Bašić 2015) primjer je studije slučaja. Ispitanik je bio student poslijediplomskog doktorskog studija ruske književnosti na jednome američkom sveučilištu i ovladavao je hrvatskim kao trećim slavenskim jezikom (uz ruski i češki jezik). Za vrijeme boravka u Hrvatskoj ispitanik je pohađao tečaj s programom prilagođenim njegovim potrebama i vodio o tome e-dnevnik (u prosjeku svaka dva do tri dana). Dnevnički su zapisi bili nejednake dužine, ispitanik je sam mogao odlučiti o čemu će pisati, koliko će vremena posvetiti tomu i koliko će dnevnički zapisi biti dugi. Istraživačica je prikupila 38 uzoraka ispitanikove pisane proizvodnje te pratila i uspoređivala njegov jezični razvoj u četiri vremenska odsječka tijekom triju tjedana. Rezultati istraživanja pokazali su neke individualne značajke, ali i potvrdili neka od načela ovladavanja hrvatskim kao J2 (Bašić 2017). Medved Krajnović (2002, 2006) proučavala je rani leksički razvoj dječaka koji je hrvatski usvajao kao materinski jezik. Podaci o dječakovu leksičkom

razvoju prikupljeni su na tri načina: dnevnikom, komunikacijskim razvojnim ljestvicama te audiosnimkama djetetove interakcije s ukućanima. O tome će istraživanju biti više riječi u poglavlju posvećenom dnevnicima.

Osim na pojedinačnim slučajevima proučavanje slučaja može se provesti i na nekoliko ispitanika. Šamo (2017) je analizirala dnevničke zapise petero ispitanika – studenata engleskog jezika. Budući da su se ispitanici opirali izražavanju na engleskome, istraživačica im je predložila da vode dnevnike, što su oni i prihvatili. Pretpostavka je bila da će dnevnicima pomoći ispitanicima da pronađu svrhu u učenju J2, a da će istraživači pomoći otkriti razloge njihova jezičnoga ponašanja. Rezultati su uputili na složenost i isprepletenost raznih čimbenika, kao što su samopouzdanje, komunikacijska kompetencija, crte ličnosti i drugo. Ista je autorica u drugom istraživanju (2019) opisala razvoj vještine čitanja na engleskome jeziku kod dvoje blizanaca u osnovnoškolskoj dobi. Miješanim, tj. kvantitativno-kvalitativnim metodološkim pristupom, u kojemu se služila različitim načinima prikupljanja podataka, otkrila je sličnosti, ali i razlike među blizancima.

Dijelom kvantitativnim, a dijelom kvalitativnim metodološkim pristupom Beli i Mihaljević Djigunović (2001) istražile su vještinu pisanja šestero naprednih studenata engleskoga kao J2. Istraživanje je provedeno analizom upitnika kao mjernog instrumenta kvantitativnog tipa te kvalitativnom metodom intervjua otvorenog tipa. Autorice u radu analiziraju stavove troje boljih i troje lošijih ispitanika prema različitim aspektima pisanja sastavaka, strategije kojima se pri pisanju služe i uspjeh u pisanju te uspoređuju njihove rezultate. Analiza učeničkih radova upućuju na jasne, lako uočljive razlike u kvaliteti, ali i na poteškoće u određivanju uzorka tih razlika. Uspjeh u pisanju autorice dovode u vezu ne samo s jezičnom kompetencijom nego i s njihovim osobinama, odnosno kognitivnim i afektivnim karakteristikama te zaključuju kako uspjeh u pisanju ovisi o jezičnim, ali i drugim sposobnostima i kompetencijama ispitanika.

Proučavanjem slučaja može se smatrati i iscrpna analiza jezičnih biografija iliraca Dragojle Jarnević, Ljudevita Gaja i Ivana Kukuljevića Sakcinskoga (Novak 2012). Cilj je te studije bio opisati višejezičnost i identitet hrvatskih iliraca, društvene i kulturne skupine s kraja 19. stoljeća, točnije njihovo viđenje vlastitog jezičnog ponašanja, jezične prakse drugih iliraca i šire društvene i jezične stvarnosti (2012: 149). Rekonstrukciju jezičnih biografija troje pripadnika ilirskoga pokreta autor provodi na temelju njihovih objavljenih tekstova i rukopisa, tj. analizira privatnu korespondenciju, dnevničke i autobiografske zapise te u njima istražuje stavove o njihovoj jezičnoj praksi i

jezičnoj praksi njihove okoline. Istražuje i odluke o uporabi određenoga jezika i odabiru određenih gramatičkih oblika ili pravopisnih načela u različitim komunikacijskim situacijama. Na temelju takve analize iz mikroperspektive zaključuje o dinamici društvenojezičnih promjena toga doba na makrorazini (Novak 2012: 10), prije svega o njemačko-hrvatskoj dvojezičnosti i prihvaćanju štokavskog književnog jezika u izvorno kajkavskoj sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

4. Načini prikupljanja podataka

Načini prikupljanja podataka o istraživačkome problemu nazivaju se još i metode (Medved Krajnović 2010), tehnike istraživanja ili instrumenti za prikupljanje podataka te se razlikuju od metodoloških pristupa i njihovih oblika na način da određeni oblik ili vrsta istraživanja može objedinjavati više različitih načina prikupljanja podataka.

4.1. Intervjui

Kako sam naziv kaže, podaci se u kvalitativnom istraživanju mogu prikupljati i kroz razgovor, odnosno intervju s ispitanicima. Intervjui mogu biti različitoga trajanja, kraći ili duži.

S obzirom na karakter pitanja koja se ispitanicima u istraživanju postavljaju razlikuju se strukturirani intervju, polustrukturirani intervju i intervju otvorenog tipa. Strukturirani intervju sadrži unaprijed oblikovana pitanja u određenom slijedu i ona se takva prezentiraju svim ispitanicima. Zbog takve je svoje karakteristike najbliži upitniku, pa je najmanje primjeren kvalitativnim istraživanjima koja teže ispitanikovoj detaljnoj interpretaciji odabrane pojave. Za razliku od strukturiranog, polustrukturirani intervju ostavlja više slobode, mogućnost improvizacije ili preusmjeravanja razgovora na neku drugu važniju ili zanimljiviju temu. Pitanja su također unaprijed osmišljena, ali je istraživaču dopušteno da određena pitanja preskoči, formulira nova ili da izmijeni njihov redoslijed, i to upravo stoga što je u razgovoru s ispitanikom dobio novu informaciju koja je njegovu pozornost odvušla u drugom smjeru. Intervjue otvorenoga tipa karakterizira pak potpuna sloboda pri usmjeravanju razgovora prema određenoj temi. On ipak nije istovjetan spontanom razgovoru dvaju ravnopravnih sugovornika: istraživač nadzire tijek i dinamiku razgovora te ga nastoji zadržati unutar okvira zacrtanoga istraživačkog problema. Važno je da su, bez obzira na tip intervjuja, pitanja postavljena prirodno i u logičnom slijedu, da intervju započne neobaveznim razgovorom koji će ispitanika opustiti te da završi pitanjem koje će ispitaniku omogućiti da dopuni svoju izjavu, izrazi svoje mišljenje o temi ili komentira bilo koji aspekt istraživanja.

Također, neovisno o tome o kojoj je vrsti intervjuja riječ, istraživač se za nj mora dobro pripremiti. Potrebno je pronaći odgovarajući uzorak ispitanika, sastaviti makar i okvirna pitanja te odlučiti o mjestu provođenja i trajanju intervjuja, modalitetu njegova provođenja (uživo ili virtualno) te načinu bilježenja i snimanja ispitanikovih odgovora (pisani tekst, audiozapis ili videozapis). Prostor u kojem se provodi intervju mora biti udoban i tih, a ispitanik se u njemu mora osjećati zaštićenim i sigurnim. Uz tradicionalnu uporabu diktafona, tipičnu za terenska istraživanja, zahvaljujući razvoju internetskih tehnologija intervjui se mogu provoditi i putem interneta (Podboj 2020), no uporaba novih tehnologija otvara neka nova istraživačka i etička pitanja.

Pri provođenju intervjuja vrlo je važan i odnos s ispitanikom. Valja biti svjestan ne samo neravnoteže moći između istraživača i ispitanika nego i razlika u spolu, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, jeziku, seksualnoj orijentaciji, pravnom statusu, obrazovanju ili društvenoj klasi (Rolland i dr. 2020) te tijekom intervjuja zadržati neutralan stav, ne samo prema tim značajkama nego i prema izjavama različitima od istraživačevih uvjerenja. Dobro je da se razgovor odvija u ugodnoj, opuštenoj atmosferi te da ispitanik ne bude opterećen činjenicom da se njegovi odgovori bilježe ili snimaju. Opisujući metodologiju terenskih istraživanja u dijalektologiji, Kekez (2019: 61) sugerira:

Ozračje treba učiniti ležernim, opuštenim, znati se našaliti, saslušati, razgovarati, što će smanjiti napetost govornika i (samo od sebe) otvoriti mjesni govor na svim razinama. Govornika treba i poticati, ali valja pritom biti nenametljiv i poštovati pravo pojedinca ispitanika. Iako treba pristupati otvoreno, pristupačno, dobro je ipak zadržati određenu distanciju, nezamjetnu, odnosno da istraživač bude taj koji će voditi razgovor (...). Uz jezikoslovno, stručno znanje, uz to i metodološko, kao i ono psihološko, potrebno je, pa i ponajprije, ljudskosti.

Također je važno da istraživač unaprijed razmisli i odabere na kojem će se jeziku razgovor voditi. Pavlenko (2007: 172) upozorava na činjenicu da će ispitanikova interpretacija fenomena bitno ovisiti o jeziku pripovijedanja. Zato je dobro da to bude jezik kojim ispitanik dobro vlada, najbolje njegov prvi jezik. Na taj će način lakše izraziti svoje misli i biti spontaniji. No u tom slučaju i istraživač mora poznavati ili barem razumjeti ispitanikov jezik, što ne mora uvijek biti slučaj, primjerice, u istraživanjima nekog manjinskog jezika, dijalekta ili dalekih „egzotičnih“ jezika. Istraživač koji među strancima koji žive u Hrvatskoj istražuje npr. strah od hrvatskoga vjerojatno se ne služi svahilijem, korejskim ili tajskim jezikom, a ne mora se nužno služiti ni drugim europskim

jezicima, npr. njemačkim ili španjolskim. Prednost je intervjuja vođenih na ispitanikovu J2, s druge strane, mogućnost istodobnog ispitivanja njegove jezične kompetencije. U istraživanju o stavovima prema hrvatskome ispitanik može, primjerice, navesti kako mu ovladavanje padežnim sustavom hrvatskoga ne predstavlja problem, a pritom sustavno griješiti u uporabi padeža. Ako se istraživač služi većim brojem jezika, može ispitaniku ponuditi da odabere na kojem će jeziku odgovarati ili pak dopustiti prebacivanje kodova. Također, istraživanje može provoditi i više istraživača od kojih se svaki služi jezikom određene skupine ispitanika (Rolland i dr. 2020).

Osim o jeziku potrebno je dobro voditi računa i o kulturnim razlikama, primjerenosti određenih pitanja i osjetljivosti ispitanika na neki problem jer se neprimjerenim pitanjima može izazvati osjećaj stida (npr. zbog jezičnog nazadovanja ili slabije jezične kompetencije) ili podsjetiti ispitanika na kakvu traumu (npr. u intervjuima s tražiteljima azila). U situacijama kada istraživač nije član zajednice koju istražuje, kao npr. pri istraživanju manjinskih jezika ili dijalekata, teško je predvidjeti reakcije ispitanika. One se mogu kretati između dviju krajnosti: osjećaja polaskanosti i ponosa što osoba „izvana“ istražuje njihov jezik i/ili kulturu te sumnjičavosti i nepovjerenja prema nepoznatoj osobi koja nije član zajednice. Zadatak je istraživača nenametljivo uvjeriti ispitanike u svoje dobre namjere i u dobrobit koju znanstveni interes može predstavljati za zajednicu.

Nedostatak je intervjuja potencijalna subjektivnost, ne samo istraživačeva u interpretaciji dobivenih odgovora već i ispitanikova, i to zbog selektivnog sjećanja, selektivnog iznošenja podataka ili prilagođavanja iskaza pretpostavljenim očekivanjima istraživača. Drugi problem mogu predstavljati nejasnoće ili kontradiktornosti u izjavama, no njih je moguće prevladati postavljanjem potpitanja ili preformuliranjem već postavljenoga.

Istraživač mora biti vrlo vješt u vođenju razgovora, pripremljen tako da može s lakoćom preusmjeravati ispitanika u željenom smjeru, ostaviti ispitaniku vremena da razmisli o pitanju, detaljnije obrazloži svoj odgovor ili promijeni mišljenje, te poticati ispitanika kako bi njegovi odgovori bili što iscrpniji i kako bi eventualno i sam ispitanik ponudio neki novi pogled na problem ili izdvojio još neku blisku i zanimljivu temu. Istraživač mora sa sigurnošću „upravljati“ razgovorom i istovremeno biti pozoran i strpljiv slušatelj. Može se zaključiti kako su za uspješno prikupljanje podataka ovom metodom najvažnije osobine istraživača, njegova međukulturna i jezična kompetencija te odabir jezika na kojem će se razgovor voditi. Valja imati na umu da je intervju nepredvidljiva metoda (Rolland i dr. 2020) te da je važno dobro se za nj unaprijed pripremiti.

O poteškoćama s kojima se pri provođenju intervjua susreće istraživač na temelju vlastitog istraživačkog iskustva detaljnije piše Starčević (2016), a detaljno o tome kako dobro pripremiti intervju i prevladati moguće prepreke v. Rolland i dr. (2020), Creswell (2009), Mackay i Gass (2005) i Bryman (2004).

4.1.1. *Primjer istraživačke prakse*

Skelin Horvat i Muhvić-Dimanovski (2012) putem intervjua i (auto)biografskih narativa devedeset i devetero ispitanika od 12 do 83 godine istražuju percepciju materinskoga jezika u višejezičnoj Istri. Istraživanjem su obuhvaćeni različiti aspekti života ispitanikā, osobito uporaba jezika i uloga jezika u izgradnji njihova identiteta. Intervjui su snimani, transkribirani i analizirani, a analizirani su i relevantni službeni dokumenti vezani uz višejezičnu politiku u Istri.

Unutar većega kvantitativno-kvalitativnog istraživanja Plešković (2019) putem polustrukturiranih intervjua ispituje vitalnost manjinskoga fijumanskoga u Rijeci na početku 21. stoljeća, odnosno utvrđuje njegov trenutni položaj u odnosu na hrvatski i talijanski standard u rasponu od očuvanja do napuštanja jezika te pokušava odrediti perspektivu njegova opstanka u budućnosti. Riječ je o trideset četiri intervjua s govornicima toga romanskog idioma u kojima se, uz sociodemografske podatke o ispitanicima, istražuje demografska održivost zajednice, međugeneracijski prijenos fijumanskoga, domene njegove uporabe, institucijska podrška, identitet govornika, njihova motivacija za poznavanje toga idioma te stavovi prema fijumanskome, hrvatskome i talijanskome standardu.

Podboj (2020) polustrukturiranim intervjuiima putem sustava *Skype* ili uživo istražuje migrantska iskustva i diskursno konstruiranje identiteta deset ispitanica, visokoobrazovanih mladih žena koje su iselile iz Hrvatske tijekom 2010-ih.

Osim u sociolingvističkim istraživanjima intervjui su česti i u dijalektološkim terenskim istraživanjima. Prilikom prikupljanja materijala dijalektolozi se najčešće služe dijalektološkim upitnicima, a snimka spontanoga razgovora služi kao ogled jer se neke jezične značajke određenog mjesnog govora mogu razlikovati od onih potvrđenih u spontanome razgovoru. Suvremeni dijalektolozi predlažu da se dijalektološka istraživanja provode na spontanim razgovorima te da se tek u drugom dijelu ispituju one jezične pojave koji nisu potvrđene u prikupljenome materijalu (Bašić i Malnar Juričić 2016). Na taj način intervju postaje primarni izvor jezičnih podataka.

4.2. *Jezičnobiografski narativi*

Intervjuima su vrlo bliski jezičnobiografski narativi, koji su u kontaktnolingvistička i sociolingvistička istraživanja preuzeti iz sociologije. Biografska se metoda prikupljanja podataka u jezikoslovlju manifestira u trima pojavnim oblicima, točnije kao: 1) evaluacija fikcionalnih i nefikcionalnih pisanih tekstova (romana, dnevnika, biografija, pisama); 2) vrednovanje pisanih podataka dobivenih anketiranjem i 3) provedba i analiza jezičnobiografskih intervjuja (Piškorec i Zelich 2006). U jezičnobiografskim narativima ispitanici iznose podatke o usvajanju, učenju i uporabi većeg broja jezika koje potom istraživači analiziraju u odnosu na ispitanikovu biografiju i širi društveni kontekst. Idealna su metoda za opisivanje individualne i kolektivne konstrukcije identiteta i uloge koju jezik/jezici u tome imaju. Terminološki se razlikuju jezičnobiografski iskaz, tj. narativ i jezične biografije kao rezultat analize: jezična biografija nastaje na temelju rekonstrukcije jezičnobiografskoga iskaza i općih biografskih podataka (Grgić 2018). O provedbi jezičnobiografskog intervjuja, transkripciji intervjuja, analizi, ulozi istraživača te strukturnim i sadržajnim karakteristikama narativa v. Pavlenko (2007) i Grgić (2018), a o narativima i istraživanjima narativa v. Barkhuizen (2020).

4.2.1. *Primjer istraživačke prakse*

Piškorec i Zelich (2006) prikazuju i analiziraju jezičnobiografske intervjuje dvoje izvornih govornika hrvatskoga jezika koji su devedesetih godina dvadesetoga stoljeća kao izbjeglice iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine živjeli u Njemačkoj. Ondje su boravili kao radnici migranti i usvajali njemački jezik. U svrhu istraživanja njihovih jezičnih biografija sastavljen je katalog pitanja koja su istraživačima poslužila kao orijentir za provedbu i snimanje polustrukturiranih intervjuja. Ispitivali su se osnovni biografski podaci, podaci o usvajanju i uporabi njemačkoga jezika, percepcija kulturoloških razlika između Hrvatske i Njemačke, odnos prema materinskome jeziku i drugo. Analiza obuhvaća analizu sadržaja intervjuja i rekonstrukciju njihove jezične biografije, pa su i rezultati dvojaka karaktera: rezultat je prve analize tekst nastao selektivnim prikazom snimljenog materijala u kojem je u prvom planu narativ ispitanika, a drugi je tekst rekonstruirana biografija ispriповijedana glasom istraživača.

Iz sociolingvističke je perspektive analiziran i već spomenuti korpus jezičnih biografija gradišćanskih Hrvata u Austriji u pisanome obliku i u obliku transkribiranih intervjuja (Šćukanec 2011, 2012). Na temelju analize jezičnobiografskih tekstova prikupljenih na terenu prikazani su stavovi ispitanika prema identitetu i jeziku. Ista je autorica (2016, 2017) za potrebe

istraživanja iskustva migracija u zajednici s područja Žumberka prikupila korpus od dvadeset i šest narativnih intervjua u kojima ispitanici, gastarbajteri i (re)migranti iznose svoja životna iskustva. Analiza narativnih intervjua pokazala je da iako na individualnoj razini svaka priča ima svoje osobitosti, gastarbajteri dijele vrlo slična iskustva, pa se iz njihovih priča mogu izdvojiti neka zajednička obilježja.

Ranije navedeno istraživanje jezičnoga identiteta inojezičnih govornika hrvatskoga u Hrvatskoj (Grgić 2018) također je primjer jezičnobiografskog narativa. Analizirani su iskazi četrnaestero inojezičnih govornika hrvatskoga iz različitih susjednih, ali i dalekih zemalja koji žive u Republici Hrvatskoj. U svojim narativnim iskazima oni se samoprikazuju, ali istodobno prikazuju i druge članove svojih obitelji ili zajednice kojoj pripadaju te vlastitu jezičnu praksu i praksu njihove okoline. Istraživanje otkriva nastajanje, razvoj i ulogu dvojezičnosti u životima tih ljudi, na razini zajednice s kojom se poistovjećuju i na razini zemlje u kojoj žive. Pokušaj je to da se prvi put opišu inojezični govornici hrvatskoga koji žive u Republici Hrvatskoj, bolje razumije njihov jezični identitet, a time i složenost višejezičnosti u Republici Hrvatskoj.

4.3. Dnevnici

U dnevničkim zapisima ispitanici bilježe svoje misli u procesu učenja i o njemu te opisuju svoja ponašanja u vezi s istraživačkim problemom (Rose 2020). Budući da ispitanici sami bilježe svoje svakodnevne aktivnosti, misli, osjećaje ili psihička stanja, dnevnici pružaju uvid i u one aspekte koji nisu vidljivi oku vanjskog promatrača i do kojih je drugim metodama prikupljanja podataka teško doći (Dörnyei 2007). Zavrivanjem u „privatne svjetove“ ispitanika (Pavlenko 2007: 164) moguće je, primjerice, analizirati afektivne čimbenike u ovladavanju jezikom ili pojedinačne strategije učenja. Dnevnici su dakle introspekcijski postupci nadziranja neke jezične pojave čiji je glavni nedostatak upravo manjak kontrole istraživača: istraživač nema utjecaja na kvalitetu i kvantitetu zapisa, kao ni na fokus ispitanika (Rose 2020).

Takav je način prikupljanja podataka osobito praktičan i čest u istraživanjima unutar razrednog okruženja u kojima sudjeluju studenti ili polaznici jezičnog tečaja. Također, dnevnici su česta metoda istraživanja dječjeg jezika (Kuvač i Palmović 2007), no u tom slučaju riječ je obično o zapisima roditelja, bliske osobe ili samog istraživača (ponekad se te uloge preklapaju). Prednost je roditeljskih zapisa u tome što najbolje poznaju svoje dijete i provode s njim najviše vremena, no kako mnogi sumnjaju u pouzdanost takva načina prikupljanja podataka, oni se najčešće kombiniraju s drugim metodama.

U dnevnicima dakle osoba može svjedočiti o svojem ili tuđem iskustvu učenja ili usvajanja jezika, o poteškoćama i napretku u vezi s ovladavanjem pojedinom jezičnom vještinom ili jezičnom pojavom, može svjedočiti o svojoj ili tuđoj jezičnoj praksi ili jezičnoj praksi neke zajednice u određenom razdoblju, pa se na temelju dnevnika može opisati jezični razvoj pojedinca, ali i dobiti širi uvid u prostorno-vremenski okvir u kojem je zapis nastao.

4.3.1. *Primjer istraživačke prakse*

U okvirima hrvatskih istraživanja nekoliko je primjera ovakva načina prikupljanja podataka. Medved Krajnović (2002, 2006) istražuje razvoj hrvatsko-engleske dvojezičnosti u dječjoj dobi. Riječ je o proučavanju slučaja, a kao jednim od načina prikupljanja podataka autorica se koristila i dnevničkim zapisima. Kao roditelj, tijekom 15 mjeseci vodila je dnevnik o sukcesivnom razvoju dvojezičnosti svojega sina. On je u dobi od dvije godine i 10 mjeseci počeo, uz hrvatski kao prvi jezik, usvajati u prirodnom okruženju i engleski jer je obitelj u tom razdoblju živjela u Irskoj. Dobiveni podaci uključuju opis jezičnog i izvanjezičnog konteksta kojem je dječak bio izložen tijekom svojega dvojezičnog razvoja, primjere razvoja jezične kompetencije u prvom i drugom jeziku, primjere razvoja njegove komunikacijske i strategijske kompetencije te primjere razvoja djetetove metajezične kompetencije.

Ista autorica (1997) dnevničkim je zapisima pratila i vlastito učenje četvrtoga stranog jezika. U radu daje prikaz ove introspektivne metode i iznosi osobno iskustvo tromjesečnog učenja francuskoga u jednoj zagrebačkoj privatnoj školi. Zapisi se odnose na analizu grešaka, strategije učenja i motivaciju.

Županović Filipin (2015) u longitudinalnom je istraživanju metodom snimanja djetetove interakcije s okolinom i zapisivanja djetetova spontanog govora, tj. vođenjem dnevnika opisala jezični razvoj dvodijalektalnoga djeteta u prve tri godine života. Okolinski je govor djeteta urbana zagrebačka kajkavština, a majčinski mu je novoštokavski ikavski govor kakvim se govori u Splitu. Autorica prikazuje razvojne faze u usvajanju govora s posebnim osvrtom na podrijetlo usvojenih elemenata.

4.4. *Opažanje*

U primijenjenoj se lingvistici opažanje definira kao sistematično promatranje događaja, interakcija, ponašanja, odnosa i tvorevina u vezi s jezikom i oko njega u određenom društvenom okruženju (Curdt-Christiansen 2020). To se može odnositi npr. na opažanje odabira jezika u višejezičnom okruženju, uporabu određenog jezika u određenim komunikacijskim situacijama ili jezičnim

domenama, na očuvanje ili napuštanje manjinskoga jezika, na jezični razvoj ili nazadovanje, na zakonitosti razrednoga diskursa, usvojenost određenih jezičnih kategorija i sl.

Najveća je prednost ove metode što omogućuje praćenje određene pojave uživo i iz prve ruke. Pri opažanju istraživač detaljno bilježi svoje komentare i/ili snima ispitanike tijekom određene jezične aktivnosti. Stoga je vrlo bitno odrediti točno mjesto u kojem će se opažanje odvijati (npr. razred, dom, igralište, škola i dr.) i značajke tog mjesta (npr. opremljenost i izgled učionice), osobe koje će se promatrati (npr. učitelj, učenik, roditelj i dr.), interakciju, tj. uporabu određenog jezika, teme, verbalnu i neverbalnu komunikaciju i dr., uobičajene rituale ili ponašanja (npr. gledanje TV programa na nekom jeziku, uporaba interneta na stranom jeziku i dr.) te vrijeme namijenjeno opažanju (Curdt-Christiansen 2020).

Posebno je važno naglasiti da pri ovakvu načinu prikupljanja podataka treba pokušati smanjiti svaki utjecaj na ispitanike. Suočeni s činjenicom da ih netko promatra ili snima, ispitanici mogu npr. osjećati nelagodu, promijeniti ili izbjegavati određena ponašanja. Ta je zamjerka ovoj metodi poznatija pod nazivom „promatrački paradoks“ (Labov 1972), tj. nastojanje istraživača da promatra kako se ljudi ponašaju kad nisu promatrani dok se druge strane ti isti podaci mogu dobiti samo promatranjem.³

Pri opažanju istraživač može biti posve uronjen u život zajednice (engl. *complete participant*) i poistovjetiti se s njome, pa i nauštrb znanstvene objektivnosti, što je najčešća zamjerka ovoj metodi; može opažati uz sudjelovanje u tzv. sudioničkom promatranju (engl. *participant observer/ partial participant*), pri čemu sudjeluje u životu zajednice, ali ga ona prepoznaje kao vanjskog člana, tj. zadržava ulogu istraživača; može također istraživati promatranjem bez sudjelovanja, tj. „izvana“ (engl. *non-participant observer*), pri čemu ga zajednica najčešće i ne prepoznaje kao istraživača, npr. pri istraživanju razrednog diskursa u osnovnoj školi istraživač se može priključiti grupi studenata na hospitiranju.

Promatračkom je paradoksu po naravi blizak i tzv. Hawthorneov efekt. Prisutnost istraživača može utjecati na ponašanje i spontanost ispitanika te tako stvoriti iskrivljenu sliku stvarnosti: svjesni prisutnosti promatrača ispitanici nastoje ostvariti bolje rezultate negoli u neutralnim, spontanim, svakodnevnim (jezičnim ili kojim drugim) aktivnostima.

³ „The aim of linguistic research in the community must be to find out how people talk when they are not being systematically observed; yet we can only obtain this data by systematic observation.“ (Labov 1972: 209)

Iako istraživač ovom metodom može prikupiti mnogo podataka, opažanje je neizbježno subjektivno i selektivno jer istraživač sam određuje koga i što će, kada, koliko i kako promatrati, pa ga je dobro kombinirati s drugima metodama (Curdt-Christiansen 2020).

4.4.1. *Primjer istraživačke prakse*

Ranije navedeni primjeri etnografskih istraživanja u hasidskoj zajednici New Yorka (Abramac 2016) i zadarskoj arbanaškoj zajednici primjer su, između ostaloga, i metode opažanja (Šimičić i Bilić Meštrić 2018).

Metoda opažanja primijenjena je i u studiji slučaja hrvatsko-engleske iseljeničke dvojezičnosti u jednoj četveročlanoj hrvatskoj obitelji koja od 1974. godine živi u Kanadi. Istraživač je tijekom istraživanja boravio u kući ispitaničke obitelji, u kojoj živi troje od četvero članova – otac, majka i kći. Cilj je bio istražiti sociolingvističke uvjete usvajanja engleskoga kao većinskoga jezika, domene uporabe engleskoga i hrvatskoga, odnos dvojezičnosti i etniciteta u formiranju individualnog identiteta te aspekte jezičnog nazadovanja u hrvatskom jeziku (Starčević 2014). Osim metodom opažanja autor se služio i polustrukturiranim intervjuom te kasnijom analizom transkribiranoga korpusa. Promatranje međusobne interakcije ispitanika, njihova odnosa s drugim kanadskim Hrvatima i osobama drugih nacionalnosti u svakodnevnom životu olakšali su istraživaču interpretaciju, evaluaciju i dali potvrdu o točnosti podataka prikupljenih iz intervjua.

Oslanjajući se u potpunosti na metodu opažanja i bilježenje podataka, Patekar (2017) opisuje najčešće poteškoće s kojima se susreću studenti i pripravnici, budući učitelji stranoga jezika, pri izvođenju nastavnoga sata u osnovnoj i srednjoj školi. Te su poteškoće uočene i zabilježene tijekom sedam godina promatranja nastavnih sati prakse studenata i pripravnika na stručnome ispitu. Izdvojeni su uporaba glasa, motiviranje učenika, davanje uputa, planiranje dužine aktivnosti, uporaba dodatnih materijala, prozivanje učenika, organiziranje rada u paru i grupi, pisanje na ploči, prijelaz između aktivnosti, odnos prema poučavanju gramatike, provođenje aktivnosti slušanja te upravljanje učionicom. Rad je namijenjen ponajprije samim studentima i pripravnicima, njihovim mentorima, učiteljima početnicima, ali i sveučilišnim predavačima metodičkih kolegija.

Jelić i Vlašić (2020) opažanjem, kao jednom od metoda, nastoje utvrditi učestalost i funkcije uporabe hrvatskoga jezika na satu španjolskoga kao stranoga jezika te ispitati stavove učenika i nastavnika u vezi s tim pitanjem. Istraživanje je provedeno kvalitativnom i kvantitativnom metodom, a uključilo je promatranje nastavnih sati, anketiranje učenika i intervjuiranje nastavnica.

Promatranjem nastavnih sati utvrdile su da učenici i nastavnice nešto više od polovice vremena komuniciraju na J1 te na temelju rezultata daju smjernice za poboljšanje nastavnog procesa i češću uporabu španjolskoga.

4.5. Verbalni protokoli

Verbalni protokoli ili usmena izvješća česta su metoda u istraživanjima ovladavanja J2 jer pružaju uvid u jezične, kognitivne i afektivne procese u svijesti ispitanika tijekom obrade jezičnih podataka te ponašanja koja su u osnovi uporabe, usvajanja i učenja jezika (Šamo 2012). Ona pomažu istraživačima da bolje razumiju zašto ispitanici reagiraju na određeni način, kako razumiju jezični zadatak, kako se osjećaju tijekom izvršavanja zadatka (Medved Krajnović i Šamo 2007). To su zapravo misli koje ispitanik navodi dok rješava neki zadatak, u određenim razdobljima tijekom izvršavanja zadatka ili nakon što je riješio zadatak. Proces ispitanikova navođenja misli snima se i kodira te se potom analiziraju prijepisi.

S obzirom na podatke koji se na taj način prikupljaju razlikuju se introspektivna i retrospektivna izvješća te glasno navođenje misli. Introspektivnim se izvješćima istodobno s rješavanjem jezičnog zadatka izvještava o korištenim strategijama. Retrospektivna se izvješća prikupljaju nakon izvršavanja jezičnog zadatka; istraživač obično traži od ispitanika da se pokuša prisjetiti kako je rješavao zadatak i o čemu je pritom vodio računa. Glasno navođenje misli također se provodi istodobno s izvršavanjem zadatka, no u njima se od ispitanika ne traži da izvještavaju o kognitivnim procesima, nego da verbaliziraju naglas cijeli proces rješavanja zadatka.

S obzirom na vrijeme provođenja te metode, mogu se dobiti podaci o sadržaju radnoga pamćenja, ali i o promjenama u radnom pamćenju tijekom određenog vremena. To je istodobno i jedno od ograničenja te metode: ona isključuje automatske procese jer ispitanici navode samo one misli kojih su svjesni; fokusirani na problem, ispitanici se mogu služiti strategijama kojima se inače, pri uobičajenom obavljanju aktivnosti, ne služe. U obzir također treba uzeti i činjenicu da crte ličnosti, vještine izražavanja te afektivni odnos s istraživačem mogu utjecati na rezultate. Šamo (2012) na temelju vlastitog iskustva navodi ove poteškoće: početno nesnalaženje ispitanika, nespremnost na glasno navođenje misli, nemogućnost pružanja potrebnih objašnjenja, želja da se udovolji očekivanjima istraživača, nepoželjni uvjeti rada i drugo, pa daje preporuke da se istraživač dobro pripremi i uputi ispitanike u način provođenja cijeloga postupka. Za više informacija o verbalnim protokolima v. Cowan (2017) te Zhang i Zhang (2020).

4.5.1. *Primjer istraživačke prakse*

Šamo (2006) istražuje strategije čitanja tekstova na engleskom jeziku u skupinama uspješnih i manje uspješnih čitatelja te nastoji utvrditi postoji li bitna razlika u njihovoj primjeni. Podatke prikuplja iz višestrukih izvora (standardizirani test engleskog jezika, testovi dopunjavanja i verbalni protokoli) i analizira ih kvantitativno i kvalitativno. Između ostalih zaključaka istraživanje je potvrdilo jednu od hipoteza vezanu uz uporabu strategija, čemu je nesumnjivo pridonijela upravo primjena verbalnih protokola: dobri čitatelji rabe više različitih strategija i čine to znatno češće od onih manje uspješnih.

U drugom su radu primjenom testa dopunjavanja kao specifičnog zadatka te verbalnih protokola utemeljenih na glasnom navođenju misli i retrospektivnoj analizi postupka prikupljeni podaci o strategijskom ponašanju 111 ispitanika (Šamo 2007). Analiza verbalnih protokola oslikala je usvajanje vještine čitanja i kao interakciju unutar koje se u osnovi prepoznaju kognitivne, metakognitivne, društvene i afektivne strategije učenja.

Medved Krajnović i Šamo (2007) služile su se tim načinom prikupljanja podataka i u istraživanju provedenom među osnovnoškolcima u dobi od 13 do 14 godina, učenicima 37 hrvatskih osnovnih škola koji su engleski učili kao J2. Jezično se znanje učenika ispitivalo trima različitim testovima dopunjavanja tijekom četiri mjeseca. Osim toga učenici su istodobno s rješavanjem zadataka glasno navodili misli. Važno je napomenuti da su prije provođenja protokola učenici dobili upute kako izvještavati o vlastitim mislima. Cijeli je postupak snimljen, prijepisi su kodirani te analizirani kvalitativno i kvantitativno. Retrospektivna su izvješća prikupljena naknadno. Istraživanje je otkrilo strategije kojima se učenici služe (npr. pogađanje, oslanjanje na intuiciju), ali i druge čimbenike koji utječu na rezultate testova jezičnoga znanja.

4.6. *Akcijsko istraživanje*

Akcijsko je istraživanje, u smislu istraživačke metode, nastojanje da se promijeni društvena praksa, odnosno djelovanje (Banegas i Consoli 2020: 176). Istraživač pokušava intervenirati u vlastito radno okruženje (npr. nastavni proces u učionici) preispitujući i mijenjajući neke od njegovih značajki. Te se značajke mogu odnositi na kontekst (instituciju, kurikulum, zakonske odredbe, geografske, kulturne i ekonomske čimbenike i dr. što utječe na nastavnu praksu), sudionike (učenike i nastavnika) i probleme (tj. poteškoće ili pitanja koja izviru iz neposredne prakse ili nastavne situacije). Akcijaska istraživanja nastaju dakle unutar samoga nastavnog procesa, unutar njega se razvijaju i njemu su u konačnici i usmjerena, s ciljem poboljšanja. Mogu uključivati

različite metode: istraživačke dnevnike, dokumentaciju, intervjuje, ankete, skale procjena, opažanje, bilježenje, testove, videozapise i dr.; mogu također uključivati i postupke: promatranje neke pojave, opisivanje, planiranje, djelovanje, promišljanje, vrednovanje i, konačno, promjenu. Ono što akcijska istraživanja razlikuje od drugih metoda jest aktivno sudjelovanje ispitanika – oni postaju aktivnim sudionicima cijeloga procesa.

4.6.1. *Primjer istraživačke prakse*

Silić (2007) opisuje kako stvoriti poticajno okruženje za prirodno učenje stranoga jezika u okruženju dječjega vrtića. Za potrebe istraživanja korišteno je akcijsko istraživanje s elementima etnografskoga pristupa, jer je na taj način bilo moguće neposredno pratiti, razmatrati i mijenjati postojeće uvjete poticanja komunikacije na stranome jeziku. Promatranje i bilježenje podataka obavljalo se uz pomoć tehničkih pomagala (videokamere, fotografskog aparata, kasetofona) te uz pomoć vođenja dnevnika sa zapažanjima o uvjetima, situacijama, vrstama aktivnosti te načinima i kvaliteti komunikacije na engleskome jeziku između djece i odraslih tijekom boravka u odgojnoj skupini. Rezultati su dali uvid u neke elemente procesa učenja stranog jezika te u karakter poticajnog okruženja u institucijskim uvjetima (dječjem vrtiću).

Iako nije izravno vezano isključivo uz područje jezikoslovlja, istraživanje Bilić Meštrić i dr. (2014) upućuje na mogućnosti ostvarivanja nastave kao dubinski dijaloške prakse putem kritičkog prijateljstva sa studentima. Na dijalog se u radu gleda kao na pedagoški odnos koji čini neprestano diskursno uključivanje sudionika, utemeljeno na odnosu recipročnosti i refleksivnosti. Plan je bio ostvariti kritičko prijateljstvo sa studentima na način da se znatno aktivira njihova uloga u refleksiji o cijelom nastavnom procesu (studenti svojim kritičkim komentarima dijaloški oblikuju nastavu te aktivno sudjeluju u istraživanju). Metodologija preuzima određene elemente akcijskih istraživanja – djelovanje i stalnu refleksiju koja uključuje povremeno vođenje istraživačkog dnevnika te – ključno u ovom istraživanju – stalne komentare studenata kao kritičkih prijatelja.

4.7. *Analiza arhivske građe*

Analizom arhivske građe mogu se također opisati određene jezične pojave ili ponašanja. Kao izvor podataka mogu poslužiti pisani radovi učenika, književno-umjetnički tekstovi, pisma, audiozapisi i videozapisi. Vujević (2006) razlikuje: 1) rad na literaturi kojim razvijamo teorijski okvir našega istraživanja; 2) rad na dokumentaciji kojim dolazimo do potrebnih podataka koje su drugi prikupili

kao sekundarnog izvora podataka i 3) analizu sadržaja kao metodu prikupljanja podataka iz informacijskog materijala, knjiga, časopisa, novina, s radija, televizije i interneta.

4.7.1. *Primjer istraživačke prakse*

Dijalektološkim istraživanjem grobničkih govora u 21. stoljeću utvrđena su znatnija odstupanja na fonološkoj, morfološkoj i sintaktičkoj razini u odnosu na grobničke govore u 20. stoljeću. Istraživanje je provedeno analizom jezika recentnih tekstova govornika grobničkoga govora različitih generacija i njihova spontanoga, svakodnevnoga govora te njihovom usporedbom s grobničkim govorom 20. stoljeća, opisanim u stručnoj literaturi (Zubčić i Šupljika 2016).

Spicijarić Paškvan (2018) analizira nazive slastica u fijumanskom idiomu Rijeke. Metoda prikupljanja građe temeljila se na ekscerpiranju leksema iz postojećih fijumanskih rječnika te je na taj način sastavljen upitnik za terensko istraživanje. Nakon razgovora s izvornim govornicima prikupljeni su leksemi etimološki obrađeni. Da bi se pokazala zastupljenost određenih leksema (zabilježeni na terenu) i u drugim mletačkim govorima, pregledani su i rječnici venecijanskog, istromletačkog, tršćanskog, dalmatinskoga mletačkog, a konzultirani su i dostupni čakavski rječnici okolice Rijeke. Rad pokazuje kako kultura pojedinoga (višejezičnog) kraja u širem smislu nadilazi jezične različitosti i otkriva sličnosti koje proizlaze iz klimatskih, socijalnih i ekonomskih prilika te navika ljudi na tom području.

Badurina i Matešić (2007) razmatraju mogućnosti istraživanja govorenoga diskursa u najšire moguće shvaćenom smislu te izdvajaju najizrazitije tipove realizacije jezika, više ili manje zastupljene u hrvatskoj dijalektologiji i pragmalingvistici. Među njima navode i analize zapisa koji vjerno prenose eksplicitnu komunikacijsku situaciju, tj. one u kojima zapisivač pedantno zapisuje cijeli govorni čin s više ili manje zastupljenim elementima situacijskoga konteksta, kakav je i transkript dijaloga između voditelja i slušatelja jedne radijske emisije. Taj je transkript autoricama poslužio kao građa na temelju koje analiziraju govoreni diskurs jednoga konkretnog tipa sa svim njegovim jezičnim i izvanjezičnim značajkama, ali i problematiziraju o metodama hrvatskih dijalektoloških i pragmalingvističkih istraživanja, navodeći mogućnosti i dajući sugestije kako ih učiniti još relevantnijima. Transkript audiozapisa poslužio je autoricama da propitaju što sve govoreni diskurs nudi svojim istraživačima, odnosno što još može i treba biti predmetom istraživanja jezične komunikacije (2007).

5. Triangulacija

Da bi se izbjegli nedostaci svake pojedine metode, u kvalitativnim se istraživanjima često od istraživača zahtijeva primjena triangulacije. Pod triangulacijom se podrazumijeva uporaba više različitih načina prikupljanja podataka, čime se nastoji osigurati njihova točnost, a time i vjerodostojnost rezultata (Bryman 2004).

Razlikuju se četiri vrste triangulacije: 1) triangulacija podataka, tj. prikupljanje podataka u različitim vremenima, iz različitih izvora ili od različitih ispitanika; 2) triangulacija istraživača, pri čemu različiti istraživači ili procjenitelji samostalno prikupljaju podatke o istoj pojavi i uspoređuju rezultate; 3) metodološka triangulacija, tj. uporaba više različitih metoda prikupljanja podataka i 4) teorijska triangulacija, tj. primjena više različitih teorija u interpretaciji dobivenih podataka (Denzin 1970).

U praksi se ona najčešće odnosi upravo na uporabu većeg broja metoda, kao što je opisano u većini navedenih primjera, ali i na istovremenu primjenu kvalitativnih i kvantitativnih metoda, tj. kvalitativnoga i kvantitativnoga metodološkog pristupa koji se u suvremenim istraživanjima, iz već navedenih razloga, sve češće primjenjuje.

6. Zaključak

Rad je imao za cilj opisati značajke kvalitativnog metodološkog pristupa u jezikoslovnim istraživanjima, usporediti ih sa značajkama kvantitativnog metodološkog pristupa, te uputiti kako na samodostatnost svakoga pojedinog pristupa, tako i na mogućnost njihova kombiniranja. Prikazani su najčešći oblici, tj. tipovi kvalitativnih istraživanja i metode, odnosno načini prikupljanja podataka na kojima se takva istraživanja temelje. Prikazom primjene kvalitativnog metodološkog pristupa u hrvatskome jezikoslovlju nastojalo se istaknuti njegove prednosti, prije svega u odnosu na širinu i dubinu kojom obuhvaća promatranu jezičnu pojavu. Unatoč njegovim nedostacima uporaba je ovoga pristupa sve češća, opravdana i potrebna upravo zato što omogućuje opisivanje složenog konteksta određenog fenomena te zahvaljujući svojoj otvorenosti pomaže otkriti i postaviti nova istraživačka pitanja koja najčešće nisu bila uključena u nacrt prvotnog istraživanja.

Literatura

- Abramac, Gabi (2016) *Dos heylike yidish vort: Jidiš i drugi jezici ortodoksnih židovskih zajednica u New Yorku*. Zagreb: Srednja Europa.
- Badurina, Lada; Matešić, Mihaela (2007) „Govor na kušnji – istraživanja govorenog diskursa: zamke i izazovi.“ U *U službi jezika – Zbornik u čast Ivi Lukežić*, ur. Vranić, Silvana, 267–289. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kroatistiku.
- Bagarić Medve, Vesna; Pavičić Takač, Višnja (2014) „Istraživanja poučavanja inih jezika i ovladavanja njima.“ *Strani jezici: časopis za unapređenje nastave stranih jezika* 43 (2): 81–103.
- Banegas, Darío Luis; Consoli, Sal (2020) „Action research in language education.“ U *The Routledge Handbook of Research Methods in Applied Linguistics*, ur. McKinley, Jim; Rose, Heath, 176–187. London, New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Barkhuizen, Gary (2020) „Core dimensions of narrative inquiry.“ U *The Routledge Handbook of Research Methods in Applied Linguistics*, ur. McKinley, Jim; Rose, Heath, 188–198. London, New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Bašić, Marijana (2015) *Morfosintaktički razvoj u hrvatskome kao inome jeziku – prikaz slučaja*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Bašić, Marijana (2017) „Inojezični razvoj i teorije dinamičnih sustava.“ *Croatica et Slavica Iadertina* 13 (2): 287–320.
- Bašić, Martina; Malnar Juričić, Marija (2016) „Hrvatska dijalektološka istraživanja – ščera, danas, jutra.“ *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 40 (60): 63–74.
- Beli, Vesna; Mihaljević Djigunović, Jelena (2001) „Writing skills of advanced level: Evidence from six case studies.“ *Studia Romanica et Anglicae Zagabiensia: Revue publiée par les Sections romane, italienne et anglaise de la Faculté des Lettres de l'Université de Zagreb* 45–46: 65–73.
- Brown, James Dean (2004) „Research Methods for Applied Linguistics: Scope, Characteristics, and Standards.“ U *The Handbook of Applied Linguistics*, ur. Davis, Alen; Elder, Catherine, 476–500. Oxford: Blackwell.
- Brown, James Dean (2011) „Quantitative Research in Second Language Studies.“ U *Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning, Volume II*, ur. Hinkel, Eli, 190–208. New York, London: Routledge.

- Bryman, Alan (2004) *Social research methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Cowan, John (2017) „The potential of cognitive think-aloud protocols for educational action-research.“ *Active Learning in Higher Education* 20 (3): 219–232.
- Creswell, John W. (2009) *Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Curdt-Christiansen, Xiao Lan (2020) „Observations and field notes: Recording lived experiences.“ U *The Routledge Handbook of Research Methods in Applied Linguistics*, ur. McKinley, Jim; Rose, Heath, 336–347. London, New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Čagalj, Ivana; Skelin Horvat, Anita; Ščukanec, Aleksandra (2019a) „Ima li jezika nakon Groba? O pesimizmu, stanju i perspektivama hrvatskoga jezika u Slovačkoj.“ U *Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme*, ur. Pintarić, Neda; Čagalj, Ivana; Vidović Bolt Ivana, 33–41. Zagreb: Srednja Europa.
- Čagalj, Ivana; Ščukanec, Aleksandra; Skelin Horvat, Anita (2019b) „Sociolingvistička slika hrvatske dijaspore u Slovačkoj.“ *Hrvatski iseljenički zbornik* 1: 96–107.
- Davis, Alan; Elder, Catherine (ur.) (2004) *The Handbook of Applied Linguistics*. Oxford: Blackwell.
- Denzin, Norman K. (1970) *The research act in sociology*. Chicago: Aldine.
- Dörnyei, Zoltan. (2007) *Research Methods in Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Duff, Patricia A. (2020) „Case study research: making language learning complexities visible. U *The Routledge Handbook of Research Methods in Applied Linguistics*, ur. McKinley, Jim; Rose, Heath, 144–153. London, New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Grgić, Ana (2018) *Jezični identitet inojezičnih govornika hrvatskoga koji žive u Republici Hrvatskoj*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Jelić, Andrea-Beata; Vlašić, Nikolina (2020) „Uporaba materinskoga jezika u razrednom diskursu na satu španjolskoga jezika.“ *Strani jezici: časopis za primijenjenu lingvistiku* 49 (2): 227–245.
- Lewis-Beck, Michael S.; Bryman Alan; Futing Liao, Tim (ur.) (2004) *The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, Inc.

- Bilić Meštrić, Klara; Đurić, Tanja; Ivančić, Brankica (2014) „Teaching as a Dialogue through Critical Friendship with Students (an Example of Reflective Practice).“ *Život i škola* 31 (1): 160–175.
- Kekez, Stipe (2019) „O metodologiji dijalektološkoga istraživanja.“ *Croatica et Slavica Iadertina* 15(1): 55–71.
- Kuvač, Jelena; Palmović, Marijan (2007) *Metodologija istraživanja dječjega jezika*. Zagreb: Naklada Slap.
- Labov, William (1972) *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Mackey, Alison; Gass, Susan M. (2005) *Second language research: Methodology and design*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- McKinley, Jim (2020) „Introduction: theorizing research methods in the ‘golden age’ of applied linguistics research.“ U *The Routledge Handbook of Research Methods in Applied Linguistics*, ur. McKinley, Jim; Rose, Heath, 1–12. London, New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Medved Krajnović, Marta (1997) „Dnevnik učenja – učeći četvrti strani jezik.“ *Strani jezici* 26 (1): 32–42.
- Medved Krajnović, Marta (2002) „The Nature and Role of Code-switching in a Developing Bilingualism.“ *Studia Romanica et Anglica Zagrabienisa* 47–48: 311–334.
- Medved Krajnović, Marta (2006) „Dynamism of Successive Childhood Bilingualism.“ *Studia Romanica et Anglica Zagrabienisa* 50: 25–38.
- Medved Krajnović, Marta (2010) *Od jednojezičnosti do višejezičnosti: Uvod u istraživanja procesa ovladavanja inim jezikom*. Zagreb: Leykam International.
- Medved Krajnović, Marta; Šamo, Renata (2007) „Testing Foreign Language Proficiency – What Verbal Protocols Reveal.“ *Studia Romanica et Anglica Zagrabienisa* 52: 283–299.
- Miočić, Ivana (2018) „Fleksibilnost studije slučaja: prednost ili izazov za istraživače?“ *Ljetopis socijalnog rada* 25 (2): 175–194.
- Novak, Kristian (2012) *Víšejezičnost i kolektivni identiteti iliraca: jezične biografije Dragojle Jarnević, Ljudevita Gaja i Ivana Kukuljevića Sakcinskoga*. Zagreb: Srednja Europa d.o.o.
- Patekar, Jakob (2017) „Common challenges in delivering a successful foreign language lesson.“ *Strani jezici* 46 (1–2): 101–118.

- Pavlenko, Aneta (2007) „Autobiographic Narratives as Data in Applied Linguistics.“ *Applied Linguistics* 28 (2): 163–188.
- Piškorec, Velimir; Zelich, Marina (2006) „Jezičnobiografski aspekti usvajanja njemačkoga u izbjeglištvu.“ *Strani jezici: časopis za unapređenje nastave stranih jezika* 35 (3): 277–290.
- Plešković, Maša (2019) *Vitalnost fjumanskoga dijalekta – stanje i perspektive na početku 21. stoljeća*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Podboj, Martina (2020) „Narativna analiza kao metoda uvida u diskursnu konstrukciju identiteta.“ *Suvremena lingvistika* 46 (90): 239–264.
- Richards, Keith (2009) „Trends in qualitative research in language teaching since 2000.“ *Language Teaching* 42 (2): 147–180.
- Rolland, Louise; Dewaele Jean-Marc; Costa, Beverley (2020) „Planning and conducting ethical interviews: power, language and emotions.“ U *The Routledge Handbook of Research Methods in Applied Linguistics*, ur. McKinley, Jim; Rose, Heath, 279–289. London, New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Rose, Heath (2020) „Diaries and journals: collecting insider perspectives in second language research.“ U *The Routledge Handbook of Research Methods in Applied Linguistics*, ur. McKinley, Jim; Rose, Heath, 348–359. London, New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Sekol Ivana; Maurović Ivana (2017) „Miješanje kvantitativnog i kvalitativnog istraživačkog pristupa u društvenim znanostima – miješanje metoda ili metodologija?“ *Ljetopis socijalnog rada* 24 (1): 7–32.
- Silić, Andreja (2007) „Stvaranje poticajnoga okruženja u dječjemu vrtiću za komunikaciju na stranome jeziku.“ *Odgojne znanosti* 9 (2): 67–84.
- Skelin Horvat, Anita; Čagalj, Ivana; Ščukanec, Aleksandra (2017) „O položaju manjinskoga jezika “odozdo” i “odozgo” na primjeru hrvatskoga jezika u Slovačkoj.“ *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 43 (1), 227–240.
- Skelin Horvat, Anita; Muhvić-Dimanovski, Vesna (2012) „My mother tongue... Croatian, Istrian, local, ... depends where I am: The perception of mother tongue in multilingual settings.“ *Jezikoslovlje* 13 (2) 493–511.
- Starčević, Anđel (2014). *Hrvatski i engleski jezik u dodiru: hrvatska iseljenička obitelj u Kanadi*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Starčević, Anđel (2016) „Trenirka, diktafon i ‘iskrivljen hrvatski’: metodološki izazovi sociolingvističkog intervjua i sudioničkog promatranja.“ U

- Metodologija i primjena lingvističkih istraživanja*, ur. Udier, Sanda Lucija; Cergol Kovačević, Kristina, 3–17. Zagreb: Srednja Europa.
- Spicijarić Paškvan, Nina (2018) „Nazivi slastica u fijumanskom idiomu.“ *Fluminensia* 30 (2): 45–61.
- Šamo, Renata (2006) *Analiza strategija čitanja uspješnih i manje uspješnih učenika engleskog kao stranog jezika*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Šamo, Renata (2007) „Strategijski pristup učenju na primjeru usvajanja vještine čitanja.“ *Napredak: časopis za pedagojsku teoriju i praksu* 148 (4): 565–578.
- Šamo, Renata (2012) „Usmeno izvješće – metodološka podloga za analizu procesa obrade jezičnih podataka.“ U *Aktualna istraživanja u primijenjenoj lingvistici*, ur. Pon, Leonard; Karabalić, Vladimir; Cimer, Sanja, 273–285. Osijek: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Šamo, Renata (2017) „Does English hurt? Learning diaries – another step towards better qualitative research in applied linguistics.“ U *Applied Linguistics Research and Methodology*, ur. Cergol Kovačević, Kristina; Udier, Sanda Lucija, 89–102. Frankfurt am Mein: Peter Lang.
- Šamo, Renata (2019) „Young EFL Learners and Their Reading Awareness: A Case Study with Twins.“ U *Early Instructed Second Language Acquisition: Pathways to Competence*, ur. Rokita-Jaskow, Joanna; Ellis, Melanie, 129–141. Bristol, UK: Multilingual Matters.
- Šćukanec, Aleksandra (2011) *Njemačko-hrvatski jezični dodiri u Gradišću*. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika.
- Šćukanec, Aleksandra (2012) „Jezične biografije gradišćanskih Hrvata.“ *Hrvatski iseljenički zbornik* 1: 71–89.
- Šćukanec, Aleksandra (2014) „In Search of Identity: The Burgenland-Croatian Perspective.“ *Časopis za hrvatske studije* 10: 35–56.
- Šćukanec, Aleksandra (2015) „Višejezičnost i identitet gradišćanskih Hrvata.“ U *Hrvatska izvan domovine*, ur. Sopta, Marin; Maletić, Franjo; Bebić, Josip, 233–239. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.
- Šćukanec, Aleksandra (2016) „Jezična biografistika žumberačkih gastarbajtera.“ *Hrvatski iseljenički zbornik*, 100–115.
- Šćukanec, Aleksandra (2017) *Priče iz zaboravljenog kraja: Jezične biografije transmigranata iz Žumberka*. Zagreb: Srednja Europa.

- Šćukanec, Aleksandra; Čagalj, Ivana; Skelin Horvat Anita (2018) „Das Konzept der Muttersprache in Burgenlandkroatischen Gemeinschaften in Österreich und in der Slowakei: Einstellungen und Herausforderungen.“ *Human Being: Image and Essence. Humanitarian Aspects* 1, 1–2 (32–33): 168–182.
- Šćukanec, Aleksandra; Čagalj, Ivana; Skelin Horvat, Anita (2019) „Welche Sprache ist meine (Mutter)sprache? Sprachliche Einstellungen und Auseinandersetzungen in burgenlandkroatischen Gemeinschaften in der Slowakei und in Österreich.“ U *Slawisch-deutsche Begegnungen in Literatur, Sprache und Kultur 2017*, ur. Cimer, Sanja; Jug, Stephanie; Keglević, Ana; Novak, Sonja, 33–47, Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Šimičić, Lucija; Bilić Meštrić, Klara (2018) *Arbanaški na raskrižju: Vitalitet i održivost jednog manjinskog jezika*. Zagreb: Srednja Europa.
- Vujević, Miroslav (2006) *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Zhang, Lawrence Jun; Zhang Donglan (2020) „Think aloud protocols.“ U *The Routledge Handbook of Research Methods in Applied Linguistics*, ur. McKinley, Jim; Rose, Heath, 302–311. London, New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Zubčić, Sanja; Šupljika, Darja (2016) „Jezične mijene u grobničkom govoru.“ *Hrvatski dijalektološki zbornik* 20: 249–267.
- Županović Filipin (2015) „Usvajanje govora kod dvodijalektalnog djeteta.“ *Jezikoslovlje* 16 (2–3): 275–305.
- Yin, Robert K. (2014) *Case Study Research Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Wei, Li (2020) „Ethnography: origins, features, accountability, and criticality.“ U *The Routledge Handbook of Research Methods in Applied Linguistics*, ur. McKinley, Jim; Rose, Heath, 154–164. London, New York: Routledge, Taylor and Francis Group.

Qualitative methodological approach in Croatian linguistic research

In this contribution, the main characteristics of the qualitative research are described; they are compared to and put into relation with the quantitative research and the mixed-methods research. The most common types of qualitative research and data collection methods are illustrated. For each cited type of qualitative research examples from the contemporary Croatian research in linguistics have been given. Data collection methods have also been presented. The purpose of this contribution was to point out the advantages of the qualitative research and the vast range of its application within the field of linguistics.

Keywords: linguistics, qualitative research, types of qualitative research, data collection methods

ANDREJA BUBIĆ†
Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet

Neiskorišteni potencijal diskurzivnih pristupa u suvremenoj psihologiji¹

Jedno od temeljnih pitanja u psihologiji odnosi se na prirodu i nastanak ljudskih psiholoških stanja, pri čemu se vrlo često implicitno pretpostavlja da su oni sadržani u pojedincu te da se njihova bit, uz pomoć dovoljno sofisticirane postojeće dominantne metodologije, može istražiti i do kraja razumjeti. Tu konceptualizaciju u pitanje dovode teoretičari unutar diskurzivne psihologije, pristupa koji nastaje kao reakcija na nedostatke nekih od temeljnih postavki klasične kognitivističke i eksperimentalne socijalne psihologije naglašavajući važnost konstrukcije znanja interakcijom među pojedincima, a ne izravnu percepciju objektivne stvarnosti. Diskurzivna psihologija izgrađena je na temeljima drugih diskurzivnih pristupa, a najviše konverzacijske analize, i u fokus donosi ključne riječi akcije, situacije i konstruktivnosti u smislu interesa za elemente koji čine određeni diskurs, kao i u smislu izgradnje značenja koji se njime ostvaruje. Iako još uvijek nedovoljno prepoznat, ovaj pristup otvara brojna zanimljiva pitanja i nove istraživačke smjerove te značajno nadopunjuje klasične psihologijske teorijske pristupe i metodološka rješenja.

Ključne riječi: diskurs, interakcija, jezik, psihologija, transdisciplinarnost

¹ Dr. sc. Andreja Bubić (Split, 28. 4. 1978. – Split, 13. 6. 2021.) bila je izvanredna profesorica na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Splitu. Ovaj tekst, koji je pristigao elektroničkom poštom 28. 5. 2021., nastao je iz iskrenog interesa za povezivanjem psihologije i lingvistike i autoričinim kontinuiranim propitivanjem mogućnosti prožimanja različitih znanstvenih disciplina. Riječ je o predrecenzijskoj verziji koju nismo ni mijenjali ni doradivali. Objavljujemo ga kao *hommage* jednoj iznimnoj i samozatajnoj znanstvenici, pouzdanoj i su-sretnjivoj kolegici i nadasve čovjeku.

1. Uvod

Klasična definicija psihologije i istraživanja koja su rađena tijekom prvog stoljeća postojanja ove znanosti usmjeravala su se na ispitivanje ljudskog ponašanja i doživljavanja, i bila definirana pozitivističkim postulatima koji naglašavaju važnost iskustva i objektivnog realiteta određenog spoznatljivim zakonitostima. Na temelju empirijski prikupljenih podataka pozitivistički znanstvenici usmjeravali su se na objektivno otkrivanje prirodnih i društvenih zakona utemeljenih na empirijskim podacima prikupljenim preciznim mjerenjima. Prebacivanje pažnje istraživača na jezične procese (Harre i Secord 1972) i promjena načina njihova razumijevanja koja se dogodila 1980-ih i 1990-ih godina 20. stoljeća dovela je u pitanje ova shvaćanja, kao i klasične definicije i temeljna metodološka polazišta psihologijske znanosti. Naime, tradicionalno razumijevanje jezika u psihologiji bilo je takvo da se jezik shvaćao kao neutralan i refleksivan medij, odnosno prozor u ljudski um čiji se sadržaj pretače u govor koji reflektira čovjekove doživljaje i osobine. Sukladno tome, jezik se koristio kao alat u istraživanju psihičkih fenomena uz pretpostavku da kognicija predstavlja zaseban mentalni prostor koji usmjerava ponašanje, kao i to da je mogućnost kvantifikacije psiholoških i interpersonalnih fenomena preduvjet znanstvenog bavljenja njima.

Kao reakcija na ovakve klasične postavke krajem 20. stoljeća pojavila se tzv. diskurzivna psihologija (Edwards i Potter 1992; Potter i Wetherell 1987), u čijem se temelju nalazi rekonceptualizacija jezika koja je dovela do teorijskih shvaćanja prema kojima jezik ne predstavlja apstraktni sustav kodova, već aktivnu društvenu praksu koju treba istraživati specifičnim metodama, prije svega naturalističkim studijama usmjerenim na interakcije pojedinaca u neformalnim i formalnim situacijama. Ovakvo je usmjeravanje na ono što ljudi uistinu rade proizvelo „malu revoluciju“ u tom smislu da diskurzivna psihologija postavlja pitanja o srži i prirodi društva, identiteta, jezika i odnosa pojedinaca i drugih ljudi te se metodološki odmiče od prethodnih načina istraživanja ključnih tema, prvenstveno socijalne psihologije (Augoustinos i Tileagă 2012). Pritom se usmjerava na vrlo raznolike psihološke fenomene koji uključuju stavove, predrasude, pamćenje, učenje, identitet, emocije, agresivnost i druge teme koje su istraživane i unutar klasične psihologije (Antaki 1994; Auburn i dr. 1999; Billig 1987; Edwards 1993; Edwards 1995; Edwards 1998; Edwards i dr. 1992; Edwards i Mercer 1987; Frith i Kitzinger 1998; Gill 1993; Harré i Parrott 1996; Hepburn 2000; McKinlay i Dunnnett 1998; Potter 1998; Potter i Wetherell 1987; Widdicombe i Wooffitt 1995), kao i neke nove koje se javljaju ekskluzivno u

okviru diskurzivnog pristupa kao što je odnos između interakcije, društvenih institucija i atribucija mentalnih stanja (Edwards 1995).

2. Važnost fenomena diskursa i interakcije u suvremenim znanostima

Iako temeljan, diskurs predstavlja jako složen pojam čija se osnova veže uz interakcije, odnosno razmjene među ljudima unutar kojih se stvara značenje (Potter i Edwards 2001). On nam omogućuje interpretaciju, odnosno proces stvaranja značenja tijekom interakcija dvaju ili više pojedinaca, a može se smatrati i skupom svih resursa, primjerice riječi ili kategorija potrebnih za konstrukciju različitih verzija svijeta, socijalnih struktura, psiholoških karakteristika i fenomenoloških iskustava, koji zajedno određuju neku verziju događaja (Burr 2015). Diskurs predstavlja središnji element svakodnevnice u kojem se odvijaju naše socijalne aktivnosti korištenjem medija govora i pisanja, podjednako kao i neverbalnih oblika komuniciranja. U trenutku kada dobije vremensku dimenziju i pretvori se u priču, smatramo ga narativom, odnosno slijedom događaja koji ima određeni zaplet i prepoznatljiv obrazac (Sarbin 1986).

Suvremene se analize diskursa i narativa oslanjaju na vrlo snažne temelje misli postmodernističkih i poststrukturalističkih filozofa i teoretičara jezika poput Michela Foucaulta, Jacquesa Derride, Ludwiga Wittgensteina te klasičnog jezikoslovca Ferninanda de Saussurea, koji jezik definira kao sustav znakova koji odgovara sustavu misli, sugerirajući pritom da jezik predstavlja fenomen koji se može povezati ne samo s govorom već i doživljajima i identitetom pojedinca i društva, odnosno onim što oni jesu, kao i prostora i vremena u kojem žive jer ih isti kao pojedince i društvo u nemaloj mjeri definiraju (Pavlović i dr. 2006). Temeljeni na ovim principima, diskurzivni se pristupi vezuju uz načela relativizma i pluralizma prema kojima se može pretpostaviti kako je znanje o svijetu uvijek posredovano određenim temeljnim uvjerenjima, kao i sustavom vrijednosti i moralnih načela unutar pojedinca koji ih prikuplja. U skladu s tim, ni različite teorije znanja nije moguće međusobno uspoređivati jer su utemeljene na različitim metodama i kriterijima njegova vrednovanja (Couvalis 1997). Brojni se fenomeni od interesa unutar diskurzivnih pristupa preklapaju s onima klasične kognitivne i socijalne psihologije za koje mnogi smatraju da se, kao što navodi Fairclough (2005), najbolje mogu obraditi transdisciplinarno ili pluralistički interdisciplinarno tako da se u središte istraživanja stavi problem, a ne metoda ili disciplina unutar koje se ovaj ispituje. Sukladno tome, i metodologija tzv. diskurzivne psihologije znatno se veže uz onu jednog od srodnih pristupa – konverzacijske analize (Sacks 1992), unutar koje se također

naglašava važnost govora kao medija akcije, odnosno procesa u kojem se stalno događaju sekvence međusobno povezanih akcija koje mogu uključivati ne samo konceptualne razmjene već i praktične postupke kao što su, primjerice, traženje hrane, lijeka ili bolovanja. Pritom se posebna pozornost usmjerava na situaciju unutar koje se diskurs događa, pri čemu se zasebno analiziraju aspekti sadržaja, identiteta i uloga osoba u interakciji kao i vremenskog tijeka njihove komunikacije. Posebna se pažnja daje kulturnom kontekstu i institucijskom okviru unutar kojeg dolazi do određene interakcije. Konverzacijska analiza, slično kao i diskurzivna psihologija, značajan interes pridaje istraživanjima interakcije u institucijskim kontekstima, primjerice liječničkim razgovorima, fokus-grupama ili razgovorima unutar grupe za pomoć djeci (Auburn i Lea 2003; Potter i Hepburn 2003; Puchta i Potter 2004). Svi ti elementi značajno utječu na razumijevanje izgovorenog teksta ili rečenice, pa tako ista misao može poprimiti potpuno drugo značenje ovisno o kontekstu u kojem se pojavi (Halmi i dr. 2004). Primjerice, rečenica: „Gladan sam“ na poslovnom sastanku može sugerirati da je vrijeme da se sastanak prekine, a kod prijatelja suptilnu zamolbu da nam se ponudi okrjepa. Dakle, situacija i tijek rasprave, a ne samo semantička priroda argumenata, važni su za razumijevanje značenja izgovorenog pri čemu se poseban naglasak stavlja na kroniku, odnosno tijek razgovora i način na koji se argumenti međusobno pozivaju i nadovezuju.

3. Specifičnosti diskurzivne psihologije

Prvo spominjanje termina diskurzivna psihologija veže se uz Edwardsa i Pottera (1992), koji naglasak stavljaju na aktivno korištenje jezika te usmjeravanje na deskriptivnu analizu elemenata koji se unutar interakcije javljaju u kontekstu govora o nekoj temi. U skladu s argumentima koje je nekoliko godina ranije postavio Potter (1988), ovaj pristup kritizira ideju kognicije kao zasebnog i nezavisnog entiteta koji uzrokuje ponašanje. Kao primjer Edwards i Potter (1992) opisuju davanje svjedočenja na sudu koje ne odražava samo način na koji funkcionira pamćenje svjedoka već i reflektira ulogu koju ono pritom ima u tijeku rasprave i učincima koji će se pojaviti tijekom suđenja. Dakle, davanje određenog svjedočenja može biti usmjereno različitim ciljevima koji određuju njegovu izvedbu te se time analiza njegova tijeka ne usmjerava na oortavanje kognitivnih struktura koje reflektira, već akcije i učinaka koje pritom postiže. Potter i Wetherell (1987) naglašavaju kako se diskurzivna psihologija pritom ne usmjerava na diskurzivne prakse, kako je to uobičajeno u drugim srodnim disciplinama, već diskurzivne resurse, odnosno interpretativne repertoare koji se koriste pri opisivanju i vrednovanju događaja o kojima se

govori. Repertoari pritom predstavljaju prepoznatljive rutine komuniciranja argumenata i informacija koji su prožeti anegdotama ili sličnim elementima, primjerice argumentiranje važnosti dopuštanja roditeljstva homoseksualnim parovima pozivanjem na ideju o ljubavi kao temeljnoj odrednici obitelji (Clarke i Kitzinger 2004). U temelju prepoznavanja ovakvih repertoara nalaze se brojne metateorijske, teorijske i metodološke specifičnosti, pa se ovaj pristup vrlo često kombinira s drugim pristupima kao što su analiza sadržaja i brojni diskurzivni pristupi unutar različitih znanstvenih disciplina (Potter 2003).

Iako se u okviru diskurzivne psihologije ne razvija model psihološkog stanja osobe, ova disciplina nudi vrlo suptilne uvide u psihološke fenomene. Potter (2003) tako kao zanimljiv primjer navodi Edwardsov (1997) prikaz načina na koji se pojedine emocije javljaju tijekom savjetovanja kada se prožimaju s kognitivnim refleksijama krivnje i definiraju daljnji tijek terapijskog procesa. U fokusu je pritom proces interakcije dvaju sudionika koji se prirodno razvija, što je velik odmak od artifično organiziranih istraživanja unutar klasične socijalne psihologije. Slično tome, analiza razgovora o odlučivanju lako pokazuje kako on vrlo često uključuje spominjanje emocija i razuma, ciljeva i želja, kao i planova i strategija provedbe odluka. Diskurzivna se psihologija usmjerava na ove izričaje pri čemu jako oprezno tumači uzročno-posljedičnu ulogu pojedinih psiholoških procesa u ovom kontekstu. Naime, kao i klasična kognitivistička psihologija, i ona diskurzivna zainteresirana je za opise mentalnih stanja, percepcije, motivacije, misli i slično, ali tako da se usmjerava na njihovu izgradnju i prirodno korištenje unutar diskursa, a ne na kontekste u kojem se umjetno evociraju i izvana prate. Pritom je njezin interes primarno deskriptivan, dakle cilj je opisati neku interakciju i njezine elemente bez ulaženja u analize praksi i moći kao što je to slučaj u nekim drugim srodnim pristupima, primjerice onom koji se češće koristi unutar sociologije (Živković 2009). Diskurzivna psihologija pritom definirana je trima glavnim principima, onima usmjerenosti na akciju, situaciju i konstrukciju (Potter i Edwards 2001). Dok je važnost akcije za diskurzivne pristupe već ranije opisana, važnost situacije odnosi se na nekoliko specifičnih aspekata svake interakcije. Jedan je sekvencijalni, koji se odnosi na redoslijed pojedinih elemenata diskursa, drugi institucijski, unutar kojeg se definiraju identiteti i zadaće svih uključenih u diskurs, a treći retorički, u tom smislu da su izjave i opisi izloženi u nekom razgovoru osmišljeni kako bi dali neko značenje i negirali neko drugo (Hepburn i Wiggins 2007; Potter 1996). Konstrukcija je treći ključni element diskurzivne psihologije jer se diskurs sastoji i gradi od temeljnih elemenata, ali istovremeno predstavlja i prostor izgradnje akcije, razumijevanja i značenja. Važnost nekih

od ovih temeljnih konstrukata nije prepoznata samo u okviru ovog, već i drugih pristupa unutar psihologije, pa je tako cijeli pokret konstruktivizma usmjeren razumijevanju načina na koji ljudi grade značenje o sebi i svijetu u kojem žive (Raskin 2002). S druge strane, neapstraktna priroda kognitivnih procesa prepoznata je unutar pristupa utjelovljene kognicije, koji naglašava da su mentalni procesi nastali kako bi omogućivali akciju te da se mogu razumjeti samo imajući u vidu okolinu u kojoj se javljaju, kao i ulogu cijelog tijela u njihovu formiranju (Wilson, 2002). Iako i konstruktivističke i pristupe utjelovljene kognicije karakteriziraju odmaci od klasične psihologijske metode, analiza podataka unutar diskurzivne psihologije možda je najspecifičnija jer se usmjerava gotovo primarno na prirodne i organizirane ljudske interakcije koje se ne smatraju refleksijom osoba koje u njima sudjeluju, već posebnim prostorom akcije u društvenom kontekstu. Dakle, interakcija ili mjesto susreta dvaju ili više pojedinca ne predstavlja prostor u kojem se oni izražavaju, već međusobno izgrađuju.

4. Analiza podataka unutar diskurzivne psihologije

Analiza podataka unutar diskurzivne psihologije značajno se razlikuje od one u okviru tradicionalne psihologije, pri čemu su i istraživačka pitanja koja se u ovom kontekstu postavljaju znatno različita. Cilj ovdje nije proniknuti u objektivnu stvarnost koja se reflektira u razgovoru, već pratiti sam tijek interakcije i vidjeti što se u njoj događa. Istraživačka pitanja koja se pritom postavljaju mogu biti, primjerice, na koji se način raspravlja o određenoj temi ili kako ljudi pojašnjavaju svoja ponašanja referirajući se na događanja ili teorije u javnom prostoru. Da bi se odgovorilo na ovakva pitanja, potrebno je, dakako, krenuti s tekstom ili snimkom interakcije od interesa te se zatim usmjeriti na analizu dobivenih podataka. Prilikom te analize diskurzivni psiholozi polaze od teksta, korpusa audiosnimki ili videosnimki interakcije koji se transkribiraju i detaljno iščitavaju, nakon čega se kreće u proces kodiranja, odnosno kategorizacije elemenata koji se u tom okviru pojavljuju. Nakon završetka kodiranja pristupa se detaljnijoj obradi, odnosno identifikaciji obrazaca sadržanih unutar spomenutih interakcija i sekvencijalnih odnosa među njima, čime se u odnose dovode različiti elementi diskursa. Primjerice, na temelju interakcije među pojedincima na temu osoba koje traže azil, Lynn i Lea (2003) pokazali su da se ovakvi pojedinci mogu podijeliti u dvije skupine, jedna koja je stvarna i druga koja je prijektivna, na temelju čega se mogu dati smjernice o prepoznavanju ovih skupina. Osim usmjeravanja na fenomen od interesa unutar korpusa koji se obrađuje moguće je provesti i komparativnu analizu iste pojave u nekom

drugom kontekstu (Potter i Hepburn 1995). Pritom se ni u jednom slučaju ne želi postići pretjerano velika generalizacija rezultata, iako se ponekad može zaključivati o reprezentativnosti podataka za širi klaster srodnih tema (Halmi i dr. 2004). Svejedno, od reprezentativnosti su mnogo važniji sadržaj, funkcija i organizacija teksta, kao i procjena valjanosti i pouzdanosti dobivenih rezultata. To se može postići na različite načine, među ostalim, i dajući tekst na provjeru čitateljima ili sudionicima rasprave, koji pritom mogu potvrditi valjanost predloženih zaključaka.

Tijekom analize diskursa naglašava se važnost elemenata koji ga sačinjavaju, odnosno riječi, kategorija, ideja i šireg konteksta, kao i njegov konstruktivni karakter u tom smislu da se unutar diskursa polako gradi značenje vezano uz temu od interesa. Dakle, sadržaj i kategorije unutar diskursa pritom se ne smatraju pasivnom i apstraktnom refleksijom načina na koji percipiramo svijet, već se analiza usmjerava na dinamičnu i akcijsku komponentu fenomena koji se u nekoj interakciji pojavljuje. Vremenska je dimenzija konverzacije važna jer prethodni elementi razgovora dijelom određuju one koje im slijede, iako to nije uvijek nužno (Heritage 1984). Primjerice, iako je uobičajeno da odgovor slijedi nakon pitanja, on se u nekim interakcijama može i preskočiti ili pretočiti u pitanje, što je samo po sebi informativno i zanimljivo te mijenja slijed očekivane interakcije između dvaju pojedinaca. Slično tome, davanje pozitivne ili negativne povratne informacije na neki događaj ili osobu može izazvati novi komentar sličnog tipa ili seriju takvih komentara, što u nekim situacijama dovodi do definiranja stava koji se bez spomenutog razgovora ne bi mogao formirati. Na ovaj se način otkriva kako se stavovi razvijaju unutar interakcija, što je različito od postavki klasične psihologije, koje navode da su stavovi unaprijed definirani i relativno fiksni (Myers 1998) te da se mogu mjeriti standardiziranim instrumentima. Iako bi prema klasičnoj socijalnoj psihologiji stavovi trebali predstavljati relativno stabilne kognitivne entitete odgovorne za naše ponašanje koje je sekundarno, odnosno javljaju se kao posljedica ili refleksija naše unutrašnjosti, u diskurzivnoj se psihologiji fokus stavlja na ono što ljudi rade u zadanom trenutku i na koji se način ponašaju i dolaze u odnos sa svijetom koji ih okružuje. Potter i Wetherell (1987) ovdje napominju i kako se u realnom životu vrlo često kod iste osobe mogu pojaviti različiti stavovi te naglašavaju važnost razumijevanja konteksta unutar kojeg se javlja jedan odnosno drugi stav. Ova je promjenjivost razmišljanja u okviru diskurzivne psihologije jako važna, a ne suvišna, kao što je to slučaj kod klasičnih psiholoških pristupa.

5. Zaključak

Usmjeravanje na diskurs, odnosno način na koji u svakodnevnom govoru i pismu koristimo jezik kojim konstruiramo sliku o sebi i svojoj (socijalnoj) okolini, pristup je koji je odavno obilježio mnoge znanosti, zasada najmanje psihologiju. Ovo ne začuđuje jer su različiti oblici diskurzivnih pristupa uistinu raznoliki, a njihova konceptualna logika kao i metodologija zahtjevne za razumijevanje. Svejedno, ova kompleksnost ne bi smjela biti prepreka popularizaciji i korištenju ovih pristupa jer oni otvaraju vrlo zanimljiva i inovativna pitanja dovodeći u pitanje klasičnu pretpostavku prema kojoj jezik rabimo kako bismo izrazili svoja postojeća psihološka stanja i naglašavajući kako se mentalna realnost izražuje u interakciji s drugima, stoga se njezina bit mora definirati kao socijalna, a ne esencijalno-individualna. Slično kao i konstruktivistički te pristup tzv. utjelovljene kognicije i ovaj dovodi u fokus pojmove akcije, situacije i interakcije te naglašava važnost konstrukcije, odnosno izgradnje svih oblika psihološke realnosti u određenom vremensko-prostornom kontekstu, što je izrazito važno snažnije integrirati u postojeće psihološke teorijske i metodološke pristupe.

Literatura

- Auburn, Timothy; Lea, Susan S. (2003) „Doing cognitive distortions: A discursive psychology analysis of sex offender treatment talk.“ *British Journal of Social Psychology* 42 (2): 281–298.
- Augoustinos, Martha; Tileagă, Cristian (2012) „Twenty five years of discursive psychology.“ *British Journal of Social Psychology* 51 (3): 405–412.
- Antaki, Charles (1994) *Explaining and arguing: The social organization of accounts*. London: Sage.
- Billig, Michael (1987) *Arguing and thinking: A rhetorical approach to social psychology*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Burr, Vivien (2015) *Social constructionism*. London: Routledge.
- Clarke, Victoria; Kitzinger, Celia (2004) „Lesbian and gay parents on talk shows: resistance or collusion in heterosexism?“ *Qualitative Research in Psychology* 1 (3): 195–217.
- Couvalis, George (1997) *The philosophy of science: Science and objectivity*. London: Sage.

- Edwards, Derek (1993) „But what do children really think? Discourse analysis and conceptual content in children’s talk.“ *Cognition and Instruction* 11 (3/4): 207–225.
- Edwards, Derek (1995) „Two to tango: Script formulations, dispositions, and rhetorical symmetry in relationship troubles talk.“ *Research on Language and Social Interaction* 28 (4): 319–350.
- Edwards, Derek (1997) *Discourse and cognition*. London: Sage.
- Edwards, Derek (1998) „The relevant thing about her: Social identity categories in use.“ U *Identities in talk*, ur. Antaki, Charles; Widdicombe, Sue, 16–33. London: Sage.
- Edwards, Derek; Mercer, N.M. (1987) *Common knowledge: The development of understanding in the classroom*. London: Routledge.
- Edwards, Derek; Middleton, David; Potter, Jonathan (1992) „Toward a discursive psychology of remembering.“ *The Psychologist* 5: 56–60.
- Edwards, Derek; Potter, Jonathan (1992) *Discursive psychology*. London: Sage.
- Fairclough Norman (2005) „Critical discourse analysis in transdisciplinary research.“ U *A new agenda in (critical) discourse analysis*, ur. Wodak, Ruth; Chilton, Paul, 53–70. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Frith, Hannah; Kitzinger, Celia (1998) „‘Emotion work’ as a participant resource: A feminist analysis of young women’s talk-in-interaction.“ *Sociology* 32: 299–320.
- Gill, Rosalind (1993) „Justifying injustice: Broadcasters’ accounts on inequality in radio.“ U *Discourse analytic research: Repertoires and readings of texts in action*, ur. Burman, Erica; Parker, Ian, 137–151. London: Routledge.
- Halmi, Aleksandar; Belušić, Renata; Ogresta, Jelena (2004) „Socijalnokonstruktivistički pristup analizi medijskog diskursa.“ *Medijska istraživanja: znanstveno-stručni časopis za novinarstvo i medije* 10 (2): 35–50.
- Harré, Rom; Parrott, W. Gerrod (1996) *The emotions: Social, cultural and biological dimensions*. London: Sage.
- Harré, Rom; Secord, Paul F. (1972) *The explanation of social behaviour*. Rowman & Littlefield.
- Hepburn, Alexa, (2000) „Power lines: Derrida, discursive psychology and the management of accusations of school bullying.“ *British Journal of Social Psychology* 39(4): 605–628.

- Hepburn, Alexa; Wiggins, Sally (2007) „Discursive research: Themes and debates.“ U *Discursive research in practice: New approaches to psychology and interaction*, ur. Hepburn, Alexa; Wiggins, Sally, 1–28. Cambridge University Press.
- Heritage, John C. (1984) *Garfinkel and ethnomethodology*. Cambridge: Polity.
- McKinlay, Andy; Dunnett, Anne (1998) „How gun-owners accomplish being deadly average.“ U *Identities in talk*, ur. Antaki, Charles; Widdicombe, Sue, 34–71. London: Sage.
- Myers, Gregg (1998) „Displaying opinions: Topics and disagreement in focus groups.“ *Language in Society* 27, 85–111.
- Lynn, Nick; Lea, Susan (2003) „A phantom menace and the new Apartheid": the social construction of asylum-seekers in the United Kingdom.“ *Discourse & Society* 14 (4): 425–452.
- Pavlović, Jelena; Džinović, Vladimir; Milošević, Nikoleta (2006) „Theoretical assumptions underlying discursive and narrative approaches in psychology.“ *Psihologija* 39 (4): 365–381.
- Potter, Jonathan (1996) *Representing reality: Discourse, rhetoric and social construction*. London: Sage.
- Potter, Jonathan (1998) „Discursive social psychology: From attitudes to evaluations.“ *European Review of Social Psychology* 9: 233–266.
- Potter, Jonathan (2003) „Discursive psychology: Between method and paradigm.“ *Discourse & Society* 14 (6): 783–794.
- Potter, Jonathan; Edwards, Derek (2001) „Discursive social psychology.“ U *The New Handbook of Language and Social Psychology*, ur. Stroebe, Wolfgang; Hewstone, Miles, 233–266. John Wiley & Sons, Inc.
- Potter, Jonathan; Wetherell, Margaret (1987) *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behaviour*. London: Sage.
- Potter, Jonathan; Wetherell, Margaret (1988) „Accomplishing attitudes: Fact and evaluation in racist discourse.“ *Text* 8: 51–68.
- Puchta, Claudia; Potter, Jonathan (2004) *Focus Group Practice*. London: Sage.
- Potter, Jonathan; Hepburn, Alexa (2003) „I'm a Bit Concerned" – Early Actions and Psychological Constructions in a Child Protection Helpline.“ *Research on Language and Social Interaction* 36 (3): 197–240.
- Raskin, Jonathan D. (2002) „Constructivism in psychology: Personal construct psychology, radical constructivism, and social constructionism.“ *American Communication Journal* 5 (3): 1–25.

- Sacks, Harvey (1992) *Lectures on conversation*. Oxford: Blackwell.
- Sarbin, Theodore R. (1986) *Narrative psychology: The storied nature of human conduct*. London: Praeger Publishers/Greenwood Publishing Group.
- Wilson, Margaret (2002) „Six views of embodied cognition.“ *Psychonomic Bulletin & Review* 9 (4): 625–636.
- Widdicombe, Sue; Wooffitt, Robin (1995) *The language of youth subcultures: Social identity in action*. Hemel Hempstead: Harvester/Wheatsheaf.
- Živković, Branka (2014) „Analiza konverzacije: od sociologije do lingvistike.“ U *Analiza diskursa: teorije i metode*, ur. Perović, Slavica, 77–95. Podgorica: Institut za strane jezike.

Unrecognized potential of discursive approaches in contemporary psychology

One of the fundamental questions in psychology is related to the nature and formation of human psychological states, whereby it is often implicitly assumed that these represent constituent elements of an individual and that their essence can, with a sufficiently detailed existent methodology, be researched and understood. This conceptualization is questioned by theoreticians within the so-called discursive psychology, an approach that has been developed as a reaction to the drawbacks of some basic principles of cognitive and experimental social psychology by emphasizing the importance of knowledge construction through interactions among individuals, and not the direct perception of the objective reality. Discursive psychology is built on the foundations of other discursive approaches, foremost conversational analysis, as it brings crucial concepts of action, situation and construction into focus and highlights the interest towards elements that constitute a certain discourse as well as the meaning built through it. Although still not recognized enough, this approach opens numerous interesting questions and new research avenues as it significantly expands classical psychological theoretical and methodological solutions.

Keywords: discourse, interaction, language, psychology, transdisciplinarity

ZORANA ŠULJUG VUČICA, MARIJA LONČAR I MAGDALENA NIGOEVIĆ
Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet
zorana@ffst.hr, mloncar@ffst.hr, magda@ffst.hr

Primjene konverzacijske analize i analize sadržaja u analizi diskursa

Razumijevanje i značenje diskursa ovise o specifičnim istraživačkim interesima unutar različitih disciplina. Određeni metodološki uvidi polaze od pretpostavke kako se analiza diskursa može nadopuniti metodološkim specifičnostima konverzacijske analize i analize sadržaja. Konverzacijska analiza teži otkrivanju općih principa iz specifičnih obrazaca govora. Stoga se o njoj govori kao o „strukturalnoj metodologiji za analizu govora“ (Schiffrin 2006: 341). Ona pruža bogat izvor ideja o djelovanjima, strukturama i sredstvima interakcije koji služe kao analitički izvori u analizama diskursa. Konverzacijska analiza izostavlja kategorizaciju podataka i time se razlikuje od analize sadržaja koja nudi dodatne mogućnosti u analizi jezika. Jedan od doprinosa analize sadržaja leži u težnji za kvantifikacijom i klasifikacijom podataka koje nude analizu onoga što je rečeno. Tako konverzacijska analiza i analiza sadržaja postaju oruđa za analizu interakcijskih praksi i opisivanje sadržaja komunikacije, čime analize diskursa proširuju razumijevanje konteksta društvenih fenomena.

Ključne riječi: konverzacijska analiza, analiza sadržaja, analiza diskursa, metodološki pristupi

1. Uvod

U žarištu promatranih metodoloških pristupa nalaze se jezik i tekst, koji se u novijim pristupima često identificiraju s pojmom diskurs. Diskurs i tekst koriste se u širem značenju, uključujući sve jezične cjeline s komunikacijskom funkcijom, bilo govorne ili pisane, pa neki autori rabe izraze „govorni ili pisani diskurs“ dok drugi govore o „govornom ili pisanom tekstu“ (Crystal 1997: 116). Često se pojam teksta vezuje uz „gotov“ proizvod dok se na diskurs gleda kao na proces (Brown i Yule 1983: 24; Widdowson 2004: 8). Prema Widdowson tekst je inertan, a diskurs je njegova aktivacija (Widdowson 2004: 8). Različite razine u poimanju i definiranju diskursa prvenstveno ovise o raznolikosti samih disciplina i specifičnim interesima, zbog čega se diskurs proučava u različitim spektrima interesa. Diskurs se tako pojavljuje u značenju teksta i govora, ali i pisma, i može označavati konkretan iskaz ili se odnositi na neku tekstnu vrstu (publicistički diskurs, literarni diskurs i sl.). Nadalje, u širem, dominantno sociološkom smislu, diskursi su „prakse što sustavno formiraju objekte o kojima govore“ (Foucault 1972: 49). Prema toj koncepciji „diskursi su mreže konvencije, znanja i prakse koje determiniraju čovjekovu percepciju ‘stvarnosti’, ali i njegovo ponašanje, a verbalni jezik jest samo jedna od praksi što konstituiraju diskurse“ (Katnić-Bakarić 2003: 38) te mogu uključivati bilo koju zaokruženu cjelinu, pa i različite druge manifestacije diskursnih praksi (kulturni diskurs, ideološki diskurs, društveni diskurs, filmski diskurs i sl.).¹

Postavke i metode analize diskursa začeti su u konverzacijskoj analizi (Sinclair 2004: 52). Prve su se definicije diskursa uglavnom odnosile na govornu interakciju i time izjednačavale konverzacijsku analizu s analizom diskursa. Konverzacijska analiza, koja danas čini velik dio analize diskursa, bila je motivirana istraživačkim radom američkih etnometodologa šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća.² S druge strane, analiza je sadržaja bilo koja tehnika koja donosi zaključke na temelju objektivnog i sustavnog identificiranja određenih obilježja poruka (Holsti 1969: 14) i koristi se za izvođenje ponovljivih i valjanih zaključaka iz teksta o kontekstu unutar kojeg je korišten (Krippendorff 2004: 18). Obje se istraživačke tehnike mogu koristiti u analizama diskursa, stoga je njihova važnost nezaobilazna.

¹ Iz ovih uvodnih napomena očita je polisemantičnost naziva diskurs. Više o tom kompleksnom pitanju vidi u: Renkema 2004; Schiffirin 2006; Schiffirin i dr. 2001; van Dijk 1997a i 1997b.

² Etnometodologija proučava zajednicu ljudi koji komuniciraju u prirodnom okruženju, pri čemu je naglasak na proučavanju naracije (pričanje priča), rituala pozdravljanja i verbalnih „duala“ u različitim kulturnim i društvenim kontekstima (McCarthy 1991: 6). Najistaknutiji je predstavnik toga pravca bio Harold Garfinkel (Studies in ethnomethodology (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1967)).

2. Posebnosti konverzacijske analize

Konverzacijska je analiza „opisivanje i objašnjavanje kompetencija koje govornici upotrebljavaju i na koje se oslanjaju sudjelujući u smišljenoj socijalno organiziranoj interakciji“, odnosno, „procedure uz pomoć kojih sudionici u konverzaciji izgrađuju svoje vlastito ponašanje te ga razumiju shvaćajući i ponašanje drugih“ (Heritage i Atkinson prema Ritzer 1997: 243). Osnivači konverzacijske analize (Sacks i dr. 1974) smatraju da u svakoj jezičnoj interakciji, u svakom njezinu dijelu i na svakoj razini postoji unaprijed određen red. Njihova je analiza usmjerena na istraživanje običnoga govora čiji su dijelovi aktivnosti, a verbalne su aktivnosti u interakciji oblikovane po određenim obrascima. Konverzacijska analiza teži određivanju obilježja ponavljajućeg slijeda interakcije te usmjerava svoj interes na određivanje normativnih očekivanja koja podupiru slijed akcije (Wooffitt 2006: 42). Sidnell i Stivers (2013: 1) ističu da je ova disciplina nastala iz nezadovoljstva njezinih autora tadašnjim metodologijskim i teorijskim pristupima. Naime, etnometodolozi su zapisivali i rekonstruirali razgovore, a Sacks i suradnici uvode snimanje prirodne konverzacije kao metodološki princip kako bi se izbjegao utjecaj subjektivnosti i nepreciznosti. Stoga neki autori (Schiffrin 2006: 341) konverzacijsku analizu definiraju kao „strukturalnu metodologiju za analizu govora“.

Konverzacijska analiza ističe važnost detaljnog propitivanja, proučavanja i istraživanja aktivnosti u interakciji te snimki i transkripata radije nego kodiranih, brojivih ili drugačije oblikovanih postupaka; analizira prirodne, a ne eksperimentalne podatke kojima se može manipulirati u laboratoriju. Naglasak je pritom na pojašnjenju ljudskog djelovanja, a ne na objašnjenju razloga toga djelovanja (Ten Have 2007: 9).

Konverzacijska analiza interakciji pristupa organizacijski i proceduralno. Unatoč tome, tvrdi Ten Have, ne postoji recept za prikupljanje podataka i provođenje istraživanja. Različite etape toga procesa ovise o okolnostima, mogućnostima i ciljevima istraživanja. Potrebno je stoga prilagoditi okolnostima istraživanja pitanja pristanka sudionika, etičnosti, tehničkih mogućnosti i sl. (Ten Have 2007: 90). Konverzacijska analiza pripada području kvalitativne metodologije, a utemeljena je primarno za analizu audiopodataka, ali se može koristiti i za analizu vizualno snimljenih sadržaja (Sidnell i Stivers 2013). Iako, poput mnogih kvalitativnih analiza, nema unaprijed definiran istraživački slijed, konverzacijska analiza predlaže opću skicu istraživačkog projekta koja uključuje barem četiri faze, a to su: bilježenje/snimanje prirodne interakcije, transkript zapisa (djelomičan ili potpun), analizu odabranih epizoda i izvještaj o

istraživanju (Ten Have 2007: 68). Kod konverzacijske analize svako je okružje u kojem se obavlja prikupljanje podataka „dobro i prihvatljivo“ (Ten Have 2007: 71), tj. vrijedno pažnje i detaljnog ispitivanja. Pritom se ispituju prirodne interakcije, koje se događaju spontano i u prirodnom okruženju, one koje nisu uvjetovane i/ili eksperimentalno proizvedene. Bez obzira na izvor podataka nužno je uvijek razmotriti pitanje pristanka, tj. prava sudionika interakcije (kao npr. prava na odbijanje snimanja ili pristupa određenoj situaciji, davanja dopuštenja za upotrebu snimaka u istraživačke svrhe te javno objavljivanje i otkrivanje snimaka u bilo kojem obliku).

Nakon prikupljanja podataka slijedi transkripcija, jedna od najvažnijih faza istraživanja jezika. Kod konverzacijske analize istraživački su transkripti vrlo detaljni, pa transkripcija uključuje i opis neverbalne komunikacije. Analiza je zasnovana na zamjeni govornih uloga između sudionika komunikacije (engl. *turn-taking*) jer je preuzimanje riječi osnovni oblik organizacije unutar interakcije (Sacks i dr. 1974: 700). Interakcija se promatra od replike do replike, bilježe se zajednička i posebna svojstva interakcije, poput organizacije slijeda govora (engl. *sequence*), preklapanja u govoru (engl. *overlapping*), kao i prekidanja i pauze (Sacks i dr. 1974). Istraživač se uglavnom koristi manjim brojem podataka i analizira zasebno svaku interakciju (Taylor 2003a: 27). Stoga se obično naglašava da transkripti nisu podatci konverzacijske analize, već uvjerljiv način bilježenja i prezentiranja fenomena interesa u pisanom obliku (Ten Have 2007: 95). Mnogi autori (Psathas 1995; Heritage 2004; Atkinson i Coffey 2004; Ten Have 2007) naglašavaju da transkripti nisu zamjena za snimke. Oni su mješavina određenih aspekata onoga što je snimka zabilježila tijekom interakcije, sastavljeni su s posebnim ciljem i ovise o vještini i znanju onoga koji ih oblikuje. Prema Ten Haveu (2007: 97) dokument transkripta nužno sadrži sljedeće informacije: vrijeme, datum i mjesto originalnog snimanja; identifikaciju sudionika; riječi u onom obliku u kojem su izgovorene; popratne zvukove (koji se češće opisuju, a rjeđe transkribiraju, npr. smijeh, uzdasi); nerazumljive riječi i zvukove; pauze/tišinu; preklapanja govora i zvukova; tempo, naglaske, jačinu, intonaciju i dr. Svaki bi istraživač trebao razviti vlastiti stil transkripcije prilagođen istraživačkim ciljevima i ciljanoj publici, biti svjestan odabrane metode i primjenjivati je konzistentno (Ten Have 2007: 99). Konverzacijska se analiza fokusira na detaljno opisivanje i analizu strukturiranih interakcijskih praksa,³ neopterećenih formalnim opisima identiteta sudionika,

³ Naglasak konverzacijske analize nije na etnografskim pojedinostima o osobama, mjestima i okružjima, već na otkrivanju struktura interakcije, pravilnosti (engl. *orderliness*) fenomena koji je neovisan o posebnostima. Drugim riječima, pravilnost ne ovisi o određenim osobama i okružjima (usp. Psathas 1995: 45).

spekulacijama o njihovim namjerama i ciljevima ili karakterizacijama konteksta interakcije. Konverzacijska je analiza, dakle, metoda, ali i metodologija analiziranja načina kako ljudi govore i pritom jezik vidi kao djelovanje (akciju) (Wooffitt 2003: 58). Ova vrsta analize ne primjenjuje dedukciju i ne stvara analitičke okvire. Konverzacijski analitičari ne pokušavaju objasniti fenomen oslanjajući se na teoretski okvir, već ga pokušavaju opisati i analizirati (Psathas 1995: 47), tj. analiza započinje podacima, a ne prethodno oblikovanim idejama o tome što su podaci ili što predstavljaju.

Heritage (2004: 223–224) ističe da teorija konverzacijske analize uključuje tri međusobno povezane tvrdnje koje kao takve utječu na provođenje analize:

1. U konstruiranju se govora sudionici pozivaju na prethodno rečeno, i to ono što je posljednje rečeno. Stoga je govor kontekstno oblikovan.⁴
2. U poduzimanju određene radnje sudionici na osnovu prethodnog iskustva i obrazaca ponašanja zahtijevaju da sljedeći govornik poduzme određeno djelovanje. Stoga trenutni govornik kreira, održava ili mijenja kontekst za sljedećega govornika.
3. Producirajući „sljedeće djelovanje“, sudionici pokazuju razumijevanje prethodnog djelovanja izražavajući to na mnogo razina. Razumijevanja se potvrđuju, ali se mogu pojaviti i popravljavanja razgovora u bilo kojoj sljedećoj promjeni govornika tijekom konverzacije.

Konverzacijska analiza polazi od toga da su sva tri procesa produkti zajedničkog niza društveno oblikovanih i strukturiranih procedura. Studije su u kojima se ona primjenjuje, stoga, simultane analize djelovanja, upravljanja kontekstom i intersubjektivnosti. Naime, sve troje su, simultano, često i nesvjesno, objekti sudionikovih djelovanja. Procedure se odvijaju u skladu s ustaljenim obrascima ponašanja, s obzirom na to da se sudionici shvaćaju kao moralno odgovorni za sve otklone od „normalne“ upotrebe (Heritage 2004: 224). Prema Heritageu moguće je ustvrditi da konverzacijsko analitičke studije opisuju:

- kako se u interakciji poduzimaju i odvijaju promjene govornika, tj. zamjene govornih uloga
- kako pojedinci pregovaraju o preklapanjima i upadanjima tijekom konverzacije
- kako su organizirane različite vrste slijednog djelovanja
- kako se aktiviraju razne mogućnosti tijekom sljedova ili razjašnjavaju razni nesporazumi

⁴ Konverzacijska analiza shvaća kontekst kao projekt i produkt sudionikovih djelovanja; kontekst se izgrađuje, poziva i provodi u interakciji (usp. Heritage 2004: 224).

- kako je organiziran smijeh
- kako konverzacije započinju i završavaju
- u kakvom su odnosu gramatički oblici i dijelovi diskursa tijekom promjene govornika ili u nekim drugim interakcijskim etapama i dr. (usp. Heritage 2004: 222).

U kontekstu razmatranja strukturne organizacije interakcije, tj. slijeda (engl. *sequence*) i izmjenjivanja govornih uloga (engl. *turn*), Heritage smatra da su konverzacije (posebno ležerne, prigodne, svakodnevne i sl.) općenito nepredvidljive. Međutim, u nekim su oblicima interakcije (kao npr. debatama, ceremonijama i sl.) teme, distribucije i slijed govornika organizirani izvana, na predvidljiv i eksplicitan način. Heritage definira dizajn reda kao dio organizacije slijeda, a organizacija slijeda dio je sveukupne strukturne organizacije. Nakon što istraživač odredi posebnu organizaciju zamjene govornih uloga, usmjerava se na izgradnju cjelokupne mape interakcije u terminima tipičnih faza ili sekcija. Cilj je pritom odrediti orijentacije sudionika na zadatke koje oni konstruiraju na uobičajen način. Cjelokupna struktura organizacije nije fiksni okvir određen za sve situacije koji bi se onda ispunio podacima. To je ono što tražimo i u što gledamo samo do one mjere u kojoj su sudionici orijentirani prema njoj u organiziranju svoga govora (Heritage 2004: 227–241).

Konverzacijsku analizu ne zanimaju pojedine izjave, već ona ispituje kako su izjave dizajnirane kako bi se uklopile u prethodne te kako izjave stvaraju određene implikacije pomoću kojih govornici određuju koje će izjave biti sljedeće. Stoga analiza identificira i opisuje obilježja slijeda djelovanja, tj. obrasce interakcije sa snažnim i konzistentnim sadržajima (Wooffitt 2003: 54–58).⁵ Wooffitt sugerira provođenje istraživanja ponavljajućih obilježja slijeda proučavanjem primjera zamjene govornih uloga, tj. promjene govornika i analizom devijacija koje utječu na promjenu govornika (Wooffitt 2003: 78). Slijed interakcije održava se u strukturama zamjene govornih uloga ili promjene govornika. Temeljna je karakteristika konverzacije da u određeno vrijeme govori samo jedan govornik i da se promjena govornika odvija s minimalnim rascjepom i preklapanjem (Ten Have 2007: 128). Način na koji će se promjena govornika odvijati smisleni je izbor. On će ovisiti o govornikovu znanju situacije općenito i znanju pojedinih sudionika. U dizajniranju oblika zamjene govornih uloga govornik oblikuje izjavu i prema trenutnoj situaciji, npr. upotrebom prethodno iskorištenih izraza i odgovarajućih zamjenica. Preuzimanje riječi osjetljivo je na kontekst, ali kontekst u smislu govora, tj.

⁵ Ten Have (2007: 132) definira sljedove kao obrasce posljedičnih akcija gdje posljedičnost nije proizvoljno zbivanje, već realizacija lokalno konstituiranih projekcija, prava i obveza.

rečenica koje slijede ili prethode. Naime, kao što je već rečeno, nije važno tko su govornici, koje je vrijeme govora, kakvo je okruženje u kojem govore i kakve su teme o kojima govore. Sustav je, ističe Psathas, oslobođen vanjskog konteksta, tj. nije pod utjecajem kontekstualnih posebnosti. Ta razlika između kontekstualno osjetljivih i kontekstualno neosjetljivih fenomena shvaćena je kao važno otkriće konverzacijske analize (Psathas 1995: 36).

Konverzacijska analiza, smatra Schiffrin, nudi rješenje problema promjene govornika. Naime, postoji skup normativnih pravila koji upravljaju konstrukcijom zamjene govornih uloga osiguravajući pritom koordinaciju transfera koja smanjuje „rascjep“ (stanku/prekid komunikacije) i „preklapanje“. Pravila su kreirana tako da se mogu primijeniti na sva moguća mjesta zamjene govornika. Mjesta, naime, reflektiraju postojanje različitih vrsta jedinica (leksičkih, rečeničnih, frazeoloških konstrukcija) kojima govornik konstruira preokret (Schiffrin 2006: 238).⁶ Sacks i suradnici smatraju da govornici prepoznaju trenutke za potencijalnu promjenu govornika zbog toga što govornici govore u jedinicama koje se nazivaju „konstrukcijske jedinice preokreta“ (engl. *turn constructional units*). To su gramatički oblikovane jedinice govora, kao što su rečenice, izrazi, završetci, koje predstavljaju mjesta na kojima je moguće ostvariti promjenu govornika. Faktori poput silazne intonacije, gramatičke strukture završene rečenice, stav ili pogled mogu sugerirati da je upravo to mjesto konstrukcijska jedinica preokreta. Izmjenjivanje govornika najčešće se događa upravo na tim izrazito predvidljivim, opetovanim mjestima u razgovoru koje Sacks i dr. zovu „mjestima relevantne tranzicije“ (engl. *TRP – transition relevance place*, Sacks i dr. 1974: 705). Sukladno navedenom, postupak razmjene govornih uloga postaje važan za propitivanje regularnosti interakcije. U komunikaciji se događaju i određene *tišine*. Tako se pogreške (engl. *lapses*) događaju tijekom i nakon relevantnog mjesta za razmjenu govornih uloga, kada nitko ne govori. Rascjep/praznina je tišina na nekom mjestu između govora trenutnoga govornika i govornika koji sam sebe odabire za sljedećeg govornika. Pauza je tišina koja se dogodi tijekom govora jednoga govornika (npr. kada odabrani govornik odugovlači sa započinjanjem govora ili kada govornik šuti na mjestu koje nije relevantno). Razlikovanja su navedenih pojmova, smatraju

⁶ Postoje mnogobrojni primjeri kada dolazi do preklapanja govora, tj. situacije kada više sudionika govori u isto vrijeme. Cameron smatra da su te situacije često rezultat nemogućnosti novoga govornika da s potpunom točnošću predvidi kraj govora posljednjeg/trenutnoga govornika. Novi govornik „uskače“ u onaj dio rečenice gdje misli da će prethodni govornik završiti. Ovakve su situacije česte i obično kratke (Cameron 2007: 92). S druge strane, Coates navodi primjere istodobnoga govora dvaju ili više sudionika interakcije na primjeru razgovora prijateljsica. U takvim su slučajevima primjeri preklapanja česti i imaju podupiruću funkciju (Coates prema Cameron 2007: 93).

Wood i Kroger, nužna jer pridodaju različita značenja tišini. Tako pauza pripada osobi koja govori, rascjep ne pripada nikome, a pogreška pripada svima (Wood i Kroger 2000: 202).

Kako bi se istražila ponavljajuća strukturalna obilježja organizacije susjednih jedinica, Sacks i suradnici predložili su koncept „susjednog para“ (engl. *adjacency pair*),⁷ koji predstavlja slijed dviju uzastopnih izjava. One su usporedne, proizvode ih različiti govornici, a poredane su kao prvi i drugi dio tako da prvi dio zahtijeva određeni drugi dio ili druge dijelove. Ovi su parovi organizirani oblici stabilnog i povratnog djelovanja koji osiguravaju red u konverzaciji (Schiffrin 2006: 236). Svaka je govorna interakcija obično strukturirana oko parova susjednih rečenica (rečenica koje slijede jedna iz druge) i pritom su te rečenice i funkcionalno ovisne jedna o drugoj. Ako je prva rečenica pitanje, druga će obično biti odgovor ili pomak koji treba napraviti da bi se sugovornika stavilo u poziciju da odgovori na pitanje. Tako je susjedni par, primjerice, osim slijeda „pitanje – odgovor“, i slijed „pozdrav – pozdrav“. U slučajevima kada nema odzdrava nakon pozdrava, osoba se percipira kao neljubazna, neprijateljski raspoložena i sl. Ujedno je to i potvrda da pozdrav nije jedinica koja stoji sama za sebe, već se pojavljuje u kombinaciji sa svojim parom (Cameron 2007: 96).

Wood i Kroger (2000) ističu da su susjedni parovi uključeni u najsloženiji, ali i najzanimljiviji koncept u ovoj analizi nazvan preferencija ili davanje prednosti određenim vrstama iskaza u odnosu na druge iskaze u određenim trenucima u razgovoru. Moguća su dva odgovora na prvi dio susjednog para, i to preferirani, tj. očekivani i konvencionalan i nepreferirani, koji nije očekivan. Ljudi poduzimaju određene akcije prateći koliko neke akcije prijete njihovoj vlastitoj slici o sebi. U tom se smislu i odabiru neke akcije kao preferirane, a druge kao nepreferirane. Preferirani odgovori obično su izravni, jasni, precizni i pozitivni. Nepreferirani odgovori uglavnom uključuju iskaze (optužbe i opravdanja) (kao npr. „pa, bilo bi lijepo, ali već smo se dogovorili“). Definiranje je preferencije kompleksnije nego što se to čini na prvi pogled. Iako postoje specifične preferirane ili nepreferirane strukture i oblici odgovora, moguće je npr. dati odgovor koji je sadržajno ne-preferiran (npr. odbijanje), ali je preferiran s obzirom na strukturu (npr. „ne“) (Wood i Kroger 2000: 201–202).⁸

⁷ Slijed dviju izjava koje su usporedne, proizvode ih različiti govornici, a poredane su kao prvi i drugi dio tako da prvi dio zahtijeva određeni drugi dio ili druge dijelove su, primjerice, pitanje i odgovor. Ovi su parovi organizirani oblici stabilnog i povratnog djelovanja koji osiguravaju red u konverzaciji (Schiffrin 2006: 236).

⁸ Nazivi preferirano i nepreferirano kod konverzacijske se analize odnosi na razlike u načinima na koje su dizajnirani alternativni drugi dijelovi (od drugog dijela para) i ne odnose se na psihološke motive i namjere pojedinaca (usp. Wooffitt 2003: 56).

Nadalje, u konverzacijske strategije koje se analiziraju moguće je uključiti i referiranje. Govornici organiziraju komunikaciju tako da se osvrću ili referiraju na ono što je prethodno rečeno. U tom je smislu referiranje interaktivni proces izmiješan s ostalim strukturama govora: prvo i sljedeće spominjanje nekog koncepta, neke osobe ili teme smješteni su tako da su vezani uz npr. strukture susjednih parova ili zamjenu govornih uloga. Pritom se jezične konstrukcije upotrebljavaju tako da omogućuju primatelju da prepozna predmet (npr. referenta/označitelja) u isto vrijeme kada su i ostale konverzacijske obveze izvršene i ispunjene (Schiffrin 2006: 273). Tako je npr. opća odlika organizacije teme u razgovoru prijenos teme na temu. To se ne odvija završavanjem jedne teme i otvaranjem druge, već „postupnim pokretom“ (engl. *stepwise move*), koji povezuje sve ono što se uvodi s onim o čemu se je upravo govorilo. Na taj se način, i prije nego svi sudionici postanu svjesni, nova tema još nije otvorila, a oni su već daleko otišli s onim što su započeli (Schiffrin 2006: 261).

Proučavanje konverzacijskih strategija koje primjenjuju sudionici interakcije nužno je povezati s proučavanja dijelova konverzacije kao što su pozdravljanja, tj. započinjanja i završavanja razgovora. To su pravilni interakcijski obrasci, čije se metodičke procedure, sredstva, pravila i slijedne strukture mogu prikazati, formalizirati i analizirati (Psathas 1995: 21). Tako npr. završetak razgovora zahtijeva odgovarajuće etape razmjene tijekom konverzacije, ali i odgovarajuću pripremu koja predstavlja inicirani „odjeljak zatvaranja“. Ovaj odjeljak može uključiti i gledanje naprijed, prema „stvaranju dogovora“ oko mogućnosti završavanja razgovora, i gledanje unatrag, prema pozivanju na sažimanje razgovora koji se bliži kraju (Ten Have 2007: 22). Osim pričanja priče, jedan je od primjera proširenog slijeda i „davanje uputa“ u interakciji. Usmjeravanje se smatra koherentnom konverzacijskom jedinicom koja uključuje organizirane načine ulaska i završavanja djelovanja. Drugim riječima, primatelj je aktivno uključen u slušanje te pokazuje razumijevanje dajući potvrde davatelju. Davatelj uputa kontinuirano osigurava „mogućnosti“ kako bi primatelj producirao pokazatelje (ne)razumijevanja, zahtjev za objašnjenjem i sl. (Psathas 1995: 23).⁹

Osim ispitivanja strukturalne organizacije konverzacije, nužna mjesta za proučavanje određene pravilnosti interakcija su i *interakcijske asimetrije*. Heritage spominje četiri tipa asimetrija koje uključuju: (1) sudjelovanje, (2) „znati kako“

⁹ Određeno društveno djelovanje, kao npr. davanje i primanje uputa tijekom konverzacije, organizirani je fenomen, tj. društveno je strukturiran. Psathas smatra da se javlja u određenim situacijama, slijedno je organiziran i odražava karakteristike sudionika interakcije (njihovo znanje, pretpostavljeno znanje i prikazano razumijevanje) i često se ponavlja u pravilnim obrascima (usp. Psathas 1995: 26).

(engl. *know how*) u interakciji, tj. poznavanje same interakcije, (3) znanje i (4) pravo na znanje (Heritage 2004: 236). Vrlo je vjerojatno da ne bi bilo potrebe za komunikacijom da ne postoje asimetrije ili nejednakosti u znanju među ljudima. Društvena interakcija često je vrlo asimetrična. Mnoge će interakcije vjerojatno sadržavati više asimetrija ako se sudjelovanje događa tijekom jednog ili više susreta. Važno je također razlikovati asimetrije u uobičajenim i svakodnevnim konverzacijama od asimetrija u institucijskim/službenim interakcijama (Heritage 2004: 237). U mnogim oblicima institucijskih konverzacija, smatra Heritage, postoji direktan odnos između institucijskih uloga i zadataka s jedne strane i konverzacijskih prava i obveza s druge strane. Na primjer, predstavnici institucija često postavljaju pitanja i zahtijevaju od sudionika da na njih odgovore. Pritom predstavnici institucija mogu često upravljati interakcijom onako kako to nije moguće u svakodnevnom razgovoru. Važna dimenzija asimetrije između sudionika u institucijskoj interakciji proizlazi iz razlike, često i napetosti, između organizacijske perspektive koja se prema pojedincu odnosi kao da je „rutinski slučaj“ i pojedinca koji sebe doživljava kao „jedinstveni slučaj“.¹⁰

Studije s primjenom konverzacijske analize provode sistematična ispitivanja velikog broja primjera interakcija. Pritom se služe raznim vrstama kvantificirajućih izraza, kao što su često, rijetko, ponekad, općenito, često ponavljajući i odsutan. Stoga se postavlja pitanje o mogućnostima upotrebe statistike i raznih kvantitativnih analiza u ovom pristupu. Naime, Ten Have smatra da kvantitativna analiza nije alternativa analizi pojedinog slučaja (na koji se često konverzacijska analiza usmjerava), već se gradi na njoj. Schegloff je također, ističe Ten Have, u svom radu ponudio osvrt na kvantifikaciju u konverzacijskim studijama pri čemu je poseban naglasak stavio na „jednostavnu statistiku“ u kojoj se nešto događa x puta unutar y vremena (Ten Have 2007: 159). Međutim, metodološki je značajno Heritageovo razmatranje *mogućnosti senzibilne upotrebe statistike* u konverzacijskoj analizi, i to:

- kao sredstva izoliranja „zanimljivih problema“
- kao sredstva konsolidiranja intuicija koje su „dobro“ definirane, ali je teško izvući postojanje određene prakse bez velikog broja slučajeva

¹⁰ Značajno je obilježje mnogih institucionalnih interakcija, tvrdi Heritage, i neka vrsta epistemološke „opreznosti“ u kojoj profesionalci izbjegavaju zauzeti čvrst položaj. Oprez je obavezan u nekim institucijskim interakcijama kao što su intervjui u vijestima ili sudovi. Naime, profesionalci i institucijski predstavnici u isto su vrijeme često oprezni u tvrdnjama, zauzimaju distancirane, funkcionalno specijalizirane i u znanju superiorne temelje. Epistemološka superiornost stručnog znanja nešto je što se stalno obnavlja u govoru na mnoge različite načine. Medicina pruža brojne primjere. Pacijenti mogu usmjeriti autoritet medicinskog znanja na izbor leksika, i to probnim ili nesigurnim korištenjem medicinske terminologije (usp. Heritage 2004: 237–239).

- u slučajevima kada neovisna otkrića o konverzacijskoj praksi mogu imati indirektnu statističku, tj. brojčanu nadopunu
- u svim slučajevima kada se tvrdi da je upotreba rezultata određene interakcijske prakse povezana s određenim društvenim i psihološkim kategorijama kao što su rod, status itd. (Heritage prema Ten Have 2007: 161).

Clayman i Gill ističu da je pristup konverzacijske analize ponekad teško kategorizirati u terminima kvalitativnog i kvantitativnog. Doprinosi ove analize imaju snažna postignuća unutar kvalitativne dimenzije, ali se ističe i neformalna kvantitativna dimenzija s obzirom na to da analitičari sakupljaju i sistematički ispituju mnogobrojne primjere određenog fenomena (Clayman i Gill 2009: 590).

Schiffrin (2006: 232) primjećuje da konverzacijska analize stvara vlastite pretpostavke, metodologiju i teoriju. Prema autorici, jedan je od mogućih problema ove istraživačke tehnike valjanosti podataka. Način prikupljanja podataka pokazuje „idealizaciju“ o tome kako stvarne interakcije funkcioniraju, a analiza podataka ne uključuje govornikova razmišljanja o interakcijama. Konverzacijski analitičari promatraju samo podatke i objašnjavaju što se događa u interakciji i pritom se ne koriste postupcima prikupljanja podataka kao što su intervjui, upitnici i promatranja sudionika (Heritage prema Paltridge 2000: 84–97).

3. Značajke analize sadržaja

Analiza sadržaja istraživačka je tehnika kojom se na objektivan i sustavan način opisuje sadržaj nekoga teksta, a može se primijeniti na pisane, zvučne ili slikovne zapise. Pritom kvantitativna analiza utvrđuje učestalost i ustrojstvo jedinica analize (sloga, riječi, sintagme, rečenice, slike i sl.) u nekome tekstu (članku, novinama, televizijskome prilogu i sl.) dok je kvalitativna analiza sadržaja usmjerena na otkrivanje značenjskoga konteksta prebrojenih jedinica analize.¹¹

U temelju se analiza sadržaja odnosi na metode usmjerene izravno i jasno na kvantificirajuće aspekte sadržaja teksta i na apsolutne i relativne frekvencije riječi u tekstu. Njezin je razvoj bio pod jakim utjecajem razvoja masovnih

¹¹ Preuzeto s poveznice: <http://struna.ihjj.hr/naziv/analiza-sadrzaja/25628/> (zadnji pristup 1. 10. 2021.).

medija i međunarodne politike (Titscher i dr. 2007: 55).¹² Prve definicije analize sadržaja, kao npr. Berelsonova, isticale su da je ona „istraživačka tehnika za objektivan, sistematski i kvantitativan opis manifestnog sadržaja komunikacije“ (Berelson 1952: 18). Wilkinson i Birmingham definiraju analizu sadržaja kao istraživačku metodu koja rabi skup procedura kako bi zaključke iz nekog teksta učinila valjanim. Ti se zaključci odnose na pošiljatelja poruke, poruku ili primatelje poruke. Međutim, pravila procesa zaključivanja, ističu autori, variraju s obzirom na teorijske i sadržajne interese istraživača. Ova metoda u svojoj osnovi sadrži shvaćanje da se analiza sadržaja jezika u upotrebi koristi kako bi se otkrila značenja, prioriteta i razumijevanja kao i načini na koje je svijet organiziran i kako se svijet shvaća (Wilkinson i Birmingham 2003: 68). Neuendorf (2002: 1) definira analizu sadržaja kao sistematičnu, objektivnu i kvantitativnu analizu obilježja i karakteristika poruka. Krippendorff (2004: 18) ju definira kao istraživačku tehniku stvaranja replikativnih i valjanih zaključaka iz podataka ovisno o kontekstu upotrebe. Autor naglašava odnos između sadržaja teksta i njegovih institucionalnih, društvenih i kulturnih konteksta. Prema Krippendorffu analiza sadržaja najučinkovitija je ako se analitičar usmjerava na jezično konstituiranu društvenu stvarnost jer je jednostavnije izvoditi zaključke o ponavljajućim, rutiniziranim, javnim i uvriježenim fenomenima, nego o rijetkim, privatnim i nekonvencionalnim. Nadalje, s obzirom na to da analiza sadržaja pretpostavlja poznavanje ili znanje jezika (u smislu pravopisa, gramatike, rječnika), sigurno je da će analitičar koji je svjesniji vokabulara, diskursnih normi i konverzacijskih obrazaca, biti uspješniji u provedbi analize sadržaja (Krippendorff 2004: 77).

Neki autori (kao npr. Neuendorf 2002: 14) definiraju analizu sadržaja kao kvantitativnu metodu koja producira isključivo numerički zasnovane

¹² Titscher i suradnici daju kratak pregled razvoja analize sadržaja, kao i teoretičara koji su utjecali na njezin razvoj. Tako se npr. u početnim primjenama analize sadržaja koristio jednostavan bihevioristički model komunikacije „poticaj-odgovor“ koji je postavio asimetrični odnos između pošiljatelja, stimulansa (poticaja) i primatelja. Sadržaju se pristupalo kao produktu komunikacijskog procesa strukturiranog u skladu s Lasswellovom klasičnom formulom „tko kaže što, u kojem kanalu, kome i s kojim učinkom“. Nadalje, Morrisovi semiotički radovi 40-ih godina 20. stoljeća promovirali su pristup koji je smatrao da se komunikacija odvija ne samo na osnovi stimulansa nego i na osnovi značenja koja im se pridodaju i kojima se ne može pristupiti u konkretnom obliku stimulansa. Shannon i Weaver pridonijeli su razvoju analize sadržaja svojim modelom transmisije novosti prema kojem izvor informacija (pošiljatelj) prenosi prijenosnikom neke novosti kao signal koji ide prema primatelju i prosljeđuje se na određite. Drugim riječima, kvantitativna analiza novina utjecala je na razvoj analize sadržaja promjenom interesa s tematskih kategorija na stereotipe, stilove, simbole, vrijednosti itd. Prva koncizna prezentacija konceptualnih i metodoloških razvoja pod nazivom analiza sadržaja pojavila se u radu Berelsona i Lazarsfelda 1948. godine. Međutim, uspostava kvantitativne analize sadržaja (s Mayringom 1988) otežala je, smatraju autori, razdvajanje ove od ostalih metoda analize teksta, posebno onih orijentiranih na etnografske metode (usp. Titscher i dr. 2007: 55–57).

prezentacije odabranih skupova analiziranih poruka. Suprotno tome, Berg ističe da je, bez obzira na svoju primjenu, analiza sadržaja operacija kodiranja i proces interpretacije podataka. Analiza sadržaja može jednako učinkovito biti i kvantitativna i kvalitativna metoda. „Brojivi“ tekstualni elementi osiguravaju sredstva za određivanje, organiziranje, indeksiranje i spremanje podataka (Berg 2007: 307). Naime, kvalitativna analiza ne započinje nakon prikupljanja podataka. Analiza započinje čim podatci počnu upućivati na određene kategorije i kodove te kada ti elementi započnu oblikovanje određenih obrazaca i konceptualnih stvarnosti. Kvalitativni pristupi analizi sadržaja, stoga, dobivaju sve veću važnost. U odnosu na kvantitativne oni podrazumijevaju: (1) manje količine teksta, (2) reartikulaciju ili reinterpretaciju tekstova u narative koji su prihvaćeni unutar određene zajednice, a koji su često u suprotnosti s pozitivističkim tradicijama ispitivanja te (3) rad istraživača unutar hermeneutičkih krugova u kojima je uključeno i njihovo društveno i kulturno uvjetovano razumijevanje fenomena (usp. Krippendorff 2004: 17).

Analiza sadržaja uvijek se primjenjuje ako je komunikacijski sadržaj od iznimne važnosti, ako se sheme kategorija mogu unaprijed formulirati ili se analizira samo leksik (Titscher i dr. 2007: 66).¹³ Tako se razlozi odabira analize sadržaja kao jedne od ključnih metoda u istraživanjima medija ocrtavaju, ističe Weber, u njezinim metodološkim prednostima i posebnostima kao što su:

- Komunikacija je središnji aspekt društvene interakcije.
- Sadržajno-analitičke procedure izravno djeluju na tekst ili transkript.
- Najbolje i najučinkovitije sadržajno-analitičke studije rabe i kvalitativne i kvantitativne obrade teksta.
- Dokumenti različitih vrsta postoje dugi niz godina. Kulturni indikatori koji proizlaze iz takvih dokumenata nude pouzdane podatke u nekom razdoblju.
- Kada postoje pouzdani podaci različitih vrsta, kulturni se indikatori mogu koristiti kako bi se kvantitativno ustanovile interakcije između ekonomskih, društvenih, političkih i kulturnih promjena.

¹³ Titscher i suradnici ističu da postoji tendencija izbjegavanja analize paralingvističkih i neverbalnih fenomena. Međutim, hoće li i do koje mjere istraživač uključiti kontekstualne informacije, ovisi, u prvom redu, o istraživačkoj strategiji. Tako npr. klasični Berelsonovi radovi 50-ih godina 20. stoljeća stavljaju interes samo na vidljivi tekstualni sadržaj. Mayringove procedure analize krajem 80-ih 20. stoljeća eksplicitno uključuju i kotekst i kontekst (Titscher i dr. 2007: 67). Tijekom godina osnovni je metodološki princip analize sadržaja ostao isti. Kako bi se provela analiza, potrebno je podatke (tekstove, govore i rasprave fokus-grupa) kodirati i grupirati u kategorije. Time se testira njihova pouzdanost i valjanost, tj. predstavljaju li točno ono što je bilo rečeno, npr. u transkriptu. Kategorije ili kodovi mogu imati oblik riječi ili tema, rečeničnog smisla ili fraza, pa čak i cijelih rečenica. Nakon kodiranja tekstualni se podatci interpretiraju i na taj način osiguravaju rezultate analize (usp. Leburic i dr. 2005: 43).

- U usporedbi s metodama kao što su intervjui, fokus grupe i ankete, analiza sadržaja obično donosi nenametljiva mjerenja u kojima ni pošilatelj ni primatelj poruke nisu svjesni da su analizirani. Weber zaključuje kako postoje neznatne opasnosti da sam proces mjerenja utječe na promjenu podataka (usp. Weber 1990: 10).

Važno je istaknuti i definirati da su *jedinice analize* najmanje komponente teksta u kojima se ispituje pojavljivanje i obilježja varijabli (sadržaja, kategorija). S obzirom na to da tekst ne sadrži „prirodne jedinice“, one moraju biti definirane na semantičkoj i sintaktičkoj razini (Herkner prema Titscher i dr. 2007: 58). Sintaktički određene jedinice su znak (riječ), rečenica, tekst, područje i vrijeme, a semantički su osoba, izjava i jedinica značenja. Pritom Holsti razlikuje i *zabilježene jedinice* i *jedinice konteksta*. Prve se odnose na najmanje tekstualne jedinice unutar kojih se ispituje pojavljivanje određenih varijabli, dok se jedinice konteksta pridodaju kako bi se uspostavila karakterizacija, tj. obilježja varijabli (npr. njihova pozitivna ili negativna određenja) (Holsti prema Titscher i dr. 2007: 58).

Središnje je oruđe analize sadržaja, ističe Herkner, njezin sustav *kategorija*. Svaka jedinica analize mora biti kodirana, tj. smještena u jednu ili više kategorija. Kategorije se razumijevaju kao više ili manje operacionalne definicije varijabli. Svaka definicija kategorije mora biti eksplicitna, potpuna i adekvatna (Herkner prema Titscher i dr. 2007, 58). Holsti je tako oblikovao listu vrsta kategorija koje se mogu koristiti u oblikovanju sustava kategorija svake pojedine analize sadržaja. Lista kategorija uključuje primjerice: subjekt, temu, smjer obrade teme, pravila (osnove klasifikacije i evaluacije), vrijednosti (prikazane ciljeve, stavove i želje), sredstva postizanja ciljeva, obilježja opisa osoba, sudionike, mjesto, vrijeme, oblik komunikacije itd. (Holsti prema Titscher i dr. 2007: 59–60).

Mnogi su autori dali svoje *tipologije procedura analize sadržaja* (npr. Merten, Herkner, Holsti, i dr. prema Titscher i dr. 2007: 62) i te se procedure mogu klasificirati s obzirom na semiotičku razinu (sintaktičke, sintaktičko-semantičke, semantičke, sintaktičko-pragmatičke, semantičko-pragmatičke i pragmatičke razine) i istraživačka pitanja (uključuju definiranje tko?, što?, kako?, kome?, zašto?, u kojoj situaciji? i s kojim učinkom?) (Titscher i dr. 2007: 62–63).

Mayring (prema Titscher i dr. 2007: 63–64) je razvio *sljedni model* i predložio tri različite analitičke procedure analize sadržaja koje se mogu provesti odvojeno ili kombinirano, ovisno o određenom istraživačkom pitanju, a to su sažimanje materijala koji se analizira, objašnjavanje materijala i njegovo strukturiranje. Središnji je dio u ovom sljednom modelu analize sadržaja

strukturiranje, tj. oblikovanje i organiziranje jedinica kodiranja i evaluacije u sheme kategorija. Autor smatra da se proces analize sadržaja može sažeti u devet etapa kako slijedi: određivanje materijala → analiza situacije iz koje tekst proizlazi → formalna kategorizacija materijala → određivanje smjera analize → izdvajanje pitanja na koja treba odgovoriti, a koja su izabrana s obzirom na određenu teorijsku osnovu → odabiranje analitičkih tehnika → određivanje jedinica analize → analiza materijala (sažimanje, objašnjavanje, strukturiranje) → interpretacija (Mayring prema Titscher i dr. 2007: 64).

Postoji i *konceptualna analiza sadržaja*. Konceptualna analiza u osnovi je kvantitativna jer se razvijaju i kodiraju kategorije i bilježi se broj pojavljivanja tema ili jedinica. Kao pristup analizi sadržaja ona je, ističu Wilkinson i Birmingham, popularnija od ostalih i o njoj se još govori kao o tematskoj analizi jer joj je cilj analizirati eksplicitne ili implicitne teme u nekom tekstu (Wilkinson i Birmingham 2003: 81). Naime, ona ispituje rasprostranjenost koncepata (tema, riječi, fraza) u tekstu te kvantificira njihovo pojavljivanje. *Koncepti* su teme ili predmeti interesa koji se istražuju. Pri određivanju koncepata važno je, smatraju autori, razviti listu analitičkih *kategorija* ili kodova¹⁴ koji će se upotrijebiti u daljnjem kodiranju. Nadalje, nakon što se odredi broj ili skup koncepata za kodiranje, potrebno je, smatraju Leburić i dr. (2005), odrediti hoće li se kodirati rasprostranjenost ili frekvencija njihova pojavljivanja (tj. pojavljuje li se koncept u određenom tekstu ili koliko se puta pojavljuje). Uspostavljanje i komuniciranje jasnih pravila kodiranja, smatraju autori, sprječava da riječi budu klasificirane na neodgovarajući način. Posljednja faza ili analiziranje rezultata uključuje bilježenje koliko se puta neka riječ ili koncept pojavljuje u odnosu na neke druge (Leburić i dr. 2005: 45–46). Kodiranje se prvenstveno obavlja ručno. Čitajući tekst ili transkript, istraživač pridodaje kodove informacijama. Iako se u suvremeno doba primjenjuju razni računalni programi, oni izvode samo ono što im je zadano. Bilo koji računalni program još uvijek zahtijeva istraživačevo promišljanje o analitičkim i teorijskim odnosima između originalnih konceptualizacija i eventualnih empirijskih dokaza (Berg 2007: 333).

¹⁴ Berg smatra da je moguće razlikovati in vivo kodove i sociološke konstrukte. Prvi se odnose na književne ili doslovne termine koje ljudi upotrebljavaju u svakodnevnim komunikacijama koje se analiziraju. S druge strane, sociološki konstrukti, kao npr. profesionalni stav, obiteljski orijentiran, opsesivni radoholičar i sl., kombinacije su raznih stvari uključujući i istraživačevo znanje područja koje se ispituje. Njihovom se upotrebom postiže dodavanje određenog znanstvenog znanja koje bi se možda u analizi propustilo. U skladu s tim, sociološki konstrukti dodaju dubinu i širinu promatranjima i usmjereni su širim znanstvenim definicijama (usp. Berg 2007: 310).

Wilkinson i Birmingham smatraju da se nedostaci konceptualne analize očituju u tome što ona nije u mogućnosti proniknuti u stvarno značenje. Kako bi se bolje razumjele informacije ili neki tekst, moguće je uzeti u obzir i odnose među riječima i frazama te istražiti njihovo skriveno značenje. U tu se svrhu koristi *relacijska analiza* (Wilkinson i Birmingham 2003: 75–76). Suprotno konceptualnoj analizi, relacijska analiza istražuje i ustanovljava odnose među temama ili pojmovima. U fokusu su interesa *odnosi*, a ne koncepti. Riječi, fraze i teme promatraju se onakvima kakve jesu, bez ikakvog pridodanog značenja. Značenje koje se traži primjenom ove analize uspostavlja se ispitivanjem veza i odnosa među konceptima, riječima i frazama unutar teksta. Prema Wilkinsonu i Birminghamu (2003: 78) model relacijske analize sadržaja uključuje osam etapa: određivanje pitanja → izrada okvira analize → određivanje vrsta odnosa koji će se ispitivati → kodiranje i kategoriziranje teksta → ispitivanje odnosa → kodiranje odnosa → analiziranje odnosa i stvaranje mape odnosa. Ovdje je također važno istaknuti da istraživačka pitanja moraju biti pažljivo i adekvatno oblikovana i da moraju odgovarati cilju analize jer pitanja pridonose ograničavanju broja tema i njihovih vrsta koje se u nekom tekstu istražuju.

Dvije su skupine problema s kojima se suočava analiza sadržaja, a to su *problemi zaključivanja* i *problemi pouzdanosti*. Problemi izvođenja zaključaka odnose se na zaključivanje o tekstu na osnovi uzorka tog teksta i na zaključivanje o skrivenim konstrukcijama kao što su motivi, stavovi i norme na osnovu cijeloga teksta. Problemi pouzdanosti vezani su uz pouzdanost (vjerodostojnost) kodiranja, npr. do koje se razine različiti istraživači slažu u kodiranju istoga teksta (Titscher i dr. 2007: 65). Krippendorff je stoga formulirao *kriterije kvalitete analize sadržaja*:

1. Prva se skupina kriterija odnosi na *valjanost materijala, rezultata i procesa*:

- a) materijal: nužno je postići semantičku valjanosti i valjanosti uzorka; semantička se valjanost odnosi na rekonstrukciju značenja materijala i izražava se u odgovarajućim definicijama kategorija, ključnih primjera i pravila dok valjanost uzorka podrazumijeva poštivanje osnovnih kriterija uzorkovanja u istraživanjima
- b) rezultati: odnose na korelativnu valjanost, tj. korelaciju s nekim vanjskim kriterijima kao što su rezultati nastali primjenom nekih drugih metoda i prognostičku valjanost
- c) proces: odnosi se na konstruktivnu valjanost, tj. na uspjeh prethodnih i sličnih konstrukata, uspostavljenih modela, teorija i interpretacija.

2. Druga se skupina kriterija odnosi na *pouzdanost*, a podrazumijeva stabilnost, mogućnost repliciranja i preciznost:
 - a) stabilnost se postiže ako se isti rezultati mogu postići ponovljenom primjenom analitičkih oruđa na isti tekst
 - b) repliciranje je stupanj na kojem analiza postiže isti rezultat pod različitim uvjetima ili kod različitih istraživača koji kodiraju podatke
 - c) preciznost se odnosi na zadovoljenje obaju prethodnih kriterija te na postizanje određenog stupnja funkcionalnog standarda (Krippendorff prema Titscher i dr. 2007: 66).

U odnosu na ostale analitičke pristupe i metode analiza sadržaja ističe se procesima kategorizacije i kodiranja. Proces kategorizacije kod analize sadržaja zahtijeva da su kategorije unaprijed postavljene i operacionalizirane, a promjene sheme kategorija tijekom procesa kodiranja odvijaju se jedino u izvanrednim okolnostima. Konvencionalna analiza sadržaja uključuje kodiranje teksta u međusobno isključive kategorije, brojanje pojavljivanja kategorija i njihovu statističku analizu. Kodiranje, kao i načini interpretiranja materijala unaprijed su određeni. Pouzdanost kodiranja provjerava se nekom vrstom kvantitativne procjene stupnja slaganja među različitim istraživačima koji kodiraju (Titscher i dr. 2007: 67–68).

Tijekom analize, tvrdi Krippendorff, izvođenje zaključaka nije ni deduktivno ni induktivno, već abduktivno. Zaključci se izvode s određenom dozom vjerojatnosti koja se osnažuje dodatnim ili drugim varijablama.¹⁵ Analitičari koji primjenjuju analizu sadržaja, nastavlja Krippendorff, mogu izvoditi zaključke o fenomenima koji se ne mogu direktno promotriti. Oni obiluju sredstvima i resursima s obzirom na upotrebu statističkog znanja, teorije, iskustva i intuicije, a sve to s ciljem odgovora na vlastita istraživačka pitanja iz dostupnih tekstova (Krippendorff 2004: 37–39).

Osnovne se nedosljednosti u definiranju analize sadržaja odnose na dva pitanja: 1) je li kvantitativnost njezino nužno obilježje (Berelson, Neuendorf) ili je ona (i) kvalitativna metoda (Mayring, Berg); 2) mora li se ograničiti na proučavanje samo manifestnog materijala, tj. mora li promatrati samo zadani sadržaj, odnosno površinski sloj sadržaja ili se može koristiti kako bi se analizirale dublje razine značenja (Holsti). Zagovornici kvantitativnog

¹⁵ Tako ako netko ima iskustava s usvajanjem jezika kod djece, mogao bi izvesti zaključke o dobi djeteta na temelju zvukova koje dijete proizvodi ili vokabulara koji upotrebljava bez obzira na to što jezična kompetencija i dob logički ne pretpostavljaju ni jedno ni drugo. Slično tome, moguće je izvoditi zaključke o psihopatologiji pisca na temelju slika koje upotrebljava uz tekst (usp. Krippendorff 2004: 37).

oblika ponekad ograničavaju mogućnosti primjene ove metode na proučavanje samo manifestnog sadržaja, što znači da se zaključci donose samo na temelju sadržaja proučenog materijala. Time se ne osporava proučavanja latentnih značenja, ali se analiza ograničava samo na manifestni sadržaj jer se na taj način postiže objektivnosti postupka. Zagovornici kvalitativnog oblika, s druge strane, upućuju na nužnost proučavanja latentnih značenja kako se zaključna razmatranja ne bi odnosila samo na površinski sloj komunikacije.

4. Zaključna razmatranja

Konverzacijska analiza interpretativno je postignuće koje teži obuhvaćanju interpretacija, razumijevanja i orijentacija sudionika. Istodobno, ona slijedi rigorozne standarde prezentacije dokaza. Upravo je u tome njezina temeljna razlika u odnosu na analizu diskursa. Njezin je interes usmjeren na strukturu i elemente strukture. Ona zanemaruje širi kontekst interakcije i temelji svoju analizu, točnije rezultate i interpretaciju, isključivo na konverzaciji kao zasebnom fenomenu. Iz takve metodološke perspektive sve društvene kategorije roda, klase i dobi konstruiraju se u konverzaciji pomoću strukturalnih elemenata i raznih oblika asimetrija. Metodologija konverzacijske analize značajna je upravo s obzirom na raznolikost analitičkog oruđa, bogatstvo detalja i popis primjera. Stoga je i opisivanje „kako“ njezina temeljna značajka (Potter 1996: 131).

Konverzacijska je analiza relevantna za analizu diskursa jer osigurava moćno i „opće“ razumijevanje interakcije te ima potencijal rasvijetliti i objasniti širok spektar istraživačkih pitanja. Veliki dio ljudskih interakcija odvija se upravo konverzacijom. Stoga je za analitičare diskursa nužno razmotriti i razumjeti kako društveni fenomeni proizlaze iz opće pragmatike konverzacije. To uključuje svjesnost o osnovnim obilježjima kao što su organizacija zamjene govornih uloga, normativno rangiranje alternativnih promjena govornika, povezivanje određenih radnji, načina na koji su akcije utjelovljene u sljedovima diskursa i sl. Stoga Potter (1996) ističe da je osnovno praktično razumijevanje konverzacijske analize preduvjet za produciranje rada na diskursu na nekoj višoj razini. Postoje također specifična područja u kojima se analize diskursa i konverzacijska analiza združuju. Naime, i jedni i drugi analitičari, smatra Potter, značajno smještaju interes na načine kako su određene verzije konstruirane i na koji su način radnje izvedene. Svaki detalj u govoru (pauza, popravak i sl.) može postati ključni dio interakcije (Potter 1996: 131–132).

Nadalje, ističemo da je konverzacijska analiza s metodološkog aspekta iznimno značajna za analizu diskursa jer upućuje na razne vrste asimetrija u komunikaciji. Proučavajući asimetrije u interakciji, konverzacijska analiza uzima u obzir i različite oblike „institucijskog diskursa“ i promatra načine na koji pojedinci oblikuju razgovore i interakcije ovisno o svojim ulogama i obvezama (Heritage 2004). Konverzacijska analiza omogućava i otkrivanje i isticanje asimetrija između pozicija analitičara i sudionika u konverzaciji. Naime, s obzirom na to je li riječ o snimljenim konverzacijama ili izravnim sudjelovanjima istraživača na prikriven ili otkriven način, istraživač ima mogućnost provjeriti određene vlastite tvrdnje i uputiti na govornikove interpretacije onoga što se događa. Navedeno nije moguće postići u analizi gotovih, napisanih tekstova i dokumenata, tj. svega onoga što nalazimo u pisanom obliku (Potter 1996).

Konverzacijska analiza jasno se razlikuje od analize sadržaja jer u potpunosti izostavlja kategorizaciju podataka. Wilkinson i Birmingham (2003: 81), kao i Wilson (1993), vjeruju da su obje analize sadržaja (relacijska i konceptualna) valjana oruđa za analizu onoga što je rečeno u komunikaciji, u novinskim člancima, govorima itd., točnije za analizu diskursa. Pojam sadržaja širi je kod analize diskursa nego kod analize sadržaja. S obzirom na to da analiza diskursa polazi od pretpostavke da diskurs može imati više funkcija i značenja, ona ne podrazumijeva međusobno isključive kategorije, općenito kodiranje u kategorije prije provođenja analize, kao ni statističku analizu odnosa (Wood i Kroger 2000: 32–33). Međutim, tehnike analize sadržaja moguće je primjenjivati unutar okvira kritičke analize diskursa¹⁶ u propitivanju značenja koja se oblikuju u diskursu, npr. relacijskom analizom sadržaja (Titscher i dr. 2007: 67–68).

Međutim, najvažniji je doprinos analize sadržaja mogućnost da se zadani sadržaj ne analizira samo kvantitativno nego i kvalitativno, a u skladu s općom težnjom za kvantificiranjem podataka. U tom smislu i Berg navodi da analiza sadržaja ima mogućnost pristupa manifestnom, ali i latentnom sadržaju. Prvom se pristupa elementima koji su fizički prisutni i brojivi, a drugom strategijama interpretativnog čitanja koje je dokumentirano relevantnim primjerima (Berg 2007: 308–309). Feltham-King i Macleod (2016) polaze od metodoloških pretpostavki kako se uvidi koje pruža analiza diskursa mogu nadograditi

¹⁶ Međutim, postoji značajna razlika između konverzacijske analize i kritičke analize diskursa: dok konverzacijska analiza obično podrazumijeva relativno strogi vrijednosno neutralan pristup, kritička analiza diskursa bavi se istraživanjem diskursnih praksi različitih društvenih i ideoloških predznaka (usp. Fairclough 2003; Reisigl i Wodak 2001). Ona pokazuje kako se diskurs stvara odnosom moći i ideologija te kako tako nastale diskursne prakse utječu na društvene identitete i društvene odnose.

analizom sadržaja i njezinom kvantifikacijom. Autori ističu kako je riječ o pristupu koji upotrebljava kvantitativne i kvalitativne elemente analiza i primjenjiv je na veće količine podataka. Druga je karakteristika analize sadržaja raznolikost sadržaja koji se njome mogu analizirati. Ona danas nije usmjerena samo na pisani materijal nego se primjenjuje i na verbalni, slikovni i filmski materijal. U najširem smislu ova analiza postaje metoda za klasificiranje i kvantificiranje raznolikih verbalnih i neverbalnih poruka prema njihovim sadržajima i formalnim obilježjima, a sukladno unaprijed utvrđenim pravilima (Krippendorff 2004: 77).

Analiza diskursa široko je interdisciplinarno područje (Van Dijk 1997a; Schiffrin i dr. 2001; Renkema 2004). Različita značenja naziva diskurs, koje smo kratko spomenuli u uvodnom poglavlju, dovode do polivalentnosti njegove upotrebe, ovisno o polazištu, pristupu, metodi i ciljevima analize. Gotovo iste ili slične istraživačke tehnike koje su nastale unutar različitih disciplina, uključujući lingvistiku, sociologiju, psihologiju, antropologiju i mnoge druge, doprinose analizi diskursa. Konačno, iako specifične, gledajući s metodološkog aspekta, konverzacijska analiza i analiza sadržaja upućuju na važnost različitih analitičkih razina u interpretativnom procesu koji analitičarima diskursa proširuju razumijevanje promatranih fenomena.

Literatura

- Atkinson, Paul; Coffey, Amanda (2004) „Analysing Documentary Realities.“ U *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*, 2nd Edition, ur. Silverman, David, 56–75. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Berelson, Bernard (1952) *Content analysis in communication research*. Clencoe, III: Free Press.
- Berg, Bruce L. (2007) *Qualitative Research Methods for the Social Science*. 6th Edition. Boston, New York, San Francisco: Pearson, Allyn and Bacon.
- Brown, Gillian; Yule, George (1983) *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cameron, Deborah (2007) *Working with Spoken Discourse*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage Publications.
- Clayman, Steven E.; Gill, Virginia Teas (2009) „Conversation Analysis.“ U *The Handbook of Data Analysis*, ur. Hardy, Melissa A.; Bryman, Alan, 589–606. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE Publications.

- Crystal, David (1974) *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell.
- Eggins, Suzanne; Slade, Diana (1997) *Analysing Casual Conversation*. London, New York: Continuum.
- Fairclough, Norman (2003). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. Routledge.
- Feltham-King, Tracey; Macleod, Catriona (2016) „How Content Analysis may Complement and Extend the Insights of Discourse Analysis: An Example of Research on Constructions of Abortion in South African Newspapers 1978-2005.“ *International Journal of Qualitative Methods*. 15 (1): 1–9.
- Foucault, Michel (1972) *The Archeology of Knowledge and the Discourse on Language*. New York: Pantheon.
- Heritage, John (2004) „Conversation Analysis and Institutional Talk: Analysing Data.“ U *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*, 2nd Edition, ur. Silverman, David, 222–245. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Holsti, Ole R. (1969) *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Katnić-Bakarić, Marina (2003) „Stilistika diskursa kao kontekstualizirana stilistika.“ *Fluminensia* 15 (2): 37–48.
- Krippendorff, Klaus (2004) *Content Analysis. An Introduction to its Methodology*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Leburić, Anći; Maroević, Maja; Šuljug, Zorana (2005) *Legalna ilegala: sociološko istraživanje neplanske izgradnje u Splitu*. Split: Naklada Bošković.
- McCarthy, Michael (1991) *Discourse Analysis for Language Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Neuendorf, Kimberly (2002) *The Content Analysis Guidebook*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Paltridge, Brian (2000). *Making sense of Discourse analysis*. Queensland: Gold Coast.
- Potter, Jonathan (1996) „Discourse Analysis and Constructionist Approaches: Theoretical Background.“ U *Handbook of Qualitative Research Methods for Psychology and the Social Sciences*, ur. Richardson, John T. E., 125–140. Leicester: BPS Books.

- Psathas, George (1995) „Conversation Analysis. The study of Talk-in-Interaction.“ *Qualitative Research Methods*. Volume 35. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE.
- Reisigl, Martin; Wodak, Ruth (2001) *Discourse and Discrimination: Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London, New York: Routledge.
- Renkema, Jan (2004) *Introduction to discourse studies*. Amsterdam: Benjamins.
- Ritzer, George (1997) *Suvremena sociologijska teorija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Sacks, Harvey; Schegloff, Emanuel A.; Jefferson, Gail (1974) „A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation.“ *Language* 50: 696–735.
- Schiffrin, Deborah (2006) *Approaches to Discourse*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.
- Schiffrin, Deborah; Tannen, Deborah; Hamilton, Heidi (ur.) (2001) *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell.
- Sidnell, Jack; Stivers, Tanya (2013) *The Handbook of Conversation Analysis*. Hoboken: Blackwell Publishing Ltd.
- Sinclair, John (2004) *Trust the Text: Language, Corpus and Discourse*. London, New York: Routledge.
- Taylor, Stephanie (2003) „Locating and Conducting Discourse Analytic Research.“ U *Discourse as Data: A Guide for Analysis*, ur. Wetherell, Margaret; Taylor, Stephanie; Yates, Simeon Yates, 5–48. London, Thousand Oaks, New Delhi: The Open University and Sage Publication.
- Ten Have, Paul (2007) *Doing Conversation Analysis. A Practical Guide*. Los Angeles, London, New Delhi. Singapore: Sage Publications.
- Titscher, Stefan; Meyer, Michael; Wodak, Ruth; Vetter, Eva (2007) *Methods of Text and Discourse Analysis*. Translated by Bryan Jenner. Los Angeles, London, New Delhi. Singapore: Sage Publications.
- van Dijk, T. A. (ur.) (1997a) *Discourse as Structure and Process*. Discourse Studies 1. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- van Dijk, T. A. (ur.) (1997b) *Discourse as Social Interaction*. Discourse Studies 2. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Weber, Robert Philip (1990) *Basic Content Analysis*. Newbury Park, London, New Delhi: SAGE Publications.
- Widdowson, Henry (2004) *Text, Context, Pretext: Critical Issues in Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell Publishing.

- Wilkinson, David; Birmingham, Peter (2003) *Using Research Instruments*. London, New York: RoutledgeFalmer.
- Wilson, Andrew (1993) „Towards an Integration of Content Analysis and Discourse Analysis: The Automatic Linkage of Key Relations in Text.“ Dostupno na poveznici: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=B345DE9387265C9AFF228631B731B216?doi=10.1.1.127.691&repref1&type=pdf> (pristup 23/05/2021).
- Wood, Linda A.; Kroger, Rolf O. (2000) *Doing Discourse Analysis. Methods for Studying Action in Talk and Text*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Wooffitt, Robin (2003) „Researching Psychic Practitioners: Conversation Analysis.“ U *Discourse as Data: A Guide for Analysis*, ur. Wetherell, Margaret; Taylor, Stephanie; Yates, Simeon Yates, 49–92. London, Thousand Oaks, New Delhi: The Open University and Sage Publication.

Implementing conversation analysis and content analysis in discourse analysis

Understanding and meaning of discourse depends on specific research interests within different disciplines. Certain methodological insights start from the assumption that discourse analysis can be supplemented by methodological specifics and techniques of conversation analysis and content analysis. Conversation analysis seeks to reveal general principles from specific speech patterns. Therefore, it is referred to as “a structural methodology for the analysis of talk” (Schiffrin 2006: 341). It provides a rich source of ideas about actions, structures, and means of interaction that serve as analytical sources in discourse analysis. Conversation analysis omits the categorization of data and thus differs from content analysis which offers additional possibilities for the analysis of language. One of the contributions of content analysis lies in the quest for quantification and classification of data that offers an analysis of what has been said. Thus, conversation analysis and content analysis become tools for analysing interactive practices and describing the content of communication, whereby the discourse analysis expand the understanding of the context of social phenomena.

Keywords: conversation analysis, content analysis, discourse analysis, methodological approaches

IV. Primijenjena istraživanja

SLOBODAN BELIGA¹, ANA MEŠTROVIĆ^{1,2} I MIHAELA MATEŠIĆ^{2,3}

¹University of Rijeka, Department of Informatics Rijeka, Croatia

²University of Rijeka, Center for Artificial Intelligence and Cybersecurity, Rijeka, Croatia

³University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences, Rijeka, Croatia
sbeliga@inf.uniri.hr, amestrovic@inf.uniri.hr, mmatesic@ffri.uniri.hr

NLP based framework for the comparison of the media coverage in Croatia during the first two waves of the COVID-19 pandemic

Online media play an important role in public health emergencies and serve as a communication platform. Inveigilance of online media during the COVID-19 pandemic is an important step towards a better understanding of crisis communication. The goal of this study was to perform a longitudinal analysis of the COVID-19-related content based on natural language processing methods. We present a possible framework for monitoring media coverage of crisis communication. For this purpose, we collected a dataset of news articles published by Croatian online media during the first 13 months of the pandemic. As the first step, we calculated the percentage of COVID-19-related articles in the total number of articles across eight online news media for different periods of the pandemic. The second step was to analyze the content by extracting the most frequent terms and applying the Jaccard similarity. Next, we compared the occurrence of the pandemic-related terms during the two waves of the pandemic. Finally, we applied named entity recognition to extract the most frequent entities and track the dynamics of changes during the observed period.

The results reveal that the online media have promptly responded to the pandemic with a large number of COVID-19-related articles. The total number of COVID-19-related articles in online media is rather high – even in the period between the two waves of the epidemic, when the number of new cases dropped to zero, the number of publications related to the

COVID-19 topics remained high. Furthermore, there are large overlaps in the terminology used in all articles published during the pandemic with a slight shift in the pandemic-related terms between the first and the second wave. Finally, our findings indicate that the most influential entities have lower overlaps for identified persons and higher overlaps for locations.

Keywords: online news media, infoveillance, crisis communication, natural language processing

1. Introduction

Media coverage plays an important role in responses to major crises such as the pandemic caused by the SARS-CoV-2 virus. During a crisis, the need for information exceeds normal levels and people try to gain access to information as soon as possible. As a result, online media serve as a key communication platform (Glik 2007). However, online media also have a negative side effect which is described as infodemic (Eysenbach 2002, 2009, 2011). The outbreak of the COVID-19 pandemic caused an information overload which was declared to be an infodemic and described as being potentially very dangerous (World Health Organisation, WHO 2020).

We have already analyzed media and social media content published in the Croatian language in our previous papers, but taking into concern some shorter time periods (Babić et al. 2020; Babić, Petrović, Beliga, Martinčić-Ipšić, Pranjić, et al. 2021; Babić, Petrović, Beliga, Martinčić-Ipšić, and Meštrović 2021; Bogović et al. 2021; Beliga et al. 2022 in press). In this paper, we focus exclusively on the news media space and explore the eight most representative online news media by scrutinizing their publications in the period from January 1st, 2020 to January 15th, 2021.

This research was motivated by the idea that the first step towards a better understanding of the situation with the COVID-19 infodemic is to perform a quantitative analysis of news articles published in online news media. Thus, the main goal of this study is to provide an overview of the trends concerning COVID-19-related articles published in online news media during the first 13 months of the pandemic in Croatia.

2. Related work

There is a large number of studies that examine communication in social media. Majority of these are based on Twitter datasets. However, there are only a few research papers that analyze more than one social network. In a study that addressed the problem of the COVID-19 infodemic in social media, Cinelli et al. (2020) analyzed the diffusion of information about COVID-19 on Twitter, Instagram, YouTube, Reddit and Gab and their findings revealed that there are no substantial differences between fake and true news spreading, only that the amount of fake news varies across platforms. Zarocostas (2020) elaborates that during a tsunami of information, with the amplification of spreading in social media, information spreads faster and further through the information space. He emphasizes that incorrect information is also spread through the traditional media. Cuomo et al. (2020) analyzed geospatial and longitudinal distributions of Twitter messages about the COVID-19 posted between March 3rd and April 13th 2020 and compared these results with the number of confirmed cases reported for sub-national levels in the United States, while Pulido et al. (2020) investigated the type of tweets that circulated on Twitter around the COVID-19 outbreak for two days, in order to analyze false and true information diffusion. According to Pulido et al.'s (2020) results, false information is tweeted more but retweeted less than science-based evidence or fact-checking tweets, while science-based evidence and fact checking tweets capture more engagement than mere "facts".

Generally, the infodemic concerning COVID-19 has been widely studied, primarily on Twitter, while studies of other platforms (such as Reddit, YouTube, Facebook, etc.) have not been carried out to such an extent. The majority of studies are focused on social networks and, as has already been mentioned, the most studied social network is Twitter. There are studies in which authors performed topic modelling of Tweets, sometimes combined with sentiment analysis (Jelodar et al. 2020; Lwin et al. 2020; Xue et al. 2020; Jang et al. 2021; Zhou et al. 2021; Rustam et al. 2021; Chakraborty et al. 2020; Satu et al. 2021; Kaur et al. 2021), and yet another direction in analysis of COVID-19 tweets is detection of fake news (Paka et al. 2021).

Some studies have focused on the issue of the COVID-19-related infodemic. Gallotti et al. (2020) assessed the infodemic risks from tweets in 64 languages collected during the period between January and March of 2020. The authors proposed a news reliability and infodemic risk index to monitor the exposure to the infodemic around the world. Their findings confirm that the epidemic and

infodemic co-evolve and that the infodemic risk exposure can be high regardless of the stage of the development of the country in question. They showed that the escalation of epidemic is accompanied by a shift of public attention toward more reliable sources. Mackey et al. (2020) conducted an infoveillance study of Twitter and Instagram posts on potential information about questionable sellers of COVID-19-related products such as “self-help remedies” and treatments. Their results obtained by topic modelling and classification are visualized on an interactive dashboard for better monitoring, removing and preventing of harmful content. One example of an extensive study of the infodemic in social media is that by Cinelli et al. (2020). In this study Cinelli et al. analyzed the diffusion of information related to the COVID-19 on different social media platforms and they tried to explain information spreading by using epidemic spreading models by identifying the R_0 for each platform. Additionally, they show that there are no substantial differences between fake and true news spreading, only that the amount of fake news varies across platforms.

Ghafarian and Yazdi (2020) propose a model for understanding the effects of information seeking, information sources, information overload and the consequent information avoidance during the global health crisis caused by the COVID-19 disease. Their results reveal that among different information sources, social media exposure is significantly related to information overload. Bunker (2020) analyzed various platforms with the main goal of characterizing digital disruption and described the propagation of misinformation by recommender algorithms, bots and trusted individual platform users. The author concludes that the COVID-19 infodemic highlights the current problem confronting the information system discipline.

There is a somewhat smaller number of studies focused on the COVID-19 content published in the online news media. One of these describes a comparative linguistic analysis of headlines from serious and sensationalist newspapers in the UK (Almazán-Ruiz and Orrequia-Barea 2020). The authors constructed a corpus based on headlines from broadsheets and tabloids published over the period of one month at the beginning of the pandemic and performed an automatic analysis of the text and basic statistics in order to compare the headlines that appeared in broadsheets and tabloids. They concluded that tabloids included more instances of sensationalist features. Gozzi et al. (2020) studied the media coverage and collective internet response in the UK, USA, Canada and Italy in news articles, Wikipedia page views, Reddit posts and YouTube videos on official channels of major news organizations in the period between February and May 2020. Their findings revealed that the detected topics were aligned between news services and internet users, and that the collective attention was predominantly driven by media coverage rather than by the progression of the pandemic.

As can be seen, the majority of studies of the COVID-19-related content in media analyzed content published on social media, while content published in online news media tended to be studied to a lesser extent. Moreover, the analyzed datasets consisted of texts published at the beginning of the pandemic (the first wave of the pandemic), or the studies were based on datasets covering the time span of three to four months. Thus, although the COVID-19-related media content has been widely studied there is still room for improvement. Some possible extensions of the existing research directions are to include longitudinal data and/or to perform analyses over multiple internet-based data sources, which include both online news media and social media.

3. Methodological framework

The goal of this study is to analyze and compare the number and the content of the online media news articles published in Croatia during the first two waves¹ of the COVID-19 pandemic. Hence, we propose a framework for the comparison of media coverage of the pandemic in Croatia during the observed period based on natural language processing (NLP) techniques. In the first step we analyze the number of COVID-19 related articles. In the second, we analyze and compare the most frequent terms and entities and analyze how the main terminology has changed between the two waves. In the third step we analyze Google trends related to the COVID-19 terminology.

3.1. Dataset

The collected data cover the period of the first two waves of the pandemic (the period from January 1st, 2020 to January 15th, 2021). Data acquisition was carried out in such a way that all newspaper publications from eight online news media, covering the geographical and media space of the Republic of Croatia, were collected on daily basis. In the observed period, the number of collected

¹ An epidemic wave is a graph that tracks the number of people suffering from a disease over time. Epidemics usually begin with a sharp increase in the number of patients over a short time-period. That number then reaches a peak, after which it begins to decline until there are no new cases. Some epidemiological experts state that an end of an epidemic (epidemic wave) can be declared only if there are no new cases in a population for a certain number of days (e.g., 14 days). The definition of a second wave is that it occurs after the first wave has ended and after a certain period has passed in between. In the case of this study, there was no complete cessation for a period of fourteen days without a single case of infection in Croatia. However, there was a lull of 25 days in which the number of new cases was occasionally equal to zero, and occasionally one or two new cases occurred in the period from May 25th, 2020 to June 16th, 2020. The official date delimiting the two epidemic waves is not defined. Therefore, in this study we determined that the first wave lasted until May 15th, 2020. After that followed a period during which the number of new cases was greater than or equal to three. Due to the new sharp increase in the number of new cases, we define June 15th, 2020 as the beginning of the second wave of the epidemic.

articles from the selected eight online news media amounted to 270,359, while the number of COVID-19-related articles amounted to 121,095.

The filter used to determine the affiliation of a text to a class related to the COVID-19 was the mention of keywords related to the pandemic in the title, subtitle or the body of the text of the news article. Since the online media referred to COVID-19 disease in a range of terms (such as: *corona*, *korona*, *corona-virus*, *korona-virus*, *corona virus*, *korona virus*, *koronavirus*, *coronavirus*, *SARS-CoV-2*, *covid*, *COVID*, *COVID-19*, etc.) at the pandemic breakout, we used all of those variations as triggers to detect COVID-19 related news. For the purposes of further analysis of media content, the texts were pre-processed: (i) only the textual part of the news was retained (related images and videos were omitted) and (ii) all the titles, subtitles and body texts from all the collected news were lemmatized (to reduce morphological variations and make the text more suitable for analysis).

The selection of eight sources² used in the study was based on the following criteria: 1) well-known, most popular, viral online news media in Croatia; 2) covering the Republic of Croatia as a whole (i.e., sources that are narrowly oriented to regional news were excluded); 3) reporting on standard categories of news: basic daily news, business, economy, politics, crime, sports, entertainment, art, show business, health, religion, technology, etc. Additionally, it was important to cover various aspects of news publications in terms of (1) political orientation, (2) authorship, and (3) publication form. The first characteristic refers to the character of the online news media. What is meant by this is the attitudes about the world and about everything that surrounds us in a philosophical and practical sense through the lens of the editorial board and journalists of a particular online news medium. In that sense, we included online news media which are considered to belong to the yellow press or tabloids, media publishers that favor a variety of political stances (from the left through the center to the far-right political spectrum), independent online news media, but also those whose purpose is to entertain. In addition to the aspect of political orientation, authorship was also taken into account. Some of the selected online news media publish news written exclusively by the journalists they employ, but we have also covered four online news media in which editors select and publish texts written by their readers. In the case of such media, readers can send in photos and recorded video clips accompanied by a description of the current event, which the editorial office can officially select and publish, and sometimes even reward with a symbolic

² We omit the real names of the select online news media in accordance with the Electronic Media and the Copyright Law in Croatia.

cash prize. The third aspect is the form of publication. All of the eight online news media are published in electronic form. In addition, three of them are also published in print. Printed forms differ in the scope and frequency of publication from the electronic ones. Taking all this into consideration, we believe that such a data set, encompassing a large number of heterogeneous online news publications, constitutes a representative sample of news articles in the Croatian online media space during the observed epidemic period.

3.2. Terminology extraction and named entity recognition

In the second step we performed extraction of the most frequent terms and of the most frequent entities – persons (PER), locations (LOC), institutions (ORG) and miscellaneous (MISC) using Named Entity Recognition.

Named Entity Recognition (NER) is an NLP task aimed at extraction of named entities such as persons, locations, organizations, numeric expressions such as time, money, dates, etc. NER extraction can be modeled as a text sequence annotation problem. In this case Conditional Random Fields (CRF), as a non-directed graphical model, are trained to maximize the log likelihood, calculated from conditional probabilities of output labels sequence over the features of the input sequence and CRF states. In this study we used the NER system for Slovene, Croatian and Serbian (Fišer, Ljubešić, and Erjavec 2020; Ljubešić et al. 2013) trained on Slovene (ssj500k), Croatian (hr500k) and Serbian (SETimes.SR) corpora. The implemented NER is a slight modification of the CRF-based reldi-tagger with Brown clusters information added, capable of the recognition of entities.

We compared the trends concerned with changes in keywords during the time period covering 13 months and across the two waves by using the measure of Jaccard similarity that indicates overlapping keywords between two different time periods. Generally, the Jaccard index, also known as the Jaccard similarity coefficient, is a statistical measure used for expressing the similarity and diversity between sample sets. For two sets A and B , the Jaccard coefficient is defined as the size of the intersection divided by the size of the union of sets A and B :

$$J(A, B) = \frac{|A \cap B|}{|A \cup B|} \quad (2)$$

Note that by design, $0 \leq J(A, B) \leq 1$. If A and B are both empty, then we define $J(A, B) = 1$.

3.3. *Google trends in infoveillance*

Additionally, we checked the trends of searches on Google by using *Google trends*. *Google trends* enables analysis of the popularity of top search queries in *Google search* across various regions and languages. More precisely, *Google trends* uses graphs to compare the search volume of different queries over time. Furthermore, it is possible to compare the relative search volume of searches between two or more terms.

4. Results and discussion

4.1. *Description of the Online Newspaper Space*

The total number of COVID-19-related articles in online media is rather high. The ratio of COVID-19-related articles does not fall below 44% in any of the observed online news media. If we observe the average ratio across all explored online news media, COVID-19-related publications cover more than the half of the media space (about 57%). If we randomly read the news published in one of the eight observed media, this means that by tossing a coin on which the heads represents a topic related to the COVID-19, and the tails represents any other topic, we would have a 7% higher chance of getting to read a piece of news related to COVID-19.

Figure 1 shows the percentage of COVID-19 articles in the total number of published articles, summarized through all observed online news media, separately for the two pandemic waves and the period in which the epidemic subsided as well as the entire observed period from January 1st, 2020 to January 15th, 2021. In order to observe the pandemic picture during the entire 2020, data from January 1st to February 25th, 2020 is also observed despite the fact that there were no cases of coronavirus infection in Croatia at that time. Percentages of COVID-19-related articles were lower during this period (about 43 to 45%), i.e., very little was written about the COVID-19 topic in that period because, as already mentioned, there were no cases of infection in Croatia. However, in the period between the two waves of the epidemic, when the number of cases of infection dropped to zero, the number of publications related to the corona topics remained at a high 43%.

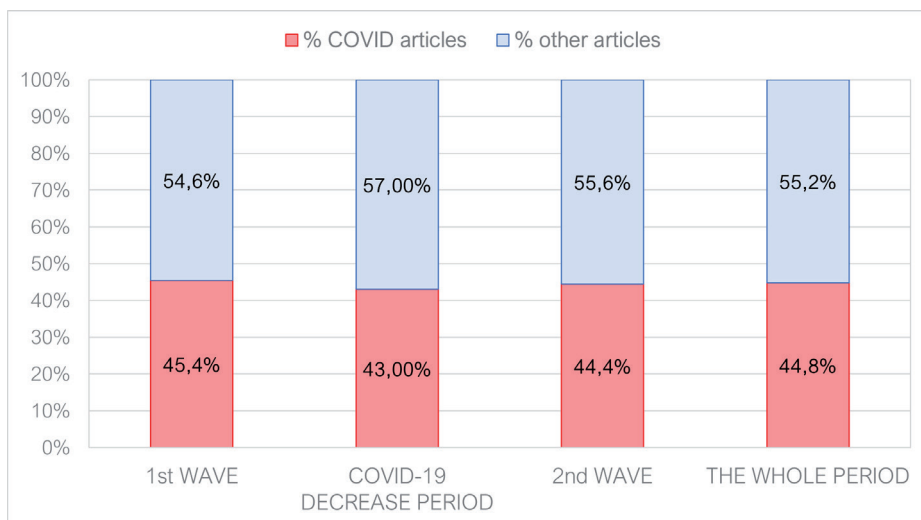

Figure 1. The percentage of COVID-19 related articles in the total number of articles summarized across eight online news media for different periods of the pandemic.

4.2. Analysis of the most frequent terms and entities

The analysis of the most frequent terms was performed in the first step at the level of pandemic waves. We analyzed the list of the top 250 most frequently used terms during the first and the second wave of the epidemic. Finally, the prevalence of pandemic terminology during the first and the second wave of the epidemic was quantified. Figure 2 displays the data for the nine most frequent terms related to the COVID-19 situation (the same terms were also explored in the next step of the proposed framework using *Google trends*).

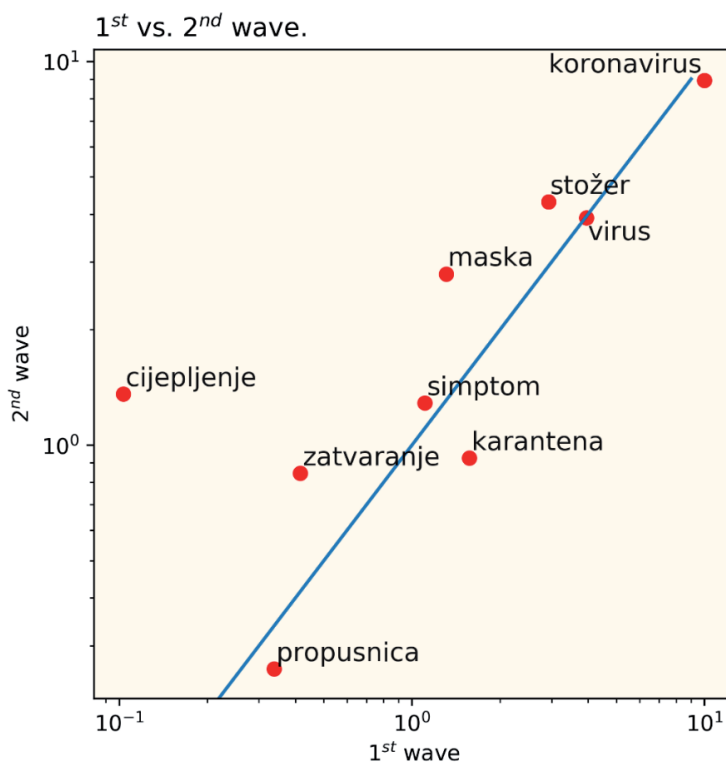

Figure 2. Comparison of the frequencies in the pandemic-related terminology across the two waves: virus (*virus*), coronavirus (*koronavirus*), symptoms (*simptomi*), vaccine (*cjepivo*), quarantine (*karantena*), lockdown (*zatvaranje*), headquarters (*stožer*), passes (*propusnice*), masks (*maske*)

The further away from the wave-dividing boundary a term is located, the more its frequency differs between the two waves. As can be seen in Figure 2, ‘vaccination’ (*cijepljenje*) was predominantly mentioned during the second wave because the expectations of an imminent discovery and successful production of a vaccine became more realistic (and finally real) during this period. The terms ‘quarantine’ (*karantena*) and ‘pass’ (*propusnica*) typically mark the first wave. During the first wave, quarantine was the main means of achieving the goal of reducing the spread of the epidemic, but during the second wave the same goal was approached differently, by selective lockdown, and this is the reason why the word ‘lockdown’ was more frequent during the second wave. The passes that ensured limited movement between municipalities during the first wave, were, during the second wave, at first mandatory for movement between counties, but were soon abolished (because of the severe earthquake which struck the area of Sisak and Petrinja on December 29th, 2020). ‘Symptoms’,

‘virus’ and ‘coronavirus’ were almost equally frequently mentioned during both waves, and ‘mask’ and ‘headquarters’ were more frequent during the second wave.

In order to better capture named entity recognition (NER) trends during the pandemic we have calculated the Jaccard similarity between the two pandemic waves. Here, we focused on the 250 most frequent entities per entity type: person (PER), location (LOC), institutions (ORG) and miscellaneous (MISC) and observed their overlap between the two epidemic waves. The results of the analysis are shown in Table 1.

Table 1. Jaccard similarity between the two epidemic waves for TOP 250 most frequent entities per type.

ENTITY TYPE	Jaccard index
PER	0,4045
LOC	0,5337
ORG	0,4793
MISC	0,3333

Jaccard similarity quantifies the similarities or differences between the presence of entities used in the news during different pandemic waves. In this case, the largest overlaps were found for the location entity type, slightly smaller ones for institutions, then for persons, and the smallest for the miscellaneous category. In daily news, locations were mostly constant during the pandemic waves (resulting in a low number of total locations). The results indicate that the focus was on a narrowed area restricted to Croatia, the neighboring countries, the EU and international locations connected with the COVID-19 crisis (Wuhan, Lombardy, etc.). This reflects the fact that the countries had closed their borders in order to limit the movement of people as a measure of precaution against spreading the disease. Predominant location entities during the whole period are Croatian cities and regions. When talking about persons mentioned in the media, it is interesting that the news is dispersed across many persons participating in daily events (interestingly, politicians were still more frequently mentioned than scientists in spite of the increased interest in the scientists’ interpretations of the epidemic crisis). Among organizations, the focus was on the WHO, local infectious disease clinics, hospitals, etc. Focus was also placed on government entities (national headquarters, ministries, the Croatian parliament), and political parties.

The results of NER are presented in Figure 3, in a visually evocative (easy-to-perceive) format: word-cloud visualization is useful for quickly noticing the

most prominent term as well as relative prominence of the terms (larger font indicates higher frequency).

Figure 3. Visualization of summarised entities: persons (blue word-clouds), locations (red word-clouds) and institutions (green word-clouds) – during the 1st wave of the pandemic (in the first row) and during the 2nd wave of the pandemic (in the second row)

We also analyzed the total number of entities according to each category across the two waves. The results are shown in Figure 4.

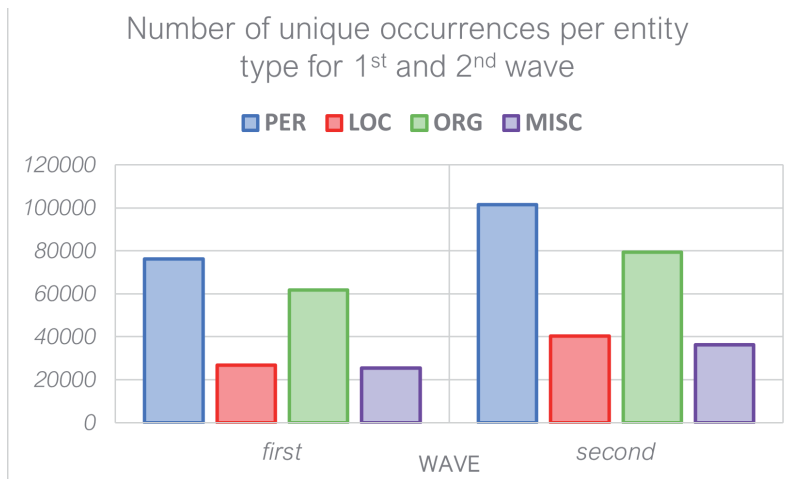

Figure 4. Number of unique occurrence per entity type by categories: persons (PER), locations (LOC), institutions (ORG), and miscellaneous (MISC), across two pandemic waves

4.3. The results of the analysis based on the Google trends

In the last step we chose a certain number of words specified as keywords belonging to the semantic field related to the COVID-19 pandemic in the Croatian language (these are the same frequent terms that we have explored in section 4.2). We checked how these keywords were represented in searches on Google (by using *Google trends*) from January 1st, 2020 until January 15th, 2021. Here we chose to start with the period that began a little bit earlier than the pandemic really started in Croatia in order to study the trends before the pandemic. In Figure 5 we show comparisons between some of the keywords that we found interesting.

The first comparison in Figure 5 is related to the four most frequently searched keywords from the medical domain: virus (*virus*), coronavirus (*koronavirus*), symptoms (*simptomi*), and vaccination (*cijepljenje*). It is obvious that the most frequently searched keyword was ‘coronavirus’ as this is the central word of the pandemic. In the beginning, the term ‘virus’ was also popular in searches on Google, but then during the lockdown period in March and April ‘coronavirus’ was the most dominant term in searches. The keyword ‘symptoms’ was also a popular search term during the first three months of the pandemic and a bit less so during the summer. That can be explained by the fact that by then we had already learnt what the symptoms of the COVID-19 disease are. In comparison to other keywords, ‘vaccination’ was the least popular search term during the first six months of the pandemic. This may indicate that, at the beginning, people were not so interested in vaccination, or that maybe they did not widely believe in the fast development of a vaccine against the COVID-19, etc.

Next, we singled out two terms that reflect the primary means officially recommended for preventing the spread of the epidemic (Figure 6): during the first wave it was masks, and during the second wave it was the vaccine (in addition to masks). During the whole observed period of 13 months, searches for the term ‘mask’ were significantly more predominant over those for the term ‘vaccine’. Only at the end of the second wave the frequencies of the searches for both terms overlap, and this was followed by a short period of more frequent searches for the term ‘vaccine’. This period coincided with the news about the production of the first vaccines, which consequently raised interest for this term. The same finding can be observed in the data presented in section 2.4. – online news media were writing more about the masks than the vaccines.

Figure 7 shows the comparison of the four keywords that are related to the social aspects of the pandemic: ‘quarantine’ (*karantena*), ‘lockdown’ (*zatvaranje*), ‘headquarters’ (*stožer*), and ‘passes’ (*propusnice*). If we compare the popularity of the keywords ‘quarantine’, ‘lockdown’ and ‘headquarters’ (Figure 7 (a)), we can see that ‘headquarters’ was the most popular term in the search queries,

especially during the lockdown period. This is probably due to the fact that headquarters plays an important role in all decisions about pandemic response measures. The keywords ‘quarantine’ and ‘lockdown’ show similar patterns in search queries. They were most popular at the beginning of the pandemic, similar to the keyword ‘headquarters’. Later, the term ‘lockdown’ seems to be more present in the search queries than the term ‘quarantine’. When we compare the keywords ‘passes’ and ‘headquarters’, it shows that the keyword ‘passes’ was a more popular search term during the lockdown. The pass refers to the document that was introduced to enable travelling from one municipality to another in Croatia during the closing and the lockdown. People were interested in searching for the instructions on how to get passes from the online service that was established (since Croatia is a country with a truly mosaic organization of municipalities and counties, passes were essential for running errands, performing daily tasks, etc.).

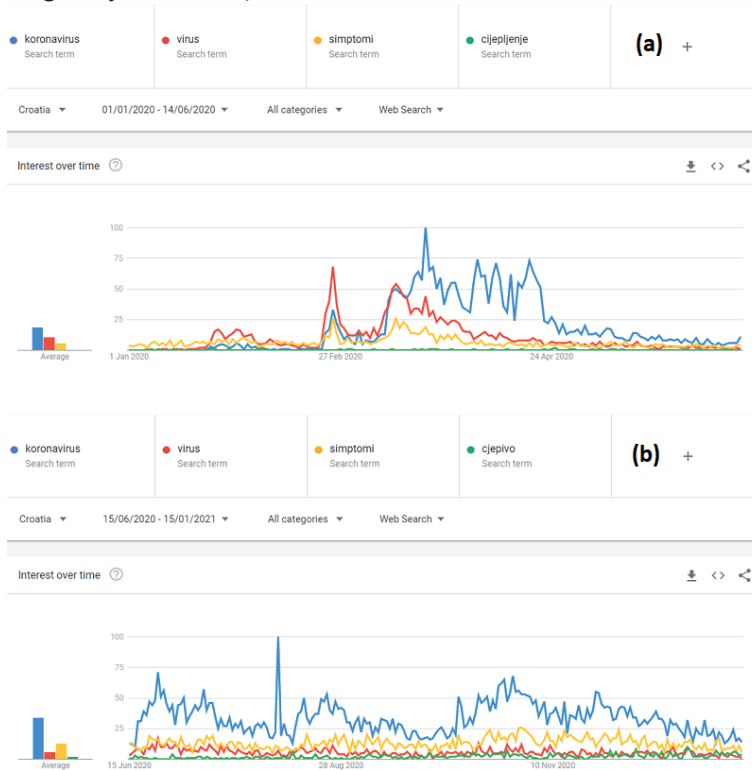

Figure 5. Comparison of four search terms: virus (*virus*), coronavirus (*koronavirus*), symptoms (*simptomi*), vaccination (*cijepjenje*) during the first wave (a) and the second wave (b), according to the *Google trends*

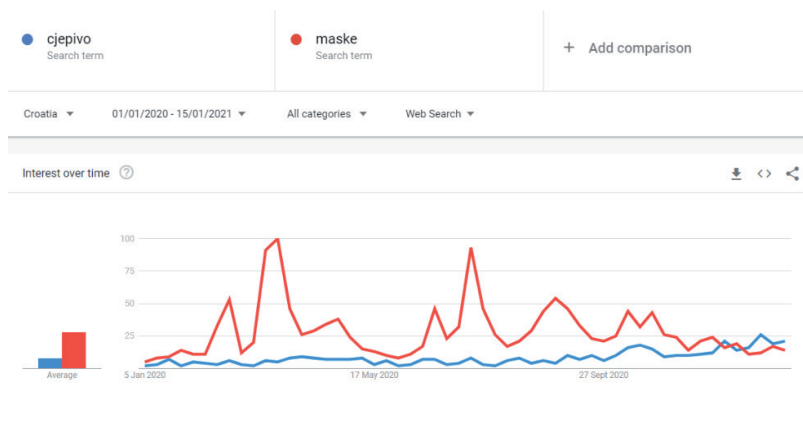

Figure 6. Comparison of two search terms during the whole period of 13 months: vaccine (*cjepivo*) and masks (*maske*)

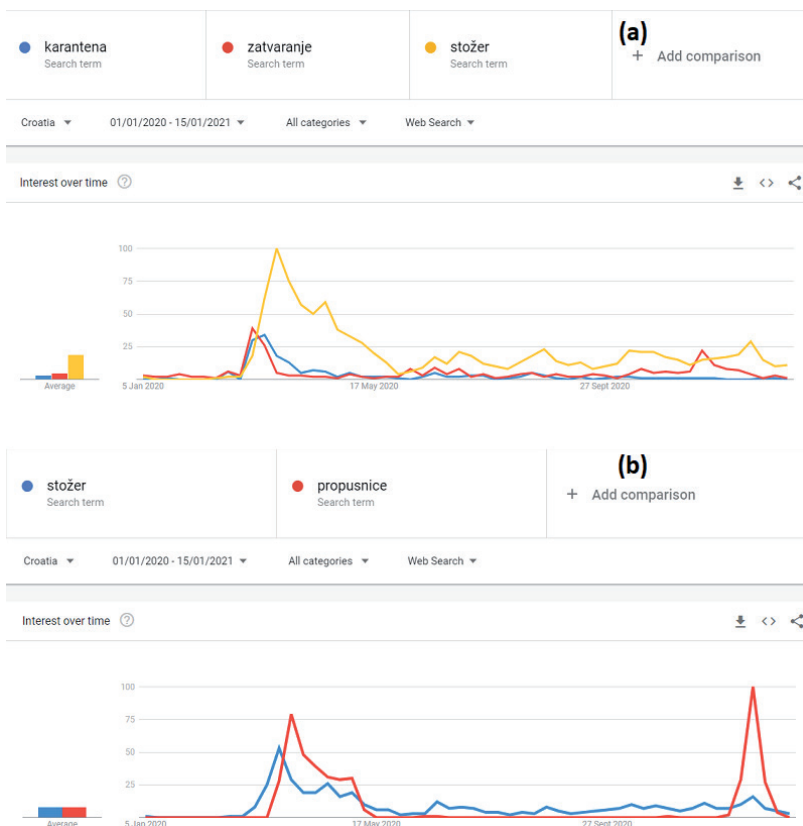

Figure 7. Comparison of different search terms during the whole period of 13 months: quarantine (*karantena*), lockdown (*zatvaranje*) and headquarters (*stožer*) (a), and headquarters (*stožer*) and passes (*propusnice*) (b)

5. Conclusion

The situation with the COVID-19 pandemic in comparison with other recent epidemics appears to be different in terms of both its spread and the strong impact on different fields of everyday life it has had. One of the consequences of the COVID-19 pandemic is an **information overload**, which was declared to be an infodemic by the WHO (Tangcharoensathien et al. 2020; WHO 2020). The COVID-19 **infodemic** has already been present for more than a year and it poses many challenges, such as large communication volumes, large number of users involved in the communication on the social media, massive datasets, new terminology related to the COVID-19, various domains, and topics (healthcare, economy, politics, education, etc.). Such demanding situations, which the society is currently experiencing, require **information monitoring** of online media content in order to gain insights into social media communication, crisis communication and human behavior during the pandemic. In an attempt to provide answers to the question of how media have responded to the COVID-19 outbreak, information monitoring has proven to be one of the key elements of infodemic management. Furthermore, new technologies have ensured progress in the task of **infoveillance** (*information surveillance*, Eysenbach, 2009). However, there is still room for improvement. In an attempt to further our understanding of this issue, in this study we have presented a possible framework for monitoring the media coverage of crisis communication.

This research provides a quantitative analysis of news articles published in online news media during the first two waves of the pandemic in Croatia. The analysis is based on natural language processing (NLP) techniques, and it is focused on the comparison of the features of the media coverage during the observed periods. In the first step we analyzed the number of the COVID-19-related articles. In the second step we analyzed and compared the most frequent terms and entities and how the main terminology has changed between the two waves. In the third step we analyzed *Google trends* related to the COVID-19 terminology. The results revealed that the total number of COVID-19-related articles in online media is rather high. The ratio of COVID-19-related articles does not fall below 44% in any of the observed eight most popular and viral online news media. By observing the average ratio across all explored online news media, we found that the COVID-19-related publications cover more than the half of the media space (about 57%). Interestingly, during the period between the two waves of the epidemic, when the number of new cases dropped to zero, the number of publications related to the COVID-19 topics remained at a high 43%. Next, by exploring the 250 most frequently used terms during the

first and the second wave of the epidemic, we have found that the trends were as follows: firstly, ‘vaccination’ (*cijepljenje*) was prevalently mentioned during the second wave, as scientists were on the verge of discovering a vaccine; ‘quarantine’ (*karantena*) and ‘pass’ (*propusnica*) typically marked the first wave; ‘lockdown’ was more frequent during the second wave as quarantine was replaced by a selective lockdown, a “softer” measure which was expected to lead to similar results as quarantine had done during the first wave. During the second wave the rules about passes were first softened (they were kept at the level of the counties and were not prescribed for movement between municipalities), but they were soon revoked due to the severe earthquake that had hit Croatia. ‘Symptoms’, ‘virus’ and ‘coronavirus’ were almost equally frequently mentioned during both waves, and ‘mask’ and ‘headquarters’ were more frequent during the second wave.

Next, we explored the mentions of persons, locations and institutions in COVID-19-related online news articles, which is a task termed named entity recognition (NER). We have calculated the Jaccard similarity between the two pandemic waves. The results revealed that during the 13 months the locations mentioned in media were mostly constant, which indicates that the focus was on a narrowed area restricted to Croatia, the neighboring countries, the EU and international locations connected with the COVID-19 crisis (Wuhan, Lombardy, etc.). This reflects the fact that countries closed their borders to prevent people from spreading the disease. The predominant location entities during the whole period were Croatian cities and regions. When talking about persons, it is interesting that news is dispersed across many persons participating in daily events, and that politicians were still more frequently mentioned than scientists in spite of the increased interest in the scientists’ interpretations of the epidemic crisis. Among organizations, the focus was on the WHO, local infectious disease clinics, hospitals, government entities (national headquarters, ministries, the Croatian parliament), and political parties.

The presented framework encompasses a selection of NLP approaches which can be recommended for exploring crisis communication, since they can provide us with accurate and relevant comparisons of the data relating to different time periods.

Acknowledgements

This work has been supported in part by the Croatian Science Foundation under the project IP-CORONA-04-2061, “Multilayer Framework for the Information

Spreading Characterization in Social Media during the COVID-19 Crisis” (InfoCoV) and by the University of Rijeka project number uniri-drustv-sp-20-58.

Supplementary materials

All the colored figures presented in this work are also available in digital form on the website of the scientific project *InfoCoV* <<https://infocov.uniri.hr/scimeth2021>>.

References

- Almazán-Ruiz, Encarnación; Orrequia-Barea, Aroa (2020) “The British Press’ Coverage of Coronavirus Threat: A Comparative Analysis Based on Corpus Linguistics.” *Çankaya University Journal of Humanities and Social Sciences* 14: 1–22.
- Babić, Karlo; Guerra, Francesco; Martinčić-Ipšić, Sanda; Meštrović, Ana (2020) “A Comparison of Approaches for Measuring the Semantic Similarity of Short Texts Based on Word Embeddings.” *Journal of Information and Organizational Sciences* 44 (2): 231–246.
- Babić, Karlo; Petrović, Milan; Beliga, Slobodan; Martinčić-Ipšić, Sanda; Meštrović, Ana (2021) “COVID-19 Related Communication on Twitter: Analysis of the Croatian and Polish Attitudes.” In: *Sixth International Congress on Information and Communication Technology*. London: Springer. (in press)
- Babić, Karlo; Petrović, Milan; Beliga, Slobodan; Martinčić-Ipšić, Sanda; Pranjić, Marko; Meštrović, Ana (2021) “Prediction of COVID-19 Related Information Spreading on Twitter.” In *44th Proceedings of the IEEE International Convention on Information and Communication Technology, Electronics and Microelectronics*. Opatija: IEEE, 424–428.
- Beliga, Slobodan, Martinčić-Ipšić, Sanda; Matešić, Mihaela; Meštrović, Ana (2022). Natural Language Processing and Statistic: The First Six Months of the COVID-19 Infodemic in Croatia. In: *The Covid-19 Pandemic as a Challenge for Media and Communication Studies*. Routledge, Taylor & Francis Group. (in press)
- Bogović, Petar Kristijan; Beliga, Slobodan; Martinčić-Ipšić, Sanda; Meštrović, Ana (2021) “Topic Modeling of Croatian News during COVID-19 Pandemic.” In: *44th Proceedings of the IEEE International Convention on Information*

- and Communication Technology, Electronics and Microelectronics*. Opatija: IEEE, 1205–1212.
- Bunker, Deborah (2020) “Who Do You Trust? The Digital Destruction of Shared Situational Awareness and the COVID-19 Infodemic.” *International Journal of Information Management* 55: 102201.
- Chakraborty, Koyel; Bhatia, Surbhi; Bhattacharyya, Siddhartha; Platos, Jan; Bag, Rajib; Hassaniien, Aboul Ella (2020) “Sentiment Analysis of COVID-19 Tweets by Deep Learning Classifiers – A Study to Show How Popularity Is Affecting Accuracy in Social Media.” *Applied Soft Computing* 97: 106754.
- Cinelli, Matteo; Quattrociocchi, Walter; Galeazzi, Alessandro; Valensise, Carlo Michele; Brugnoli, Emanuele; Schmidt, Ana Lucia; Zola, Paola; Zollo, Fabiana; Scala, Antonio (2020) “The Covid-19 Social Media Infodemic.” *Scientific Reports* 10: 16598. [<https://doi.org/10.1038/s41598-020-73510-5>]
- Cuomo, Raphaela E.; Purushothaman, Vidya; Li, Jiawei; Cai, Mingxiang; Mackey, Timothy K. (2020) “Sub-National Longitudinal and Geospatial Analysis of COVID-19 Tweets”. *PLoS ONE* 15 (10): e0241330. [<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0241330>]
- Eysenbach, Gunther (2002) “Infodemiology: The Epidemiology of (Mis) Information.” *The American Journal of Medicine* 113 (9): 763–765.
- Eysenbach, Gunther (2009) “Infodemiology and Infoveillance: Framework for an Emerging Set of Public Health Informatics Methods to Analyze Search, Communication and Publication Behavior on the Internet.” *Journal of Medical Internet Research* 11 (1): e11.
- Eysenbach, Gunther (2011) “Infodemiology and Infoveillance: Tracking Online Health Information and Cyberbehavior for Public Health.” *American Journal of Preventive Medicine* 40 (5): 154–158.
- Fišer, Darja; Ljubešić, Nikola; Erjavec, Tomaž (2020) “The Janes Project: Language Resources and Tools for Slovene User Generated Content.” *Language Resources and Evaluation*, 54 (1): 223–246. [<https://doi.org/10.1007/s10579-018-9425-z>]
- Gallotti, Riccardo; Valle, Francesco; Castaldo, Nicola; Sacco, Pierluigi; De Domenico, Manlio (2020) “Assessing the Risks of ‘Infodemics’ in Response to COVID-19 Epidemics.” *Nature Human Behaviour* 4 (12): 1285–1293.
- Ghafarian, Seyed Hossein; Yazdi, Hadi Sadoghi (2020) “Identifying Crisis-Related Informative Tweets Using Learning on Distributions.” *Information Processing & Management* 57 (2): 102145.

- Glik, Deborah C. (2007) "Risk Communication for Public Health Emergencies." *Annu. Rev. Public Health* 28: 33–54.
- Gozzi, Nicolò; Tizzani, Michele; Starnini, Michele; Ciulla, Fabio; Paolotti, Daniela; Panisson, André; Perra, Nicola (2020) "Collective Response to Media Coverage of the COVID-19 Pandemic on Reddit and Wikipedia: Mixed-Methods Analysis." *Journal of Medical Internet Research* 22 (10): e21597.
- Jang, Hyeju; Rempel, Emily; Roth, David; Carenini, Giuseppe; Janjua, Naveed Zafar (2021) "Tracking COVID-19 Discourse on Twitter in North America: Infodemiology Study Using Topic Modeling and Aspect-Based Sentiment Analysis." *Journal of Medical Internet Research* 23 (2): e25431.
- Jelodar, Hamed; Wang, Yongli; Orji, Rita; Huang, Shucheng (2020) "Deep Sentiment Classification and Topic Discovery on Novel Coronavirus or Covid-19 Online Discussions: NLP Using LSTM Recurrent Neural Network Approach." *IEEE Journal of Biomedical and Health Informatics* 24 (10): 2733–2742.
- Kaur, Harleen; Ahsaan, Shafqat Ul; Alankar, Bhavya; Chang, Victor (2021) "A Proposed Sentiment Analysis Deep Learning Algorithm for Analyzing COVID-19 Tweets." *Information Systems Frontiers*, 1–13.
- Ljubešić, Nikola; Stupar, Marija; Jurić, Tereza; Agić, Željko (2013) "Combining Available Datasets for Building Named Entity Recognition Models of Croatian and Slovene." *Slovenščina 2.0* 1 (2): 35–57.
- Lwin, May Oo; Lu, Jiahui; Sheldenkar, Anita; Schulz, Peter Johannes; Shin, Wonsun; Gupta, Ray; Yang, Yinping (2020) "Global Sentiments Surrounding the COVID-19 Pandemic on Twitter: Analysis of Twitter Trends." *JMIR Public Health and Surveillance* 6 (2): e19447.
- Mackey, Tim Ken; Li, Jiawei; Purushothaman, Vidya; Nali, M.atthew; Shah, Neal; Bardier, Cortni; Cai, Mingxiang; Liang, Bryan (2020) "Big Data, Natural Language Processing, and Deep Learning to Detect and Characterize Illicit COVID-19 Product Sales: Infoveillance Study on Twitter and Instagram." *JMIR Public Health and Surveillance* 6 (3): e20794.
- Paka, William Scott; Rachit, Bansal; Abhay, Kaushik; Shubhashis, Sengupta; Chakraborty, Tanmoy (2021) "Cross-SEAN: A Cross-Stitch Semi-Supervised Neural Attention Model for COVID-19 Fake News Detection." *Applied Soft Computing* 107: 107393.
- Pulido, Cristina M.; Villarejo-Carballido, Beatriz; Redondo-Sama, Gisela; Gómez, Aitor (2020) "COVID-19 Infodemic: More Retweets for Science-

- Based Information on Coronavirus than for False Information.” *International Sociology* 35(4) 377–392.
- Rustam, Furqan; Khalid, Madiha; Aslam, Waqar; Rupapara, Vaibhav; Mehmood, Arif.; Choi, Gyu Sang (2021) “A Performance Comparison of Supervised Machine Learning Models for Covid-19 Tweets Sentiment Analysis.” *PLoS ONE* 16 (2): e0245909. [[https://doi.org/ 10.1371/journal.pone.0245909](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0245909)]
- Satu, Md. Shahriare; Khan, Md. Imran; Mahmud, Mufti; Uddin, Shahadat; Summers, Matthew A.; Quinn, Julian M. W.; Moni, Mohamed Ali (2021) “TClustVID: A Novel Machine Learning Classification Model to Investigate Topics and Sentiment in COVID-19 Tweets.” *Knowledge-Based Systems* 226: 107126.
- Tangcharoensathien, Viroj; Calleja, Neville; Nguyen, Tim; Purnat, Tina; D’Agostino, Marcelo; Garcia-Saiso, Sebastian; Landry, Mark et al. (2020) “Framework for Managing the COVID-19 Infodemic: Methods and Results of an Online, Crowdsourced WHO Technical Consultation.” *Journal of Medical Internet Research* 22 (6): e19659.
- WHO – World Health Organisation (2020) “An Ad Hoc WHO Technical Consultation Managing the COVID-19 Infodemic: Call for Action, 7-8 April 2020.”
- Xue, Jie; Chen, Junxiang; Chen, Chen; Zheng, Chengda; Li, Sijia; Zhu, Tingshao (2020) “Public Discourse and Sentiment during the COVID 19 Pandemic: Using Latent Dirichlet Allocation for Topic Modeling on Twitter.” *PLoS ONE*, 15 (9): e0239441. [<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0239441>]
- Zarocostas, John (2020) “How to Fight an Infodemic.” *The Lancet* 395 (10225): 676.
- Zhou, Jianlong; Yang, Shuiqiao; Xiao, Chun; Chen, Fang (2021) “Examination of Community Sentiment Dynamics Due to COVID-19 Pandemic: A Case Study from a State in Australia.” *SN Computer Science* 2 (3): 1–11.

Metodološki okvir za usporedbu medijskog praćenja prvih dvaju valova pandemije bolesti COVID-19 u Hrvatskoj zasnovan na obradi prirodnoga jezika (NLP)

Online-mediji kao komunikacijska platforma imaju važnu ulogu u javnozdravstvenoj zaštiti. Praćenje informiranja (engl. *infoveillance*) u *online*-medijima u pandemijskim okolnostima važan je korak prema boljem razumijevanju kriznih komunikacija. Cilj je ovoga istraživanja provesti longitudinalnu analizu onoga sadržaja u *online*-medijima koji se odnosi na izvješćivanje o pandemiji bolesti COVID-19, uz pomoć metoda obrade prirodnoga jezika (NLP), koja bi (analiza) poslužila kao mogući metodološki okvir za praćenje krizne komunikacije u medijima. U tu su svrhu prikupljeni podaci iz članaka s vijestima koje su objavljivali hrvatski *online*-mediji tijekom prvih 13 mjeseci trajanja pandemije (tj. tijekom prvih dvaju pandemijskih valova u Hrvatskoj). Metodologija obuhvaća: izračunavanje postotka objavljenih članaka na temu bolesti COVID-19 u osam najvažnijih *online*-medija u odnosu na ukupan broj objavljenih članaka u tim medijima u promatranom razdoblju, zatim analizu sadržaja vijesti s obzirom na najučestalije termine vezane uz pandemiju i izračunavanje podudarnosti sadržaja u praćenom razdoblju (engl. *Jaccard similarity*), potom usporedbu pojavnosti termina vezanih uz pandemiju tijekom prvih dvaju pandemijskih valova (tj. tijekom cijele prve godine krize) i naposljetku primjenu prepoznavanja imenovanih entiteta (NER) radi utvrđivanja najučestalijih entiteta i dinamike promjena u njihovoj zastupljenosti u promatranom razdoblju. Rezultati pokazuju da su mediji popratili pojavu pandemije velikim brojem vijesti – količina vijesti o bolesti COVID-19 bila je znatna u cijelom promatranom razdoblju, a nije opadala čak ni u razdoblju smirivanja širenja zaraze, tj. između dva vala, kad nije bilo novih slučajeva zaraze. Nadalje, utvrđena je visoka podudarnost u terminima koji se upotrebljavaju u vezi s pandemijom tijekom prvoga i drugog vala, uz neke posebnosti vezane uz dinamiku proučavanja bolesti i preporučenih mjera za zaštitu od zaraze. Rezultati prepoznavanja imenovanih entiteta (NER) pokazuju veću razlikovnost kad je riječ o osobama spominjanim u kontekstu pandemije, a manju kad je riječ o lokacijama, što se tumači posljedicom ograničavanja kretanja kao mjere za zaštitu od pandemije.

Ključne riječi: *online*-mediji, praćenje informiranja, *infoveillance*, krizna komunikacija, obrada prirodnog jezika

JELENA PARIZOSKA¹ I IVANA FILIPOVIĆ PETROVIĆ²

¹Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet

²Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za lingvistička istraživanja
jelena.parizoska@ufzg.unizg.hr, ifilipovic@hazu.hr

Kognitivnolingvistički pristup frazemima i njegova primjena u izradi rječnika

U ovome radu donosi se prikaz dviju teorijskih postavki kognitivne lingvistike koje su važne za istraživanja frazema, a to su konceptualna motivacija frazeološkoga značenja i simboličnost gramatike. Cilj je pokazati kako se te postavke mogu primijeniti u izradi frazeoloških rječnika hrvatskoga jezika kod frazema koji imaju ustaljene varijantne oblike te onih koji često podliježu modifikacijama (kreativnoj upotrebi). Kognitivnolingvistička istraživanja pokazuju da su varijante ograničene konceptualnom motivacijom i gramatičkom strukturom pojedinoga frazema, a modifikacije se oslanjaju na slična ograničenja, i do neke su mjere sustavne. Primjena kognitivnolingvističkog pristupa frazemima pogodna je za leksikografsku obradu varijanata i modifikacija jer se zajedno grupiraju oblici koji su konceptualno i strukturno povezani. Tako izrađene rječničke natuknice ujedno odražavaju sustavnost promjena leksičkog sastava i strukture frazema, kako u konvencionalnoj, tako i u kreativnoj upotrebi.

Ključne riječi: kognitivna lingvistika, frazemi, konceptualna motivacija, simboličnost gramatike, frazeološki rječnik, hrvatski jezik

1. Uvod

U istraživanjima figurativnog jezika koja se temelje na postavkama kognitivne lingvistike u središtu su zanimanja povezanost jezika i uma. Tako se unutar teorije konceptualne metafore (Lakoff i Johnson 1980, 2015; Lakoff 1987) objašnjava da su figurativna značenja riječi i višerječnica proizvod ljudskog

konceptualnog sustava. Kad je riječ konkretno o frazemima, u kognitivnoj se lingvistici tvrdi da je velik broj takvih izraza motiviran, što znači da postoji veza između značenja sastavnica i značenja cjeline (Kövecses 2010: 231–249).¹ Na primjer, frazem *bacati prašinu u oči* komu ('obmanuti') može se shvatiti na temelju znanja da pravo stanje stvari ne razumijemo jer nam to onemogućuje neka smetnja vidu. I obrnuto, ako se smetnja na očima ukloni, razumijemo što se događa, kao u frazemu *pala je mrena s očiju* komu ('odjednom shvatiti').

Osim veze između jezika i uma, u kognitivnolingvističkim istraživanjima frazema važna je još jedna od temeljnih postavki tog teorijskog okvira – ona o simboličnosti gramatike (Langacker 1987, 1991, 2008). Svaka konstrukcija uz leksičke sadrži i gramatičke elemente, a oni su, baš kao i leksički elementi, simbolične naravi, tj. imaju značenje. Tako u hrvatskome konstrukcija sastavljena od prijedloga *u* i imenice u lokativu označava položaj u spremniku, a konstrukcija *u* s imenicom u akuzativu opisuje gibanje prema unutrašnjosti spremnika. U frazemima se ti prostorni odnosi metaforički preslikavaju na stanje (kao u izrazima *biti u prvom planu*, *biti u formi*, *biti u središtu pozornosti*) odnosno na dolazak u određeno stanje (npr. *otići u zaborav*, *upasti u gabulu*, *vratiti se u kolotečinu*). To ujedno pokazuje da gramatika, kao i leksik, služi za prikazivanje neke situacije, što znači da gramatika i leksik čine kontinuum. Pritom su u odnosu na leksičke jedinice značenja gramatičkih jedinica shematičnija.

Važnost simboličnosti gramatike osobito dolazi do izražaja kod frazema koji u upotrebi mijenjaju strukturu ili imaju nekoliko ustaljenih gramatičkih odnosno leksičko-gramatičkih varijantnih oblika. Kognitivna gramatika smatra da je svaka konstrukcija jezična manifestacija specifičnog načina konceptualizacije nekog događaja (poput lokativnih i akuzativnih konstrukcija kojima se kodira statično odnosno dinamično portretiranje scene). Na primjer, oblici *biti u škripcu*, *doći u škripac* i *izvući se iz škripca* na različite načine opisuju tešku situaciju u kojoj se neka osoba nalazi, dolazak u tešku situaciju i izlazak iz nje. Gramatika igra važnu ulogu i u kreativnoj upotrebi frazema. Tako kognitivnolingvistička istraživanja modifikacija – namjernih i svjesnih promjena frazema radi određene komunikacijske svrhe – pokazuju da one nisu samo odraz jezične kreativnosti individualnih govornika, već postoje neki opći modeli na kojima se temelje (npr. Omazić 2003; Langlotz 2006; Naciscione 2010; Jaki 2014). Štoviše, pokazalo se da su modifikacije do određene mjere sustavne. Na primjer, prema podacima

¹ Panther i Radden (2011: 9) daju opću definiciju motivacije u jeziku: motiviranost jezičnog znaka način je na koji je njegov oblik i(li) značenje određen jezičnim i nejezičnim čimbenicima te čimbenicima koji su neovisni o jeziku.

iz korpusa hrvatskoga jezika hrWaCa, govornici često namjerno mijenjaju frazem *fali daska u glavi* komu ('nije normalan tko'), a modifikacije se temelje na njegovu doslovnom značenju. Taj se frazem tipično modificira tako što se imenica *daska* upotrebljava u množini, a ispred nje se uvrštavaju riječi koje se odnose na količinu – *fali par/nekoliko/mnogo/kubik dasaka u glavi* komu. Ta je modifikacija sustavna jer se upotrebom različitih kvantifikatora upućuje na stupanj nečije psihičke poremećenosti. Premda nije moguće predvidjeti koji će kvantifikatori biti uvršteni ispred imenice *daska*, modifikacija je u skladu s frazeološkim značenjem i gramatičkom strukturom izraza.

Teorijske spoznaje kognitivne lingvistike već se primjenjuju u leksikografskim izvorima za engleski jezik, i to prvenstveno za konceptualnu organizaciju rječničke građe. Na primjer, u Macmillanovu općem e-rječniku pojedine natuknice sadrže okvire s metaforama (engl. *Metaphor Boxes*), koji su ustrojani u skladu s Lakoffovom i Johnsonovom teorijom konceptualne metafore. U njima se pokazuje povezanost između određenih izvornih i ciljnih domena, a kao primjeri daju se riječi i višerječnice s figurativnim značenjem.² U Macmillanovu rječniku fraznih glagola (*Macmillan Phrasal Verbs Plus* 2005) rječnička je građa, osim abecedno, ustrojena i konceptualno prema čestici (*up* 'gore', *down* 'dolje', *in* 'u', *out* 'iz' itd.), a grafikoni prikazuju povezanost doslovnih i figurativnih značenja pojedine čestice. U frazeografiji hrvatskoga jezika dosad se nije primjenjivao kognitivnolingvistički pristup. Osim za konceptualnu organizaciju građe, spoznaje kognitivne lingvistike o motiviranosti figurativnih izraza te o simboličnosti leksika i gramatike vrlo su pogodne za leksikografsku obradu frazema koji imaju dva ili više ustaljenih varijantnih oblika, kao i za bilježenje kreativne upotrebe. Naime, vrste oblika u kojima se pojedini frazem javlja ograničene su konceptualnom motivacijom njegova frazeološkoga značenja i gramatičkom strukturom (Parizoska i Omazić 2020), a modifikacije se oslanjaju na slična ograničenja kao varijante te su konvencionalne na konceptualno-gramatičkoj razini (Parizoska 2019).

Cilj je ovoga rada dati uvid u kognitivnolingvistički pristup frazemima te pokazati kako se on može primijeniti u frazeografiji hrvatskoga jezika, i to u izradi natuknica za frazeme koji imaju ustaljene varijantne oblike te one koji često podliježu promjenama u kreativnoj upotrebi. Time ćemo pokazati da je kognitivnolingvistički pristup prikladan za leksikografsku obradu varijanata i modifikacija jer se upućuje na konceptualnu i strukturnu povezanost različitih

² Točnije, ti okviri pokazuju kako se u engleskome metaforički strukturiraju određeni koncepti, npr. ljutnja kao vatra, sreća kao kretanje prema gore, strah kao hladnoća, inteligencija kao svjetlost odnosno oštrina. Vidi više na: <https://www.macmillandictionary.com/learn/metaphor/> (pristup 15. 6. 2021.)

oblika frazema, a rječnička natuknica ujedno odražava sustavnost promjena. Također ćemo pokazati da je takav način organizacije i prezentacije jezične građe u skladu s načelima suvremene leksikografije koja je vođena korisničkim potrebama.

Rad se sastoji od dvaju dijelova. U prvome dijelu dajemo pregled teorijskih spoznaja kognitivne lingvistike o frazeološkome značenju, o utjecaju gramatičke strukture na promjenjivost frazema i o sustavnosti promjena u kreativnoj upotrebi frazema. U drugome dijelu na primjerima iz e-leksikografije pokazujemo kako se te teorijske spoznaje mogu primijeniti u obradi varijanata i modifikacija u frazeološkim rječnicima hrvatskoga jezika. Na kraju rada nalaze se rasprava i zaključak.

2. Frazemi u kognitivnoj lingvistici

2.1. *Konceptualna motivacija frazeološkog značenja*

U kognitivnoj se lingvistici tvrdi da su značenja velikog broja frazema motivirana kognitivnim mehanizmima, a oni najistaknutiji su konceptualna metafora, konceptualna metonimija i kulturni modeli (opširnije o konceptualnoj motivaciji frazema vidi Kövecses 2010: 231–249; Omazić 2014). Kognitivni mehanizmi služe kao poveznica između domena znanja i frazeoloških značenja, a jezični oblici manifestacija su konceptualnih veza. Sljedeći primjeri ilustriraju frazeme motivirane konceptualnom metaforom SUKOB JE VATRA:³

- (1) Zbog takvih koji *potpiruju vatru* nikada neće doći do pomirbe i suživota.
- (2) Iz svlačionice Lakersa. Kaos: Tučnjava najvećih zvijezda, *iskre frcale* na sve strane.

U tim frazemima znanja o svojstvima vatre preslikavaju se na sukob, pa se jačina vatre odnosno širenje iskri odnosi na intenzitet sukoba (*potpirivati vatru* ‘pojačavati sukob’, *iskre frcaju* ‘sukob je u punom intenzitetu’). Ti primjeri ujedno pokazuju da pojedine riječi u sastavu frazema – imenice *vatra* odnosno *iskra* – upućuju na izvornu domenu VATRA. Iz toga je vidljivo da značenja pojedinih frazeoloških sastavnica doprinose značenju frazema kao cjeline.

³ Svi primjeri u ovome radu dobiveni su pretragom hrvatskog mrežnog korpusa hrWaCa, a daju se u izvornome obliku.

Za razliku od konceptualne metafore koja povezuje dvije domene (Kövecses 2010), kod metonimije jedna pojava omogućava umni pristup drugoj pojavi unutar iste domene (Littlemore 2015). To pokazuje sljedeći primjer:

- (3) Matko se ipak držao tradicije. Došao je k Ananim roditeljima i **zaprošio ruku njihove kćeri**.

Frazem *zaprošiti* čiju *ruku* motiviran je konceptualnom metonimijom RUKA ZA OSOBU, u kojoj se jedan dio ljudskog tijela odnosi na čovjeka.

Kulturni modeli koherentne su strukture iskustva koje su zajedničke nekoj skupini ljudi (Kövecses 2005: 193).⁴ Na temelju kulturnih modela razumijemo određene koncepte, a time i jezične jedinice koje su njihova manifestacija. Tako je, na primjer, frazem *reći (kazati) u lice* motiviran kulturnim modelom komunikacije:

- (4) Nikada ne govorim iza leđa ono što se ne usudim **reći u lice**.

Značenje ovoga frazema ('otvoreno reći komu što') odraz je našeg znanja o tome da osobu s kojom komuniciramo gledamo u lice.

Pojedini elementi motivacije frazema ne isključuju jedan drugi, već je riječ o različitim razinama motivacije koje se mogu kombinirati (o odnosu kulturnih modela, metafore i metonimije vidi Kövecses 2005). Tako se u primjeru (4) *lice* metonimijski odnosi na čovjeka, ali tek u kombinaciji s kulturnim modelom komunikacije metonimija LICE ZA ČOVJEKA dobiva svoje puno značenje (kad govorimo u lice komu, onda osoba kojoj nešto govorimo za to i zna, za razliku od npr. *govoriti iza leđa* komu).

Primjeri (1–5) pokazuju da značenja frazema proizlaze iz naših znanja i iskustava koja stječemo u interakciji s okolinom te se dijelom temelje na značenjima pojedinih riječi u njihovu sastavu. Osim konceptualne motivacije kognitivnim mehanizmima značenjske aspekte nekoga frazema određuje i gramatika, koja je simbolične naravi. To je osobito vidljivo kod onih frazema koji se javljaju u različitim gramatičkim odnosno leksičko-gramatičkim oblicima, o čemu ćemo govoriti u sljedećem odjeljku.

⁴ Osim naziva *kulturni modeli*, za takva se znanja u kognitivnoj lingvistici koriste i drugi nazivi, na primjer *idealizirani kognitivni modeli* (engl. *Idealized Cognitive Models*, Lakoff 1987) i *kognitivne domene* (engl. *cognitive domains*, Langacker 1987). Više o kulturnim modelima i frazemima u hrvatskome vidi Stanojević i dr. (2009), Stanojević (2017), Novoselec (2019).

2.2. Promjenjivost frazema i simboličnost gramatike

Leksičko-gramatičko ustrojstvo frazema razmjerno je stabilno. Međutim, suvremena istraživanja u različitim europskim jezicima provedena na računalnim korpusima pokazuju da velik broj frazema u upotrebi mijenja gramatičku strukturu, a neki se javljaju u dvama ili više ustaljenih varijantnih oblika (vidi npr. Moon 1998; Cignoni i dr. 1999; Omazić 2003; Fellbaum 2009). Dat ćemo nekoliko primjera takvih frazema (u zagradama se daju oblici u kojima se dani frazem najčešće javlja u hrWaCu):

- (5) Pa i tu **je otkrivena topla voda**, jer zakoni koji to reguliraju postojali su i prije donošenja deklaracije.
(otkriti/otkrivati toplu vodu)
- (6) **Žalio se Senna u svojoj karijeri svima o svemu, a posebno u trenucima kad voda nije išla na njegov mlin.**
(tjerati vodu na čiji mlin)
- (7) U Hrvatskoj je tražiti političara ili gospodarstvenika bez afere i mrlje u biografiji nalik **potrazi za iglom u plastu sijena.**
(tražiti iglu u plastu sijena)

Ti primjeri ilustriraju pasivizaciju (5), neprijelaznu konstrukciju (6) i nominalizaciju glagolskog frazema (7).

Kod promjenjivih je frazema vidljiva važna uloga gramatičke strukture u konstruiranju značenja. Naime, isti događaj koji jezično oblikuje neki frazem može se opisati na različite načine upotrebom specifičnih konstrukcija. Dat ćemo četiri primjera, a to su aktiv i pasiv, stativna i dinamična konstrukcija, samostalno kretanje i uzrokovano kretanje te nominalizacija glagolskih frazema. Frazem koji se javlja u aktivnome i pasivnome obliku ilustriraju sljedeći primjeri:

- (8) a. Država je odlučila **stjerati u kut** sve one koji posluju s gotovinom.
b. Kad **je stjerana u kut**, kad nešto ne krene kako je zamislila, ona iz čistog kaprica napada još žješće.

Taj frazem opisuje kako je neka osoba dovedena u tešku situaciju bez mogućnosti da se brani. To se može izraziti aktivnom konstrukcijom *stjerati u kut* koga (8a) odnosno pasivnim oblikom *stjeran u kut* (8b), a razlika je među njima ta je

li u rečenici istaknuti lik agens ili tema. Pasiv služi za defokusiranje agensa (Shibatani 1985), a tu funkciju ima kod nemetaforičkih glagolskih konstrukcija i frazema.⁵ S obzirom na to da isti događaj opisuju iz različitih perspektiva, aktiv i pasiv nisu istoznačni.

Frazem koji ima stativni i dinamični oblik ilustriraju sljedeći primjeri:

- (9) a. Sada to već izgleda tužno-smiješno, jer je na toj konvenciji stanje u zemlji opisano kao bezizlazno i beznadno, gospodarstvo **je na koljenima**.
b. Zakon o zabrani pušenja **bacio je na koljena** mnoge kockarnice.

Stativna konstrukcija *biti na koljenima* (9a) označava mjesto na kojem se nalazi tema, što se metaforički preslikava na stanje te ima značenje ‘biti upropašten’. Dinamična konstrukcija *baciti na koljena* (9b) opisuje promjenu mjesta teme kao posljedicu djelovanja vanjskog izvora energije. Metaforički se to odnosi na situaciju u kojoj jedan sudionik drugoga dovodi u određeno stanje te se upotrebljava u značenju ‘upropastiti koga’. Kao što je rečeno, razlika između stativnog i dinamičnog prikaza iste scene u hrvatskome se gramatički može izraziti prijedlogom i imenicom u lokativu odnosno akuzativu (vidi Šarić 2008, 2014).

U sljedećim primjerima varijantni oblici istoga frazema opisuju samostalno kretanje odnosno uzrokovano kretanje:⁶

- (10) a. Ako namjerno nešto izostaviš i time namjerno **dovedeš nekoga u zabludu**, onda mu lažeš.
b. Pri tome jedino pazite da ne **upadnete u zabludu** o štednji, a to je da vam štednja ne postane zamjena za financijsku sigurnost.

Ti oblici na različite načine opisuju gibanje nekog entiteta prema mjestu kodiranom prijedložno-padežnim izrazom *u zabludu*. Prijelazna konstrukcija *dovesti u zabludu* (10a) opisuje kako jedan sudionik obmanjuje drugoga, što se konceptualizira kao stavljanje u spremnik, a neprijelazna konstrukcija *upasti u zabludu* (10b) opisuje kretanje jednog sudionika prema unutrašnjosti spremnika i ima značenje ‘steći pogrešno uvjerenje’.

⁵ Više o pasivu u kognitivnoj gramatici vidi Langacker (2008: 382–390), a o pasivu u hrvatskome Belaj (2004).

⁶ Pojmovi samostalno kretanje (engl. *self-motion*) i uzrokovano kretanje (engl. *caused motion*) preuzeti su iz Radden i Dirven (2007: 291–294).

Najzad, neki se glagolski frazemi javljaju kao konstrukcije s imenicama nastalim tvorbom od glagola u njihovu sastavu. Ovo su neki primjeri nominaliziranih glagolskih frazema:

- (11) Na vrhu su oni što misle samo na sebe i dobro žive od *prodavanja magle*.
(prodavati maglu)
- (12) (...) nije neuobičajeno da slavnima karijera krene stagnirati nakon *izlaska iz ormara*.
(izaći iz ormara)
- (13) Htjela sam potaknuti ljude koji imaju *saznanja iz prve ruke* da ih podijele s nama koji ih nemamo.
(saznati iz prve ruke)
- (14) Bez kontrole kvalitete i odgovarajućeg strukovnog udruženja, koje bi bilo sposobno napraviti malo reda na tržištu, domaća informatička scena je raj za *lovce u mutnom*.
(loviti u mutnom)

Ti primjeri ilustriraju konceptualni pomak od relacije (izražene glagolom) prema stvari (izražene imenicom), što se u kognitivnoj gramatici naziva reifikacijom (Langacker 1987, 1991; Radden i Dirven 2007).⁷ Rezultat tog konceptualnog pomaka može biti reifikacija samoga procesa ili sudionik procesa, a u jeziku se to izražava odglagolnom imenicom. U prvu skupinu spadaju oblici poput *prodavanje magle* ('varanje, davanje lažnih obećanja', primjer 11) i *izlazak iz ormara* ('javno očitovanje o vlastitoj seksualnoj orijentaciji', primjer 12), u kojima odglagolne imenice proces prikazuju bez protjecanja u vremenu. U drugoj su skupini oblici koji profiliraju sudionike: *saznanje iz prve ruke* ('informacija dobivena neizravno') u primjeru (13) odnosi se na apstraktan entitet, a *lovac u mutnom* ('onaj koji iz nesređenih prilika izvlači korist') u primjeru (14) odnosi se na osobu. U potonjem je slučaju riječ o većem stupnju opredmećenja u usporedbi s onim konstrukcijama koje opisuju proces odnosno apstraktan entitet jer se profil pomiče na osobu.

Svi dosadašnji primjeri pokazuju da je svaka konstrukcija u kojoj se neki frazem javlja odraz specifičnog načina gledanja na događaj koji on opisuje. Stoga

⁷ U kognitivnoj su gramatici konceptualne kategorije podijeljene na stvari i relacije (engl. *things and relations*, Langacker 1987: 214), koje odgovaraju jezičnim kategorijama imenice i glagola.

u kognitivnoj lingvistici ne postoji pojam osnovnog oblika frazema iz kojeg se izvode drugi (varijantni) oblici. Na primjer, oblik i značenja konstrukcija *stjerati u kut* i *stjeran u kut*, *dovesti u zabludu* i *upasti u zabludu*, *prodavati maglu* i *prodavanje magle* rezultat su različite konceptualizacije istog događaja i jedan nije primaran u odnosu na drugoga. Nadalje, pokazuje se da je kod nekih frazema leksičko-gramatička struktura promjenjiva u velikoj mjeri, pa oni imaju tri ili više varijantnih oblika koji dani događaj prikazuju na većoj razini detaljnosti. Takve su jedinice poznate pod nazivom *frazološke sheme* (engl. *idiom schemas*, Moon 1998). Pojedina frazeološka shema opisuje određenu situaciju i sudionike koji su dio nje pomoću istaknutih sastavnica, a u jeziku se realizira pomoću niza različitih konstrukcija u ovisnosti od načina konceptualizacije događaja. Jedan je takav primjer frazem sa sastavnicom *pijedestal*, koji opisuje visok društveni status. U hrWaCu on se javlja u sljedećim ustaljenim oblicima:

- (15) a. Komercijalna kultura *stavlja na pijedestal* tijelo mladih žena, pa i žene same sebe često prekritički promatraju.
- b. Ljubav i partnerstvo *su na pijedestalu*, dok su sve ostale životne vrijednosti bitno manje vrednovane.
- c. Vrijeme je da *skineš taticu sa pijedestala* i shvatiš da je on čovjek sa svojim manama i željama.
- d. *Siđite s pijedestala*. Isticanje vlastitog savršenstva stvorit će samo distancu.

U tome se frazemu imenica *pijedestal* odnosi na važan položaj koji se konceptualizira kao povišeno mjesto. Glagolske sastavnice i gramatičke konstrukcije u (15a) i (15b) opisuju kretanje prema povišenom mjestu (*stavljati na pijedestal*), odnosno položaj na povišenom mjestu (*biti na pijedestalu*) te se odnose na stjecanje društvenog statusa. U primjerima (15c) i (15d) varijantni oblici opisuju premještanje (*skinuti s pijedestala*), odnosno kretanje s povišenog mjesta prema dolje (*sići s pijedestala*), što se metaforički preslikava na gubitak statusa. Korpusni podaci pokazuju da se jedan način jezičnog prikaza događaja od drugih može izdvojiti kao najuobičajeniji zbog česte upotrebe. Prema podacima iz hrWaCa konstrukcija *stavljati na pijedestal* koga (15a) najčešći je prikaz događaja koji opisuje visoki društveni status. Drugi leksičko-gramatički oblici istoga frazema (15 b–d) također su se ustalili čestom upotrebom. To pokazuje da jedan frazem može imati nekoliko različitih leksičko-gramatičkih oblika od kojih je svaki specifičan jezični prikaz dane situacije.

Varijantni su oblici frazema konstrukcije koje su se čestom upotrebom konvencionalizirale u jeziku. S druge strane, govornici često namjerno mijenjaju leksički sastav i strukturu frazema radi određene komunikacijske svrhe. O tome ćemo govoriti u nastavku.

2.3. Namjerne promjene frazema

Frazemi se u pisanom i govornom jeziku mogu javiti u oblicima koji se znatno razlikuju od konvencionalnog, a nastaju zamjenom frazeoloških sastavnica drugim riječima, ubacivanjem novih elemenata u sastav frazema, izmjenom uobičajenog redosljeda sastavnica, promjenom gramatičkih odnosa između sastavnica i slično. Na taj način individualni govornici frazeme prilagođavaju specifičnom kontekstu iz komunikacijskih razloga. Takve su namjerne i svjesne preinake frazema između ostalog poznate pod nazivom *modifikacije*.⁸ Pogledajmo tri primjera modifikacija iz hrWaCa:

- (16) Ima bendova koji su poznati da *popiju brda i doline*.
(obećavati brda i doline)
- (17) Ipak, nadam se da će ju barem malo zgromiti da je dobila ovakav odgovor od osobe koju očito cijeni pa da će joj barem *ući bubu u uho*.
(baciti (staviti) bubu u uho komu)
- (18) (...) nije to ni Cesc Fabregas, koji je praktično zaboravljen otkada je došao, tj. vratio se u svoju Barcelonu, *spremljen je u naftalin*, u nemilosti je trenera Vilanove.
(izvući iz naftalina)

U primjeru (16) ustaljeni oblik frazema *obećavati brda i doline* upotrebljava se u značenju ‘svašta obećavati’. Modificirani oblik *popiti brda i doline* nastao je zamjenom glagolske sastavnice i može se interpretirati kao ‘puno popiti’. U primjeru (17) konvencionalni oblik frazema *baciti (staviti) bubu u uho* komu ima značenje ‘potaknuti koga na razmišljanje’. To je prijelazna konstrukcija koja opisuje premještanje nekog entiteta s jednog mjesta na drugo

⁸ Za namjerne preinake frazema u literaturi nalazimo različite nazive. Neki od njih upućuju na to da je riječ o upotrebi frazema u obliku koji se razlikuje od konvencionalnog. To su, primjerice, *kreativne modifikacije* (engl. *creative modifications*, Gläser 1998), *eksploatacije* (engl. *exploitations*, Moon 1998) i *modifikacije* (engl. *modifications*, Omazić 2003; Jaki 2014). Drugi nazivi namjerne promjene frazema određuju kao oblik jezične kreativnosti individualnih govornika, što kod nekih autora ujedno podrazumijeva da su takvi izrazi okazionalnog karaktera. To su nazivi poput *individualno-autorske transformacije* (rus. *индивидуально-авторские трансформации*, Seliverstova 1996) i *okazionalni frazeologizmi* (rus. *оказиональные фразеологизмы*, Tretjakova 2011).

kao posljedica djelovanja vanjske sile. U modificiranome obliku isti je događaj opisan kao samostalno kretanje, što je izraženo neprijelaznom konstrukcijom *ući će buba u uho* komu ('dobit će materijala za razmišljanje tko'). Najzad, konvencionalni oblik frazema *izvući iz naftalina* u (18) ima značenje 'izvući iz zaborava'. Konstruiranjem scene kao kretanje u suprotnom smjeru nastao je oblik *spremiti u naftalin* koji se može interpretirati kao 'gurnuti u zaborav'.

Istraživanja modifikacija provedena unutar teorijskog okvira kognitivne lingvistike pokazuju da su one pojava na konceptualnoj razini te da njima upravljaju kognitivni mehanizmi (npr. Omazić 2003; Langlotz 2004; Delibegović Džanić 2007; Omazić i Delibegović Džanić 2009). Premda nije moguće predvidjeti kako će neki frazem biti modificiran (na primjer, kojom će riječju biti zamijenjena frazeološka sastavnica ili u kojoj će se vrsti gramatičke konstrukcije javiti), takve promjene nisu posve slobodne, već se odvijaju uz određena ograničenja (Langlotz 2006; Omazić 2015; Omazić i Čačija 2020). U nekonvencionalnoj upotrebi frazema temeljna su ograničenja frazeološko značenje i njegova konceptualna motivacija te gramatička struktura (Parizoska 2019). Na primjer, kod modifikacija frazema *obećavati brda i doline* govornik može uspostaviti drugu relaciju među sudionicima događaja na temelju metaforičkog značenja sintagme *brda i doline* ('mnogo'). Tako nastaju inovativni izrazi poput *popiti brda i doline* ('puno popiti', primjer 16). U hrWaCu nalazimo još primjera nekonvencionalne upotrebe toga frazema koji se modificira po istome načelu, na primjer *potrošiti brda i doline* ('puno potrošiti'), *zarađivati brda i doline* ('mnogo zarađivati'), *očekivati brda i doline* ('puno očekivati'), *željeti brda i doline* ('imati velike želje'). Kad je riječ o gramatičkim promjenama, one i u nekonvencionalnoj upotrebi služe za opis nekog događaja iz različitih perspektiva. To može biti, na primjer, uzrokovano kretanje i samostalno kretanje (*staviti bubu u uho* komu i *buba uđe u uho* komu, primjer 17) ili gibanje u suprotnim smjerovima (*izvući iz naftalina* koga i *spremiti u naftalin* koga, primjer 18). Iz toga je vidljivo da modificirani oblici frazema nastaju kao rezultat specifičnog predočavanja neke scene. To ujedno pokazuje da su kreativne promjene konvencionalne na konceptualno-gramatičkoj razini: odluku o izboru sudionika koji je profiliran te o perspektivi iz koje se prikazuje neki događaj govornik donosi u skladu sa svojim komunikacijskim potrebama, ali dostupne su mu samo one mogućnosti koje nudi jezik.

Korpusni podaci također pokazuju da pojedine frazeme govornici modificiraju često, i to po određenim obrascima. Jedan je takav primjer frazem *voda je došla do grla* u značenju 'postalo je neizdrživo'. U kreativnoj upotrebi visina razine

vode u odnosu na dijelove glave pokazuje koliko je teška situacija u kojoj se neka osoba nalazi. To ilustriraju sljedeći primjeri:

- (19) a. Bliži se dan kada će perje letit na sve strane jer prosječnom je čovjeku *voda došla iznad grla*.
- b. *Voda je odavno prošla grlo* i počela gušiti sve koji žive od Splita CO.
- c. Što mislite, što će se tražiti od naše Vlade kada zapita EU za pomoć onoga trenutka kada *voda dođe do nosnica*?
- d. *Voda mi nije došla do grla, nego mi je već preko glave*. Još mi samo šušir pliva na površini vode.

Govornici pokazuju da je situacija iznimno teška ili bezizlazna umetanjem riječi koje se odnose na dijelove glave više grla (npr. *nosnice*) te upotrebom konstrukcija poput *iznad grla* i *preko glave*. Istodobno, govornici se igraju doslovnim značenjem frazema.

U prethodnim smo odjeljcima pokazali da se u kognitivnolingvističkome pristupu varijante nekog frazema smatraju jezičnim manifestacijama specifične konceptualizacije istog događaja, a te su promjene uvijek u skladu s konceptualnom motivacijom frazeološkoga značenja i gramatičkom strukturom danoga izraza. Pokazali smo i da su modifikacije ograničene značenjem i strukturom frazema. Također, neki se frazemi u nekonvencionalnoj upotrebi mijenjaju po specifičnim obrascima, što potvrđuje da su modifikacije do određene mjere sustavne. Kako kod konvencionalnih, tako i kod nekonvencionalnih oblika frazema stvorenih *ad hoc* za komunikacijske potrebe individualnog govornika, upravo je sustavnost ključan element za izradu natuknica u frazeološkim rječnicima. U sljedećem odjeljku pokazat ćemo kako se kognitivnolingvistički pristup frazemima može primijeniti u leksikografskoj obradi varijanata i modifikacija u frazeografiji hrvatskoga jezika. Primjeri se temelje na natuknicama u mrežnome *Frazeološkom rječniku hrvatskoga jezika* (Filipović Petrović i Parizoska, u izradi).⁹

⁹ Više o projektu izrade ovoga rječnika vidi na poveznici <https://frazeoloski-rjecnik.eu/> (pristup 15. 6. 2021.).

3. Primjena kognitivnolingvističkog pristupa frazemima u izradi rječnika

3.1. Leksikografska obrada varijanata

Kao što je rečeno, u kognitivnolingvističkome pristupu leksički i značenjski srodne konstrukcije koje imaju različitu strukturu (na primjer, *biti na koljenima* i *baciti na koljena*) smatraju se inačicama jednoga frazema, tj. frazeološkim varijantama. Isti je slučaj s glagolskim frazemima koji se javljaju kao konstrukcije s odglagolnim imenicama. Razlog je taj što se nominalizirani oblici smatraju rezultatom reifikacije, gdje se proces promatra bez trajanja u vremenu (npr. *izlazak iz ormara*) odnosno profil se pomiče na osobu (npr. *lovac u mutnom*). Ako se u leksikografskoj obradi u frazeološkome rječniku primijeni kognitivnolingvistički pristup, to znači da će varijantni oblici biti zabilježeni u istoj natuknici jer imaju zajedničku konceptualnu osnovu. U nastavku ćemo dati primjere natuknica koje sadrže frazeme s različitim gramatičkim, odnosno leksičko-gramatičkim varijantnim oblicima.

Natuknički je lik cijela konstrukcija, a u njemu se navodi onaj oblik frazema koji ima najveću frekvenciju u hrWaCu.¹⁰ Drugi ustaljeni varijantni oblici navode se ispod natukničkoga lika te jedni ispod drugih unutar natuknice s obzirom na frekvenciju pojavljivanja u hrWaCu. Kao ilustracija leksikografske obrade varijanata koja se temelji na kognitivnolingvističkome pristupu poslužiti će nam tri skupine izraza: frazemi koji profiliraju agensa odnosno temu, frazemi koji izražavaju prostorne odnose te glagolski frazemi koji se javljaju kao konstrukcije s odglagolnim imenicama.

Prva su skupina frazemi u čijim je varijantnim oblicima istaknuti lik agensa odnosno tema. Jedna konstrukcija prikazuje cijeli proces prijenosa energije s agensa na temu, a druga prikazuje samo ono što se događa temi. To ilustrira sljedeća natuknica:

(20) **lome se koplja oko čega**

U Europi i u Hrvatskoj lome se koplja oko toga kako izaći iz krize.

lomiti koplja oko čega

Razni stručnjaci lomili su koplja oko pitanja u kojem bi pravcu trebao ići razvoj Splita.

¹⁰ Takva je organizacija natuknice u mrežnome *Frazeološkom rječniku hrvatskoga jezika*. U tome e-rječniku nema nadnatuknica jer se različiti oblici istoga frazema mogu dobiti upisivanjem u tražilicu bilo koje njegove sastavnice.

U drugoj su skupini frazemi koji odražavaju prostorne sheme (engl. *spatial schemas*, Radden i Dirven 2007: 276–279): one opisuju odnos između nekog entiteta i mjesta odnosno gibanje entiteta s jednog mjesta na drugo. Tako neki frazemi koji odražavaju prostorne sheme imaju stativnu i dinamičnu varijantu, kao u sljedećoj rječničkoj natuknici:

(21) **biti u komi**

Cijeli dan sam bila u komi. Nisam ništa ni jela ni pila od muke.

bacati u komu

Ima nekih stvari koje ne mogu slušati svaki dan... Boli me i ne mogu... Schubertova Ave Maria me baca u komu.

Prema podacima iz hrWaCa drugi su takvi primjeri oblici *biti u krvi komu* i *ući u krv komu*, *biti na udaru* i *doći pod udar*, *biti na rubu živaca* i *dovesti na rub živaca* koga.

Neki frazemi u ovoj skupini isti događaj opisuju kao samostalno kretanje i uzrokovano kretanje, što se vidi u sljedećim dvjema natuknicama:

(22) **izaći na površinu**

Iako u početku misle da su ubojstva dio vjerskog obreda, slučaj postane još sablasniji kad na površinu izađe ubojičin motiv.

izvući na površinu

Središnji dio susreta zauzele su natjecateljske igre koje su na površinu izvukle vještine spretnosti i koordinacije, ali i sposobnost timske suradnje.

(23) **baciti u očaj**

Otkrila je i da je u srednjoj školi operirala nos. Njezinu majku to je bacilo u očaj.

pasti u očaj

Nitko od putnika nije preživio. Josipa je strašno pogodila vijest. Ali, nije pao u očaj.

Još su neki primjeri takvih frazema *dignuti na noge* koga i *dignuti se na noge*, *pokrenuti se s mrtve točke* i *pokrenuti s mrtve točke* što, *strpati iza rešetaka* koga i *završiti iza rešetaka*.

Neki frazemi koji odražavaju prostorne sheme imaju stativnu i nekoliko dinamičnih varijanti, a one se u natuknici navode jedna ispod druge, počevši od najfrekventnije. Pritom dinamične konstrukcije mogu opisivati samostalno kretanje i uzrokovano kretanje (primjer 24) odnosno kretanje u suprotnim smjerovima (primjer 25):

(24) **biti u zapečku**

No, kroz povijest filma, posebno u zlatno doba Hollywooda, melodrama je bila zakon, a sad je u zapečku.

gurnuti u zapećak

Premda mu je životno opredjeljenje s vremenom postala medicina, fotoaparat nipošto nije gurnuo u zapećak.

pasti u zapećak

Odlaskom Engleza, kriket je pao u zaborav, a i Vis je nekako pao u zapećak.

(25) **biti u gabuli**

Još uvijek si možemo priuštiti organsku hranu koliko god bili u financijskoj gabuli.

uvaliti u gabulu

Od oca je naslijedila veliku znatiželju koja je ponekad zna uvaliti u gabulu.

upasti u gabulu

Znate ono kad nešto kažete, a da prije toga ne razmislite? I onda kad se to dogodi, obično upadnete u gabulu?

izvući iz gabule

Tim su činom pokazali da su veliki profesionalci i prijatelji koji znaju priskočiti upomoć i izvući čovjeka iz gabule.

U trećoj su skupini glagolski frazemi koji se javljaju kao konstrukcije s odglagolnim imenicama. Pogledajmo primjere dviju natuknica:

(26) **boriti se do zadnje kapi krvi**

Bankari su se borili do zadnje kapi krvi protiv ovog zakona.

borba do zadnje kapi krvi

Vidjelo se u samom startu da će utakmica Norvežana i Nijemaca biti borba do posljednje kapi krvi.

(27) **vladati iz sjene**

To je čovjek koji vlada iz sjene i koji je mozak svih operacija unutar vlade.

vladar iz sjene

Zamjera mu se da je on vladar hrvatskog nogometa iz sjene te da gospodari njime i ljudima u njemu kao marionetama.

Prema podacima iz hrWaCa reificirani oblici glagolskih frazema tipično su konstrukcije koje sadrže odglagolnu imenicu kao u primjerima (26) i (27). No osim njih javljaju se i druge vrste imenskih oblika koji su srodni glagolskim frazemima i možemo ih smatrati njihovim varijantama. To su, na primjer, imenske sintagme kojima je u glagolskim frazemima pridružena semantička uloga teme, poput *zeleno svjetlo* ('dopuštenje', od *dati zeleno svjetlo* komu) i *zadnji vlak* ('zadnja prilika', od *uhvatiti zadnji vlak*). Još su jedna takva skupina sintagme sastavljene od imenice kojoj je u glagolskom frazemu pridružena semantička uloga teme i prijedložno-padežnog izraza u akuzativu, npr. *voda na čiji mlin* ('prednost', od *tjerati vodu na čiji mlin*) i *nož u leđa* ('izdaja', od *zabiti/zabijati nož u leđa* komu). I te bi oblike u rječniku trebalo bilježiti zajedno s glagolskim frazemima kako bi se pokazala njihova konceptualna i strukturna povezanost.

Osim frazema s glagolima i odglagolnim imenicama u ovu skupinu možemo ubrojiti i značenjski srodne konstrukcije koje imaju glagol i pridjev jer one također imaju zajedničku konceptualnu osnovu. U tim je slučajevima riječ o različitim relacijskim izrazima, pri čemu pridjevi profiliraju neprocesualne relacije (više o relacijskim izrazima u kognitivnoj gramatici vidi Langacker 2008: 112–127). Ovo su neki primjeri natuknica s varijantnim oblicima koji sadrže glagol odnosno pridjev:

(28) **zaljubljen do ušiju**

Kad je doznala da je oženjen – već je bilo kasno. Bila je zaljubljena do ušiju.

zaljubiti se do ušiju

Nadam se da će naći neku super curu u koju će se zaljubiti do ušiju.

(29) **zelen od bijesa**

Urlale smo da je pusti, no on je onako sav zelen od bijesa udario nogom iz zaleta i lupao šakama.

pozelenjeti od bijesa

Babi sam izbeljila jezik u facu u svoj njegovoj dužini (a kažu da imam dug jezik). Stara je pozelenila od bijesa.

(30) **koštati kao suho zlato**

Kaj se čudite? Pa kila čvaraka košta ko suho zlato.

skup kao suho zlato

U današnje vrijeme kada su pametni telefoni još uvijek skupi kao suho zlato njihova zaštita trebala bi nam biti prioritet.

U ovom smo odjeljku pokazali da primjena kognitivnolingvističkog pristupa kod leksikografske obrade varijanata u frazeološkome rječniku podrazumijeva da se one bilježe zajedno u istoj natuknici. Pritom se najfrekventniji oblik navodi u natukničkom liku, a drugi ustaljeni gramatički odnosno leksičko-gramatički oblici ispod njega. Osnovna je prednost takvog načina bilježenja varijanata ta da se korisniku rječnika upućuje na njihovu konceptualnu i strukturnu srodnost. U nastavku ćemo govoriti o bilježenju kreativne upotrebe frazema, tj. modifikacija.

3.2. Leksikografska obrada modifikacija

Za uključivanje modifikacija u frazeološke rječnike dva su temeljna razloga. Prvi je taj da su modifikacije česta pojava te se javljaju u različitim registrima i funkcionalnim stilovima: novinarstvu, oglašavanju, filmovima i televizijskim emisijama, političkim govorima, vicevima i internetskim forumima (vidi Omazić 2003, 2015). Drugi je razlog taj što su kod nekih frazema vidljivi obrasci po kojima ih govornici mijenjaju, što pokazuje da i u kreativnoj upotrebi frazema postoji određena sustavnost.¹¹ Upravo kad je riječ o učestalim obrascima promjene, korisnicima rječnika može se pokazati kako govornici modificiraju određeni frazem. Taj postupak nalazimo u nekim frazeološkim rječnicima engleskoga jezika, u kojima se korisnicima izravno upućuje na kreativnu upotrebu frazema (npr. *Longman Idioms Dictionary* 1998; *Collins*

¹¹ Rezultati korpusnih istraživanja modifikacija frazema pokazuju da se u kreativnoj upotrebi najčešće javljaju leksičke promjene, i to zamjena sastavnica te dodavanje novih elemenata u sastav frazema (Omazić 2003; Parizoska 2019). Mogući je razlog taj što su leksičke preinake uočljive kao inovativne.

COBUILD Idioms Dictionary 2002). U pojedinim slučajevima rječničke natuknice još i pokazuju kojoj vrsti preinake dani frazem tipično podliježe u nekonvencionalnoj upotrebi, npr. zamjena sastavnica, uvrštavanje predatributa i slično. Engleski frazeološki rječnici modifikacije prezentiraju na različite načine, ali zajedničko im je to što odjeljuju ustaljene oblike frazema od njihove kreativne uporabe (za primjere vidi Filipović Petrović i Parizoska 2017).¹²

Kako bi se moglo utvrditi koji su oblici pojedinoga frazema ustaljeni, a u kojim je slučajevima riječ o modifikacijama, kao kriterij se obično primjenjuje frekvencija u računalnome korpusu. Tako se na razini računalnoga korpusa inovativni metaforički izrazi definiraju kao oni koji su izuzetno rijetki ili su ograničeni na samo jedan izvor (Deignan 2005). U mrežnome *Frazeološkom rječniku hrvatskoga jezika* kao modifikacije frazema određuju se oni oblici koji se u hrWaCu javljaju u manje od pet pojava, po uzoru na Everta (2005).¹³ U nastavku ćemo dati dva primjera frazema čija se kreativna upotreba može uključiti u frazeološke rječnike hrvatskoga jezika jer ih prema podacima iz hrWaCa govornici često modificiraju, a preinake su do neke mjere sustavne.

Prvi je primjer frazem čiji ustaljeni oblik glasi *za koplje / za dva (tri) koplja ispred*. Taj se izraz upotrebljava u značenju ‘biti bolji, kvalitetniji’, a u kreativnoj upotrebi govornici tipično upotrebljavaju brojeve veće od dva odnosno tri. Ovo su neki primjeri:

- (31) a. Ti igrači su zasigurno ***sedam kopalja ispred*** svih ostalih u Hrvatskoj.
 b. Samo jedna genijalna hrvatska serija „Naše malo misto“ ***šiša za 10 kopalja*** bilo koju srpsku seriju.
 c. Ma Hrvatska je ***sto kopalja ispred*** Grčke po tom pitanju.

Na sustavnost modifikacija toga frazema korisnicima rječnika može se uputiti napomenom koja glasi: „Govornici često zamjenjuju *dva* i *tri* drugim riječima kako bi pokazali da je netko daleko bolji.“

¹² Kad je riječ o bilježenju modifikacija frazema u hrvatskome, među postojećim tiskanim rječnicima primjere možemo pronaći samo u *Rječniku hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića* Julija Benešića. Pritom se u starijim svescima toga rječnika ne upućuje na razliku između ustaljenih oblika frazema i njihove kreativne uporabe. O Benešićevu tretmanu frazema vidi Filipović Petrović (2018: 98–134).

¹³ Evertovo istraživanje pokazalo je da se kombinacije riječi koje se u velikom računalnome korpusu javljaju u pet ili više primjera mogu sa sigurnošću koristiti u statističkim analizama.

Drugi je primjer frazem *raditi (praviti) od muhe slona* u značenju ‘preuveličavati važnost čega’. U kreativnoj upotrebi imenica *slon* često se zamjenjuje drugim imenicama koje se odnose na nešto veliko. To ilustriraju sljedeći primjeri:

- (32) a. Izmišljaju neke bombastične naslove i ***od muhe naprave vola***.
b. Oduvijek sam takva... čudna... osoba koja ***od muhe napravi devu***.
c. Nisam tom događaju pridao toliko važnosti, nemojmo ***od muhe raditi avion***.

Ti primjeri pokazuju da je leksička supstitucija u skladu s frazeološkim značenjem te se konvencionalna imenska sastavnica zamjenjuje drugim imenicama koje označavaju veliku životinju ili predmet. Napomena u rječniku uz te modifikacije može glasiti: „Govornici često imenicu *slon* zamjenjuju drugim riječima“.

Neki se frazemi modificiraju tako da se leksičke promjene odvijaju unutar specifične gramatičke konstrukcije koja služi kao poveznica s konvencionalnim oblikom. Takav je izraz *fali daska u glavi* komu u značenju ‘nije normalan tko’. U hrWaCu on se mijenja po obrascu *ne (jedna) daska, nego X*. Pritom su X riječi koje se odnose na veliku količinu drva:

- (33) a. Ne ljuti se, ali tebi *ne fali daska, nego cijela pilana*.
b. Nisi ti, ćerco, “pomalo šašava”, tebi *u glavi fali ne jedna daska, nego čitava taraba*.
c. Tebi *ne fali daska u glavi, vengo cila stolarija*.

Novonastali izrazi u primjerima (33 a–c) imaju značenje ‘totalno lud’. Uz te se modifikacije u rječniku može staviti napomena „Govornici ponekad namjerno istovremeno aktiviraju doslovno i figurativno značenje“.

4. Rasprava i zaključak

U ovome radu dali smo uvid u teorijske postavke kognitivne lingvistike o konceptualnoj motivaciji frazeološkoga značenja i simboličnosti gramatike te pokazali kako se te postavke mogu primijeniti u leksikografskoj obradi varijanata i modifikacija u frazeološkim rječnicima hrvatskoga jezika. Točnije, pokazali smo da natuknice izrađene na temelju kognitivnolingvističkog pristupa korisnicima rječnika upućuju na konceptualnu i strukturnu srodnost

različitih gramatičkih i leksičko-gramatičkih oblika frazema. Kako se kognitivnolingvistički pristup zasniva na uporabnome modelu jezika (Langacker 1988, 2000; Barlow i Kemmer 2000), u kojem se tvrdi da oblici i značenja jezičnih jedinica nastaju višestrukim ponavljanjem sličnih upotreba, ustaljene varijante frazema smatraju se jezičnim manifestacijama različitih načina prikaza specifične situacije. Kad je riječ o modifikacijama, takve se kreativne promjene oslanjaju na slična ograničenja kao varijante, a među ključnim su ograničenjima konceptualna motivacija i gramatička struktura. To potvrđuje da su modifikacije konvencionalne na konceptualno-gramatičkoj razini.

Leksikografska obrada promjenjivih frazema koja se temelji na kognitivnolingvističkome pristupu odražava sustavnost leksičkih i gramatičkih promjena, pa i onih u nekonvencionalnoj upotrebi. Premda kreativne preinake frazema nije moguće predvidjeti, natuknica korisnicima može pokazati tipičan obrazac po kojemu govornici mijenjaju neki izraz. Stoga je glavna prednost primjene kognitivnolingvističkog pristupa u izradi natuknica u frazeološkome rječniku upućivanje na sustavnost promjena frazema, kako u konvencionalnoj, tako i u kreativnoj upotrebi.

Način organizacije rječničke građe u kojoj se svi varijantni oblici frazema navode zajedno već nalazimo u tiskanim frazeološkim rječnicima nekih europskih jezika. Tako se u svim engleskim i nekim ruskim frazeološkim rječnicima varijante bilježe u istoj natuknici, npr. različiti leksičko-gramatički oblici glagolskih frazema, glagolski frazemi i njima srodne konstrukcije s odglagolnim imenicama, poredbeni frazemi koji na lijevoj strani imaju pridjev odnosno glagol.¹⁴ Takva organizacija građe utemeljena je na leksikografskome pristupu varijantnosti: osnovni razlog za navođenje leksički i značenjski srodnih oblika u istoj natuknici jest ekonomičnost, a to proizlazi iz ograničenog prostora u tiskanom rječniku.

U ovome je radu polazna točka teorijski pristup varijantnosti, i to u skladu s postavkama kognitivne lingvistike, a njegova primjena u izradi frazeološkog rječnika podrazumijeva da se oblici sličnog leksičkog sastava i značenja bilježe zajedno jer je riječ o specifičnim jezičnim prikazima istoga događaja. To je posebno važno u suvremenoj elektroničkoj leksikografiji, koja se neprestano razvija. Naime, kao posve novo i zapravo neistraženo područje s mnogo mogućnosti, elektronička je leksikografija u počecima svoje postavke temeljila na razlikama ili prednostima u odnosu na dosege tiskanih rječnika, kao što je npr. nadilaženje prostornih ograničenja ili mogućnost automatske ekstrakcije

¹⁴ Za pregled leksikografske obrade frazeološke varijantnosti u engleskim, ruskim i hrvatskim rječnicima vidi Parizoska i Filipović Petrović 2020.

podataka iz velikih korpusa. S vremenom, rad na korpusno utemeljenim e-rječnicima učvrstio je spoznaju da e-leksikografija ima svoje specifičnosti koje zahtijevaju prilagođena rješenja, a naglašava se važnost leksikografske prosudbe pri analizi podataka iz korpusa na način da su obrada i prikaz u rječniku lingvistički promišljeni (Frankenberg-Garcia i dr. 2020) i korisnički usmjereni (Fuertes-Olivera 2012). Brojne inovativne mogućnosti e-rječnika služe kao saveznik da bi se to ostvarilo. Stoga suvremeni e-rječnici pružaju različite dodatne informacije kao što su širi kontekst, česta i specifična upotreba, bliskoznačnice i konceptualna organizacija građe. Kad je riječ o frazemima, upravo zahvaljujući neograničenom prostoru, a imajući u vidu potrebe korisnika, u nove mogućnosti e-leksikografije ubrajaju se navođenje širokog raspona ustaljenih varijantnih oblika frazema u rječničkoj natuknici te bilježenje njihove kreativne upotrebe.

Izvori

Croatian Web (hrWaC 2.2, ReLDI). www.sketchengine.eu.

Literatura

- Barlow, Michael; Kemmer, Suzanne, ur. (2000) *Usage-Based Models of Language*. Stanford: CSLI Publications.
- Belaj, Branimir (2004) *Pasivna rečenica*. Osijek: Filozofski fakultet.
- Cignoni, Laura; Coffey, Stephen; Moon, Rosamund (1999) „Idiom variation in Italian and English: Two corpus-based studies.“ *Languages in Contrast* 2 (2): 279–300.
- Deignan, Alice (2005) *Metaphor and Corpus Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Delibegović Džanić, Nihada (2007) „Conceptual Integration Theory – the key for unlocking the internal cognitive choreography of idiom modification.“ *Jezikoslovlje* 8 (2): 169–191.
- Evert, Stefan (2005) „The Statistics of Word Cooccurrences: Word Pairs and Collocations.“ Doktorska disertacija. Stuttgart: Sveučilište u Stuttgartu.
- Fellbaum, Christiane, ur. (2009) *Idioms and Collocations: Corpus-based Linguistic and Lexicographic Studies*. London: Continuum.
- Filipović Petrović, Ivana (2018) *Kada se sretnu leksikografija i frazeologija: o statusu frazema u rječniku*. Zagreb: Srednja Europa.

- Filipović Petrović, Ivana; Parizoska, Jelena (2017) „Leksikografska obrada frazema s promjenjivom glagolskom sastavnicom u hrvatskome.“ *Jezikoslovlje* 18: 245–278.
- Frankenberg-Garcia, Ana; Rees, Geraint Paul; Lew, Robert (2020) „Slipping through the cracks in e-lexicography.“ *International Journal of Lexicography* ecaa022: 1–29.
- Fuertes-Olivera, Pedro A. (2012) „On the usability of free Internet dictionaries for teaching and learning Business English.“ U *Electronic lexicography*, ur. Granger, Sylviane; Paquot, Magali, 399–424. Oxford: Oxford University Press
- Gläser, Rosemarie (1998) „The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis.“ U *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*, ur. Cowie, Anthony Paul, 125–145. Oxford: Oxford University Press.
- Jaki, Sylvia (2014) *Phraseological Substitutions in Newspaper Headlines: “More than Meats the Eye”*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Kövecses, Zoltán (2005) *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Kövecses, Zoltán (2010) *Metaphor: A Practical Introduction*. 2. izdanje. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, George (1987) *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George; Johnson, Mark (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George; Johnson, Mark (2015). *Metafore koje život znače*. Prevela Anera Ryznar. Zagreb: Disput.
- Langacker, Ronald W. (1987) *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (1988) „A usage-based model.“ U *Topics in Cognitive Linguistics*, ur. Rudzka-Ostyn, Brygida, 127–164. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Langacker, Ronald W. (1991) *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 2: Practical Applications*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (2000) „A dynamic usage-based model.“ U *Usage-Based Models of Language*, ur. Barlow, Michael; Kemmer, Suzanne, 1–66. Stanford: CSLI Publications.

- Langacker, Ronald W. (2008) *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Langlotz, Andreas (2004) „Conceptual blending as a principle of idiom structure and idiom variation.“ U *EUROPHRAS 2000. Internationale Tagung zur Phraseologie vom 15.–18. Jun 2000 in Aske/Schweden*, ur. Palm-Meister, Christine, 263–272. Tübingen: Stauffenburg.
- Langlotz, Andreas (2006) *Idiomatic Creativity*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Littlemore, Jeannette (2015) *Metonymy: Hidden Shortcuts in Language, Thought and Communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moon, Rosamund (1998) *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Naciscione, Anita (2010) *Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Novoselec, Zvonimir (2019) „Frazeološke jedinice sa sastavnicom srce u hrvatskom i švedskom – kulturni modeli i motivacija.“ Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Omazić, Marija (2003) „Modifications of phraseological units in English.“ Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Omazić, Marija (2014) „Konceptualna metafora u frazeologiji.“ U *Metafore koje istražujemo: suvremeni uvidi u konceptualnu metaforu*, ur. Stanojević, Mateusz-Milan, 27–45. Zagreb: Srednja Europa.
- Omazić, Marija (2015) *Phraseology through the looking glass*. Osijek: Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences.
- Omazić, Marija; Čačija, Romana (2020) „Dynamic model of PU modification.“ U *Reproducibility and Variation of Figurative Expressions: Theoretical Aspects and Applications*, ur. Omazić, Marija; Parizoska, Jelena, 51–67. Białystok: University of Białystok Publishing House.
- Omazić, Marija; Delibegović Džanić, Nihada (2009) „Constraints to mechanisms of idiom modification.“ U *Phraseologie disziplinär und interdisziplinär*, ur. Földes, Csaba, 211–222. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Panther, Klaus-Uwe; Radden, Günter (2011) „Introduction: Reflections on Motivation Revisited.“ U *Motivation in Grammar and the Lexicon*, ur. Panther, Klaus-Uwe; Radden, Günter, 1–26. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

- Parizoska, Jelena (2019) „Promjenjivost glagolskih frazema u engleskom i hrvatskom jeziku – kognitivnolingvistička analiza.“ Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Parizoska, Jelena; Filipović Petrović, Ivana (2020) „Varijantni frazemi u e-rječniku.“ *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 46 (2): 477–491.
- Parizoska, Jelena; Omazić, Marija (2020) „Sheme dinamike sile i promjenjivost glagolskih frazema.“ *Jezikoslovlje* 21 (2): 179–205.
- Radden, Günther; Dirven, René (2007) *Cognitive English Grammar*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Seliverstova 1996 = Селиверстова, Елена Ивановна (1996) „Специфика функционирования ФЕ в тексте и индивидуально-авторские трансформации.“ У *Проблемы фразеологической семантики*, ur. Лилич, Галина Алексеевна, 137–158. Санкт-Петербург: Издательство С.-Петербургского университета.
- Shibatani, Masayoshi (1985) „Passives and Related Constructions: A Prototype Analysis.“ *Language* 61 (4): 821–848.
- Stanojević, Mateusz-Milan (2017) „*Hladne glave i vruća srca* o tijelu i emocijama u hrvatskom.“ У *Tijelo u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi. Zbornik radova 45. seminara Zagrebačke slavističke škole*, ur. Brković, Ivana; Pišković, Tatjana, 175–198. Zagreb: FF press, Zagrebačka slavistička škola.
- Stanojević, Mateusz-Milan; Parizoska, Jelena; Banović, Lea (2009) „Schematic idioms and cultural models.“ У *Cognitive Approaches to English: Fundamental Interdisciplinary and Applied Aspects*, ur. Brdar, Mario; Omazić, Marija; Pavičić Takač, Višnja, 321–344. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Šarić, Ljiljana (2008) *Spatial Concepts in Slavic. A Cognitive Linguistics Study of Prepositions and Cases*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Šarić, Ljiljana (2014) *Prostor u jeziku i metafora. Kognitivnolingvističke studije o prefiksima i prijedlozima*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Tretjakova 2011 = Третьякова, Ирина Юрьевна (2011) *Окказиональная фразеология*. Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова.

The Cognitive Linguistic approach to idioms and its use in compiling dictionaries

This paper deals with the cognitive linguistic notions of conceptual motivation and symbolicity of grammar, which play an important role in studies of idioms. The aim of the paper is to show that these notions may be of use when compiling idioms dictionaries of Croatian, specifically in the case of idioms with conventionalized variations as well as those which are frequently creatively exploited. Cognitive linguistic studies show that variation is limited by the conceptual motivation and grammatical structure of an idiom, as well as that similar factors limit creative modifications, making them partially systematic. These cognitive linguistic insights are useful for the lexicographic treatment of variations and modifications because they mean that idioms which are conceptually and structurally related may be grouped together. Moreover, dictionary entries compiled in such a way reflect the systematicity of the changes in the lexical composition and structure of idioms, both in their conventional and creative use.

Keywords: cognitive linguistics, idioms, conceptual motivation, symbolic nature of grammar, dictionary of idioms, Croatian language

BLAŽENKA MARTINOVIĆ¹ I MIHAELA MATEŠIĆ²

¹Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet

²Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

bmartino@unipu.hr, mihaela.matesic@ffri.uniri.hr

Suvremeni akademski diskurs – odnos prema normama standardnoga jezika na korpusu lingvističkih radova

U ovome poglavlju analiziraju se jezične značajke akademskoga diskursa koje ga uposebljuju te se osvjetljuje praksa pisanja u najnovijim znanstvenim radovima i monografijama iz lingvistike. O značajkama će se govoriti iz kuta teorije varijetetnosti jer je cilj pružiti uvid u primjenu varijeteta hrvatskoga standardnog jezika u području znanstvene (pisane) komunikacije. Izdvojit će se razlikovna obilježja koja akademski diskurs čine ili „visokim“ ili „neutralnim“ te će se propitati pristupi i načela u odabiru pojedinih jezičnih rješenja. Propituje se i „jezični osjećaj“ akademske zajednice te se suprotstavlja „autoritetu za normu“.

Ključne riječi: akademski diskurs, funkcionalna stilistika, jezična politika, znanstveni časopisi, varijetet

1. Uvodno o suodnosu „jezika i života“

Promjene koje su zahvatile hrvatski standard nakon restandardizacije 90-ih godina prošlog stoljeća ticale su se prije svega leksičke i pravopisne norme: leksičke jer je otvoren sustav, a pravopisne jer je dogovorna norma, pa je jezična politika mogla na njih najlakše utjecati. Promjene koje su zahvatile leksičku razinu hrvatskog standarda ogledaju se prije svega u prevlasti hrvatskih termina i stručnog nazivlja, što se danas ogleda u koegzistenciji hrvatskih termina i internacionalizama (Badurina 1998: 419–420). Previranja na pravopisnom planu utihnula su izlaskom pravopisa Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2013), nakon otvorene rasprave i ostavljenih dubleta. Naglasna norma nije ujednačena još uvijek u normativnim priručnicima, ona je zapela danas već u

fazi selekcije, naime udarni naglasni sustav nameće se visinskom, a normativni priručnici o tome ne svjedoče (Martinović, Pletikos Olof i Vlašić Duić 2021). Varijetetnost standarda najviše dolazi do izražaja u govoru, pa je ortoepska razina najjasniji indikator takvog raslojavanja. Kad je riječ o varijetetnosti standarda u pismu, tada sintaktička i morfološka razina postaju one u kojima se ogleda raslojavanje. S druge strane, ono što posljednjih desetljeća nije doživjelo znatnijih promjena u kodeksu upravo je gramatička norma.¹ Iz toga proizlazi da se u jeziku, poglavito u pisanim realizacijama, oblikovao varijetet koji se temelji na poznavanju „stroge“ norme i na arbitrarnim probirima između dvostrukih/višestrukih rješenja. On se prepoznaje kao „visoki“, a dodatno se u pojedinim izvorima i preporučuje kao osobito prikladan upravo za primjenu u akademskom diskursu (usp. npr. Silić 2006: 196–198; Oraić-Tolić 2011: 383–384). „Visoki varijetet“ živi dakle u akademskom diskursu, a kao *usko namjenski* varijetet ostaje izvan fokusa javnosti.

Gubitak prestiža standardnog idioma, njegovog visokog varijeteta, vidan je u javnom prostoru, a njemu je sklona tek uža akademska zajednica (Kalogjera 2009; Matešić i Plešković 2014), pa on postaje gotovo monofunkcionalan, a njegove značajke scijentizmi (kao odlike znanstvenog stila, ali ne stila kao cjeline). I unutar uske akademske zajednice, među lingvistima, nema jednak prestiž, naime preskriptivizam dobiva negativni predznak, jezično savjetništvo sve više prati antisavjetništvo i demotizacija (primjerice u monografijama *Čiji je jezik?* M. Kapovića i *Jeziku je svejedno* A. Starčevića, M. Kapovića i D. Sarić). O utjecaju izvanlingvističkih zakonitosti na lingvističke (tj. o načelu proširenosti i prihvaćenosti pred načelima sustavnosti i standardnosti) progovara se u svim fazama jezičnog planiranja, no u fazi kodifikacije taj utjecaj ipak počesto ostaje zanemaren i nepriznat. Ostaje nam ponovno se prisjetiti zbog čega je standardni jezik polifunkcionalan: „Zato što je život koji prati polifunkcionalan. U skladu s time (pogotovu u ovome vremenu) moramo reći nešto što je vrlo važno za (su) odnos jezik – život: nije život onaj koji prati jezik, nego je jezik onaj koji prati život. Nikako ne život poslije jezika, nego jezik poslije života!“ (Silić 2006: 38). Ako je „jezik poslije života“, je li i načelo sustavnosti poslije standardnosti i svrhovitosti?

¹ Budući da se i funkcionalni stilovi standardnoga jezika mogu najbolje razlikovati na razini morfologije, sintakse i leksika (Hudeček i Vukojević 2009: 321), očekivano je da je gramatička norma srž i varijetetnosti standardnoga jezika, barem kad je riječ o njegovu pisanom ostvaraju.

2. Varijetetnost standardnoga jezika i pristup istraživanju akademskoga diskursa

Pod nazivima *znanstveni funkcionalni stil* i *akademski diskurs* razumijeva se skup posebnih jezičnih i stilističkih postupaka kojima se logika i metodologija znanstvenoga pristupa na odgovarajući način prenose u priopćavanju o rezultatima znanstvenih istraživanja. U hrvatskome jeziku o tim se jezičnim i stilističkim postupcima podaci pronalaze u različitim publikacijama: u funkcionalnostilističkim znanstvenim radovima u kojima se analiziraju tipične jezične značajke toga stila/diskursa, u normativnim jezičnim priručnicima te u različitim uputama kako oblikovati znanstvene radove.

Upute za pisanje dijelom su i jezičnoga savjetništva, koje od više jezičnih jedinica preporučuje onu koja je u skladu s normativnim načelima. U metodologiji jezičnoga savjetovanja sadržaj ‘standardno/nestandardno’ ili ‘pravilno/neppravilno’ sve se češće mijenja u ‘preporučljivo’ i ‘neutralno’, što vodi prema zaključku o većoj otvorenosti prema inačicama u standardu (o varijantnosti i temeljnim načelima jezičnoga normiranja usp. Pranjković 1996: 5). (Su)postojanje inačica u standardu na različitim njegovim razinama apstrakcije (Silić 1996: 189) – u uzusu, normi i kodifikaciji – vodi i do pitanja o varijetetnosti standarda koje će zasigurno zaokupljivati suvremene savjetodavce. Javni diskurs u užem smislu, tj. jezik društvene komunikacije, tražio je savjete u kojima se raspletala dvojba na pravopisnoj ili leksičkoj razini. Javnome diskursu u širem smislu, tj. specijaliziranome, kakav je akademski, nedostaje savjeta i uputa na stilskoj razini. Naime dosad se prepuštalo „jezičnome osjećaju“ kako primjerice smještati glagolske enklitike ili koju od mogućnosti navezivanja pridjeva, zamjenica i rednih brojeva te broja *jedan*, pogotovo u njihovu nizanju, odabrati. Može li i dalje „jezični osjećaj“ / jezična sloboda akademske zajednice biti filter standardne varijetetnosti? Damo li povjerenje akademskoj zajednici, a ne samo autoritetu za normu, akademski diskurs izbistrit će rješenja koja će ga uposebiti, upravo zahvaljujući lingvoestetskome načelu (tj. „jezičnome ukusu“ ili „individualnoj intuiciji“, usp. Pranjković 2010: 11). Takvim pristupom dokidamo apsolutnu jezičnu unifikaciju (pod geslom načela sustavnosti) koju pronose lektori/recenzenti/urednici, a otvaramo prostora uposebljavanju stilova (pod geslom načela svrhovitosti).

Visokim se varijetetom služi, dakle, uža akademska zajednica, i to uspješnije u pismu nego u govoru (Martinović, Pletikos Olof i Vlašić Duić 2021), a niski se varijetet realizira kao „najviša razina što je prosječan obrazovani građanin ili građanka postigne u pogledu poznavanja strukturalnih norma standardnog

hrvatskog jezika, nakon što je završi/o/la gimnaziju i stek/ao/la visoku naobrazbu (izuzetak su veoma marljivi završeni studenti kroatistike)“ (Kalogjera 2009: 556). Visoki varijetet slijedi strogu normu standardnoga jezika, a niski je odraz uporabe (Matešić 2013: 42). Stvorena je time unutarstandardna razlika između *idealnoga* i *uporabnoga* standardnog jezika.

Kada se promatra odnos spram norma standardnoga jezika, najmanje je razlike među varijetetima na razini leksika i tvorbenoj razini², a najveće su razlike vidljive na fonološkoj (u govoru) te morfo(no)loškoj i sintaktičkoj razini (u pismu)³ (usp. i Matešić 2013: 44). Matešić (2013: 42–43) te Udier i Gulešić Machata (2011: 337–338) izdvajaju sljedeće značajke u kojima se ogleda varijetetnost standarda, a izdvajamo one koje su specifične za pisanu realizaciju:

- razlikovanje značenjem i uporabom glagola na -iti i -jeti
- uporaba prijedloga *s(a)* i *k(a)*
- uporaba zamjenice *njen/njezin*
- razlikovanje živoga i neživoga oblikom odnosnih zamjenica
- razlikovanje statičnosti i dinamičnosti (u odnosu na pitanja *gdje, kamo* i *kuda*)
- uporaba prijedloga *k* i dativa s glagolima kretanja
- uporaba instrumentala sredstva s prijedlogom ili bez njega
- uporaba vokativa i njegovi gramatički nastavci
- uporaba aorista i imperfekta
- kondicional i pomoćni glagol *biti* u aoristu
- standardna uporaba futura I. (okrnjenost infinitiva) te futura I. i II. u pogodbenim rečenicama
- postavljanje pitanja glagolom i česticom *li*
- rečenična anafora i katafora na primjeru pokaznih zamjenica
- deklinacija brojeva
- razlikovanje i uporaba određenih i neodređenih oblika pridjeva
- uporaba navezaka u pridjevno-zamjениčnoj sklonidbi
- položaj glagolskih enklitika u rečenici.

² Jasne su upute da u visokome varijetetu prednost ima domaća riječ pred stranom, čak i kod termina. Stvorena je i terminološka baza hrvatskoga strukovnog nazivlja (Struna) na Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

³ Kad se premjestimo iz sfere normativistike u sferu stilistike, u akademskome diskursu dolaze do izražaja brojni stilogeni elementi: redosljed riječi u višestrukosloženim rečenicama ili izbor leksika koji ide od neologizama do revitalizacije zastarjelih riječi, izraza i struktura.

Među navedenim *razlikovnim obilježjima* valja uočiti da su u akademskome diskursu jednoznačno kodeksom razriješene sve osim posljednjih četiriju. Dvojbe u ostalim značajkama diferenciraju visoki i niski varijetet te uposebljuju niski varijetet. U akademskome diskursu one su (autorskim ili lektorskim zahvatima) zanemarive, i u njima se vidi „stroga norma“ standardnoga jezika. Posljednje četiri značajke one su dakle koje razlikuju tekstove i unutar akademskoga diskursa, naime „strobe norme“ u njima nema. Tu vrstu razlikovnih obilježja smatrat ćemo *užima* s obzirom na njihovu specifičnu varijantnost unutar jednoga te istoga tipa diskursa. Upravo ta uža razlikovna obilježja, tj. slijede li se (sustavno) ili se variraju, ostavljaju prostora da se diglosija (visoko/nisko) razdruži na triglosiju ne samo na planu ortoepije i govora (usp. Martinović, Pletikos Olof i Vlašić Duić 2021) nego i na planu pisma (visoko/neutralno/nisko). Na temelju dodatnoga empirijskog istraživanja promotrit će se ponajprije postoji li još koje *uže obilježje* unutar akademskoga diskursa.

3. Pristup i metodologija istraživanja

Kao metodološki pristup jezičnoj analizi kojom se želi utvrditi potpun(ij)i popis *užih razlikovnih obilježja* unutar akademskoga diskursa predlaže se mjerenje zastupljenosti značajka tzv. visokoga varijeteta hrvatskoga standardnog jezika u pisanome znanstvenom tekstu / akademskom diskursu, i to na sintaktičkoj i morfosintaktičkoj razini. Predloženi se pristup temelji na varijantnosti normativnih rješenja koja se navode u priručnicima i na propitivanju neutralnosti uporabe tih rješenja. Provođi se komparativna analiza objavljenih znanstvenih tekstova u suvremenim znanstvenim časopisima iz lingvistike, i to onima koji su kategorizirani unutar nacionalnoga ranga a1: *Jezik, Jezikoslovlje, Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Fluminensia* i *Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu*. Ukupno je analizirano 30 izvornih znanstvenih članaka (po 6 iz svakoga časopisa, iz 2018., 2019. i 2020. godine, dostupnih na Portalu hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa *Hrčak*). Istražene prakse pisanja poslužit će kao polazište kojem će se pridružiti autorska iskustva pisanja, objavljivanja, recenziranja, lektoriranja i uređivanja znanstvenih radova, zbornika i monografija.

Na temelju ekscerpiranih primjera pregled varijetetnosti donosi se za ovu priliku kategorijalno, a ne statistički jer je cilj upozoriti na inačice bez obzira na njihovu statističku zastupljenost. Naime frekventnost uporabe ove ili one morfološke i/ili sintaktičke inačice unutar stranica lingvističkih časopisa ne

podudara se nužno s frekventnošću njezine uporabe u znanstvenim tekstovima koji pripadaju drugim strukama (Matešić 2015: 347). Na širim i komparativno sučeljenim korpusima statistička bi obrada pokazala smjerove koji prevladavaju u ukupnosti akademskoga diskursa, što je nužan korak ako se želi istražiti neutralnost izraza u tome diskursu te posljedično predlagati i revidiranje ovih ili onih normativnih rješenja ili dati upute za akademsko pismo, no za ovu prigodu cilj je prikazati i opisati inačnost po sebi. Recimo i to da se u ovome radu uzima u obzir i specifičan odnos filologa prema čestotnosti izraza na način da u praksi pisanja veća čestotnost neke inačice filologu ne mora biti poticaj za njezinu primjenu. Upravo suprotno, moguće je uočiti sklonost pojedinih filologa čuvanju određenoga izraza zbog svijesti o njegovoj „filološkoj vrijednosti“ – filolog će naime nerijetko upotrijebiti i manje frekventan izraz ako je on povijesno, kulturološki, identitetski ili kako drukčije zanimljiv te će ga uključiti u svoj tekst ne bi li i tako pridonio njegovoj potvrdi u suvremenosti i time mu pr(od)užio afirmaciju (usp. i Matešić 2015: 347).

Cilj je kategorijalnoga prikaza varijetetnosti u akademskome diskursu utvrditi popis jezičnih značajka te, u drugome koraku, propitati njihov opis u normativnim priručnicima. Analiza užih razlikovnih obilježja s aspekta kodificirane norme provest će se uz uporabu gramatika objavljenih nakon 1990. godine kako bi se osiguralo da stavovi normativista nisu pod političkim pritiskom jezičnoga unitarizma: Akademijini *Nacrti za gramatiku*, *Hrvatska gramatika* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje E. Barić i sur. iz 1997. godine, *Praktična hrvatska gramatika* D. Raguža iz 1997. godine i *Gramatika hrvatskoga jezika* J. Silića i I. Pranjkovića iz 2005. godine. Kako se dio značajka analizira na pravopisnom planu, uzeta su u obzir pravopisna rješenja iz triju pravopisnih priručnika: Anić-Silićeva, Matičina i pravopisnoga priručnika Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, i to stoga što su oni među pravopisima koji su u optjecaju u 21. stoljeću te su usmjereni na evidentiranje promjena u praksi, u uporabi u jezičnoj zajednici i – posebno institutski pravopis – na podatke o uporabi dobivene korpusnim metodama.

Naposljetku cilj je ove analize utvrditi argumente za izbor ove ili one inačice u praksi pisanja unutar akademskoga diskursa koji se mogu očekivati u recenzentskim i uređivačkim praksama (a koje nisu uvijek i preporučljive).

4. Rezultati i rasprava

4.1. *Popis užih razlikovnih obilježja unutar akademskoga diskursa*

Četirima značajkama navedenima u prethodnim istraživanjima (Matešić 2013: 42–43; Udier i Gulešić Machata 2011: 337–338), a za koje je moguće potvrditi da su unutar akademskoga diskursa razlikovna obilježja na morfo(no)-loškoj i sintaktičkoj razini pridodaje se na temelju analize prigodnoga korpusa znanstvenih radova još deset značajka za koje je moguće utvrditi isti takav status. Neke od navedenih gramatičkih dvojba našle su mjesto i u pravopisnim knjigama s obzirom na to da je pravopisna norma jedan od dvaju jezičnih planova (na planovima – pisanome i govorenome – probire se sa svih jezičnih razina ono što ima utjecaj na pravilno pisanje/govor). Trenutačni popis značajka obuhvaća stoga morfo(no)loške i sintaktičke značajke te njima pripadajuće odraze na pravopisnome planu:

- deklinacija brojeva
- razlikovanje i uporaba određenih i neodređenih oblika pridjeva
- uporaba navezaka u pridjevno-zamjениčnoj sklonidbi
- položaj glagolskih enklitika u rečenici
- instrumental kao dio imenskoga predikata
- G mn. imenica i proširivanje
- glagoli na -ivati ili -avati i glagoli na -nuti
- tekst i kontekst na primjeru interpunkcije
- (ne)ispadanje dentala ispred afrikata
- pisanje riječi sastavljeno i nesastavljeno: od prijedloznoga izraza do priloga
- deklinacija imenica i bilježenje intervokalnoga -j-
- alternacija ije > je/e iza suglasničke skupine koja završava s /r/
- pisanje zanijevanoga prezenta glagola *htjeti*
- deklinacija kratica.

Prvih sedam značajka nisu zahvaćene pravopisnim previranjima, i to su ona obilježja koja variraju neovisno o sklonosti autora/recenzenta/lektora/urednika pojedinome pravopisnom rješenju (pravopisnoj knjizi ili pravopisnoj struji). Prevaga je kojega rješenja ostalih značajka počesto očekivana s obzirom na časopis (tj. uredničku politiku) u kojemu je članak objavljen. Slijedi pregled pojavnica u odabranim časopisima s obzirom na pronađene značajke te s

obzirom na prevagu rješenja (+), nesustavna rješenja (+/-) ili izostanak nekoga rješenja (-). Takav kratki pregled daje smjer u kojemu će ići daljnje istraživanje, tj. naglasak se daje na ona jezična rješenja koja su zabilježena u većini članaka u istraženim časopisima, kao dominantna jezična pojava.

Tablica 1. Razlikovne značajke u jezikoslovnim časopisima

ČASOPISI I ZNAČAJKE	<i>Jezik</i>	<i>Jezikoslovlje</i>	<i>Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje</i>	<i>Fluminensia</i>	<i>Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu</i>
rastavljeno pisanje negacije glagola <i>htjeti</i>	+	-	-	-	-
alternacija ije > je/e iza sugl. skupine koja završava s /r/	+/-	-	-	-	-
ispadanje dentala ispred afrikata	-	+/-	-	+/-	-
proširivanje u G mn.	+	+	+	+/-	+
deklinacija brojeva	+	+	+	+	+
navesci	+/-	+/-	+	+/-	+
preporučeni položaj enklitike	+	+	+	+	+

Podrobnije će se, dakle, dati uvid u odnos kodificirane norme i uporabe u akademskome diskursu za one među navedenim razlikovnim obilježjima za koje je odabrani korpus pružio primjere i pokazao najveću varijantnost.

4.2. Uža razlikovna obilježja s aspekta kodificirane norme i u korpusu

4.2.1. Uporaba navezaka u pridjevno-zamjениčnoj sklonidbi i (ne)određenost pridjeva

Navezak u pridjevno-zamjениčnoj sklonidbi, po definiciji ispražnjen od značenja, izraziti je nosilac stilističkih signala u suvremenome hrvatskome standardnom jeziku i ponajprije je znak njegova visokoga varijeteta. Kao

znak visokoga varijeteta, on je ujedno i činjenica akademskoga diskursa / znanstvenoga teksta. Navezivanje zamjenica, pridjeva te rednih brojeva i broja *jedan* u pridjevno-zamjениčnoj sklonidbi u GDL jd. m. i s. r. propisano je iz eufonijskih i sintaktičkih razloga. Sintaktički se razlozi za navezivanje odnose na nizanje i pritom se zapažaju kao tipične prakse unutar visokoga varijeteta: (1) navezivanje samo prve pridjevne/zamjениčne riječi u nizu, (2) navezivanje svih riječi u sintagmi osim zadnje u nizu i (3) navezivanje svih riječi u sintagmi. Eufonijski su razlozi za uporabu navezaka ponajprije objašnjivi fonološkim susjedstvom (istih glasova ili glasova koji se razlikuju samo po svojstvu zvučnosti), tj. (4) pridjevi i zamjenice navezuju se samo u određenoj fonološkoj okolini. U praksi se pojavljuju morfološki razlozi, tj. (5) razlikovanje D i L jd. naveskom te tradicijski razlozi, tj. (6) nenavezivanje L jd.⁴ Razlikovanje D i L jd. navodi se kao značajka „pažljiva jezika“ (Babić i sur. 1991, §969). Dakako, kad je riječ o nenavezivanju, ono se može zapaziti u svim navedenim kategorijama, no tada je riječ o pisanju neutralnim ili niskim varijetetom). Navodimo primjere radi lakšega praćenja opisanih složenih mogućnosti raspodjele unutar visokoga varijeteta:

- (1) *našega suvremenog hrvatskog standardnog jezika*
- (2) *našega suvremenoga hrvatskoga standardnog jezika*
- (3) *našega suvremenoga hrvatskoga standardnoga jezika*
- (4) *latinskoga konjunktiva*
- (5) DL jd. *mjesnomu/mjesnome* govoru, za razliku od:
 D *mjesnomu* govoru : L *o mjesnome* govoru
- (6) *o mjesnom* govoru.

Rasap mogućnosti od (1) do (3) dodatno se usložnjava uzmu li se u obzir i dativni te lokativni navesci (usp. npr. Silić 2006: 196–197). U vezi s navezivanjem niz je i još neodgovoreni pitanja s kojima se susreću autori u praksi: je li „jače“ sintaktičko/gramatičko ili eufonijsko pravilo u primjerima kad se zadnji pridjev/zamjenica u nizu nađu u fonološki istom ili sličnom susjedstvu, ostavlja li postupak (3) dojam arhaiziranja iskaza i sl. U gramatici Barić i sur. (§ 77) distribucija pridjevnih navezaka ne povezuje se sa stilovima standardnoga jezika, kao što se to čini u nekim drugim gramatikama, u kojima se napominje da su navesci gotovo nestali iz razgovornoga i poslovnoga stila (Babić i sur.

⁴ Navescima u dativu i lokativu u starijim se gramatikama različito pristupalo: za D jd. predlagalo se -e/-u (Florschütz, Maretić, Brabec-Hraste-Živković, Težak-Babić) ili -u/-e (Pavešić), a za L jd. -e (Maretić, Pavešić), ili -u (Brabec-Hraste-Živković) ili -e/-u (Florschütz, Težak-Babić).

1991, § 425) ili da su „češći u pisanome jeziku“ (Raguž 1997, § 105). U Silićevoj i Pranjkovićevoj gramatici (2005) ujednačivanje pridjevnih oblika s naveskom/navescima u G, D, L jd. m. i s. r. na oblike bez naveska svrstava se u pojavu niveliranja gramatičkih oblika u administrativnoposlovnome (§ 1549), novinarskopublicističkome (§ 1567) i razgovornome stilu (§ 1597). U *Hrvatskome jezičnom savjetniku*, u monografiji *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*, pa onda i u institutskoj školskoj gramatici navezak se smatra „odlikom biranog stila“ (Hudeček i Mihaljević 2017: 44), preporučuje se navezivati „samo prvi pridjev“ u nizanju te se -u veže za dativ, a -e za lokativ (Francić, Hudeček i Mihaljević 2006: 119). Različita raspletanja navezivanja možemo pratiti i u naslovima gramatika, primjerice Akademijinoj: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika* i novije izdanje *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika* različito su u naslovu navezani; zatim *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku* postaje novim izdanjem *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, a *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika* ostala je stalna u naslovu.

U svim je pregledanim časopisima uočena težnja k navezivanju, no nije uočena sustavnost, ni na razini autorskoga članka ni na razini časopisa kao cjeline. Nije neobično da se u istome članku javljaju ovakvi primjeri: *svojega golemog znanja : njegovoga rodnoga mjesta; suvremenoga hrvatskoga književnog jezika : povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Nameće se da je praksa navezivanja motivirana različitim shvaćanjem sustavnosti: sustavne su, prema nekima, primjene koje variraju navezak i njegov izostanak u skladu s pravilima (1) i (2), a prema drugima, sustavnost odražava tek pravilo (3). Primjena pravila (3) često odražava želju za povezanosti standarda s ranijim stadijima jezičnoga razvitka – jer riječ je o raspodjeli koja je povijesno utemeljena, odnosno koja je zastupljena i u suvremenim organskim idiomima. U Akademijinoj gramatici istaknuto je da je u beletristici uobičajeno iskorištavati takve nastavačne trostrukosti (Babić i sur. 1991, § 848), kao „ritmotvorne i zvukovne elemente“, a jednako se može pretpostaviti i za akademski diskurs u kojemu zvuk i ritam pripisujemo „jezičnome osjećaju“, jezičnoj intuiciji.

O uporabi navezaka progovorit će se dodatno i s obzirom na sklanjanje posvojnih pridjeva. U Silićevoj i Pranjkovićevoj gramatici (2005) posvojni pridjevi na -ov, ev, -ljev i -in „sklanjaju [se] i po sklonidbi pridjeva neodređenoga oblika i po sklonidbi pridjeva određenoga oblika (*Šegedinova teksta i Šegedinovoga (Šegedinovog) teksta (...)*)“ (§ 472), što se dovodi u vezu s funkcionalnim stilovima (str. 381, 384, 389). Opaska o dvojaku načinu sklanjanja postoji i u Barić i sur. (1997), uz napomenu da oblici poput *bratovog(a)* ili *svekrvinom* pripadaju *razgovornom jeziku, a u biranom se jeziku izbjegavaju* (§ 476). U

Akademijinoj gramatici (Babić i sur. 1991) stoji da su takvi oblici *u novije doba sve češći* (§ 466). Izbor između imenične sklonidbe i tzv. pridjevnozamjenične sklonidbe spominje se u Silićevoj i Pranjkovićevoj gramatici (2005) i u vezi sa zamjenicama: „U suvremenoj komunikaciji, posebno administrativnostilskoga i razgovornostilskoga tipa“ (§ 451) u G jd. m. i s. r. javljaju se oblici *kakvoga / kakvog* umjesto *kakva*, u dativu *kakvomu / kakvome / kakvom* umjesto *kakvu* itd. Na dvojnu se sklonidbu u takvih zamjenica upozorava i u Barić i sur. (1997, § 569 i § 570) te u Raguževoj gramatici (1997, § 89), uz razliku što se u prvome priručniku donosi napomena o stilistici – *biranome stilu* pripadaju tako primjeri koji slijede imeničnu sklonidbu, ali i oni primjeri koji se mijenjaju po pridjevnozamjeničnoj sklonidbi ako imaju navezak. Upravo takve napomene, koje daju prednost imeničnoj sklonidbi pridjeva na *-ov, -ev, -ljev, -in* (koji su semantikom određeni, a gramatikom neodređeni), u akademskome diskursu ne ostavljaju mjesta varijacijama. Potvrđuju to i upute za pisanje znanstvenim stilom u kojima se ponovno daje prednost imeničnoj sklonidbi posvojnih zamjenica i pridjeva (Frančić, Hudeček, Mihaljević 2006: 295).

Tablica 2. Prikaz različitih normiranja distribucije navezaka na primjeru D i L jd. m. r. i s. r. te sklanjanja posvojnih pridjeva / posvojnih zamjenica

SP-GHJ (Silić i Pranjković 2005)	HG (E. Barić i sur. 1997)	RAG (Raguž 1997)	GOHKJ (Babić i sur. 2007)
– navesci u D i L ujednačeni DL jd. <i>velikomu/ velikome/velikom</i> (§ 468)	– navesci u D i L razjednačeni D jd. <i>-om(u/e)</i> L jd. <i>-om(e/u)</i> (§ 468)	– navesci u D i L: „Ponekad se nastoji, bez pravoga opravdanja, -u vezati za D, a -e više za L“ (§ 106), ali ipak razjednačeni – navesci nisu obavezni (§ 105) D jd. <i>-om(u/e)</i> L jd. <i>-om(e,u)</i> (§ 103)	– navesci u D i L dijelom razjednačeni (duži nastavci u „višim stilovima“; <i>-omu</i> češći u D jd.) (§ 858) DL jd. <i>velikom/u/e</i> (§ 837)

– pridjevi na -ov/ev, -ljev, -in i sklanjanje: G jd. <i>Krležina</i> i <i>Krležinoga</i> (<i>Krležinog</i>) (§ 472)	– pridjevi na -ov/ev, -ljev, -in i sklanjanje: G jd. <i>babina</i> – birani jezik; <i>babinog(a)</i> – razgovorni jezik (§ 504)	– nema podataka o deklinaciji posvojnih pridjeva – dvostruka deklinacija zamjenica (§ 105) <i>takvog(a)/takva</i> <i>njegovog(a)/njegova</i>	– pridjevi na -ov/ev, -ljev, -in sklanjaju se i kao određeni i kao neodređeni (§ 888) G jd. <i>majčina</i> / <i>majčinog(a)</i> (§ 460) – zamjenice – sklanjaju se kao neodređeni i određeni oblici (§ 977)
– zamjenice <i>kakav</i> – G <i>kakva</i> i <i>kakvoga/kakvog</i> (adm. i razg.) (§ 451)	– zamjenice <i>takav</i> – G <i>takva</i> i <i>takvoga, takvog</i> (§ 569 i 570)		

Analiza kodificirane norme (usporedni prikaz rasapa mogućnosti u priručnicima) pokazala je da suvremeni priručnici nisu ujednačeni u preporuci pisanja navezaka, no nešto više jesu u sklanjanju posvojnih pridjeva, posvojnih i pokaznih zamjenica. Takve normativne preporuke ostavljaju prostora da se autori kreću unutar širokoga raspona opisanih mogućnosti ili da se posluže i „jezičnim osjećajem“ u odluci koji lik odabrati. Recenzenti i urednici počesto upozoravaju na potrebu sustavne primjene pravila za koje se autor odlučio, što je i inače u situacijama s više mogućnosti preporučena nit vodilja.

4.2.2. Deklinacija brojeva

O obilježju nesklanjanja brojeva *dva*, *tri* i *četiri* te pridjevnih riječi kada dolaze uz te brojeve različiti su stavovi u gramatikama. Napominje se tako da je ono „više obilježje razgovornoga jezika. U pažljivu, njegovanu jeziku treba ih sklanjati, pogotovu kada dolaze bez prijedloga“ (Babić i sur. 1991, § 562). Ima i mišljenja da je sklanjanje u takvim pozicijama neobavezno u svim primjerima osim kad su sintagme s brojevima bez prijedloga u funkciji dativa ili instrumentala (Raguž 1997, § 150). Za sklonidbu se kaže: „(...) u govornome je jeziku gotovo i nema. Ona je oznaka pisanoga, i to njegovanijega izraza“ (Raguž 1997, § 150). Za sintagme s brojevima bez prijedloga u genitivu donosi se u toj gramatici opaska da se u standardnome jeziku „osobito preporučuje genitivni oblik tih brojeva“ (Raguž 1997, § 152). I u Barić i sur. (1997) preporuke su slične: po načinu na koji su navedeni primjeri poput „*Iskrkali su se iz oba broda* (ili *iz obaju brodova*)... *Našao se između dvije vatre* (ili *između dviju vataru*)...“ (§ 581) moguće je zaključiti da je njihova uporaba ravnopravna i da između njih nema (stilističke) razlike. No kad je riječ o širenju i na sintagme bez prijedloga, u toj se gramatici odustaje od kategorizacije „ili“ i uvodi se „umjesto“: tako uz primjere poput „Upoznali su običaje *ta tri naroda* (umjesto: *tih triju naroda*)“ stoji stilistička napomena da se u *biranome jeziku*

(§ 581) daje prednost rješenju zabilježenom u zgradama. Silić i Pranjković (2005, § 501) kažu da sklonidba brojeva i pridjevnih riječi kada dolaze uz njih nije obavezna iza prijedloga: „Tako se može reći i: (...) ***Od spomenute četiri studentice jedna će biti izabrana (...)*** i ***Od spomenutih četiriju studentica jedna će biti izabrana (...)***“. U uputama za pisanje znanstvenim stilom navodi se da je sklonidba brojeva očekivana (usp. Frančić, Hudeček i Mihaljević 2006: 295). Pregled napomena o deklinaciji brojeva donosi se sistematiziran u Tablici 3.

Tablica 3. Deklinacija brojeva u „biranu“, „pažljivo“, „njegovanu“, „njegovanijem“ izrazu

SP-GHJ (Silić i Pranjković 2005)	HG (E. Barić i sur. 1997)	RAG (Raguž 1997)	GOHKJ (Babić i sur. 2007)
– iza prijedloga nije obvezno sklanjati (§ 501)	– prednost se daje sklanjanju, i iza prijedloga (§ 581)	– bez prijedloga u funkciji dativa ili instrumentala obvezno je sklanjati, a u ostalim se slučajevima preporučuje (§ 152, § 153)	– treba ih sklanjati, pogotovo kada su bez prijedloga (2007, § 1008)

Pretraženi korpus pokazuje da deklinacija brojeva nije sustavna uz prijedlog, pa ni unutar istoga članka (*s tri stara naglasaka : s trima starim naglascima; od triju velikih dijelova : od te tri značajke*).

4.2.3. Položaj glagolskih enklitika u rečenici

Mjesto enklitike u hrvatskome standardnom jeziku identificirano je i kao sintaktički i kao stilistički važna činjenica. Ono se u akademskome diskursu pojavljuje na sljedećim mogućim mjestima u rečenici:

- (1) *Jezične značajke promatraju se na primjerima iz korpusa.*
- (2) *Jezične se značajke promatraju na primjerima iz korpusa.*
- (3) *Dativ apsolutni (slavenski) je padež koji je bio posve uobičajen u starim tekstovima.* → („definicijski“ smještaj enklitike, moguć ostvaraj u administrativnome stilu)
- (4) *Radna se imenica naziva i glagolskom.* → (visoki varijetet, slabija preporuka za uporabu)

(5) *Miroslav je Krleža najveći hrvatski pisac 20. stoljeća.* → (visoki varijetet, preporuka za uporabu gotovo da u potpunosti izostaje).

U primjeru (1) enklitika se smješta na drugo mjesto u izgovornoj cjelini (prva je izgovorna cjelina „jezične značajke“, a druga „promatraju se“), što je u skladu sa sintaktičkom normom. Ipak, često se savjetuje da se u akademskome diskursu enklitika smjesti što je moguće bliže početku rečenice (2) (usp. Barić i sur. 1997, § 1986; Katičić 2002, § 1086). U Silić-Pranjkovićevoj gramatici (2005, § 1523) jednako je poželjno i smještanje ulijevo i smještanje udesno. Smještaj enklitike prema početku smatra se u većini izvora obilježjem visokoga varijeteta i cizelirana izričaja (osim kod Raguža, koji ga naziva „usiljenim“). Međutim, prema nekim mišljenjima, praćen je i ograničenjima, pa se tako ne preporučuje enklitikom razdvajati kolokacije ni višerječne termine (4), a još manje imenske formule (5), jer je to „izrazito stilski obilježeno“ (E. Barić i sur. 1997, § 2006). U uputama kako pisati znanstvenim stilom (tj. kako se „pomno i dotjerano izražavati“) bilo je i savjeta da je u „višim funkcionalnim stilovima“ moguće smještanje i kao u (4) i kao u (5) (usp. Katičić 2002, § 1089; Frančić, Hudeček i Mihaljević 2006: 182), no u Raguževoj gramatici (1997, § 631) upozoravalo se na „govorni ritam“ kao bolje načelo od „mehaničkoga namještanja“. „Ritmomelodijske zakonitosti“ spominju se i u Silić-Pranjkovićevoj gramatici (2005, § 1523), pa i u sintagmi koju čini ime i prezime (2005, § 1524), no vežu se za pisani jezik, za razliku od govorenoga, u kojemu redosljedom riječi u rečenici upravljaju „logičke zakonitosti“.

Prividni paralelizam između (3) i razgovornoga smještaja enklitike nakon stanke (koji se samo u Raguževoj gramatici opisuje neutralnim, bez isticanja razlike *govor : pismo*, § 631), u mogućem primjeru koji smo konstruirali radi provedbe usporedbe: *Jezične značajke se promatraju na primjerima iz korpusa*. potrebno je posebno objasniti. Smještaj enklitike u (3) valja tumačiti uobičajenim u akademskome diskursu jer je riječ o definicijskome mjestu enklitike. Ono slijedi logičku strukturu definicije, prema kojoj se (strukтури) očekuje oblik definicije: *X je Y*, pri čemu je *X definiendum*, a *Y definiens* – odatle i čuvanje mjesta glagolske enklitike na očekivanu mjestu u definicijskoj rečenici.

Tablica 4. Smještaj glagolske enklitike

SP-GHJ (Silić i Pranjković 2005)	HG (E. Barić i sur. 1997)	RAG (Raguž 1997)	Akademijina gramatika (Katičić 2002)
– govoreni jezik i logičke zakonitosti vs. pisani jezik i ritmomelodijske zakonitosti – enklitika se smješta i na prvo i na drugo mjesto u izgovornoj cjelini – imenska formula se i razdvaja i ne razdvaja	– enklitika se smješta prema početku rečenice – razdvajanje imenske formule izrazito je stilski obilježeno	– govorni ritam vs. mehaničko smještanje – enklitika se smješta i na prvo i na drugo mjesto u izgovornoj cjelini, ali i iza stanke – imenska formula se i razdvaja i ne razdvaja	– enklitika se smješta prema početku rečenice – razdvajanje imenske formule birani je stil

Korpus pokazuje da se, kako to smo već napomenuli, enklitike u akademskome diskursu sustavno ne smještaju neposredno nakon stanke (osim iznimno u definicijskim rečenicama). Istodobno se međutim ne zamjećuje sustavnost u smještanju enklitike ulijevo ili udesno (*Milan je Moguš pokazao time : Milan Moguš dao je velik prinos; u svojim je rječnicima baš svaku riječ : u prvom dijelu rječnika riječi su poredane*). Riječ je o odabirima koji su ponajviše upravljani lingvoestetskim načelom.

4.2.4. Ostale razlikovne značajke gramatičke norme

Ostala razlikovna obilježja gramatičke norme, za razliku od prethodno navedenih, imaju jasniju normativnu preporuku u normativnim priručnicima. Riječ je o dvostrukim ili višestrukim likovima koji su već kodifikacijom stilski razjednačeni: ili su u „biranijem“ stilu, ili su neutralni, ili su stilski obilježeni (arhaično, knjiški). Te se značajke pregledno navode u Tablici 5: navode se višestruki oblici za G mn. imenica i instrumental imenica kao dio imenskoga predikata uz (semi)kopulativne glagole, dok se o trećoj značajki – glagolima na *-ivati* ili *-avati* i glagolima sa sufikslnim morfemom *-nu-* u gramatikama ne daju preporuke za uporabu (osim tek usputno kod Raguža, 1997), već su one dane u normativnim rječnicima i savjetnicima.

Tablica 5. Prikaz ostalih razlikovnih značajka gramatičke norme – višestrukosti G mn. imenica i instrumental imenica kao dio imenskoga predikata uz (semi)kopulativne glagole

SP-GHJ (Silić i Pranjković 2005)	HG (E. Barić i sur. 1997)	RAG (Raguž 1997)	Akademijina gramatika (Babić i sur. 1991, 2007; Katičić 2002)
ženidaba, ženidba i ženidbi	<i>instanaca, instanca i instanci</i>	<i>optužaba/optužba/ optužbi</i>	<i>naranča/naranči/ naranča</i>
<i>Bijaše učitelj. i Bijaše učiteljem.</i> (neutralno); <i>To je uzrokom. i To će biti uzrokom.</i> (obilježeno)	<i>Ti si bila mudrijašica. i Ti si bila mudrijašicom., Ti hoćeš biti mudrijašica. i Ti hoćeš biti mudrijašicom.</i> (neutralno); <i>Ti si mudrijašicom. i Ti ćeš biti mudrijašicom.</i> (obilježeno)	<i>Bio je doktorom.</i> (obilježeno) <i>dignuti/dići – prednost prvoga lika</i>	<i>Tu je bio pisar. i Tu je bio pisarom. i Tu je pisarom.</i>

a) Višestrukosti G mn. imenica

U normativnim preporukama stoji: „Imenice ženskoga roda kojima osnova završava na suglasnički skup imaju u G mn. nepostojano *a*“ (Francić, Hudeček i Mihaljević 2006: 60). Gramatike gdjegdje potvrđuju i suprotno, uzimajući u obzir i uzus: „Očito je G mn. navedenih imenica u stadiju previranja. Prodorni nastavačni morfem *-i* potiskuje ostale dvije mogućnosti, ali se još nijedna ne može izuzeti iz sustava.“ (Babić i sur. 1991, § 337) Višestruki oblici omogućuju govorniku izbor uvjetovan „potrebama ritma, eufonije, a gdjekad i težnjom za jednoznačnošću“. U novijem izdanju dopunjena je preporuka: „unatoč poremećenom odnosu među nastavcima za G mn. imenica vrsta *e* s višesuglasničkim završetkom, kad god nema osobitih razloga za uporabu nastavka *-i*, treba dati prednost nepostojanom *a* i nastavku *-a*.“ (Babić i sur. 2007, § 750). Stoji i napomena da se osjetno potiskuje G mn. s nepostojanim *a* (§ 747). „Prednost u takvim slučajevima treba biti upravo tim redosljedom: nepostojano *a*, bez nepostojanoga *a* i s nastavkom *-a*, pa tek onda oblik s nastavkom *-i*.“ (Raguž 1997, § 58). U *Hrvatskoj gramatici* nijednom se liku ne daje prednost: „može se umetati nepostojano *a*, ali i ne mora, a može se iza njih uzeti nastavak *-i*“ (Barić i sur. 2005, § 394). Otvorenost svim mogućnostima danas je prevladala: „Može se samo reći da su i jedan (s nepostojanim *a* i morfemom *-a*) i drugi (bez nepostojanoga *a* i s morfemom *-a*)

i treći (s morfemom *-i*) oblik kad su mogući, podjednako prihvatljivi.“ (Silić i Pranjković 2005, § 374).

U akademskome se diskursu zamjećuje da je slijedeća (većinska) normativna preporuka da se izbjegava nastavak \bar{i} kod mogućih višestrukosti (G mn. *izvedaba, pogrešaka, narudžaba, sorata*), a ondje gdje je nema izbora između lika s nepostojanim *a* ili bez njega, u akademskome diskursu \bar{i} se ne izbjegava (*normi, tajni, značajki*).

b) Glagoli na *-ivati* ili *-avati* i glagoli sa sufikslnim morfemom *-nu-*

Preporuka za uporabu kojega od lika donesena je u jezičnim savjetnicima: „Glagolima na *-ivati* norma u pravilu daje prednost pred glagolima na *-avati*, ali ih katkad i izjednačuje“ (Frančić, Hudeček i Mihaljević 2006: 111). U normativnim rječnicima, primjerice u Velikome rječniku hrvatskoga jezika i u Školskome rječniku izjednačeni su. U gramatikama se ne daje preporuka uporabe.

Raguž napominje da se kod glagola s morfemom *-nu-* „u jezičnoj normi polako izdvaja jedan od njih“, i to upravo taj (Raguž 1997, § 310). U normativnim rječnicima kraći oblici na *-ći* dolaze s uputnicom na duže oblike, glagole druge vrste na *-nuti*. Morfološko preobilje, tj. višestrukosti oblika jedne riječi istoga gramatičkog značenja (Bošnjak Botica i Hržica 2016) može pronaći razrješenje upravo u akademskome diskursu, koji valja pratiti i opisivati.

U akademskome se diskursu zamjećuje sklonost prema glagolima na *-ivati* (*razjednačivati, razjedinjivati, uobličivati, označivati* i sl.), pa čak i značenjsko razjednačivanje, primjerice glagol *naglašavati* rabi se u općemu značenju isticanja, a *naglašivati* u značenju akcentuirati. Uočeno je i ono na što je upozorio Raguž, prevaga glagola na *-nuti* nasuprot *-ći* (*istaknuti, potaknuti, dignuti, maknuti*).

c) Instrumental imenica kao dio imenskoga predikata uz (semi)kopulativne glagole

Različit je pristup prema stilističkoj odrednici kada se instrumental javi kao dio imenskoga predikata: „Vrlo rijetko, osobito stilski obilježen, na mjestu imenskoga predikata dolazi i instrumental“ (Raguž 1997, § 175). Zamjenjivost nominativa instrumentalom u predikatnome imenu ipak preteže kao napomena u normativnim priručnicima. Katičić u *Sintaksi* donosi primjere koji nisu ograničeni vremenom: *Bog joj je svjedokom., Tu je bio pisarom.* (Katičić 2002, § 67). Detaljnije je objašnjena i glagolskim vremenom ograničena uporaba u *Hrvatskoj gramatici*. Imenica kao predikatno ime naime može stajati u instrumentalu, i to uz sponu u prošlom vremenu, a uz sponu u sadašnjem ili

budućem vremenu samo s naglašenim oblicima pomoćnih glagola, ili ako je predikat proširen priložnom oznakom, a rečenice su „*Ja sam skrbnikom* i *Ja ću biti skrbnikom*“ jako stilski obilježene, prema iskazu s instrumentalom uz sponu u prošlom vremenu: *Ja bijah skrbnikom* ili *Ja sam bio skrbnikom*.“ (Barić i sur. 2005, § 1234). Uvjetovanost glagolskim vremenom spominje se i u Silić-Pranjkovićevoj gramatici: „Imenski dio predikata s takvim [neprijelaznim] semikopulativnim glagolima dolazi u nominativu ili u instrumentalu“, primjerice *Nazivao se predsjednikom* (Silić i Pranjković 2005, § 1208, § 1213). Stilski se smatra neutralnim kad je kopulativni glagol u prošleme vremenu (*Bijaše učiteljem u Istri.*), obilježenim uz oblike prezenta ili futura (*To je uzrokom svih njegovih nevolja.; Ivan će biti zastupnikom u Saboru.*).

Instrumental kao dio imenskoga predikata nije sustavna značajka visokoga varijeteta, što svjedoče primjeri već i unutar jednoga članka (*Milan Moguš bio je izvrstan poznavatelj : Milan Moguš bio je urednikom; bio je on autorom : i sam je bio suautor*).

4.2.5. Ostale razlikovne značajke pravopisima usložnjene

Među ostalim se značajkama koje se uočavaju kao razlikovne unutar akademskoga diskursa nalaze i one koje se odražavaju na pravopisnome planu, a odnose se na: tekst i kontekst na primjeru interpunkcije, (ne)ispadanje dentala ispred afrikata, pisanje riječi sastavljeno i nesastavljeno, bilježenje deklinacije imenica, alternaciju ije > je/e iza suglasničke skupine koja završava s /r/, pisanje zanijezanoga prezenta glagola *htjeti* te zapisivanje deklinacije kratica.

a) Tekst i kontekst na primjeru interpunkcije

Jedan od osnovnih postulata u gradnji akademskoga teksta onaj je koji kaže da ni u jednome trenutku pri čitanju teksta ne bi trebalo biti sumnje u to koja se informacija njime prenosi. Uloga konteksta pri razumijevanju akademskoga teksta ne bi trebala biti dakle regresivna smjera, odnosno već pročitana rečenica ne bi trebala biti organizirana tako da je (jednoznačno) razumljiva tek nakon što čitatelj pročita i sljedeću rečenicu / sljedeće rečenice. Uz primjeren će odabir leksičkih jedinica pritom biti jednako važna i sintaktička organizacija (a i organizacija teksta), koja ima svoj odraz i na pravopisnom planu. Zbog zahtjeva za jasnoćom i jednoznačnošću akademski je diskurs stoga snažno usmjeren k primjeni interpunkcije koja će se zasnivati na semantičkome načelu (nazivanom i *logičkosemantičkim* načelom). Kako je riječ o interpunkcijskome načelu koje je i inače dominantno u suvremenoj hrvatskoj pravopisnoj normi, ne očekuje se da bi u akademskome diskursu bilo posebnosti u primjeni toga

načela, no one se u njemu ipak pronalaze. Takve ćemo posebnosti promotriti na nekoliko primjera.

Znanstveni tekstovi imaju potrebu razlikovati koordinacijske strukture povezane veznikom „i“ s obzirom na to jesu li one dvopojmovne ili jednopojmovne. Budući da se obje na pravopisnome planu jednako prikazuju, u znanstvenim se tekstovima pojavljuje potreba za razrješavanjem dvojbe i – posljedično – uporabom zarez na mjestu na kojem to normom nije predviđeno: npr. naslovom *Sustavi, veze i mreže* preneseno je značenje da će biti riječ o dvjema temama: prva su „sustavi“, a druga „veze i mreže“, dok su naslovom *Sustavi, veze, i mreže* najavljene tri teme: „sustavi“, „veze“ i „mreže“.

Uz takve, semantički opravdane postupke, u kojima je pravopisni signal jedini koji može ukloniti dvojbu, moguće je u akademskome diskursu uočiti i primjere u kojim se zarez primjenjuje samo radi lakšega (i bržeg) razumijevanja sadržaja rečenice. Promotrite li se sljedeći primjeri:

(1) *Zbog sličnoga načina strukturiranja misli, u jezicima će se vjerojatno podudarati i formalno-jezične strukture u kojima se pojavljuju zoonimi...*

(2) *Zbog sličnoga načina strukturiranja misli u jezicima će se vjerojatno podudarati i formalno-jezične strukture u kojima se pojavljuju zoonimi...,*

zaključuje se kako je jedinim razlogom za pravopisom nepredviđeno bilježenje u primjeru (1) postizanje jasnoće na način da se ni u jednome trenutku pri čitanju ne pojavi dvojba treba li čitati „strukturiranja misli“ ili „strukturiranja misli u jezicima“. Iako bi se ta dvojba, doduše, razriješila odmah potom (jer se iz smještaja enklitika koje slijede može iščitati da potonje značenje nije moguće, uz pretpostavku da je rečenica strukturirana u skladu sa sistemskim normama hrvatskoga standardnog jezika – o sistemskim normama više u: Silić, 1999 [1983]), bilježenje zarez pridonijelo je lakšemu čitanju teksta.⁵

b) (Ne)ispadanje dentala ispred afrikata

Bilježenje imenica na *-tak, -tac, -dak, -dac* pravopisna je tema koja se nerijetko promatra kao jedna od onih koja razlikuje pravila u pojedinim suvremenim hrvatskim pravopisnim knjigama. Ukratko, dok je Matičinim pravopisom (Badurina, Marković i Mićanović 2007) predviđeno sustavno nepisanje dentala ispred afrikata, Anić-Silićev pravopis (2001) uz sustavno nepisanje dentala

⁵ Ovdje je, dakako, moguće raspravljati i o tome nije li u takvim primjerima najbolji postupak prestrukturirati rečenicu kako zarez ne bi bio nužan za olakšano iščitavanje smisla. Pri razmatranju pokusne promjene koja bi za navedeni primjer mogla glasiti *Zbog sličnoga načina strukturiranja misli u različitim jezicima vjerojatno će se u njima (jezicima) podudarati i formalno-jezične strukture u kojima se pojavljuju zoonimi...* moguće je zapitati se i je li time postignuta veća jasnoća u odnosu na (1).

ispred afrikata, dodaje i napomenu da se u suvremeno doba u toj poziciji u praksi pojavljuje i pisanje dentala. *Hrvatski pravopis* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2013) predviđa fonološko bilježenje imenice *otac* – *oca, ocu... oci* (uz *očevi*), *očev, očinski*; i od nje izvedene imenice *praotac* – *praoca, praocu... praoci, praočev*. Za sve ostale dvosložne te trosložne i višesložne imenice pravila pisanja usložnjena su na način da se za neke skupine imenica predviđa samo morfonološko bilježenje, a za druge i morfonološko, ali i fonološko. Pravila se sistematizirano prikazuju u Tablici 6 (u kojoj se o fonološkome bilježenju navode napomene koje su prenesene uz oznake upotrijebljene u toj pravopisnoj knjizi).

Tablica 6. Prikaz pravopisnih rješenja zapisivanja imenica na *-tak, -tac, -dak, -dac* u *Hrvatskome pravopisu* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2013)

Način zapisivanja	Morfonološki	Morfonološki i fonološki
Dvosložne imenice	<i>jadac – jadci</i> <i>mladac – mladci</i> <i>zadac – zadci</i> <i>hitac – hitci</i> <i>letak – letci</i>	<i>predak – predci</i> <i>sudac – sudci</i> <i>svetac – svetci</i> (N3: dopušteno je pisati i <i>preci, suci, sveći</i>)
Trosložne i višesložne imenice	<i>domorodac – domorodci</i> <i>očevidac – očevidci</i> <i>podbradak – podbradci</i> <i>uradak – uradci</i> <i>primitak – primitci</i> <i>umetak – umetci</i>	<i>dohodak – dohodci</i> <i>izvadak – izvadci</i> <i>otpadak – otpadci</i> <i>desetak – desetci</i> <i>dobitak – dobitci</i> <i>dovršetak – dovršetci</i> <i>gubitak – gubitci</i> (N4: iznimno česte višesložne riječi – zbog tradicijskih razloga i čestoe uporabe dopušteno je i izostavljanje <i>t i d</i>)

Iako su pravila u *Hrvatskome pravopisu* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2013) zasnovana na istraživanju uporabe i na nizu drugih metodoloških postupaka, među kojima bitnu ulogu ima i sustavnost, primjena tako oblikovanih pravila nije korisniku jednostavna jer se svijest o frekventnosti primjera može razlikovati od govornika do govornika, a pokušaj aktiviranja semantičkoga oslonca pri razvrstavanju primjera dodatno usložnjuje primjenu pravila (usp.

npr. zapisivanje N mn. od *primitak* samo morfonološki, *primitci*, dok se N mn. od *dobitak* može zapisivati i morfonološki, *dobitci*, ali i fonološki, *dobici*). Da je upravo frekventnost primjera polazište koje u suvremenome hrvatskom jeziku ima najveće opravdanje pri normiranju zapisivanja imenica na *-tak*, *-tac*, *-dak*, *-dac*, dokaz je praćenje prakse pisanja unutar akademskoga diskursa u fazi prije lekture teksta. U nelektoriranim tekstovima naime zamjetno je da se pri zapisivanju primjera koji su u općem jeziku manje frekventni primjenjuje pristup kojim se čuva morfonem kako bi se lakše odgonetnuo korijen od kojega je riječ izvedena (i time olakšalo čitanje i razumijevanje). U tome smislu akademski diskurs mogao bi utjecati na novo poimanje sustavnosti u primjeni pravopisnih pravila, o čemu više u zaključku ovoga poglavlja.

c) Pisanje riječi sastavljeno i nesastavljeno: od prijedloznoga izraza do priloga Pisanje riječi sastavljeni i nesastavljeno u akademskome je diskursu također jedna od tema kojoj se u praksi pisanja pristupa na način da se pravopisne mogućnosti koriste u službi postizanja jasnoće i jednoznačnosti. To se ponajprije odnosi na popriloženje prijedloznih izraza, na što se osvrću svi pravopisi. U potrazi za sustavnim pristupom pravopisne knjige nude rješenja koja se kreću u rasponu od manjega do povećanoga broja predviđenih situacija u kojima se kao oznaka popriloženja primjenjuje sastavljeno pisanje. I za složena pitanja pisanja riječi sastavljeno i nesastavljeno akademski bi diskurs mogao postati relevantnim korpusom u razmatranju poimanja sustavnosti kada bi se osluškivala slobodna uporabna praksa, nepomućena lektorskim zahvatima (koji su legitimni, ali mogu zamagliti potrebe akademske zajednice u specifičnoj, znanstvenoj komunikaciji), posebice jer su još uvijek na snazi dvostrukosti: *na primjer* i *naprimjer*; *na vrijeme* i *navrijeme*; *od srca* i *odsrca* i sl. u *Hrvatskome pravopisu* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2013).

d) Bilježenje deklinacije imenica Učestalost potrebe za citiranjem unutar akademskoga diskursa postavlja znanstvenike u svakodnevnu situaciju potrebe bilježenja deklinacije domaćih i stranih imena i, još više, prezimena. Deklinacijskim pravilima umjesto gramatika bavili su se u hrvatskome standardnom jeziku gotovo isključivo pravopisi. U tome smislu najpotpuniji pregled deklinacija nudi Matičin pravopis – Badurina, Marković i Mićanović (2007), za kojim ne zaostaje mnogo ni prikaz u pravopisu Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2013). U tim dvama pravopisima primjenjuje se međutim različit pristup: u pravopisu Instituta on je tradicijski, a u Matičinu pravopisu nasljeđuje se pristup koji su inaugurirali Anić i Silić (1986). Još su sredinom osamdesetih godina 20. stoljeća Anić i Silić uočili situaciju koja će postati aktualna upravo u akademskome diskursu (a i u

novinarsko-publicističkome), a riječ je o tome da će globalizacijskim procesima u komunikaciji dotadašnji tradicionalni pristup, u kojem je za dekliniranje određenih kategorija imena i prezimena bilo potrebno znanje stranih jezika, postati teže primjenjiv. U rečenice na hrvatskome jeziku sve više naime treba uklapati imena i prezimena iz neeuropskih jezika, a i raspon poznavanja europskih jezika sužen je zbog praktičnoga prevladavanja uporabe jednoga od njih – engleskoga. Posve konkretno, kako čitati, pa zatim i deklinirati imena i prezimena koja se u izvornome jeziku naprimjer bilježe krajnjim grafemom -y, postaje sve teže za suvremenoga čovjeka, nenaviknuta na mađarsku, francusku i druge (orto)grafije, a može predstavljati teškoću i u primjerima iz engleskoga jezika (ako je nejasno na koji se od mogućih načina čita taj grafem). Matičin pravopis postavio je pravilo ponešto drukčije u odnosu na Anić-Silićev pravopis razdvajajući „domaća imena“ (koja bi se pisala tradicionalno, uz zapisivanje intervokalnoga -j- u kosim padežima) od stranih (koja bi se pisala bez intervokalnoga -j-) i najavio time smjer promatranje pojma sustavnosti na nov način: „ortografska slika“ izvornoga načina zapisivanja stranoga imena na taj je način bolje očuvana. Upravo je taj pristup potvrdilo istraživanje prakse bilježenja deklinacije stranih vlastitih imena na -ah (Matešić 2018: 154–156) – potreba čuvanja „ortografske slike“ snažnija je od signaliziranja pravogovornoga ostvaraja.

e) Alternacija ije > je/e iza suglasničke skupine koja završava s /r/

Pravopisna rješenja koja se odnose na alternaciju ije > je/e iza suglasničke skupine koja završava s /r/ (nazivanu u različitim priručnicima i pozicijom „dvoglasnika *ie* iza pokrivenoga *r*“ razlikuju se u suvremenim pravopisnim knjigama na način da Matičin pravopis propisuje sustavnu alternaciju ije > e, a u Anić-Silićevu pravopisu (2001) uz istu sustavnu alternaciju ije > e dodaje se napomena da se u praksi u toj poziciji pojavljuje i alternacija ije > je, čime je otvorena mogućnost prema prihvaćanju prakse iako ona nije sustavna. Toj se nesustavnosti u praksi, zatečenoj u korpusu, prilazi u propisima *Hrvatskoga pravopisa* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2013) na znatno složeniji način. Alternacija ije > e propisana je u 14 riječi koje pripadaju tvorbenoj porodici riječi: *brijeg*, *brijest*, *crijep*, *drijemati*, *grijeh*, *krijepiti*, *naprijed*, *prijek*, *privrijediti*, *strijela*, *trijebiti*, *upotrijebiti*, *vrijediti*, *ždrijeb* – pritom je u „Napomeni br. 6“ zbog potvrđenosti u uporabi dopušteno pisati i *je* u riječima koje pripadaju tvorbenim porodicama riječi: *krijepiti*, *strijela*, *vrijedan* te u riječima *grješka*, *pogrješka*, *pogrješan* i *pogrješno*. Nadalje alternacija ije > e propisana je i u oblicima i tvorenicama od *vrijeme* i *ždrijebe*. Alternacija ije > je/e propisana je u oblicima jednosložnih imenica m. r. koje nemaju dugouzlazni

naglasak u G jd.: *brijeg – bregovi i brjegovi, crijep – crepovi i crjepovi, grijeh – grehovi i grjehovi, krijes – kresovi i krjesovi, vrijes – vresovi i vrjesovi, ždrijež – ždrebovi i ždrijebovi* te u tvorenicama od riječi: *grijeh – bezgrešan i bezgrješan, grešan i grješan, grešnica i grješnica, grešnik i grješnik* (u „Objašnjenju br. 14“ kao razlog za to dvoјstvo stoji „jer su česti u religijskomoralnome kontekstu“), *spriječiti – sprečavati i sprječavati, sprečavanje i sprječavanje, unaprijediti – unapređivati i unaprjeđivati, unapređenje i unaprjeđenje*. Sklonost složenim i, u ovome slučaju mahom dubletnim rješenjima *Hrvatskoga pravopisa* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2013) odraz je različitih praksa u pisanju, ali jednako tako i ispravljanju teksta koje obavljaju stručnjaci, lektori. I ovdje je potrebno problematizirati pojam sustavnosti shvaćene na način da se odluka za ovu ili onu alternaciju *ije* iza suglasničke skupine koja završava s /r/ mora odnositi na sve istovrsne primjere, kako počesto glasi (stilska) uputa. Naime, ako bi tko zapisao *pogreška*, a u istome tekstu i *sprječavati*, to je prvorazredna informacija proučavateljima suvremenoga hrvatskoga jezika, koji će istraživati razloge takvu jezičnome osjećaju.

f) Pisanje zanijekanoga prezenta glagola *htjeti*

Sastavljeno ili nesastavljeno pisanje zanijekanoga prezenta glagola *htjeti* pravopisno je pitanje o kojem se može raspravljati s polazišta: određenja pojma tradicije (problematizirajući pritom što je tradicija i zašto je metodološki važan pojam „novije tradicije“ – usp. Matešić 2014: 514), ispitivanja sustavnosti u pisanome prikazu jezika (pri čemu je metodološki ispravno zapitati se o usporedbi s drugim sastavljeno pisanim zanijekanim glagolskim oblicima: *nisam, nisi, nije, nismo, niste, nisu; nemoj, nemojmo, nemojte*), pa i s aspekta pitanja je li sastavljeno pisanje zanijekanoga prezenta možda opterećeno dojmom da je riječ o *nehrvatskome* pravopisnom rješenju. U posljednjih trideset godina kodifikacija se kretala od dubletnih rješenja do pisanja samo nesastavljeno u Babić-Finka-Moguševu (1994, 1995, 1996, 2000, 2002, 2003, 2004) odnosno Babić-Moguševu nizu pravopisa (2010, 2011) preko pisanja samo sastavljeno u skladu s novijom hrvatskom tradicijom u Matičinu (Badurina, Marković i Mićanović 2007) i Anić-Silićevu (2001) pravopisu do davanja prednosti novijoj tradiciji (pisanju sastavljeno), ali i ostavljanja mogućnosti primjene starije tradicije (bilježenja nesastavljeno) u *Hrvatskome pravopisu* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2013). Primjena „starije“ ili „novije“ tradicije u praksi ovisi uvelike o uredničkoj jezičnoj politici. Današnje je stanje takvo da je među lingvističkim je časopisima manje onih u kojima se očekuje isključivo primjena „starije“ tradicije zapisivanja zanijekanoga prezenta glagola *htjeti*

(zasad je to časopis *Jezik*). U časopisima koji taj odabir prepuštaju samim autorima manji je broj radova koji slijede stariju tradiciju.

g) Zapisivanje deklinacije kratice

Deklinaciji se kratice⁶ u gramatikama, kao priručnicima kojima je pridržano normirati padežne oblike, tradicionalno pristupa kao rubnoj temi te se o njoj donosi malo podataka. Pravopisi se posvećuju pitanju zapisivanja deklinacije kratice ponajviše zbog pitanja pisanja crtice (spojnice) između kratice i gramatema odnosno tvorbenoga morfema te zbog bilježenja ili nebilježenja intervokalnoga -j- u kosim padežima. Različita se rješenja donose u kategorijama neleksikaliziranih kratice koje završavaju na -A i -I/-IO/-IA, npr. HINA, ACI, RIO, CIA. Pritom se za npr. genitivni zapis HINA-e (koji je motiviran neinterveniranjem u glasovni sastav kratice), propisan u svim trima pravopisima koji se sustavno promatraju za potrebe ove analize, predviđa izgovor bez završnoga -A, tj. onakav koji je jednoznačno čitljiv iz zapisa deklinacije drugoga mogućega pojavnog oblika te kratice, leksikaliziranoga: N Hina – G Hine. Kad je riječ o kraticama na -I/-IO/-IA, pisanje intervokalnoga -j- ne propisuju Anić-Silićev (2001) ni Badurina Marković-Mićanovićev (2007) pravopis, dok se u *Hrvatskome pravopisu* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2013) načelno propisuje pisanje s intervokalnim -j-, ali se prema „Napomeni br. 2“ taj propis ne smatra jedinim mogućim – korisnik neće pogriješiti izostavi li intervokalni -j- pri deklinaciji kratice. Osim zapisivanja deklinacije jednako je temom posljednjih godina i deklinacija kratice na -U, -H, -K, i to zbog uočenih nedosljednosti. Istraživanja primjerice pokazuju da se „kratice na -U (*EU*, *HAZU*) podjednako često i sklanjaju i ne sklanjaju, kratice *MH* ni u jednome se primjeru ne sklanja, a ostale kratice na -H i -K (koji se čitaju *ha* i *ka*) rijetko se sklanjaju“ (Frančić, Hudeček i Mihaljević 2006). Časopisi uglavnom ne zahtijevaju ujednačavanje pri deklinaciji kratice na -U, -H, -K (ipak, pojedini recenzenti mogu zatražiti i takvu promjenu u autorovu tekstu, vodeći se načelom sustavnosti dekliniranja umjesto povjerenja u autorovo jezično iskustvo o tome da je ovo ili ono rješenje uobičajeno, a hoće li takva recenzentska primjedba biti za autora i obavezna, odlučuje uredništvo časopisa). Zamjećuje se također da se u radovima izbjegava deklinacija kratice, posebice ako su prigodne i učestale u tekstu.

⁶ Ovdje se rabi naziv „kratice“ za sve slovne nizove koji predstavljaju jednu ili više skraćenih riječi, budući da se u literaturi najšire primjenjuje taj naziv (u *Hrvatskome pravopisu* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2013, razlikuju se „kratice“ u značenju skraćene riječi koja se piše malim slovima i ne sklanja se i „pokrate“ u značenju kratice koja se piše u načelu velikim slovima i sklanja se).

Zaključno se o značajkama o kojima se govori u ovome poglavlju i koje se uočavaju kao razlikovne unutar akademskoga diskursa na pravopisnome planu može reći da je jedan njihov dio usložen zbog zahtjeva kojima se podlaže akademski diskurs već po svojoj definiciji (zbog postizanja jednoznačnosti i jasnoće u izrazu), a dio ih je usložen zbog činjenice da postoje dubletna ili različita rješenja u normativnim priručnicima. Kad je riječ o potonjemu, akademski diskurs može sudjelovati u razrješenjima tako da se analizira njegova običajna uporaba i razlozi za prevagu određene značajke nad drugim ili drugima.

5. Zaključak

U radu su se, na slučajno odabranom korpusu recentnih članaka objavljenih u hrvatskim znanstvenim časopisima najvišeg nacionalnog ranga, propitivale značajke akademskog diskursa koje nemaju jednoznačno rješenje u normativnim priručnicima. Rezultati analize pokazali su da je odabir koje od dvostrukosti/višestrukosti ili autorski (izraz autorove preferencije) ili neautorski (rezultat uređivačke politike, ali i recenzentove ili lektorove preferencije). Autorski izbor svodi se na dvije moguće prakse: prva je autorova osobna preferencija, koja u sebi, pored ustaljenih načela, krije i estetsko načelo (koje je subjektivno kao, uostalom, i sama preferencija, bilo autorska, bilo recenzentska, bilo urednička), a druga je običajni jezični izbor u autorovoj struci kojem se autor priklanja (što u sebi krije načelo autoritetnosti). Davanje prednosti ovom ili onom rješenju u pojedinim znanstvenim časopisima katkad je očekivano, posebice ako se uzmu u obzir značajke koje su pokrivene pravopisnim planom jer su suvremeni autori radova iz lingvistike, recenzenti ili urednici istodobno i autori normativnih priručnika, ili je njihova matična institucija (su)izdavač priručnika koji nudi specifična rješenja.

Jezični izbor u akademskom diskursu / znanstvenom stilu upravljan je već činjenicom da je taj diskurs/stil neutralan, usmjeren prijenosu činjenica i argumentaciji, pa se stoga podlaže i zahtjevu za jednoznačnosti, što osobito dolazi do izražaja kod primjene načela sustavnosti u izrazu, primjerice na leksičkoj razini. U akademskom diskursu, u tekstovima koji su prošli (autorsku) lekturu i uređivanje, zamjećujemo *uže razlikovne značajke* spram normi standardnoga jezika koje nisu zahvaćene načelom sustavnosti te time diferenciraju tekstove i unutar akademskog diskursa: navezivanje, smještaj enklitike, deklinacija brojeva i (ne)određenost pridjevni riječi. Naime ostala su razlikovna obilježja kodeksom (gramatikom i pravopisom) preciznije poduprta i razrješenje je za

njih u akademskom diskursu, više-manje, predvidljivo. Pritom valja naglasiti da interpunkcija podliježe kontekstu i stoga ostaje izvan uredničke politike.

Istraživanje smjera standardizacije otvorenih gramatičkih pitanja treba utemeljiti na frekventnosti uporabe. Time će biti jasnije naznačeno kakav je to *pažljivi, njegovani/njegovaniji, birani, pisani, standardni* jezik/izraz/stil. Kad se u priručnicima procjenjuje funkcionalnostilistički status uzusnih značajki, obično se spominju tri stila: administrativnopolisovni, novinarskopublicistički i razgovorni. Stilističke zanimljivosti time međutim nisu iscrpljene: valjalo bi ispitati i koje su od ovdje promotrenih značajki nosioci suvremenojezične neutralnosti jezičnog izraza. Naime i unutar pisanog akademskog diskursa (kao i govorenog), u „njegovanom i biranom stilu“, zamjećujemo značajke koje su češće i neutralnije (neutralni varijetet) te rjeđe i obilježnije (visoki varijetet). Akademskoj zajednici valja dati povjerenje te ostaviti prostora da se pored načela sustavnosti i standardnosti uzima u obzir i lingvoestetsko načelo, tj. da tekst oblikuje i jezična intuicija onih kojima je jezik struka. Transformaciju od krilatice „piši kao što dobri pisci pišu“ do krilatice „piši kao što piše obrazovana javnost“ pratilo je upravo povjerenje u akademski diskurs i njegove nosioce.⁷

Napomena: Ovaj rad sufinanciralo je Sveučilište u Rijeci projektom broj uniri-human-18-262. Nastao je također u okviru projekta pod nazivom „Visoki varijetet hrvatskoga standardnog jezika na primjeru akademskoga diskursa“ pri Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli.

⁷ Čitatelju ove analize akademskoga diskursa moglo je zapeti za oko da su početno i završno poglavlje (s iznimkom podrubne bilješke) prigodno napisani drukčije od ostatka teksta. U Uvodu i Zaključku slijedili smo naime značajke koje nisu činjenica visokoga varijeteta kako je on dosad opisan u priručnicima, dok smo ostale dijelove teksta napisali visokim varijetetom. Tim smo praktičnim postupkom željeli predočiti oba načina pisanja kako bismo čitatelja pridobili da nam se pridruži u razmišljanjima o odnosu varijeteta, o njihovoj zastupljenosti, prihvatljivosti i neutralnosti u praksi pisanja.

Literatura

- Anić, Vladimir (⁴2003) *Rječnik hrvatskoga jezika*. Novi Liber. Zagreb.
- Anić, Vladimir; Silić, Josip (2001) *Pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Anić, Vladimir; Silić, Josip (1986). *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Sveučilišna naklada „Liber“ i Školska knjiga.
- Babić, Stjepan; Brozović, Dalibor; Moguš, Milan; Pavešić, Slavko; Škarić, Ivo; Težak, Stjepko (1991) *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika – Nacrti za gramatiku*. Zagreb: HAZU i NZ Globus.
- Babić, Stjepan; Brozović, Dalibor; Škarić, Ivo; težak, Stjepko (2007) *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. NZ Globus.
- Babić, Stjepan; Finka, Božidar; Moguš, Milan (²1994, ³1995, ⁴1996) *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić, Stjepan; Finka, Božidar; Moguš, Milan (⁵2000, ⁶2002, ⁷2003, ⁸2004) *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić, Stjepan; Moguš, Milan (¹2010, ²2011) *Hrvatski pravopis: Usklađen sa zaključcima Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Badurina, Lada (1998). „Neke odlike leksika u suvremenoj hrvatskoj publicistici“. *Filologija: časopis Razreda za filološke znanosti HAZU* 30/31: 417–426.
- Badurina, Lada; Marković, Ivan; Mićanović, Krešimir (2007). *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo; Malić, Dragica; Pavešić, Slavko; Peti, Mirko; Zečević, Vesna; Znika, Marija (1997) *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Barić, Eugenija; Hudeček, Lana; Koharović, Nebojša; Lončarić, Mijo; Lukenda, Marko; Mamić, Mile; Mihaljević, Milica; Šarić, Ljiljana; Švačko, Vanja; Vukojević, Luka; Zečević, Vesna; Žagar, Matko (1999) *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena i Školske novine.
- Birtić, Matea; Blagus Bartolec, Goranka; Hudeček, Lana; Jojić, Ljiljana; Kovačević, Barbara; Lewis, Kristian; Matas Ivanković, Ivana; Mihaljević, Milica; Miloš, Irena; Ramadanović, Ermina; Vidović, Domagoj (2012) *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Školska knjiga.

- Bošnjak Botica, Tomislava; Hržica, Gordana (2016) „Overabundance in Croatian dual-class verbs.“ *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 28/1: 83–106.
- Brozović, Dalibor (2007) *Fonologija hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: NZ Globus.
- Frančić, Anđela; Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica (2006) *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*. Drugo izdanje. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Hrvatski pravopis* (gl. ur. Željko Jozić) (2013) Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Hudeček, Lana; Vukojević, Luka (2009) „Funkcionalnostilska raslojenost sredstava za izricanje posvojnosti u hrvatskome standardnom jeziku i njihov normativni status.“ U *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti: prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*, ur. Badurina, Lada; Pranjković, Ivo; Silić, Josip, 321–346. Zagreb: Disput.
- Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica (2017) *Hrvatska školska gramatika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kalogjera, Damir (2009) „Iz diglosijske perspektive.“ U *Jezična politika i jezična stvarnost / Language Policy and Language Reality*, ur. Granić, Jagoda, 551–558. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Katičić, Radoslav (2002) *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. NZ Globus i HAZU.
- Martinović, Blaženka; Pletikos Olof, Elenmari; Vlašić Duić, Jelena (2021) *Naglasak na naglasku*. Pula: Filozofski fakultet.
- Matešić, Mihaela (2013) „Odraž jezične uporabe u normativnim priručnicima hrvatskoga jezika.“ U *Javni jezik kao poligon jezičnih eksperimenata*, ur. Kryžan-Stanojević, Barbara, 39–51. Zagreb: Srednja Europa.
- Matešić, Mihaela (2014) „Pravopis i tradicija: teorijsko-metodološki pristup jednome normativnom načelu u suvremenoj hrvatskoj pravopisnoj normi i praksi.“ *Riječki filološki dani, zbornik radova 9*: 551–562.
- Matešić, Mihaela (2015) „Pisani akademski diskurs i tradicionalna normativnost.“ U *Priručnik za prevoditelje: prilog teoriji i praksi*, 2. izdanje, ur. Stojić, Aneta; Brala-Vukanović, Marija; Matešić, Mihaela, 339–354. Rijeka: Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci.
- Matešić, Mihaela (2018) *Pravogovor i pravopis: izazovi suvremene hrvatske standardologije*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet. (dostupno

- na: <http://izdavastvo.ffri.hr/wp-content/uploads/2019/09/Matesic-Mihaela-Pravogovor-i-pravopis.-Izazovi-suvremene-hrvatske-standardologije-Rijeka-2018.pdf>, posjet: 10. 7. 2021.)
- Matešić, Mihaela; Plešković, Maša (2014) „Između elitizma i demokratizacije: standardni jezik u akademskoj zajednici.“ U *Standardni jezici i sociolekti u 21. stoljeću*, ur. Peti-Stantić, Anita; Stanojević, Mateusz-Milan, Antunović, Goranka, 23–42. Zagreb: Srednja Europa i Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Mićanović, Krešimir (2006) *Hrvatski s naglaskom: standard i jezični varijeteti*. Zagreb: Disput.
- Oraić Tolić, Dubravka (2011) *Akademsko pismo*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Pranjkić, Ivo (1996) „Temeljna načela jezične pravilnosti.“ *Kolo* 4: 5–12.
- Pranjkić, Ivo (2010) *Ogledi o jezičnoj pravilnosti*. Zagreb: Disput.
- Raguž, Dragutin (1997) *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Rječnik hrvatskoga jezika* (ur. Šonje, Jure) (2000) Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga.
- Silić, Josip (1996) „Hrvatski jezik kao sustav i kao standard.“ *Riječki filološki dani* 2: 187–194.
- Silić, Josip (1999 [1983]) „Nekoliko misli o normi.“ U *Norme i normiranje hrvatskoga standardnog jezika*, ur. Samardžija, Marko, 203–211. Zagreb: Matica hrvatska.
- Silić Josip (2006) *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
- Silić, Josip; Pranjkić, Ivo (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Udier, Sanda Lucija; Gulešić Machata, Milvia (2011) „Kakvom jeziku poučavati neizvorne govornike? Viši ili niži varijetet u poučavanju hrvatskoga kao inog jezika.“ *Nova Croatica: časopis za hrvatsku književnost i kulturu* 5/5: 329–349.
- Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* (ur. Jojić, Ljiljana) (2015) Zagreb: Školska knjiga.

Korpus:

Jezik

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=16732

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=17764

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=19029

Jezikoslovlje

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=16287

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=18467

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=19224

Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=299905

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=17857

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=19344

Fluminensia

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=16131

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=17849

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=19795

Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=17050

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=18405

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=19720

Contemporary academic discourse – the standard language revisited through the linguistic papers corpus

The focus of this chapter is on contemporary practices of writing scientific papers and books in the domain of linguistics. Linguistic traits of academic discourse that make it special are analysed and discussed from the perspective of the theory of language varieties since the goal is to give the reader insight into the use of the varieties of the standard Croatian language in the domain of scientific (written) communication. Distinguishing traits that mark academic discourse as either “high” or “neutral” in terms of style are identified and approaches to and principles of choosing certain linguistic solutions are discussed. “Sense for language” in the academic community is discussed and contrasted to the “normative authority”.

Keywords: academic discourse, functional stylistics, language policy, scientific journals, variety

O autorima priloga

Dr. sc. Slobodan Beliga rođen je u Čakovcu, gdje je završio srednju školu. Diplomirao je na Odjelu za informatiku pri Sveučilištu u Rijeci (2013) te doktorirao društvene znanosti u polju informacijskih i komunikacijskih znanosti (2019). Zaposlen je na Odjelu za informatiku pri Sveučilištu u Rijeci kao poslijedoktorand. Izabran je u znanstveno zvanje znanstvenog suradnika (2020). Osim nastave na Odjelu za informatiku, sudjeluje u izvedbi nastave informatike na Učiteljskom fakultetu u Rijeci.

Objavio je desetak znanstvenih radova u zbornicima znanstvenih skupova. Autor je triju poglavlja u knjigama međunarodno uglednih znanstvenih izdavača te četiriju radova objavljivanih u znanstvenim časopisima. Suradivao je u radu na dva projekta Sveučilišta u Rijeci i dva projekta iz programa COST. Trenutno surađuje na projektu HRZZ-a – InfoCoV. Njegovi znanstveni interesi vezani su za područje umjetne inteligencije, računalnu analizu prirodnog jezika, kompleksne mreže jezika, pretraživanje i dohvaćanje informacija te podatkovnu znanost.

U sklopu cjeloživotnog učenja usavršavao se na Sveučilištu Gornje Austrije u Linzu, Sveučilištu u Malti, Tehničkom sveučilištu u Bilbaou i Sveučilištu Vita-Salute San Raffaele u Milanu. U okviru programa *Erasmus+* proveo je tri mjeseca u Sloveniji na Fakultetu za informacijske studije u Novom Mestu. Član je Centra za umjetnu inteligenciju i kibernetičku sigurnost Sveučilišta u Rijeci i udruge MIPRO.

Dr. sc. Mario Brdar od 1985. radi na Odsjeku za engleski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Osijeku. Na istome fakultetu predaje kolegije iz područja morfologije, sintakse, semantike i kognitivne lingvistike. Na doktorskom studiju lingvistike, koji je vodio od 2014. do 2017., držao je kolegije o američkom strukturalizmu, funkcionalnoj lingvistici i kognitivnoj lingvistici. Od 1998. do 2011. godine kao vanjski suradnik sudjelovao je u oblikovanju i pokretanju studija te u izvođenju nastave na studiju engleskog jezika i književnosti i poslijediplomskom studiju lingvistike na Filozofskom fakultetu u Tuzli, a od

2002. do 2006. u izvođenju nastave na studiju engleskog jezika i književnosti na Pedagoškom fakultetu u Zenici.

Pored pet autorskih i deset uredničkih knjiga objavio je 190 znanstvenih i stručnih radova u domaćim i stranim izdanjima. Od 2006. do 2017. bio je glavni urednik časopisa *Jezikoslovlje*, a član je uredničkog odbora časopisa *Review of Cognitive Linguistics*, *Atlantis*, *Bosanski jezik*, *ExELL. Explorations in English language and Linguistics*, *Philologia* (Sofija) te član znanstvenog odbora časopisa *Društvene i humanističke studije* (Tuzla). Član je uredničkog odbora serije *Human Cognitive Processing* nakladnika „John Benjamins“. Održao je izlaganja na nekoliko desetaka znanstvenih skupova u Hrvatskoj i inozemstvu, od čega četrnaest plenarnih predavanja. Od 2008. do 2010. bio je predsjednik, a od 2010. do 2012. potpredsjednik Hrvatskog društva za primijenjenu lingvistiku. Od 2014. godine član suradnik je u Razredu za filologiju HAZU-a.

Dr. sc. Andreja Bubić† (1978. – 2021.) diplomirala je psihologiju 2003. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je od 2004. do 2006. godine radila kao asistentica na Odsjeku za psihologiju. Doktorirala je psihologiju na Sveučilištu u Leipzigu u okviru istraživačke skupine Max Planckova Instituta za istraživanje mozga i kognitivnih procesa, nakon čega je istraživanja u području kognitivne neuroznanosti nastavila u Laboratoriju za multisenzorna istraživanja na Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu i A. A. Martinos centru za biomedicinska istraživanja pri Massachusetts General Hospital, Harvard Medical School u Bostonu.

Od 2011. bila je zaposlena na Filozofskom fakultetu u Splitu, od 2017. u zvanju izvanredne profesorice, gdje je izvodila nastavu iz kolegija kognitivnih znanosti, edukacijske psihologije i statistike na preddiplomskoj, diplomskoj i poslijediplomskoj razini.

Objavila je 60-ak znanstvenih članaka referiranih u najznačajnijim citatnim bazama; surađivala na četirima znanstvenim projektima, od kojih su dva međunarodna; surađivala na trima projektima *Erasmus+* te bila članica Znanstvenog centra izvrsnosti za školsku efektivnost i menadžment. Izlagala je na nizu međunarodnih znanstvenih konferencija. Za svoj je znanstveni rad dobila Nagradu za znanost Sveučilišta u Splitu (2017) i Nagradu za izvrsnost u znanstvenoistraživačkom radu Filozofskog fakulteta u Splitu (2020).

Dr. sc. Kristina Cergol živi u Osijeku do svoje šesnaeste godine kada kao stipendistica koledža Lester B. Pearson College of the Pacific odlazi na

školovanje u Kanadu, gdje 1999. polaže međunarodnu maturu. Pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirala je 2004. engleski i španjolski jezik. Potom je primila stipendiju *OSI/FCO Chevening* za magisterij iz engleskog jezika i primijenjene lingvistike pri Sveučilištu u Cambridgeu, Engleska, gdje je magistrirala 2005. Doktorsku disertaciju iz lingvistike obranila je 2011. pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Zaposlena je na Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu kao docentica. U zvanje više znanstvene suradnice izabrana je 2021. Autorica je jedne znanstvene monografije, 34 znanstvena rada, održala je 38 izlaganja na međunarodnim i domaćim skupovima te 11 pozvanih predavanja u Hrvatskoj i inozemstvu. Suurednica je dvaju stranih i dvaju domaćih zbornika radova. Surađivala je na tri domaća i dva strana projekta. Predaje na nekoliko doktorskih studija u Hrvatskoj i inozemstvu. Predsjednica je Nadzornoga odbora Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku i članica Suda časti Hrvatskoga filološkoga društva. Od 2018. do 2020. obavljala je dužnost prodekanice za znanost, umjetnost i međunarodnu suradnju Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Njezini znanstveni interesi obuhvaćaju bavljenje metodologijom i etikom istraživanja u primijenjenoj lingvistici, eksperimentalnom psiholingvistikom, usvajanjem engleskoga jezika i fonetikom engleskoga jezika.

Dr. sc. Ivana Filipović Petrović znanstvena je suradnica pri Zavodu za lingvistička istraživanja HAZU-a. Završila je diplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti te informatologije na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. Na Poslijediplomskome doktorskom studiju hrvatske kulture u Zagrebu obranila je doktorsku disertaciju na temu „Status frazema u Benešićevu Rječniku hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića“ i stekla akademski stupanj doktorice znanosti.

Voditeljica je projekta „Digitalni frazeološki rječnik hrvatskoga jezika“, koji od 2018. financijski podupire Zaklada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Cilj je projekta izrada mrežnoga frazeološkoga rječnika hrvatskoga jezika vođenog računalnim korpusom te dostupnog u otvorenome pristupu. Na znanstvenoistraživačkome projektu dovršavanja Benešićeva Rječnika hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića sudjeluje od njegova početka 2008. godine.

Bavi se frazeologijom, leksikografijom i kognitivnom lingvistikom. Objavila je monografiju *Kada se sretnu leksikografija i frazeologija: o statusu frazema u rječniku* te više znanstvenih i stručnih radova. Sudjelovala je na brojnim

domaćim i međunarodnim znanstvenim skupovima. Održava stručna predavanja i recenzira radove za domaće i strane lingvističke časopise.

Dr. sc. Marija Lončar rođena je u Vukovaru. U Drnišu završava srednju školu – smjer opća gimnazija (1997). Diplomirala je sociologiju i filozofiju na Hrvatskim studijima u Zagrebu (2003). Doktorirala je sociologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (2009). Zaposlena je na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Splitu kao izvanredna profesorica. Sudjeluje u izvođenju nastave na preddiplomskom i diplomskom studiju sociologije.

Bavi se istraživanjima i temama iz sociološke metodologije, sociologije medija, sociologije mladih i sociologije tijela. Objavila je tri znanstvene monografije, od čega dvije u suautorstvu, te preko dvadeset znanstvenih radova u domaćim i međunarodnim časopisima/zbornicima. Sudjeluje i izlaže na međunarodnim znanstvenim konferencijama i nacionalnim kongresima i aktivno sudjeluje u popularizaciji znanosti (tribine, predavanja).

Bila je članica nekoliko odbora i stručnih tijela na Filozofskom fakultetu u Splitu te ECTS povjerenica na Odsjeku za sociologiju. Članica je Povjerenstva za znanost na Filozofskom fakultetu u Splitu. Sudjelovala je u sociološkim empirijskim istraživanjima te kao istraživačica i članica istraživačkog tima u projektima. Bila je članica znanstvenog i organizacijskog odbora međunarodne konferencije i članica programskog odbora nacionalnog sociološkog kongresa. Članica je Predsjedništva Hrvatskog sociološkog društva i voditeljica podružnice Hrvatskog sociološkog društva u Splitu.

Dr. sc. Blaženka Martinović rođena je u Novoj Gradiški, gdje je završila obavezno školovanje. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Puli (2001) i doktorirala kroatistiku na Sveučilištu u Zagrebu (2008). Zaposlena je na Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Puli kao izvanredna profesorica. Izlaganjima je sudjelovala na 40 znanstvenih skupova u zemlji i inozemstvu. Autorica je dviju znanstvenih knjiga i preko 40 radova objavljivanih u domaćim i inozemnim znanstvenim časopisima i zbornicima. Njezini su znanstveni interesi akcentologija, standardologija, jezik medija i pragmalingvistika. Poučavala je i hrvatski jezik kao strani na sveučilištu u Indiani (SAD, 2003/2004).

Nositeljica je internih znanstvenoistraživačkih projekata na Sveučilištu u Puli te surađuje na internim projektima Odsjeka za fonetiku u Zagrebu. Predsjednica je Savjeta za jezik HRT-a i članica niza stručnih udruga.

Dr. sc. Mihaela Matešić izvanredna je profesorica na Filozofskome fakultetu u Rijeci. Na toj je instituciji diplomirala Hrvatski jezik i književnost te magistrirala na poslijediplomskome studiju lingvistike. Na Filozofskome fakultetu u Zagrebu obranila je doktorsku disertaciju na temu „Odnos ortoepije i ortografije u hrvatskome jeziku“ (2006). Radila je kao znanstvena novakinja i suradnica na projektima koje je podupiralo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske. Suradnica je na dvama istraživačkim projektima Hrvatske zaklade za znanost: *Semantičke domene deiktičkih riječi: Istraživanje brzih semantičkih procesa u jeziku* (DeicTeS) i *Multilayer Framework for the Information Spreading Characterization in Social Media during the COVID-19 Crisis (InfoCoV)*. Sudjeluje na znanstvenim projektima pri Sveučilištu u Zagrebu i Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, a pri Sveučilištu u Rijeci voditeljica je znanstvenoga projekta *Ortoepska raznolikost u hrvatskome standardnom jeziku – OrthoUNIRI*.

Članica je međunarodnoga slavističkog društva *Slavic Linguistic Society* i Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku (HDPL). Od 2018. do 2020. godine bila je i predsjednica HDPL-a. Pri Sveučilišta u Rijeci sudjelovala je kao članica u interdisciplinarnom znanstvenom projektu *SyllAssist*, a za rezultate rada dodijeljena joj je 2019. godine Nagrada Zaklade Sveučilišta u Rijeci za transfer znanja. Sudjeluje na znanstvenim i stručnim skupovima u Hrvatskoj i inozemstvu. Radove objavljuje u hrvatskim i inozemnim časopisima i zbornicima.

Dr. sc. Anita Memišević diplomirala je hrvatski jezik i književnost i engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci (2003). Na poslijediplomskome specijalističkom studiju prevođenja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (2009) stekla je zvanje magistra specijalista prevoditelja engleskog jezika, a doktorat je stekla iz interdisciplinarnoga područja znanosti, znanstvenoga polja kognitivnih znanosti, na doktorskome studiju „Jezik i kognitivna neuroznanost“ Sveučilišta u Zagrebu (2012). Zaposlena je na Odsjeku za anglistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci kao izvanredna profesorica. Izvodi nastavu na preddiplomskome i diplomskome studiju engleskoga jezika i književnosti, diplomskome studiju prevođenja i poslijediplomskome specijalističkom studiju prevođenja na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Rijeci. Usavršavala se na desetak renomiranih ljetnih škola i radionica u inozemstvu i u Hrvatskoj.

Izlaganjima je sudjelovala na tridesetak međunarodnih znanstvenih skupova te je održala sedam pozvanih predavanja. Autorica je jedne znanstvene knjige

i petnaest radova objavljenih u stranim i domaćim znanstvenim časopisima, knjigama i zbornicima. Urednica je triju znanstvenih knjiga. Suradivala je u radu na pet znanstvenih projekata. Njezini su znanstveni interesi: neurolingvistika, psiholingvistika, prevođenje, semantika prijedloga i semantika glagola.

Bivša je tajnica HDPL-a i članica niza stručnih udruga.

Dr. sc. Ana Meštrović rođena je u Rijeci, gdje je završila obavezno školovanje. Diplomski studij završila je na Filozofskom fakultetu u Rijeci, smjer matematika i informatika 2001. godine. Magisterij iz područja društvenih znanosti, polje informacijske znanosti, stječe 2005. godine na Fakultetu organizacije i informatike u Varaždinu, Sveučilište u Zagrebu, a doktorat znanosti iz istog područja 2009. godine. Zaposlena je na Odjelu za informatiku Sveučilišta u Rijeci kao izvanredna profesorica.

Trenutno je voditeljica projekta *Višeslojni okvir za karakterizaciju širenja informacija putem društvenih medija tijekom krize COVID-19 (InfoCoV)*, koji financira Hrvatska zaklada za znanost i na projektu Sveučilišta u Rijeci *Postupci mjerenja semantičke sličnosti tekstova (SemTex)*.

Sudjelovala je na većem broju stranih i domaćih konferencija, te je u suautorstvu objavila preko 70 znanstvenih publikacija na konferencijama i u časopisima. Dobitnica je nagrade Grada Rijeke za istaknuti doprinos istraživanjima u području informacijskih znanosti usmjerenim na dobrobit zajednice (2021), nagrade Zaklade Sveučilišta u Rijeci za transfer znanja za projekt *SyllAssist* (2019) i nagrade za nastavnu izvrsnost, koju dodjeljuje Sveučilište u Rijeci (2017).

Područje njezina znanstvenog interesa obuhvaća predstavljanje znanja, semantičke tehnologije, obradu prirodnog jezika te analizu kompleksnih mreža.

Dr. sc. Magdalena Nigoević rođena je u Splitu, gdje je završila obavezno školovanje. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Zadru (1991), magistrirala je opću lingvistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (2005) i doktorirala romanistiku na Sveučilištu u Zadru (2010). Zaposlena je na Odsjeku za talijanski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu kao redovita profesorica. Osim nastave na matičnom fakultetu, sudjelovala je u izvedbi programa na diplomskom studiju Umjetničke akademije u Splitu i na Glazbenom odjelu FPMOZ-a u Mostaru te na poslijediplomskom doktorskom studiju humanističkih znanosti u Splitu.

Izlaganjima je sudjelovala na preko 40 znanstvenih skupova u zemlji i inozemstvu i na mobilnostima unutar programa *Erasmus+* i *CEEPUS*. Autorica je triju znanstvenih knjiga i preko 60 radova objavljivanih u domaćim i inozemnim znanstvenim časopisima i zbornicima. Suradivala je u radu na dva znanstvena projekta MZO-a. Njezini su znanstveni interesi: sociolingvistika, diskursna analiza, jezik medija, tekstualna lingvistika, pragmalingvistika, semantika i kontaktna lingvistika.

Bila je nositeljica znanstvenoistraživačkog projekta na Sveučilištu u Macerati (2001. – 2003.) i provela je ljetni semestar na studijskom boravku na Sveučilištu u Bologni (2007). Predsjednica je splitskog ogranka HDPL-a i članica niza stručnih udruga.

Dr. sc. Marina Olujić Tomazin osnovnu je školu završila u istarskom Novigradu, a jezičnu gimnaziju u Poreču. U rujnu 2012. godine magistrirala je psihologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci, u rujnu 2014. godine magistrirala je logopediju na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu (ERF) Sveučilišta u Zagrebu, a u veljači 2020. obranila je doktorsku disertaciju na Sveučilištu u Zagrebu. Po zvanju je magistra logopedije i magistra psihologije te doktorica znanosti iz znanstvenog područja interdisciplinarnih znanosti, znanstvenog polja kognitivna znanost. Od travnja 2021. zaposlena je kao poslijedoktorand na Odsjeku za oštećenja sluha (Smjer Logopedija, ERF), gdje sudjeluje u izvođenju nastave te provođenju znanstvenih i stručnih aktivnosti.

Do sada je suradivala u pet znanstvenih i stručnih projekta, aktivno sudjelovala u tridesetak znanstvenih i stručnih skupova te se usavršavala na 18 znanstvenih i stručnih edukacija u Hrvatskoj i inozemstvu. Suautorica je desetak znanstvenih radova, triju poglavlja u knjizi te jednom kliničkom testu za probir jezičnih teškoća.

Njezini su znanstveni interesi usmjereni na jezični razvoj i jezičnu obradu kod djece i odraslih urednog jezičnog razvoja i onih s razvojnim jezičnim poremećajima. Kao poslijedoktorandica dodatno se usmjerava i na psihološke aspekte oštećenja sluha kod djece s oštećenjem sluha, njihovih roditelja te odraslih s oštećenjem sluha.

Dr. sc. Jelena Parizoska diplomirala je engleski jezik i književnost i ruski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Na istom je fakultetu završila doktorski studij lingvistike obranivši disertaciju na temu promjenjivosti frazema u engleskom i hrvatskom jeziku. Kao docentica je zaposlena na Katedri

za obrazovanje učitelja engleskog jezika Učiteljskog fakulteta u Zagrebu. Na učiteljskom studiju s engleskim jezikom predaje jezične kolegije.

Područja su njezina znanstvenog interesa frazeologija, kognitivna gramatika, korpusna lingvistika i e-leksikografija. Bila je znanstvena novakinja na dvama projektima MZO-a – *Analiza prijevodnoga procesa: lingvistički i kulturološki aspekti* (2003. – 2006.) i *Teorijska kognitivno lingvistička istraživanja hrvatskoga i drugih jezika* (2007. – 2011.). Suradivala je na dvama znanstvenim projektima poduprtim kratkoročnim sredstvima Sveučilišta u Zagrebu, *Hrvatsko-poljska kontrastivna istraživanja* (Filozofski fakultet) i *Hrvatski kao jezik školovanja* (Učiteljski fakultet). Od 2018. suradnica je na projektu Zavoda za lingvistička istraživanja Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti *Digitalni hrvatski frazeološki rječnik*.

Izlagala je na više od 30 skupova u zemlji i inozemstvu. Kao autor ili suautor objavila je više od 20 znanstvenih radova u domaćim i inozemnim časopisima i zbornicima. Članica je Hrvatskog društva za primijenjenu lingvistiku i Međunarodne slavističke kognitivne organizacije SCLA (*Slavic Cognitive Linguistics Association*).

Dr. sc. Maša Plešković rođena je i školovala se u Rijeci. Diplomirala je Hrvatski jezik i književnost na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Rijeci (1997). Doktorirala je na Poslijediplomskom doktorskom studiju glotodidaktike na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (2019). Kratko je radila kao profesorica hrvatskoga jezika i književnosti u srednjim školama. Od 2000. do 2015. radila je kao lektorica hrvatskog jezika u inozemstvu na Sveučilištima u Firenci, Padovi i Bologni te u Ljubljani. Bila je asistentica na Odsjeku za anglistiku Filozofskoga fakulteta u Rijeci (2017. – 2019.), zaposlena na *Projektu razvoja karijera mladih istraživača – izobrazba novih doktora znanosti* Hrvatske zaklade za znanost. Trenutno je vanjski suradnik Croaticuma, centra za hrvatski kao drugi i strani na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Sudjeluje na znanstvenim i stručnim skupovima te radionicama u zemlji i inozemstvu. Autorica je ili suautorica znanstvenih i stručnih radova iz područja ovladavanja hrvatskim kao inim jezikom, sociolingvistike i standardologije. Područja su njezina interesa standardologija, sociolingvistika, pragmalingvistika i ovladavanje inim jezikom općenito.

Sudjeluje u radu riječkog ogranka HDPL-a i na projektu *Bilingualism Matters*.

Dr. sc. Zorana Šuljug Vučica rođena je u Splitu, gdje je završila osnovnu školu i gimnaziju. Godine 2004. diplomirala je engleski jezik i književnost i sociologiju na Sveučilištu u Zadru. Doktorirala je 2011. na Poslijediplomskom doktorskom studiju sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu na temu *Metodološki pristupi u suvremenoj sociologiji: istraživanja jezika*. Izvanredna je profesorica na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, čija je i pročelnica (od 2020.).

Ukupno je u suautorstvu objavila dvadeset znanstvenih radova u knjigama/zbornicima/časopisima od kojih su neki objavljeni na engleskom jeziku kao i tri znanstvene monografije: *Jezična stvarnost medija: Rezultati sociološkog istraživanja* (2010), *Ljudski kapital kao razvojni faktor: rezultati sociološkog istraživanja u Hrvatskoj* (2009) i *Legalna ilegala: Sociološko istraživanje neplanske izgradnje u Splitu* (2005). Sudjelovala je u nekoliko znanstvenih istraživačkih projekata. Znanstvene su grane u kojima istražuje i objavljuje sociološka metodologija, sociologija jezika, sociologija medija, urbana sociologija i sociologija mladih.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA
U SPLITU

UDK 81'33(062)

ODJECI SCIMETH-a : (izazovi
lingvističkih istraživanja) / urednice
Magdalena Nigoević, Anastazija Vlastelić. -
Split : Sveučilište u Splitu, Filozofski
fakultet ; Rijeka : Sveučilište u Rijeci,
Filozofski fakultet, 2021. - (Izdanja
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu
= Editiones Facultatis philosophicae
Universitatis Spalatensis)

Bibliografija.

ISBN 978-953-352-071-1, Sveučilište u
Splitu, Filozofski fakultet. - ISBN 978-
953-361-040-5, Sveučilište u Rijeci,
Filozofski fakultet

1. Nigoević, Magdalena 2. Vlastelić,
Anastazija
I. Lingvistika -- Istraživanja -- Zbornici

190221060

Zbornik radova objedinjuje važne postavke znanstvenoga pristupa istraživanjima jezičnih i jezikoslovnih fenomena i daje temeljan uvid u znanstvenoistraživački rad u području lingvistike: od etičkih načela, preko scijentometrije, lingvističkoga i retoričkoga aspekta pisanoga znanstvenog diskursa, kritičkoga mišljenja i pisanja znanstvenoga rada do objavljivanja znanstvenih radova i objavljivanje na engleskome jeziku. Time je omogućen temeljni uvid u recentnu istraživačku metodologiju u lingvistici. (...) Predmetna znanstvena zbirna knjiga zbog širokoga raspona tema koje obrađuje i zbog svoje mozaičnosti može biti višestruko korisna prije svega znanstvenicima iz područja lingvistike, ali i iz drugih područja s obzirom na to da su neke teme relevantne općenito pri radu na različitim znanstvenim zadacima.

Iz recenzije prof. dr. sc. Anete Stojić

Ovaj zbornik svojevrsan je metodološki priručnik za lingviste te koristan vodič za pisanje znanstvenih radova i provođenje suvremenih lingvističkih istraživanja. Namijenjen je, u prvom redu, lingvistima, no svoju će publiku naći i u širim stručnim i znanstvenim krugovima zainteresiranim za proučavanje jezika kao društvenog fenomena. (...) Zsigurno će poslužiti kao referentna literatura studentima, doktorandima te mladim istraživačima iz područja lingvistike, ali i iz područja nekih društvenih znanosti poput psihologije, komunikologije i sociologije.

Iz recenzije izv. prof. dr. sc. Maje Bezić